

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

5

**Prednášky XII. letného seminára
slovenského jazyka a kultúry**

STUDIA Academica SLOVACA

5

**PREDNÁŠKY XII. LETNÉHO SEMINÁRA
SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY**

BRATISLAVA

1976

Vedecký redaktor Jozef Mistrík

Recenzent Šimon Ondruš

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím
Ministerstva školstva SSR

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej
literatúry, n. p., Bratislava

Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor
Juraj Koutný

© ALFA, Bratislava 1976

Predhovor

Prednášky letných seminárov slovenského jazyka a kultúry sú od začiatku koncipované tak, aby sa z roka na rok rozširovala ich tematika a aby sa frekventantom umožnilo poznávať slovenský jazyk, literatúru, históriu a všetky reálie v rozličných kontextoch a z rozličných hľadísk. Takýto program sa vytýčil a sleduje preto, aby záujemci o našu krajinu a jej kultúru poznali Slovensko a jeho ľud v čo najširšom kontexte. Zborníky sa stávajú východiskovým textom pre všetkých, ktorí sa na zahraničných vysokých školách, vedeckých, umenovedných, národopisných a iných pracoviskách orientujú na hlbšie poznávanie života Slovákov v minulosti a dnes. Dostávajú sa do rúk nielen priamym účastníkom letného seminára Studia Academica Slovaca, ale aj ako študijný materiál prostredníctvom zahraničných knižníc, ktoré o ne prejavujú z roka na rok väčší záujem.

V tomto zväzku sa publikujú takmer všetky vedecké prednášky, ktoré odzneli na XII. seminári slovenského jazyka a kultúry, konanom v čase od 1. do 28. augusta 1976 v Bratislave. Prevládajú texty z jazykovedy. Tentoraz sa v nich sledujú spôsoby obohacovania a vzájomné kontakty slovenčiny s ostatnými jazykmi v jej histórii i prítomnosti. Takáto orientácia prednášok je zámerná, aby sa na jednej strane zdôraznila bohatosť a systémová sila slovenčiny a aby sa na druhej strane poukázalo na jej modernosť a životaschopnosť v internacionalizačnom procese, zasahujúcom dnes všetky jazyky sveta. V predkladanom zväzku je

oproti minulým viacej národopisných textov, ktoré si
všímajú staršie i nové zdroje našej národnej kultúry. Ten-
to zväzok cyklicky nadväzuje na doterajšie takým spôsobom,
aby s nimi tvoril jednotný celok, no pritom aby aj sám
bol kompaktné uzavretý.

Texty v zborníku - okrem úvodného - usporiadané sú
podľa abecedného poriadku autorov.

Jozef Mistrík

**Historické příčiny udalostí r. 1968
v Československu**

Miloš Gosiorovský

História každého národa a každého štátu, história každého šlachetného úsilia je históriou nielen úspechov a víťazstiev, ale strieda sa s rozličnými neúspechmi, omylmi, prekážkami, ba aj dočasnými čiastkovými porážkami. Pochopiteľne, že objektívny historik sa musí zaoberať príčinami nielen úspechov; ale aj dočasných neúspechov v dejinách svojho národa a svojho štátu. Historik totiž nie je a ani nemôže byť iba akýmsi nadstraníckym, nadnárodným sudcom - on je tiež jedným z príslušníkov svojho národa, svojho štátu, celého ľudstva, takže jeho povinnosťou je zamýšľať sa aj nad príčinami toho, čo v histórii jeho národa, jeho štátu a vôbec celého ľudstva pôsobilo /a prečo pôsobilo/ retardačne, čo zdržovalo ich vývin vpred a čo - naopak - pomáhalo odstraňovať tieto príčiny úspešnejšieho napredovania.

Vo všetkých predchádzajúcich ročníkoch SAS som prednášal na také témy, ako je napríklad 50. výročie vzniku Československa, 30. výročie oslobodenia Československa, 5. výročie utvorenia česko-slovenskej federácie a pod. Tentoraz chcem hovoriť o udalostiach, ktoré pred ôsmimi rokmi sledoval celý svet, o ktorých sa aj dnes ešte veľa hovorí a píše /a nie vždy objektívne/, ktoré sú tiež medzníkom v najnovších či súčasných dejinách. Pochopiteľne, že hovoriť vyčerpávajúco o príčinách udalostí 1968 by znamenalo napísať o tom rozsiahlu publikáciu. Budem sa preto ako historik zaoberať iba niektorými - historickými - príčinami týchto udalostí.

Československo už 31 rokov buduje svoj hospodársky, sociálny, kultúrny a politický život pod vedením Komunistickej strany Československa, ktorá si v tomto roku pripomína 55. výročie svojho vzniku. Pritom už v čase svojho vzniku to bola strana, ktorá v porovnaní s počtom obyvateľov bola najmasovejšou komunistickou stranou na svete. Uvádzam tento fakt z tej jednoduchšej príčiny, aby som ukázal, že táto strana nebola výsledkom nejakého importu zo zahraničia, ale výsledkom domácich politických úsilí. Zo všetkých komunistických strán na svete už v období 1921-1944 bola teda KSČ najmasovejšou stranou a dokonca - pokiaľ ide o absolútny počet jej členstva - stála na treťom mieste po Všeľvážovej komunistickej strane bolševikov a po Komunistickej strane Nemecka.

Pravda, robotnícka trieda, politickou predstaviteľkou ktorej je komunistická strana, nie je oddelená od ostatných častí národa čínskym múrom, ale je tiež vystavená vplyvu buržoáznej ideológie, pred rokom 1945 aj buržoáznej školy, t.j. musí pracovať, musí pôsobiť v konkrétnych špecifických podmienkach svojho národa. No a český a slovenský národ - ako slovenské národy - sa v moderné národy formovali v podmienkach nacionálneho útlaku zo strany nemeckých a maďarských vládnuúcich tried, teda v živom povedomí príslušnosti k veľkej rodine všetkých slovenských národov, najmä v živom povedomí významu veľkého ruského národa v tejto rodine. Pravda, toto uvedomenie vplývalo na spoločenské myslenie našich národov z jednej strany a do istej miery ho deformovala existencia cárskeho samodržavia, jednej z najreakčnejších mocností Európy. Preto z druhej strany sa naše národy formovali - konštituovali v moderné národy v silnej gravitačnej oblasti západoeurópskej kultúry, takže spoločenské myslenie najmä českého, ale aj slovenského národa vtedy, keď v živote jednotlivých národov

významnú úlohu hrala cirkev, bolo vystavené silnému vplyvu kultúry zo strany tých národov, ktoré tiež boli katolíckymi alebo protestantskými /osobitne zo strany francúzskeho a nemeckého národa/. To všetko zanechalo svoje silné vplyvy aj vo vede a kultúre našich národov, aj v robotníckom hnutí, kde dlho za prototyp robotníckej strany považovali nemeckú sociálnu demokraciu. Okrem toho: nachádzajúc sa v obklúčení iba väčších /početnejších/ národov, než boli oni sami, sa u Čechov a Slovákov v boji o záchranu holej národnej existencie vždy cítila ľahšie než u ich silnejších susedov /Nemcov, Maďarov, Poliakov/ užívali rozličné myšlienky o tzv. "čistej" demokracii a často až precitlivo sa reagovalo na otázku ozajstnej či domnulej národnej slobody.

Preto aj Veľká októbrová socialistická revolúcia najväčšieho slovenského národa - národa ruského - spočiatku vplývala na drvivú väčšinu českého a slovenského národa svojimi heslami o mieri, národnom oslobodení, všeobecnodemokratickými ideami, výsledkom čoho bol aj vznik Československej republiky na jeseň 1918. Radosť celého českého a slovenského národa, vrátane robotníckej triedy, nad tým, že po niekoľkých stáročíach nacionálneho útlaku vznikol roku 1918 spoločný štát Čechov a Slovákov, bola vtedy taká obrovská, že hlavná stránka medzinárodného významu VOSR, t.j. začiatok prevratu v ideológii robotníckej triedy, víťazstvo leninizmu v medzinárodnom robotníckom hnutí, sa v roku 1918 neprejavili v takej miere ako v niektorých iných krajinách. Iba po uvedomení si toho, že moc v novom štáte sa pevne uchopila buržoázia, nastúpila v robotníckom hnutí Československe nová fáza ďalšieho vplyvu ruského Októbra. To znamená, že najlepšia časť robotníckej triedy a jej teoretických predstaviteľov si iba potom začali uvedomovať, že podľa príkladu ruských

bolševikov treba aj v Československu prikročiť k utvoreniu revolučnej robotníckej strany. Povedal som už, že komunistická strana v Československu vznikala pred 55 rokmi ako pomerne - vo vzťahu k počtu obyvateľov krajiny - najmasovejšia komunistická strana na svete. Nepochybne to bolo vtedy veľkým úspechom a v podmienkach, keď politický život /či už v posledných rokoch pred prvou svetovou vojnou za Rakúsko-Uhorsko alebo hneď po vzniku Československa/ sa na rozdiel od viacerých iných krajín vyznačoval tým, že na jednotlivé vrstvy obyvateľstva vedeli silnejšie vplývať masové politické strany; v takých podmienkach mala táto masovosť KSČ predovšetkým pozitívny význam. No zároveň sa v tomto fakte skrývalo aj nebezpečenstvo, že v niektorých situáciách, v čase odlivu revolučnej vlny a pod., sa môže táto masovosť strany prejavovať aj negatívne, osobitne v prostredí takých národov, akými boli český a slovenský národ s uvedeným už vplyvom spoločenského myslenia. Medzi vznikom Československa v roku 1918 a vznikom KSČ v roku 1921 uplynuli presne tri roky a zatiaľ sa vtedajšej vládnucej triede podarilo upevniť svoje triedne panstvo nielen v ekonomike a politike, ale aj v rozšírení rozličných ilúzií o úlohe Masaryka aťby hlavného bojovníka za národné záujmy Čechov a Slovákov. Aj tento fakt zapríčinil, že spomenuté už spoločenské myslenie v českom a slovenskom národe bolo aj po prechode väčšiny organizovaného proletariátu do KSČ v roku 1921 naďalej poznačené silnými vplyvmi masarykizmu, čechoslovakizmu, sociáldemokratizmu a nacionalizmu. Tieto prežitky oportunistického, buržoázno-demokratického /t.j. masarykovského/ a nacionalistického /na Slovensku najmä hlinkovského/ myslenia sa raz prejavovali so silnejšou, inokedy s menšou alebo dokonca s nepatrnou intenzitou, podľa toho, k akým zmenám dochádzalo vo vývine celej československej, európskej a svetovej politiky, eko-

nomiky a myslenia. Príkladom toho je obdobie dočasnej stabilizácie kapitalizmu a - žiaľ - aj obdobie vystupňovanej studenej vojny, spojené s vystupňovaným pôsobením ideových centier antikomunizmu vo svete. Teda zatiaľ, čo v období prílevu revolučnej vlny v rokoch 1919-1921, v rokoch 1934-1945, 1948 a pod. u nás boli spomenuté pozostatky cudzích ideológií zatlačené do úzadia a aj mnohí súputníci marxizmu v spoločenských vedách, v kultúre a aj v politike sa prezentovali prácami, v ktorých boli "pápežskejší ako pápež" /Šik, Pelikán, Kňažko atď./, v období dočasnej stabilizácie kapitalizmu pred rokom 1929, v období pred rokom 1968 a podobne sa veľmi rýchlo dostávali pod vplyv uvedeních prežitkov. Slovom, či už po vzniku KSČ, či po oslobodení 1945, či v rokoch 1968-1969 bola to vtedajšia úroveň leninizmu, lepšie povedané: bolo to nie dôsledné, bolo to povrchné-módne ovládanie leninizmu, ktoré v nepriaznivých vývinových zlomoch dejín sa stávalo a môže vždy stať živnou pôdou pre útoky proti komunistickej strane a - ako ukázali udalosti rokov 1968-1969 - aj proti socializmu vôbec.

Okrem toho: prechod našich národov z kapitalistickej do socialistickej formácie je na rozdiel od väčšiny iných národov /napr. na rozdiel od maďarského, rumunského, bulharského a - pokiaľ ide o NDR - aj nemeckého národa/ spätý aj s obnovením národnej a štátnej nezávislosti českého a slovenského národa. Pretože hlavnú ťarchu tohto boja za obnovenie Československa niesla na svojich pleciach doma komunistická strana Československa a na frontoch druhej svetovej vojny Sovietsky zväz, vedený tiež komunistickou stranou, nuž v období povojnového prílevu revolučnej vlny sa väčšina našich národov manifestačne prihlásila k Sovietskemu zväzu aj k marxizmu-leninizmu a do KSČ opäť masovo vstupovalo obrovské množstvo čestných Čechov a Slovákov.

No oni do nej vstupovali nie z triednych príčin, nie preto, že by si už pri tomto vstupe uvedomovali jej hlavnú historickú úlohu, t.j. že ona /KSČ/ je politickým predstaviteľom robotníckej triedy povolanej vybudovať socializmus ako medzinárodnú úlohu svetového proletariátu, ale často iba preto, že v nej videli najdôslednejšieho bojovníka za obnovenie národnej slobody, bojovníka za všeobecnodemokratických slobôd, tak brutálne potlačených nemeckým fašizmom. Väčšina týchto ľudí, ktorí do komunistickej strany vstupovali preto, že si cenili jej boj za nacionálnu slobodu a jej boj proti fašizmu, si iba postupne začala osvojovať aj svetonáhľad robotníckej triedy - marxizmus-leninizmus. No nie všetkým sa pri úsilí osvojiť si marxisticko-leninský svetonáhľad súčasne darilo zbavovať sa do dôsledkov aj spomenutých nedostatkov-prežitkov buržoáznodemokratického, sociálnodemokratického a nacionalistického myslenia.

K tomu pristupuje ďalší fakt: všetci vieme, akú možnosť vplývať na rozvoj spoločenského myslenia, poznačeného u nás spomenutými pozostatkami masarykizmu a nacionalizmu, má inteligencia, najmä učitelia vysokých škôl. Pritom si treba uvedomiť, že po násilnom rozbití Československa hitlerovským fašizmom boli na jeseň 1939 zatvorené všetky české vysoké školy. Ich učiteľský zbor stratil miesta profesorov a docentov, čo znamená, že ani jeden český profesor či docent sa nestal kolaborantom hitlerovského fašizmu. Pokiaľ ide o učiteľský zbor slovenských vysokých škôl, tu si zasa treba uvedomiť, že vinou nespravodlivej politiky vládnucej triedy v predmníchovskom Československu to boli - s výnimkou niektorých aktívnych politikov Milana Hodžu a Antona Štefánka - iba docenti, ktorí sa profesormi stali za tzv. slovenského, t.j. klérofašistického štátu. Tí z nich, ktorí s fašizmom otvorene

kolaborovali, teane pred oslobodením emigrovali do kapitalistických krajín, no mnohí z tých, ktorí boli preverení a ponechaní po roku 1945 na školách, v kútiku svojej duše nezabúdali na to, že za svoje profesorské posty ďakujú ľudáckemu nacionalizmu. A tak drvivá väčšina profesorského zboru československých vysokých škôl zostala aj po oslobodení buď /na českých vysokých školách/ bezvýhradnými prívržencami masarykizmu, alebo /na slovenských vysokých školách/ stúpenkami nacionalizmu, aj keď, pochopiteľne, v období prílevu revolučnej vlny v rokoch 1945-1948 táto svoju pravú tvár či už vedome alebo aj nevdojak neukazovala. Po februári 1948 mnohí z nich najmä v situácii, keď sa medzi profesorov postupne dostávali aj ozajstní marxisti, v ich prostredí vyhlasovali svoju lojalitu k socializmu, no zakrývajúce svoju skutočnú tvár prívržencov masarykizmu a nacionalizmu silno ovplyvňovali vysokoškolskú mládež a svojimi písomnými prácami naďalej vplývali aj na určité vrstvy obyvateľstva. Pod ich vplyv sa dostali mnohí českí a slovenskí intelektuáli, ktorí pri nedôslednom prijímaní leninského svetonázoru šíрили rozličné rafinované "teórie" o tom, že všetky nedostatky, ťažkosti a omyly, ktoré sa u nás nahromadili asi tak v rokoch 1961-1967, vyplývajú zo samej podstaty socializmu. O čo tu konkrétne šlo? Za 20 rokov od februára 1948 sa v Československu podarilo vybudovať socialistické spoločenské zriadenie a pred KSČ stála úloha zabezpečiť ďalší rozvoj tohto zriadenia. V procese búrlivého a zložitého rozvoja, ktorým prechádzala československá spoločnosť a počas ktorého si KSČ iba osvojovala umenie vládnuť a viesť, došlo - najmä po smrti Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého - k rozličným chybám, ba aj tragickým omylom. Tu sa vraciam k tomu, čo som uviedol, že histórie aj toho najšľachetnejšieho ľudského úsilia nie je priamočiarou cestou len víťazstiev a

úspechov, ale strieďa sa aj s omylmi, chybami a nedostatkami. Tak je to v každom hnutí, tak je to aj v komunistickom hnutí.

V rokoch 1961 a 1962 sa nahromadili niektoré negatívne javy v ekonomike krajiny, v čiastočnej stagnácii priemyselnej výroby, v znížení hektárových výnosov v poľnohospodárstve, niektoré ťažkosti vo výrobe, na domácom a zahraničnom trhu, v nedôslednom riešení slovenskej otázky odbúraním právomoci slovenských národných orgánov a pod. Narastajúce ťažkosti, chyby a nedostatky, ako aj situácia vo vnútri strany, v rámci ktorej prebiehala diskusia o príčinách týchto ťažkostí, chýb a nedostatkov - to všetko využili pravicové a revizionistické sily. Sformovali sa v postupne narastajúce hnutie, ktoré tvorili elementy porazenej buržoázie, rozličné maloburžoázne elementy, ku ktorým sa pripájali ľudia, ktorí pod vplyvom ťažkostí strácali revolučnú perspektívu, ako aj rozliční tzv. "teoretikovia", ktorí v tomto období prechodných neúspechov prešli na pozície revizionizmu. Navrázali na prežitky masyrkizmu, sociáldemokratizmu a nacionalizmu, začali rozširovať najrozličnejšie ilúzie o kapitalizme a rafinovane začali rozširovať tzv. "teórie" o tom, že všetky ťažkosti, chyby a nedostatky vyplývajú vraj zo samej podstaty socializmu, že vraj v Československu ako v priemyselne rozvinutej krajine, krajine "starej" západoeurópskej kultúry bolo omylom budovať socializmus podľa ruského príkladu, že tento vzor sa možno hodí pre zaostalé krajiny Ázie, no nie pre krajiny strednej a západnej Európy.

Nástup vnútorných pravicových síl v politickej činnosti bol tesne spätý s ideovou činnosťou rozličných centier svetového antikomunizmu. Tieto centrá sa orientovali na postupné rozloženie všetkých socialistických hodnôt v Čes-

koslovensku, oživiť prežitky spomenutých názorov masarykizmu, reformizmu a nacionalizmu, pričom využili vnútorné oslabenie KSČ, zapríčinené vtedajším vedením na čele s Antonínom Novotným. V strane sa utvorila veľmi zložitá situácia. Zdravé sily si uvedomili nebezpečenstvo vývinu a žiadali vyvodenie príslušných uzáverov. No Antonín Novotný nepochopil toto úsilie a z vedúcej funkcie odstúpil až v januári 1968, keď na jeho miesto nastúpil Alexander Dubček, ktorý však podľahol úsiliu pravicových a protisocialistických síl a zavliekol stranu a spoločnosť do ťažkej politickej krízy. Výsledky takmer päťdesiatročnej cesty, po ktorej KSČ doviedla český a slovenský národ k socialistickej prítomnosti, sa v tomto krízovom období dostali do nebezpečenstva kontrarevolučného zvratu. V tejto katastrofálnej situácii, keď vnútorné sily, paralyzované rafinovanou politikou pravicových síl vo vedení strany, neboli schopné zmobilizovať sa a postaviť na odpor nastupujúcej kontrarevolúcie, v duchu internacionalistických tradícií strán socialistického spoločenstva národov a záväzkov vyplývajúcich pre každú krajinu tohto spoločenstva z členstva vo Varšavskom pakte, poskytli našim národom pomoc spojenecké vojská. Svojím vstupom do Československa v auguste 1968 pomohli zachrániť výsledky dovtedajšieho vývinu v krajine, odvrátiť nebezpečenstvo občianskej vojny, upevniť západné hranice socialistického spoločenstva a rozbiť nádej rozličných imperialistických kruhov, že sa im azda podarí revidovať výsledky druhej svetovej vojny.

Na čelo obrodného procesu po prekonaní krízy sa dostal dr. Gustáv Husák, pod vedením ktorého v priebehu uplynulého obdobia Československo opäť zaujalo pevné miesto nielen v rodine všetkých národov socialistického spoločenstva, ale stalo sa opäť rovnoprávnym partnerom všetkých naozaj nezávislých národov sveta. Dalo by sa o tom

uviesť množstvo dokladov, napríklad výsledky piatej päťročnice za roky 1971-1975, ktorá je najúspešnejšou päťročnicou v dejinách československého hospodárstva, kultúry a politiky; potom veľmi reálny plán šiestej päťročnice na obdobie do konca 1980, no to by ďaleko presahovalo rámec tejto témy. Spomínam to len ako svedectvo toho, čo som uviedol na začiatku, t.j. že v histórii každého národa sa obdobia úspechov a víťazstiev striedajú s obdobiami neúspechov a omylov, ako boli aj roky 1968-1969, no že múdre politické vedenie, akým dnes je politické vedenie ČSSR na čele s G. Husákom, dokáže - vyvodiac náležité poučenia aj z období neúspechov - posunúť vývin spoločnosti k ďalším úspechom.

**Hľadanie a zápasy
najmladšej slovenskej poézie**

Albín Bagin

Literárna situácia na Slovensku na prahu sedemdesiatych rokov bola vývinovo značne zložitá a protirečivá. Jednou z najdôležitejších úloh novoutvoreného Zväzu slovenských spisovateľov sa preto stala starostlivosť o mladú literárnu generáciu. Konkrétne povedané to znamenalo - vytvárať priaznivé podmienky pre jej ideové a umelecké formovanie a dozrievanie, poskytnúť primeraný priestor na stránkach časopisov a v edičných plánoch vydavateľstiev.

Ak vyjdeme z pozoruhodnej úvahy Jána Števäčka Mladá literatúra a literárne časopisy s jej proustovským odlíšením "nadania" a "talentu", potom cesta mladého autora od zaregistrovania nadania po jeho uvedoméle uplatnenie a objektivizáciu /čo zodpovedá obsahu pojmu "talent"/ prebieha po vzostupnej línii viacmenej inštitucionalizovaných publikačných tribún. Prvú etapu v rozvinutých literárnych pomeroch predstavuje časopis pre začínajúcich autorov /napr. stredoškôľakov/. V súčasnej slovenskej situácii etapu "prvých pokusov" reprezentuje literárna príloha Nového slova. Na tomto stupni ide o registráciu nadaných jednotlivcov; fázou literárnej "propedeutiky", v ktorej sa spája orientácia mladých autorov na spoločensky závažnú problematiku s inštrukciami o básnickej technike. Obe úlohy u nás už niekoľko rokov plní básnik Vojtech Mihálik v Novom slove; v tejto dielni uverejnilo svoje básnické pokusy už vyše dvesto autorov a viacerí z nich dospeli cez publikovanie v časopise ku svojim prvým zbierkam.

Druhú etapu by mal predstavovať špecializovaný časopis pre mladú literatúru. Absencia takejto tribúny sa zvlášť v posledných dvoch-troch rokoch pociťuje veľmi náliehavo. Medzeru nateraz vyplňa literárna príloha Smeny na nedeľu. Na tomto stupni ide už o manifestovanie literárnej iniciatívy celej nastupujúcej generácie.

Po spomenutej "fáze integrácie" prichádza "fáza diferenciácie", snaha mladého tvorca presadiť sa v nadskupinovom a nadgeneračnom literárnom časopise /akými sú na Slovensku Slovenské pohľady a Romboid/. Ide - či má ísť - o manifestáciu individuálneho prínosu v orchestri celej literatúry, v podmienkach zostrenej umeleckej konkurencie.

Odtiaľto vedie potom cesta ku knižným debutom. Pásmo medzi časopismi a edičnými plánmi vydavateľstiev vyplňajú v posledných troch rokoch zborníky mladej poézie a prózy z nakladateľstva Smena: V tomto čase /1973/, Dychtivo spolu /1974/ a Na zemi /1975/. Vystúpilo v nich celkovo 60 autorov, niektorí viackrát. Vydavateľstvá zaraďujú debuty a druhé, príp. i ďalšie knižky mladých autorov do špecializovaných edícií, akými sú Mladá tvorba /v Sme-
ne/ a Zošity /v Slovenskom spisovateli/; ojedinele i do iných edičných radov. Počet takýchto kníh sa pohyboval v minulých rokoch na úrovni 5-7 titulov, pričom netypicky úrodný bol rok 1974, kedy vyšlo 11 zbierok mladých básnikov.

Nastupujúcej literárnej generácii sa venuje i Zväz slovenských spisovateľov poriadaním pravidelných seminárov vo svojom Domove v Budmericiach. Tvorivé kontakty s mladou českou poéziou sa zasa nadväzujú na tradičných wolkerovských festivaloch v Tatranskej Polianke. Táto starostlivosť začína prinášať prvé ovocie, hoci zatiaľ skôr v kvantitatívnom ako kvalitatívnom zmysle. Do slovenskej poézie vstúpila v posledných rokoch celá plejáda

nových autorov, no skutočných tvorivých činov je doteraz pomerne málo, aj keď daný stav hodnotíme zo zorného uhla vnútorných možností mladej literatúry. Konštatujeme to i napriek tomu, že dnešná situácia v mladej poézii je relatívne priaznivejšia ako v mladej próze.

Od začiatku sedemdesiatych rokov sa v tvorivých úsiliach mladej poézie presadzuje ako najzreteľnejšie pozitívum príklon ku spoločenskej skutočnosti. Presnejšie: osobné vyrovnávanie sa s objektívnou /mimoliterárnou/ realitou. Tento fakt vynikne najmä na pozadí niektorých tendencií predchádzajúceho desaťročia. V ich rámci totiž viaceré experimenty vyúsťovali do planého verbalizmu, čo malo za následok nielen deformáciu či "rozplynutie" básnickej koncepcie sveta, ale aj podstatné narušenie komunikatívnej platnosti básne. Oproti tejto tendencii, ktorá sa, našťastie, nepresadila všeobecne, stojí v tvorbe dnešnej najmladšej básnickej generácie úporné úsilie oprieť báseň o konkrétny zážitok osobnej alebo nadosobnej proveniencie, s ktorým ide ruka v ruku rozširovanie komunikatívnosti tejto poézie, predovšetkým vo vzťahu ku generačným vrstovníkom. Pravda, zatiaľ sa mladým básnikom lepšie darí sprostredkovať "životný pocit" v osobnej sfére /láska, priateľstvo, návraty k detstvu a domovu/; len u nemnohých k tomu pristupuje cieľavedomá snaha hľadať a nachádzať vlastné miesto v živote ako jedna z možností projekcie nadosobnej problematiky.

Obidve tieto tematické okruhy sú však už v stave zrodu ohrozované vážnymi nebezpečenstvami. V prvom prípade "poézia návratov" sa pomaly kanonizuje a nesie v sebe dnes už výrazné črty manierizmu. Na báseň často stačí "zamiešať" trochu "emócií" s pár reáliami dedinského života. Najmä ak sa lyrický subjekt uspokojí s trpným odrazom skutočnosti a neprejaví dost' vôle tvorivo sa jej

zmocniť. Na túto hrozbu upozornil pri inej príležitosti Stanislav Šmatlák: "... z osobnej nostalgie, smútku, úzkosti i pokory dozevsta môžu vzniknúť silné básne, no z vedomého zápasu so skutočnosťou, a teda i dramatického vyrovnávania sa s týmito pocitovými a citovými polohami vzniká poézia a rastie opravdivá tvorivá osobnosť básníka".

V druhom prípade zase nadosobná téma, ktorú básnik nemal možnosť z časových či priestorových príčin autenticky zažiť /napr. druhá svetová vojna alebo súčasné konflikty v rôznych častiach sveta/, neprenikla dostatočne hlboko a všestranne do spodných vrstiev jeho básnického vedomia, takže ideové angažovanosť nie je vyvážená náležitou bytostnou zainteresovanosťou tvorcu. Výsledkom býva za týchto okolností plochá príležitostná lyrika.

Väčšinu autorov najmladšej slovenskej poézie teda očakáva predovšetkým náročnejšia práca na sebe samých. Táto úloha vystupuje do popredia tým viac, že spomínaná generačná vrstva - azda až na výnimky - nedisponuje takými výraznými talentmi ako dnešná stredná alebo tzv. mladšia stredná generácia /aby sme použili náš "špeciálny", ostatne dosť čudný termín/. Medzi prvými a druhými, resp. tretími knižkami najmladších autorov nevidno dosť dobre osobnostné úsilie a výraznejší vzostup. Prepracúvanie sa k "vlastnému hlasu" nemá spravidla podobu individuálneho zápasu, ale uskutočňuje sa formou príklonu k tvorivej skúsenosti starších básnikov; ba v niektorých prípadoch až identifikácie s ňou. Táto etapa by bola napokon celkom prirodzená, keby za ňou nasledoval proces tvorivej emancipácie. Zatiaľ však vývin nepokročil tak ďaleko. Preto možno pozorovať niekde manifestované, niekde skryté analógie medzi poéziou Pavla Horova a Michala Chuďu, Jána Kostru a Rudolfa Čižmárika, Milana Rúfusa a Gizely Slav-

kovskej, Štefana Žáryho a Petra Štilichu, mladého Wolкера a Daniela Heviera, občas i vzdialené novomeskovské ozveny v poézii najmladších.

V dôsledku toho sa dá len veľmi ťažko hovoriť o nejakých určitejších, vystopovateľných spoločných črtách najmladších básnikov. Spojivé v ich tvorbe nevznikajú na základe všeobecnejšieho generačného postoja či pocitu; skôr sa tu ukazuje vertikálna kontinuita s predchodcami. Pravdepodobne táto osobnostná či autorská nevyhranenosť viedla pred časom Stanislava Šmatláka k tomu, že sa prihováral za dlhšiu "inkubačnú dobu" autorov /a debutov/.

Najvýraznejšou integrujúcou vlastnosťou básnikov nastupujúcej generácie je preto paradoxne "nepodobnosť", individuálna divergencia, ktorá sa prejavuje ani nie tak na rovine témy /tu sú, ako sme spomínali, určité konštantné okruhy/, ako skôr na rovine básnickej realizácie, t. j. postoja ku skutočnosti a poetiky. Túto divergenciu z inej strany potvrdzuje fakt, že väčšina autorov najmladšej generácie pôsobí i na poli literárnej kritiky. Dôsledkom toho je, že v tejto časti autorskej obce prebiehajú ostré názorové stretnutia a dochádza k častému preskupovaniu diel, autorov i hodnôt. V kritických prístupoch k poézii najmladších zaznamenávame často tiež rozpačitosť, kolísanie a neistotu v hodnotení. To všetko sú sprievodné znaky nastupujúcej - vývinovo neustálenej a hodnotovo pohyblivej tvorby. Pravda, v kontexte súčasnej slovenskej literatúry sú ešte znásobované závažným subjektívnym faktorom: absenciou, či lepšie - málopočetnosťou generačnej kritiky. Tvorbu svojich rovesníkov pravidelnejšie sledujú len Ivan Sulík a Fedor Matejov /ak ponecháme bokom kritickú aktivitu básnikov/. A tak v kritickom dialógu pripadá dôležitá úloha starším - Stanislavovi Šmatlákovi, Vojtechovi Mihálikovi a Jánovi Gregorcovi. Oni vnášajú do uva-

žovania o poézii najmladších istý generačný nadhľad, zreteľnejšie "vedomie súvislostí" a plnia tým funkciu hierarchizácie a stabilizovania hodnôt v rámci najmladšej básnickej tvorby.

Prichodí sa nám teraz pozrieť detailnejšie na niektoré knihy a tvorivé výsledky najmladších autorov. Vybrali sme si spomedzi nich osem básnikov vo veku dvadsať až tridsať rokov, ktorí podľa nášho názoru výrazne reprezentujú dianie v tejto generačnej vrstve.

Ján Švantner zaujal v prvotine *O snežnom srdci* /1972/ dôveryplný, v podstate chlapčenský vzťah ku skutočnosti, pre ktorý bola príznačná neha a túžba po mravnej opravdivosti a čistote. Medzi prvou a druhou knižkou prišla i na neho "ťažká hodina" dozrievania chlapca v muža. V zbierke *Hviezdny úder* /1975/ sa hlási v podobe prevrstvovania lyrických prostriedkov; na výsledky tohto procesu ešte čakáme. Tvár skutočnosti sa mu začína problematizovať. Reaguje na to zostrenou vnímavosťou voči zložitosti života a jeho protirečeniam, ktoré zachytáva s mimoriadnym zmyslom pre jemné odtiene. Svedčí o tom vysoká frekvencia metaforických, zväčša hodnotiacich epitet. No celkový účinok knižky nie je taký čistý, ako tomu bolo v prípade debutu. Švantner sa v nej zameriava na vyslovenia obsahov vlastného vnútra; medzi ním a svetom vzniká často obranná bariéra, čím sa register jeho poézie zužuje a konkrétne kontúry skutočnosti sa autorovi miestami strácajú. Na druhej strane hľadá básňou kontakt s blízkymi ľuďmi /priateľia, ženy a najmä matka/; deje sa to spravidla formou venovaní a priamych oslovení. Do tejto línie sa zaraďujú najlepšie čísla zbierky *K matke* a *Pri spomienke na Františka Hrubína*. Švantner je básnik s neklamným citom pre hodnoty slova a básnického výrazu; vo všetkých veršoch ho charakterizuje svojskosť rukopisu. To nás oprávňuje pokla-

dať Hviezdný úder za knižku prelomu, po ktorej môže nasledovať nový vzostup.

Michal Chuda debutoval už pred šiestimi rokmi knižkou *Polná omša*. V nej razom naznačil základné dimenzie svojho talentu. Chudove poézia vyrastá myšlienkovo i obrazovo z atmosféry východoslovenskej dediny. Preniknutie do jej podstaty ho zbližuje s niektorými črtami ľudovej slovesnosti. Napokon, folklór sa odráža v zbierke v širokej stupnici prostriedkov od priamej citácie až po architektúru básnického obrazu, ba poznamenáva aj žánrovú štruktúru *Polnej omše*, v ktorej nachádzame básne piesňového typu i čísla s prvkami kalendárovej a rodinnej obradovej poézie. Dedinský život má u básnika dva dominantné rozmery: prírodný a spoločenský /patriarchálna kultúra, zásah civilizácie/. V prvej časti knižky Chuda ekcentuje prírodný život; to dáva básňam úvodu akési jeseninovské ladenie. V druhej časti začína nerastať váha ľudského faktoru. V tomto chápaní sú veci stopami ľudí; uchovávajú ich podobu i ponad hranicu individuálnej existencie a podávajú správu o ich živote potomkom. Ide o rozpačtúvanie sa na človeka skrze veci, s ktorými prichodil do styku. Chudov ďalší vývin dokumentujú iba časopisecky publikované verše, ktoré sa postupne vyhaňovali do poézie trojakého typu: jedna línia rozvíja východiské prvotiny /*Bielit' plátno*/, druhá obsahuje lyriku láboštného vyznenia, tretia je korigovaná básnikovými návštevami v Sovietskom zväze /*Biele noci*/. Chudu charakterizuje citová úprimnosť a nízky "prah básnickej vnímanosti", ktorý mu dovoľuje nachádzať všade pramene inšpirácie. Práve to sa však môže stať aj istou hrozbou; za predpokladu, že táto nesporná básnická kvalita nebude v rozhodovacom procese vyvážená potrebnou dávkou intelektuálneho kriticizmu. Chudovi sa to občas prihodí pri "návratoch domov", kde už téma "básni" niekedy akoby

sama a výsledný tvar je poznačený lyrickým automatizmom a monotónnosťou.

Chlapčensky dôverčivý postoj ku skutočnosti zbližuje prvotinu Daniela Heviera *Kotýlí kolotoč* /1974/ so Švantnerovým debutom; orientácia na prírodný motív zase s Chudom. I napriek týmto - a možno ďalším - paralelám však už z tejto knihy presvitá autorov svojaský hlas. V centre jeho pozornosti je hľadanie krás sveta a nadchýňanie sa ním. Tomuto zámeru zodpovedá svieže, detské videnie prírody a jej obyvateľov, ako aj zdobňovanie a zdôverňovanie "vecí a vecičiek" nášho každodenného bytia. Je vskutku čosi radostne wolkerovského v tejto poézii. Z predchodcov svojou skorou vyspelosťou, spontánnosťou a hravosťou pripomína najmä Falděke /nie náhodou má v pláne knižky pre deti/. Popri prírodnom dôležité miesto v *Kotýľom kolotoči* zaujíma lábošný motív. Láska je tu predstavená ako "hra a tvorivá inšpirácia" /J. Gregorec/. Kritiku upútal Hevier predovšetkým svojím jazykovým novátorstvom. Stanislav Šmatlák o ňom napísal: "... už dávno som nečítal mladé verše, v ktorých sa reč tak poddáva autorovej vôli, v ktorých sú kalambúry, rýmové echá či homonymné metafory niečím takmer samozrejmým, ako je to u tohto veršujúceho gymnazistu ...". Hevier je vari najbezprostrednejší, najspontánnejší z mladých. Pravda, už jeho prvá knižka ukázala, že i tejto poézii hrozí isté monotónnosť, a to aj napriek obrazovej vynaliezavosti. Básnik totiž obmieňa lyrický materiál len na úrovni metafory, a nie v tom hlbšom, základnom: v prístupe k vyjadrovanej skutočnosti. Nedokáže ešte zvlniť, zvrásniť navodenú náladu; preto celá zbierka pôsobí dojmom jedinej rozsiahlej básne. A navyše: skutočné skúšky tohto autora iba čakajú. Pôjde o tvrdý zápas, na ktorého konci by mal byť "optimizmus bez povier a ilúzií". V každom prípade však Hevier vzbudzuje nádeje a jeho dal-

ší vývin vyvoláva napäté očakávania.

Peter Štilicha urobil knižkou *Verše o zrení /1975/* v porovnaní s prvotinou *Prosenie s koňmi* zreteľný krok dopredu. Zjednodušene by sa dal tento pohyb vystihnúť formulou: od sentimentality k mysleniu, miestami dravo polemickému a ironickému. Autor sa prepracúva k širšiemu, všestrannejšiemu záberu skutočnosti. Aj on za mnohé - hlavne vo výstavbe obrazu - vďačí rodnému zemplínskemu prostrediu. Zbierka osciluje medzi pólom životného kladu /domov, láska ako univerzálna ľudská hodnota/ a záporu /vojna/. Tragickú stránku človečenského údely sa mu však nepodarilo vyjadriť tak presvedčivo. Dosiahnutie výraznejšieho úspechu prekazila najmä črta, ktorú Stanislav Šmetlák nazval "rétorickou extenzívnosťou". Skrýva sa za tým malá sémantická nasýtenosť textu, ktoré na sebe berie raz podobu prozaizácie, inokedy diskurzívnosti a v konečnom dôsledku vedie k oslabeniu významovej hodnoty, a tým aj pôsobivosti veršov. Autor by mal na sebe pracovať predovšetkým v smere vystupňovania "hustoty" výpovede. Na druhej strane možno oceniť jeho odvahu stavať rozsiahle básnické útvary, a to pomocou lyrických /reflexívnych/ a nie epických prostriedkov. I v Štilichovom prípade bude preto básnikov ďalší vývin nepochybne zaujímavý.

Milan Richter nadviazal druhou zbierkou *Korbáče /1975/* na debut *Večerné zrkadlá /1973/*, no usiloval sa v nej riešiť i niektoré nové tvorivé problémy. Sám tento posun medzi prvou a druhou knižkou vyjadril takto: "Lékal ma svet intímny, postupne som si ujasňoval svoj vnútorný obraz a po jeho zrealizovaní som prikročil aj k vymáhaniu si podielu na spoločnom dianí ... Druhá zbierka sa niesla v tomto smere, aby som určil hranice ... medzi domovom a mnou, krajom svojho detstva a okolitým svetom". Pri realizácii uvedeného zámeru však autor uviazol na polceste.

Na príčine je pseudofilozofická štylizácia reflexií, ktoré sa topia v mnohoslovnosti výrazu a nielenže vydávajú o skutočnosti priveľmi neurčité svedectvo, ale skĺzavajú na mnohých miestach až do akéhosi "transreálna". Z tohto vyznenia nevytrhávajú celok ani niektoré vydatené žánrové obrázky z rodného Záhoria, ani ostro kontrastné videnie života /so zmyslom pre zvláštnu "lyrickú" dialektiku/, ani stachovsky zosilnená expresivita. V možnostiach tohto autora je rozhodne viac. Presvedčujú o tom jeho nové časopisecky publikované verše.

V debute Ondreja Čiliaka Ústami spravodlivých /1973/ tvoria významové centrum jednotlivých básní motívy matky, ľudí práce, ľudskosti a jej vojnového popretia, rodnej krajiny. Jeho tematické zameranie je teda "objektívnejšie" ako u väčšiny jeho generačných druhov. V tejto časti zbierky využíva rozsiahly patetický verš. Subjektívnu líniu prvotiny reprezentujú ľúbostné básne, ktoré sú obrazove uvoľnenejšie, miestami až "surreálne". Obe polohy zbierky ostali básnicky nezjednotené. Čiliak sa prezentuje ako technicky pripravený autor, no niekde ho ovládanie nástroja zvádza k mnohovravnosti. Nepozná ešte hodnotu básnickej skratky a pauzy, nevytvára medzi jednotlivými obrazmi sieť iskrivých metaforických spojov. Chýba mu presnosť a určitosť, hierarcha podstatných a nepodstatných vecí v básni.

Gizela Slavkovská v zbierke Potichu /1974/ inklinuje k útvaru krátkej lyrickej básne, pre ktorú je príznačná uzavretosť a kompozičná sklenutosť. Báseň býva osnovaná na strohom, niekedy obraznom konštatovaní, typove príbuznom prísloviu; na útržkoch ľudových piesní a rozprávok; na pochybnostiach či otázkach. Autorka sa približuje ku skutočnosti placho a v náznakoch. Vďaka poznaniu špecifickej váhy slova dosahuje takmer vo všetkých básňach čistotu

výrezu. Popri rufusovských inšpiráciách citiť v jej textoch odozvu skúseností slovenských poetiek predchádzajúcich období. Limity tejto poézie sú presne opäť ako u Čiliaka: ak autor knižky Ústami spravodlivých lyrickú výpoveď rôznymi spôsobmi "nadstavuje", Slavkovská ju nedopovedáva. V pomere k vyjadrovanej skutočnosti máme u nej často pocit "podinterpretácie". Chýba jej väčšia emocionálna a výrazová uvoľnenosť. Vedomá trpnosť a pokora pred vonkajším svetom vyúsťuje v zbierke až do akéhosi "mizerabilizmu", ktorá nie je vstave esteticky zaujať.

Valér Mikula sa v prvotine Zvieratko noc /1974/ upriamuje na výboje vo sfére básnického jazyka. Vytvára ostro senzuálne a expresívne obrazy na stachovský spôsob; od neho zdedil aj vôľu vytvárať básnické neologizmy. S obľubou využíva zvukové možnosti slova, no neraz pritom prechádza do priestorov "zaumného jazyka". Isté analógie ho spájajú aj so symbolistickou poetikou: niet tu síce rytmickej pravidelnosti symbolistov, ale súvislosti sa týkajú dôrazu na akustické vystrojenie verša, lexiky, symboliky, citiť ich v exponovanom záujme o prírodnú skutočnosť a v náladovosti Mikulových básní. Tematicky sa autor - podobne ako Hevier - usiluje ťažiť zo symbiózy prírodného a ľudského /láska/, no na rozdiel od neho je omnoho dravejšia a expresívnejšia. Oproti láske ako hre u neho stojí láska ako vášň, pud a osud; celý svet vníma pod zorným uhlom panerotizmu. Kritika hodnotila jeho jazykový experiment prevažne negatívne. A naozaj: tu je onen archimedovský bod, po nájdení ktorého sa bude dať pohnúť dopredu. Mikula si bude musieť riešiť otázku nosnosti a funkčnosti básnických prostriedkov.

Najmladšia slovenská poézia sa nechádza v štádiu hľadania a zápasov. Ide v nich o "vlastný hlas" v individuálnom i kolektívnom slova zmysle; o vyslovenie svojské-

ho videnia sveta; o formovanie a dotváranie talentov na skutočné básnické osobnosti. Tento proces už prebieha, hoci niekedy sa zdá, že nie tak plynule, ako by mal a mohol. Prináša čiastkové výhry i porážky. Nemožno však nevidieť, že sa odohráva s plným vedomím účasti najmladšej generácie básnikov na budúcich osudoch našej socialistickej spoločnosti.

**O vzájomných slovensko-poľských
jazykových vplyvoch**

Ferdinand Buffa

O. Vývin jazyka, a teda aj jeho dnešná podoba závisí od rozličných vnútorných jazykových i vonkajších, mimojazykových činiteľov, ktoré ho formovali. Takéto činitele mali vplyv aj na vývin slovenčiny a poľštiny; jedným z nich bolo aj vzájomné pôsobenie uvedených jazykov na seba, pričom výsledky tohto pôsobenia záviseli od niekoľkých závažných faktov.

Predovšetkým pre skúmanie slovensko-poľských jazykových vzťahov je dôležitá skutočnosť, že Slováci a Poľiaci oddávne priamo spolu susedili a sa stýkali, čo nutne muselo zanechať na ich jazykoch určité stopy. Tomuto styku neprekážalo ani to, že poľsko-slovenská hranica prechádza vysokým, ale nie neprierodným karpatským horstvom, a že na východnej časti tejto hranice bol medzi slovenským a poľským jazykovým územím už oddávne pruh východoslovenského, ukrajinského jazyka /ktorý sa v poľskej jazykovednej literatúre dosť nevhodne nazýva "lemkovským" nárečím podľa častice lem "len", ktorá však v tejto forme je známa aj vo všetkých východoslovenských a miestami aj v stredoslovenských nárečiach/. Tento vzťah, podmienený geografickou blízkosťou, bol ešte umocnený tou okolnosťou, že v prípade slovenčiny a poľštiny ide o jazyky geneticke si príbuzné a štruktúrne veľmi blízke, patriace do skupiny západoslovenských jazykov. /Uvedený moment príbuznosti a štruktúrnej blízkosti je dôležitý najmä pri vplyvoch na izolované poľské ostrovy v slovenskom jazykovom prostredí, pretože takýto vplyv býval iný ako na pohranič-

ných oblastiach./

Okrem uvedenej geografickej a štruktúrnej blízkosti pri slovensko-poľských jazykových vzťahoch rozhodovali ešte aj iné momenty, a to najmä hospodárske, politické i kultúrne pomery na oboch stranách, najmä ak sa od seba líšili nerovnakým vývinovým stupňom. V našom prípade takýto rozdielny vývin najmä hospodárskych pomerov zapríčinil veľkú migráciu Polískov na Slovensko, takže začiatkom tohto storočia nebolo na Podhalí väčšieho rodu, z ktorého by niekto nebol na slovenskej strane /Maľacki, 1938, s. 43/; s tým, prirodzene, súvisel aj vplyv slovenského jazyka na obyvateľov susednej poľskej jazykovej oblasti. Túto našu domnienku potvrdzuje aj fakt, že o migrácii opačným smerom, t.j. Slovákov do Poľska, nie je nič známe. Mimoriadne silno sa tento vplyv prejavil najmä v okrajových juhomasopoľských /podkarpetských/ nárečiach, a to aj takých, ktoré sú značne vzdialené od slovenských nárečí, čo prerástlo v istom období na módu vplietat do domácej goralčiny slovenské jazykové prvky /Maľacki, 1938, s. 25, 54/. Na druhej, slovenskej strane sú poznačené poľským vplyvom východoslovenské nárečia, najmä v oblasti slovníka; no zväčša tu ide iba o jednotlivé slová charakteristické istej sociálnej vrstve, ako napr.: chlop, smrod al. smrud, džad a pod. /Stanislav, 1935/. Trocha iná situácia bola v oblasti spisovných jazykov. Neskoršie konštituovaná spisovná slovenčina sa v lexikálnej oblasti oprela aj o spisovnú poľštinu s dlhšou tradíciou, hoci aj tu ide väčšinou iba o knižné lexikálne prvky, ktoré do živej reči prenikli len v skromnom rozsahu. Podobne aj do spisovnej poľštiny sa dostali niektoré slovenské prvky iba v istej štylistickej rovine /spravidla ako nárečové slová/.

Pri posudzovaní takýchto vzájomných vzťahov najmä v

slovníku musíme však byť veľmi opatrní, pretože - ako dokázali novšie výskumy - medzi takýmito blízkymi jazykmi mnohé slová mohli mať v minulosti analogický vývin, hoci dnešný výsledok takéhoto vývinu býva odlišný. Tak napr. aj v slovenčine podľa písomných dokladov zo 16. - 18. stor. bolo známe slovo reč vo význame "vec" ako v poľštine; podobne boli známe aj slová ličba, ličiť vo význame "číslo", "počítať", spadok vo význame "dedičstvo", chlap vo význame "sedliak", /z/ostaviť vo význame "nechať", príslovka konečne aj vo význame "rozhodne", neodvratne" a pód. /Dorula, 1974/. Sú to slovensko-poľské paralely, t.j. jazykové javy /najmä slová/, ktoré v slovenčine i v poľštine v istom období prešli v podstate rovnakým významovým vývinom. Ide tu teda o slovensko-poľský jazykový areál, v ktorom sa rovnako alebo paralelne vyvíjali aj také jazykové javy, ktoré sa dnes v uvedených jazykoch už nezhodujú.

Ako sme už naznačili, vzájomné slovensko-poľské pôsobenie možno pozorovať predovšetkým v ľudových nárečiach, ale aj v ich spisovných jazykoch. Výsledky takéhoto pôsobenia sa prejavujú vo všetkých jazykových plánoch, predovšetkým však v lexikálnom, ale aj v gramatickom, najmä v systéme hláskoslovnom a tvaroslovnom. Hneď na začiatku však pripomíname, že v tomto príspevku si všímame predovšetkým také vplyvy, ktorých výsledky prenikli aj za hranice toho-ktorého jazykového územia. Nebudeme sa teda podrobne zaoberať vplyvom slovenčiny na pôvodom poľské nárečia neskorších poľských kolonistov na Slovensku, pretože tu ide o ich prirodzený asimilačný vývin, ktorý dnes už veľmi pokročil /najmä pri menších ostrovoch v slovenskom jazykovom prostredí/. Ináč okrem priamych vplyvov jedného jazyka na druhý si všímame aj paralelný vývin niektorých javov v jednom jazyku, ktorý je analogic-

ký k podobnému vývinu v druhom jazyku. Okrem toho na dokreslenie slovensko-poľských jazykových vzťahov uvádzame aj podaktoré javy spoločné poľštine i slovenčine, ktoré však nie sú rozšírené na celej západoslovenskej jazykovej oblasti.

1. Vzájomný vplyv slovenskej a poľskej jazykovej sféry je badateľný najmä v nárečovej oblasti. Je to prirodzené, pretože súvisí s intenzívnym osobným stykom príslušníkov oboch spomínaných susediacich jazykov. Je pozoruhodné, že takéto styky sa uskutočňovali predovšetkým na slovenskom území, na ktorom sa Poľiaci alebo trvalo usadzovali alebo iba prechodne zdržiavali. Trvalí prisťahovalci sa usadili buďto v slovenskom prostredí v menších ostrovoch, alebo kompaktnejšie na slovensko-poľskom pohraničí. Izolované menšie poľské jazykové ostrovy už dnes podľahli skoro úplnej prirodzenej jazykovej /a samozrejme aj inej/ asimilácii, pričom po ich pôvodnom jazyku ostali iba niektoré /obyčajne menej nápadné hláskoslovné/ zvláštnosti u príslušníkov staršej generácie /ktorá ešte býva spravidla bilingvistická/. Aj v kompaktnejšom osídlení na slovensko-poľskom pohraničí /v tzv. goralskej oblasti/ postupuje tento asimilačný proces značne rýchlo, najmä v lexike, no viaceré hláskoslovné a tvaroslovné javy sa ešte - najmä u starších ľudí - dosť dobre držia. Najväčšiu zásluhu na tom má pravdepodobne bilingvizmus tamojších obyvateľov: medzi sebou hovoria svojím - i keď značne poslovenčeným - goralským nárečím a s cudzím hovoria po slovensky /mladší a zo starších najmä chlapi vedia hovoriť aj spisovným jazykom, no všetci ovládajú aj susedné slovenské nárečie/. Ide o severnú oblasť Spiša a severný okraj Oravy; pôvodne podobná oblasť na hornej Kysuci v okolí Čadce je už skoro úplne poslovenčená. Takýto vývin cudzieho, neslovenského jazyka vo sfére vplyvu slovenči-

ny pokladáme za prirodzený, hoci z jazykovedného hľadiska nie neužijímavý. Analogické pôsobenie poľštiny na slovenské nárečia nepoznáme, pretože - vzhľadom na odlišné, najmä hospodárske pomery - je známa iba migrácia Poľakov na Slovensko, a nie naopak.

Oveľa pozoruhodnejšie sú vplyvy alebo paralelnosti medzi slovenskými a poľskými nárečiami, zasahujúce nárečia pôvodných /teda nie neskôr osídlených/ domácich oblastí. Z dnešného hľadiska pôjde o vplyvy presahujúce štátne hranice. Takéto vplyvy alebo vývinové paralely môžeme pozorovať v nárečiach slovenskej i poľskej jazykovej oblasti. Na slovenskej strane môžeme za takéto paralelizmy pokladať výsledky vývinu pôv. slabičných r, l a mäkkých s, z vo východoslovenských nárečiach; tieto javy v princípe prekonali vo východoslovenských nárečiach podobný /ale nie totožný/ vývin ako v poľštine /t.j. r, l so sprievodným vokálom a kontinuanty pôv. mäkkých s, z odlišné od pôv. tvrdých s, z/. Okrem tohto východoslovenské nárečia na rozdiel od ostatných slovenských nárečí majú vo svojom slovníku aj niektoré poľské prvky, pričom - čo je prirodzené - severné východoslovenské nárečia ich majú viac, južné nepomerne menej. Ide najmä o slová s typicky poľskou hláskovou podobou, ktoré nahradili pôvodné domáce podoby; sú to teda hláskoslovné polonizmy typu: chlop /= chlap/, smrod al. smrud /= smrad/, plokac al. plukac /= plákať/, čolo /= čelo/, pčola /= včela/ a pod. Z lexikálnych polonizmov možno uviesť prípady typu: džad /= žobrák; ale: dzežo = starý otec/, sumeňe /= svedomie/, tuňi /= lacný/ a pod.

Z faktu, že iba východoslovenské nárečia prekonali v istých znakoch podobný vývin ako v poľštine a že majú aj viacero lexikálnych polonizmov, možno usúdiť, že východoslovenské nárečia do 15. stor., keď sa vyvinuli do

dnešnej podoby a keď ešte nebol medzi nimi a poľskými nárečiami pás ukrajinských nárečí, mali asi dosť živý kontakt s príslušníkmi susedných malopoľských nárečí, ktorí pravdepodobne vo väčšom množstve sa sem sťahovali, pričom takéto sťahovanie sa Poliakov na slovenskú stranu trvalo až do prvej svetovej vojny, o čom ešte aj dnes svedčí vari v každej východoslovenskej dedine niekoľko typicky poľských priezvisk. Takýto väčší počet prisťahovalcov mohol azda ovplyvniť vývin východoslovenských nárečí v niektorých javoch, pri ktorých bola možnosť vyvinúť sa podobne ako v poľštine. Východoslovenské nárečia túto možnosť analogického vývinu využili pri tzv. elabičnom r, l a pri pôv. mäkkých s, z, pričom výsledky tohto vývinu nie sú totožné s výsledkami v poľských nárečiach /Liška, 1944/. Analogickým vývinom ako poľština prešli východoslovenské nárečia - na rozdiel od iných slovenských nárečí - aj pri strate kvantity a pri ustálení prízvuku na predposlednej slabike slova. O priamom vplyve poľských nárečí na východoslovenské nárečia možno hovoriť iba v lexikálnej oblasti, pričom pre lexikálne polonizmy vo východoslovenských nárečiach je typické, že sa väčšinou viažu na oblasť súvisiacu s nižším sociálnym postavením ich používateľov /čo je pochopiteľné, lebo prisťahovalci spravidla patria k sociálne nižším vrstvám obyvateľstva/.

Veľmi pozoruhodný je vplyv slovenských nárečí na poľské dialekty najmä preto, lebo nie je známa migrácia Slovákov do Poľska, takže tento vplyv sprostredkovali samotní Poliaci, ktorí sa vo väčšom rozsahu prechodne zdržiavali medzi Slovákami a od nich preberali a domov donášali isté jazykové návyky. Ide najmä o sezónnych robotníkov a sluhov, ktorí dlhší čas pracovali na Slovensku /najmä v Liptove/, jazykovo sa aspoň čiastočne prispôbili svojím gazdom, u ktorých robili, a ľuďom, s ktorými pracovali

i trávili voľný čas, a potom takéto návyky si prinášali aj do svojho rodného kraja. Pretože takéto migrácie mali masové rozmery, používanie slovenských jazykových prvkov aj v domácej goralčine bolo v istom období až móдне /Malecki, 1938/, takže nečudo, že sa aj niektoré systémové slovenské gramatické črty uchytili v domácich poľských nárečiach. Takéto vzťahy zaiste vplývali na vývin prízvuku a samohlásky i v istých pozíciách v poľských nárečiach na Podhalí. Je známe, že prízvuk sa v týchto nárečiach ustálil na prvej slabike slova, teda ako vo väčšine slovenských nárečí a že v týchto nárečiach sa dnes vyslovuje si, zi, ci za pôv. ši, ži, či napr. v slovách ako: sičko, zito, cisty a pod.; je tu teda i po tvrdej spoluhláske, ako je to bežné v slovenských nárečiach, kým v poľských nárečiach je možná iba výslovnosť sy, zy, cy. Francúzsky slavista ě. Decaux /1973/ dokázal, že uvedený jav mohol vzniknúť iba vplyvom slovenských nárečí. Okrem toho podhalské nárečia si vplyvom susedných slovenských nárečí ponechali pôv. zubnú výslovnosť spoluhlásky l /ktoré v dnešných poľských nárečiach sa vyslovuje prevažne ako ne-slabičné u/. Podobne slovenskému vplyvu sa pripisuje nelslabizovaná výslovnosť samohlásky o v južnom Malopolsku /kým pre väčšinu poľských nárečí je typická výslovnosť uo. Urbańczyk, 1962, s. 24/. Takisto so slovenským vplyvom sa počítá pri splynutí radov sykaviek: ś, ź, ć, dź + ą, ż, ę, dż = ś, ź, ć, dź v prípadoch ako: śedźeć, żito, naś a pod. v nárečí okolia Jablonkova v juž. Sliezsku /Urbańczyk, 1962, s. 31/. K uvedeným hláskoslovným javom treba pripočítať aj ďalšie závažné /t.j. systémové/ morfológické slovenské znaky v nárečí poľského Podhalia, resp. aj blízkeho okolia. Je to predovšetkým koncovka -m v 1. os. sg. všetkých typov sloves, teda ako v slovenčine /kým v poľštine je tu - okrem typu wołam a umiem - nosovka, pravda,

rozlične realizovaná/; táto vlastnosť okrem Podhalia siaha až po Nowy Targ, ďalej na Oravu a do okolia Żywca. Ďalším takýmto znakom je slovenská koncovka l. os. pl. -me /kým v poľských nárečiach je tu koncovka -my, -m, -ma, -wa/; táto koncovka okrem Podhalia sa vyskytuje aj na jablonkovskom Sliezsku. Okrem toho sa slovenskému vplyvu na podhalské nárečia pripisuje aj vyrovnanie form lok. a dat. sg. pri mužských osobných menách /napr. o Jaškovi, przy Južovi; porov. Urbańczyk, 1962, s. 44/, ako je to bežné v slovenčine /kým poľština má v lok. koncovku -u/. Slovenský vplyv sa ďalej vidí aj vo väzbe akuzatívu a infinitívom v doplnkovej funkcii vo vetách typu: Já slyszélem go tak mówić. Ostawił jich tam siedzieć. Nie widzieli wy tu kogo przechodzić a pod., známych na Podhalí /Urbańczyk, 1962, s. 56/.

Pokiaľ ide o oblasť slovníka, je len prirodzené, že poľské nárečia Podhalia s toľkými systémovými slovakizmami v ich gramatickom systéme, majú aj veľké množstvo lexikálnych slovakizmov. Väčšinou tu ide o slová súvisiace s horským, najmä pastierskym životom tamojších obyvateľov sú to napr. slová typu: hola, polana, mlaka, statek, kырdel / = krđel /, oscipki / = oštiepky /, honelnik, kырpce / = krpce /, kapce, palica, klobuk, strom, suhař / = suchý strom / a pod.; ďalej sú to pomenovania vzťahujúce sa na dedinský, najmä poľnohospodársky život, napr.: statek, brav, kohut, liska / = líška /, kvak / = kvaka /, śaće / = siatie /, orba, rosada, jařec / = jačmeň /, chraśc / = chrastie /, krompec / = krompáč /, klat, křesanica, bahro / na kolese /, vlaki, mińceř a pod. a nakoniec sú to aj všeobecné pomenovania typu: dźedźina, rychtar, farar, śuhaj, wirhnośc / = vrchnosť /, cesta, grule / = zemiaky /, klińce, palenka, truhla, zagłówek / = zehlavok /, kuścik / = kúštik / a pod. Pozoruhodné sú tu aj mnohé slovesá na pomenovanie bežných

dejov typu: byvať / = obývať dom/, hľadať, kracať / = kráčať/, najásť, haňbiť sa, ponaglať sa, pytať / = prosiť/, hybať / = chýbať/, boškať, stať / = mať cenu/ a pod. Podobne sú tu známe aj viaceré adjektíva, napr.: hudobný / = chudobný/, hruby, cudný / = čudný/, švarný a pod., adv. luto / = ľúto/, otupno a pod., ako aj spojky: kim, zakel, lebo, ba aj viaceré frazeologické spojenia, napr.: kelo telo, o rozum prišiel, pri samej zemi, na mój dušu a pod. Cez slovenské nárečia sa dostali do podhaleckých dialektov aj niektoré slová maďarského pôvodu, ako sú napr.: gazda, juhas, kocis / = kočiš/, bajusy, hasen, hyr / = chýr/ a pod.

2. V oblasti spisovných jazykov nie sú vzájomné vplyvy medzi slovenčinou a poľštinou až také markantné, ako to bolo medzi nárečiami týchto jazykov. V mnohom nám tento stav objasní historický fakt, že slovenčina ako spisovný jazyk sa konštituovala oveľa neskôr ako spisovná poľština, ktorá už mala za sebou dlhý kontinuálny vývoj. V dôsledku toho sa v spisovnej slovenčine na začiatku jej existencie objavili v jej písanej podobe aj viaceré poľské lexikálne prvky (Bobek, 1937, napočítal ich vyše sto, no nie všetky z nich sú polonizmy/. Väčšina takýchto prevzatých slov sa však ukázala ako efemérne knižné prvky; iba niektoré z nich sa držia v spisovnej slovenčine dodnes, ako napr.: cudzozemec, kosodrevina, pohoda, brud, dŕži, obecať a pod., obyčajne ako zriedkavejšie slová; mnohé z takýchto slov však už iba dožívajú ako zastarané, knižné, resp. nárečové slová, napr.: podatok, maľovidlo, čuprina, premoc, poryv, rodzej, burý, detinný, tutejší, šukať a pod. Ako vidieť, po formálnej stránke sa takéto slová prispôbili hláskovému systému spisovnej slovenčiny /porov. cudzozemec - p. cudzoziemiec, pohoda - p. pogoda, premoc - p. przemoc, podatok - p. podatek, detinný - p.

dziecinný a pod./ . Mnohé z nich dnes majú oporu v slovenských nárečiach, ako napr.: kosodrevina, brud, dúž, obe-
cať, tutejší, šukať a iné, takže do spisovnej slovenčiny
prešli nie priamo z poľštiny /napr. cez preklady a pod./,
ale ich spisovatelia - najmä z Oravy - použili ako svoje
domáce jazykové prostriedky. Niektoré názvy poľského pô-
vodu, najmä z oblasti abstraktných pomenovaní a vôbec
odborného názvoslovia, prešli do slovenčiny cez češtinu.
Sú to slová typu: pôvab, vzor, dostup, úvaha, veľa, zámer,
výraz, samouk, podmet, predmet atď.

Podobne aj do dnešnej spisovnej poľštiny preniklo a
dodnes sa udržalo len neveľa slovenských lexikálnych
prvkov. Väčšinou sa tam dostali ako regionalizmy cez lite-
ratúru tetmajerovského typu /t.j. bohato čerpajúcu z pod-
halejskej goralčiny/. Sú to slová typu: młake, płanina,
hyrny /porov. slov. chýrny/, cetyna /porov. slov. čečina/,
chwośt, chybać, gazda, gazdzina, krajan, smrek a iné. Ako
archaizmy doznievajú v dnešnej spisovnej poľštine také
dialektizmy slovenskej proveniencie, ako napr.: dunaj
/vo význame "rieka"/, młoduha, mraka, kocisz a pod. Ako
neutrálne spisovné slová tohto druhu v dnešnej poľštine
možno uviesť niektoré pomenovania súvisiace s karpatskou
oblasťou, pričom v niektorých prípadoch bola slovenčina
prostredníkom pri slovách maďarského pôvodu; ide o slová
typu: hala /zo sloven. hoľa/, kierpec, baca, cucha /porov.
slov. nár. čuha/, juhas a pod. Na slovenskú jazykovú pro-
venienciu poukazuje hlásková podoba /presnejšie: vokál
-o- v koncovkej slabike/ slova klasztor /porov. sloven.
kláštor, čes., aj stčes. klášter/, známeho v poľštine
už od dávnych čias. Ako z príkladov vidieť, v niektorých
hláskových javoch sa uvedené slová prispôbili domácomu
/najmä goralskému/ systému /porov. baca, cucha, ďalej
młoduha a najmä slovo hala s hyperkorektným prvým -a-,

ktorým sa umelo nahradilo -o- v goralskej forme hola, mýlne pokladané za "pochylone" a/.

3. Ako pozoruhodnosť v oblasti poľsko-slovenských jazykových vzťahov žiada sa ešte uviesť aj také javy, ktoré sú spoločné obom jazykom, ale nie sú známe na celej západoslovenskej jazykovej oblasti. Ide najmä o analogický vývin mnohých lexikálnych jednotiek najmä z poľnohospodárskej oblasti typu: jeseň - p. jesień /č. podzim/, zemiak - p. ziemniak /č. brambor/, konár - p. konar /č. větev/, hrobľa - p. grobla /č. hráz/, pivnica - p. piwnica /č. sklep/, drabina - p. drabina /č. žebřík/, jarmo - p. jarzmo /č. jho/, lemeš - p. lemiesz /č. radlice/, kúdel' - p. kędziel /č. praslice/, bocian - p. bocian /č. čáp/, robiť - p. robić /č. pracovat, dělat/ a pod.; ďalej sú to slová z oblasti človeka, jeho rodinného života, familiárnych vzťahov a pod., napr.: ujo - p. wuj /č. strýc/, svokor - p. świekier /č. tchán/, test - p. teść /č. tchén/, bielizeň - p. bielizna /č. prádlo/, kolíska, kolísať - p. kołyska, kołysać /č. kolébka, kolébat/, čkať sa - p. czekać się /č. škytat/, robotník - p. robotnik /č. dělník/, roľník - p. rolnik /č. zemědělec/, murár - p. murarz /č. zedník/, obrva, kniž. aj brva - p. brew /č. obočí/, chriať - p. chrząkać /č. chrchlat/ a pod.; nakoniec tu možno uviesť aj všeobecné názvy typu: tovar - p. towar /č. zboží/, vojna - p. wojna /č. válka/, cintorín - p. cmentarz /č. hřbitov/, stena - p. ściana /č. zeď/, ráno - p. rano /č. jitro/, okuliare - p. okulary /č. brýle/, sekunda - p. sekunda /č. vteřina/, teraz - p. teraz /č. nyní/, tu - p. tu /č. zde/ atď.

Pri niektorých ďalších takýchto slovách ide o slovo-
tvorné paralely najmä pri sufixoch, napr.: kominár - p. kominiarz /č. kominík/, húsenica - p. gąsienica /č. housenka/, broskyňa - p. brzoskinia /č. broskev/, sirota -

p. sierota /č. sirotek/, chuďorlavý - p. chuderlawy /č. churavý/ a pod. V iných podobných prípadoch možno nájsť aj hláskoslovné paralely typu: čerešňa - p. czereśnia /č. třešně/, cesto - p. ciasto /č. těsto/, brat - p. brat /č. bratr/, trpnúť - cierpnąć /č. trnout/ a pod. Podobne tu možno uviesť aj niektoré sémantické poľsko-slovenské paralely v prípadoch ako: bradlo = p. brodło "stoh slamy" /č. bradla gymn. termín/, kapusta = p. kapusta /č. kapusta = kel/, koryto = p. koryto "druh drevenej nádoby" /č. koryto řeky/, chudý = p. chudy "nie tučný" /č. chudý = bídný/ a pod.

Takéto slovensko-poľské, ale nie celozápadoslovenské paralely by sa našli aj v hláskoslovnej, tvaroslovnej a aj v iných systémoch uvedených jazykov. Na ilustráciu uvedieme aspoň výskyt spoluhlásky dz v poľštine a slovenčine za pôv. ďj v prípadoch typu: meďza, seďza, cuďzi - p. mie-dza, sadza, cuďzy - č. mez, saze, cizi a pod. Iný takýto jav je protiklad osobného a neosobného rodu v pl. substantív typu: vidím pánov, mužov - p. widzę panów, mężów - č. vidím pány, muže a pod. Podobne deadjektívne adverbia sa v poľštine a slovenčine najčastejšie tvoria sufixom -o, zriedkavejšie aj sufixom -e, kým v češtine je to naopak. Atď.

4. Z nášho náčrtu jasne vychodí, že medzi poľštinou a slovenčinou ako medzi susednými a blízkymi jazykmi boli veľmi živé vzťahy, podmienené intenzívnymi stykmi nositeľov týchto jazykov. Takéto vzťahy sa nemohli neodrkadliť aj v jazyku, a to vo forme prevzatia alebo paralelného vývinu niektorých jazykových prvkov. Najmarkantnejšie stopy po týchto vzťahoch sú v niektorých susedných nárečiach oboch spomínaných jazykov, pričom pod vplyvom rozličných mimojazykových /najmä hospodárskych/ pomerov zvlášť efektný tu bol vplyv slovenského jazyka na susedné poľské

nárečia nielen na území Slovenska, čo je pochopiteľné, ale aj na území Poľska, pričom tento vplyv je spojený s poľskou migráciou na Slovensko, nie naopak. Veľkosť tohto vplyvu ilustruje viacero systémových hláskoslovných i tvaroslovných slovenských javov a veľké množstvo slovenských lexikálnych prvkov v poľských nárečiach najmä na Podhalí a v priľahlých oblastiach. Analogicky sa prejavil poľský vplyv, ale zas len cez poľskú migráciu, v oblasti východoslovenských nárečí, no v menšom rozsahu, pretože sa týka iba niektorých systémových paralel a nevelkého počtu lexikalizmov.

V oblasti spisovných jazykov je situácia skôr opačná, pretože tu bola spisovná poľština so svojim dlhším kontinuitným vývinom vo výhode pred slovenčinou, ktorá sa ako spisovný jazyk konštituovala neskôr, a preto sa oprela pri dopĺňaní svojho slovníka aj o vyspelejšieho poľského suseda. Dodnes sa však takýchto polonizmov - často štylisticky príznakových - udržalo v slovenčine neveľa, pričom viaceré z nich k nám prešli cez češtinu alebo ako dialektizmy z niektorých okrajových /najmä oravských/ nárečí. Podobne prešli do spisovnej poľštiny podaktoré slovskizmy z goralských nárečí väčšinou ako štylisticky príznakové prvky. Okrem týchto priamych prevzatí sú tu pozoruhodné aj viaceré, najmä lexikálne paralely, t.j. javy s podobným vývinom v poľštine a slovenčine, ktoré však nie sú známe na celej západoslovanskej jazykovej oblasti.

Literatúra

Bobek, W.: Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom. Slovenské reč VI, 1937-38, s. 11 n., 103 n., 154 n., 213 n., 263 n., 300 n., 340 n.

Decaux, É.: Le prétendu archaïsme du Podhale et le mazourisme en Petite-Pologne. VII Międzynarodowy Kongres Sławistów /referáty/. Warszawa 1973, s. 137-9.

Dorula, J.: Z histórie slovensko-poľských jazykových súvislostí v slovnej zásobe. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej XIV. Warszawa 1974, s. 149-166.

Liška, J.: K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. Martin 1944.

Małecky, M.: Język polski na południe od Karpat. Kraków ... 1938.

Nitsch, K.: Dialekty języka polskiego. Wrocław-Kraków 1957.

Siatkowski, J.: Bohemizmy fonetyczne w języku polskim I. Wrocław ... 1965.

Sławski, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego I-III, A-K. Kraków 1952-1969.

Słownik języka polskiego. Red. W. Doroszewski. I-XI. Warszawa 1958-1969.

Stanislav, J.: Pôvod východoslovenských nárečí. Bratislava IX, 1935, s. 51-89.

Urbańczyk, S.: Zarys dialektologii polskiej. 2. wyd. Warszawa 1962.

Premeny estetickej funkcie ľudových piesní na Slovensku

Eubica Droppová

Folklór - teda celé to rozsiahle a rôznorodé bohatstvo prejavov ľudovej slovesnosti, ľudovej hudby a tanca - tvorí významnú súčasť našej celonárodnej kultúry. Pre slovenský folklór je príznačné, že tvorí nielen súčasť tzv. kultúrneho dedičstva minulosti, ale že niektoré jeho prejavy sú živé ešte aj v dnešnej dobe. Tento fakt spomíname najmä preto, že už v minulom storočí zberatelia odôvodňovali svoje zberateľské snahy rýchlym zánikom folklóru, ako sa to dočítame napr. vo výzve k zbieraniu slovenských ľudových piesní na vydanie "Slovenských spevov" z roku 1880, kde autori upozorňujú na "zvrchovaný čas zachrániť slovenské spevy" a aj na "nebezpečenstvo, že poklad ten, ktorý spočíva v slovenských prostonárodných spevoch, nenájde-li sa skoro spôsob zachrániť ho, čo sa dotýča celku, prepadne do priepasti zabudnutia samého vlastníka."¹ Folklór na Slovensku ani v súčasnosti, skoro storočie neskôr, ako bola publikovaná táto výzva, neupadol do "priepasti zabudnutia", má však v zmenených historicko-sociálnych podmienkach iné funkcie, význam aj iné uplatnenie.

V neďávnej minulosti i v súčasnom období prebieha v celom Československu mohutný proces ekonomických premien, ktorý má počiatky už v povojnovom období, najmä vo Februárových udalostiach roku 1948. Spomenieme aspoň niektoré črty tohto procesu, ktoré majú ďalekosiahly vplyv na spôsob života na Slovensku vôbec, a tým aj na urýchľovanie premien a niekedy aj rozpadu ľudových tradícií. Je to predovšetkým cieľavedomá industrializácia Slovenska, da-

lej kolektivizácia a mechanizácia v poľnohospodárstve, ktoré zmenili Slovensko zo zaostalej poľnohospodárskej krajiny vo vyspelú súčasť socialistického Československa. S industrializáciou úzko súvisí premena sociálneho zloženia obyvateľstva. Stúpala vzdelanostná úroveň, a to nielen najmladšej, ale aj strednej generácie, tak ako si to vyžaduje kvalifikovaná práca v modernom priemysle a poľnohospodárstve. Ďalším problémom, ktorý sa týka aj štúdia súčasnej folkloristiky, je zbližovanie mesta s dedinou, ktoré sa prejavuje nielen sťahovaním dedinského obyvateľstva do miest, ale aj každodenným dochádzaním do zamestnania v meste. Nemalý význam tu má aj hustá sieť pravidelných autobusových liniek, ktorá spája mestá s okolitými dedinami, ako aj stále rastúci počet rozhlasových a televíznych prijímačov, umožňujúcich aj dedinskému obyvateľstvu zúčastňovať sa rovnakých kultúrnych podujatí a sledovať rovnaké vysielanie, ako mestskému obyvateľstvu.

Spomenuli sme tu iba niektoré z celého radu závažných momentov, ktoré sa zúčastňujú na vytváraní súčasného spôsobu života a kultúry na Slovensku. No aj keď tieto momenty spôsobili prevratné zmeny predovšetkým v ekonomickej a sociálnej sfére, predsa v oblasti kultúry sa ešte neustále prekrývajú nové prvky s prvkami staršími. Toto konštatovanie platí predovšetkým pre oblasť ľudovej kultúry, ktorá má práve na Slovensku také silné korene, že aj mnohé jej tradičné prejavy pretrvávajú dodnes.

V tomto príspevku sa pokúsime sústrediť na niektoré folklórne tradície, ktoré sa v pôvodných i nových funkciách udržiavajú nielen zásluhou dožívajúcej najstaršej generácie dedinského obyvateľstva, ale ktoré dosiaľ spolupôsobia v rámci jestvujúcich estetických a zvykových noriem, a sú tiež súčasťou kultúrnej politiky nášho socialistického štátu.

Keď sledujeme folklórne prejavy v súčasnosti, musíme si uvedomiť, že existujú /nielen u nás, ale aj v iných krajinách/ v dvojsakej existencii. Predovšetkým vo svojich primárnych, pôvodných funkciách a formách, v pôvodnom prostredí, v rámci pôvodných, alebo len málo pozmenených folklórnych kontextov, v podaní pôvodných nositeľov folklóru. Aj dnes si ešte u nás niekde ženy a dievčatá spievajú piesne a rozprávajú rôzne príbehy pri páraní peria, mládenci spoločne spievajú pred odchodom na vojenčinu, predvádzajú sa vianočné obchôdzkové hry a pod. Táto prvotná, primárna existencia folklóru je v niektorých krajinách Európy už len spomienkou na minulosť, no v niektorých oblastiach na Slovensku je ešte pomerne živou, aj keď už v mnohom transformovanou súčasnosťou. Druhotná, sekundárna existencia folklóru znamená vedomé využívanie tradičných folklórnych prejavov pre potreby súčasného života a dnešnej celonárodnej kultúry. Spomeňme len uplatňovanie ľudových piesní a tancov v programoch rozhlasu a televízie, knižné vydávanie ľudových rozprávok, scénické spracovanie folklóru, využitie folklórnych prvkov v dielach niektorých našich hudobných skladateľov a básnikov atď.²

Ani v rámci oboidvoch týchto existencií neprežívajú všetky folklórne prejavy v rovnakej miere a intenzite. Závisí to predovšetkým od opodstatnenosti a životnosti folklórnych kontextov, teda príležitostí a okolností, v rámci ktorých tieto prejavy jestvovali. Závisí to tiež od miery estetického pôsobenia, ktoré dnes nadobúda čoraz väčší význam najmä v oblasti sekundárnej existencie folklóru. Tak možno badať postupný zánik niektorých krátkych útvarov ľudovej slovesnosti, napr. zariekaní a zaklínaní, ktoré strácajú svoj význam spolu s rituálno-magickými úkonmi pri ľudovom liečení, ľúbostnej mágii, ľudových obradoch atď. Z bežnej hovorovej reči sa vytrácajú tradičné príslo-

via a porekadlá, hoci stále ešte majú svoje miesto v literatúre či žurnalistike. Z oblasti ľudovej prózy ustupujú najmä fantastické rozprávky /teda rozprávky o kráľoch, princeznách, drakoch, ježibabách a pod./, no o to významnejšie sa v ľudovom rozprávaní aj dnes uplatňujú rôzne formy memorátov - spomienkových rozprávaní a najmä krátke humoristické útvary, tzv. humorky a anekdoty. V niektorých regiónoch /napr. v oblasti Podpoľania/ sa dodnes zachovali v pôvodnej podobe, aj keď v pozmenených funkciách, obchôdzkové hry vianočno-novoročného cyklu, najmä na Slovensku najrozšírenejšia tzv. betlehemská hra. Zachovali sa aj niektoré prvky detského folklóru, najmä pohybové hry detí predškolského a mladšieho školského veku. No spomedzi celého komplexu folklórnych tradícií najvýznamnejšie miesto si zachovali ešte aj v rámci súčasnej celonárodnej kultúry ľudové piesne.

Ľudové piesne zberatelia oddávna pokladali za neobyčajne cenné a hodnotili ich predovšetkým z estetického stránky. Tak v úvodnej časti už spomínaných Slovenských spevov píše jeden z iniciátorov tejto vynikajúcej zbierky, Ján Kadavý: "Náš slovenský národ najväčšmi vynikol v národnom speve, v ktorom zjavuje sa zvláštny hudobný duch a rás v krásnom, ešte nepoznanom tvare."³ Naozaj nás dodnes slovenské ľudové piesne upútavajú aj v záplave rozličných hudobných žánrov a štýlov, ktoré nám denne sprostredkujú vysielania rozhlasu a televízie, gramoplatne, magnetofónové nahrávky atď. Upútavajú nás svojím jedinečným súladom nápevu a textu, tým, že sú schopné najjednoduchšími výrazovými prostriedkami vyjadriť celú škálu ľudských citov a nálad - od neviazaného veselie v tanečných piesňach až po smútok v pohrebných plačoch -, meterinskú nehu v uspávkach, city mladých ľudí v túžobnej lyrike, očarenie krásou prírody v trávnicich či

pastierskych piesňach a pod. K obľube a životnosti slovenských ľudových piesní prispieva i to, že ich možno spievať skoro kdekoľvek, pri oddychu i pri práci, môžu si ich spievať jednotlivci i kolektív, nevyžadujú poslucháčov, ale predsa sa môžu reprodukovat' aj na scénach a pódžiach.

Hoci sa v súčasnosti vyzdvihuje najmä estetická stránka ľudových piesní, ich prostota, krása, melodičnosť a poetičnosť, predsa v rámci pôvodnej, prvotnej existencie folklóru práve táto stránka mala menej významnú úlohu, kým základné boli funkcie mimoestetické, ktoré vlastne určovali ich hodnotu. Tak v súvisi so základnými funkciami piesní môžeme hovoriť o tzv. pracovných piesňach, ktoré mali svoj význam najmä pri vykonávaní pomerne primitívnych prác, na ktorých sa zúčastňoval určitý kolektív ľudí. Rytmus tejto kolektívnej práce zjednocovala práve pracovná pieseň, pri ktorej nebol natoľko dôležitý text a ani nápev piesne, ako práve rytmus, zhodný s rytmom vykonávaného pracovného úkonu. /Známa takáto pieseň z ruského folklóru je pieseň burlakov na Volge "Ej, uchnem ..."/ Na Slovensku sa nám zachovali len zlomky pracovných piesní, ktoré sa spievali pri zatíkaní mostných pilierov do dna rieky. Tieto piesne boli rozšírené aj v iných európskych krajinách /napr. "Pilotenschlaggerlieder"/⁴. Slovenská folkloristika sa začala o pracovné piesne zaujímať pomerne neskoro, keď už pracovné úkony boli natoľko zdokonalené a zmechanizované, že pracovné piesne strácali svoje opodstatnenie, svoju nevyhnutnú funkciu v pracovnom procese. No boli s ním pravdepodobne tak úzko späté, že neboli schopné jestvovať samostatne a zastávať funkcie čisto piesňové a zábavné. Teda prirodzenou cestou zanikali a do dnešných čias sa ich zachovalo len veľmi málo.

Treba nám však spomenúť práve pre slovenský folklór charakteristickú skupinu piesní, ktoré síce nie sú v pravom zmysle slova pracovné piesne, ale predsa sa viažu k určitým pracovným úkonom. Sú to trávnicie a žatevné piesne, ktoré sa spievajú pri hrabaní sena na horských lúčach, pri žatevných prácach, pri zbieraní lesných plodov a iných lesných prácach. Sú to piesne, ktoré využívajú akustické podmienky horských lúk a pasienkov, sú zamerané na zvukovú nosnosť v prírode, využívajú ozvenu a pod. Po hudobnej stránke ich možno zaradiť k najstaršej vrstve slovenských ľudových piesní.⁵ Sú lyrického charakteru, a mali pravdepodobne funkciu obveseliť pri práci, a tým ju azda uľahčiť. Rytmus trávnic a žatevných piesní nesúvisí s prácou, ku ktorej sa viaže, je založený na striedaní rýchlejších úsekov s predĺžovanými tónmi spravidla na konci veršov či strof, preto ich nezaraďujeme medzi pracovné piesne v užšom zmysle slova.

S dávnou minulosťou sú spojené piesne s funkciou magicko-rituálnou, teda tie, ktoré nazývame obradovými piesňami. Tieto piesne v minulosti nejestvovali vo folklórnom prostredí voľne, boli spojené s určitým obradom, boli priamo jeho súčasťou v rámci daných zvykových noriem.⁶ Obradnú pieseň a jej prevládajúcu funkciu určoval vždy sám obrad a jeho zameranie, ktorého je časťou. Toto konštatovanie platí tak pre výročné, ako aj pre rodinné zvykoslovie. /Např. iné piesne sa spievali pri vynášaní Moreny na jar, iné pri prinášaní "letečka" do dediny, iné sú tzv. piesne jásne, spojené s obradmi počas letného slnovratu atď./ V rámci niektorých obradov /např. svaďba, dožinky/ sa okrem funkčne obradových piesní stretávame aj s mnohými piesňami s funkciou zábevnou, pre ktoré už neplatila také pevná štrukturálna väzba, ako pri piesňach prvej skupiny. Túto

funkciu dočasne obradových piesní mohli spĺňať akékoľvek piesne miestneho spevného repertoáru.

Postupne, ako sa uvoľňovala magicko-rituálna funkcia obradov, ktoré sa z pevnej sústavy magických úkonov menili na výročné hry dedinskej mládeže, uvoľňovalo sa stále viac piesní zo štruktúry obradu a strácalo svoju pôvodnú obradovú funkciu. Mnohé piesne, do určitého času úzko spojené s výročnými či rodinnými obradmi, začali žiť vlastným životom mimo obradu a nadobudli funkcie čisto piesňové, zábavné. Takto sa "osamostatnili" napr. niektoré svadobné odobierkové piesne, družbovské či tanečné piesne a stávali sa obradovými len príležitostne.

Väčšina slovenských ľudových piesní, ktoré dnes poznáme a ktoré sú zachytené v zbierkach, existuje však voľne, nie je vo svojej podstate viazaná na určité pracovné úkony, obrady, či spoločenské príležitosti, môžeme teda povedať, že má funkcie rýdzo piesňové a zábavné. Práve tieto funkcie majú čoraz väčší význam v súčasnej ľudovej spevnosti, pretože štruktúry, v ktorých jestovali pracovné, či obradové piesne, zanikajú a pokiaľ piesne nezanikli spolu s nimi, presunuli sa do skupiny s funkciou zábavnou. Aj tu však môžu pristupovať ďalšie, sekundárne funkcie. Takou je napríklad regionálna či lokálna funkcia pri rozlišovaní piesní určitého regiónu, alebo obce. Aj keď túto funkciu zaraďujeme medzi sekundárne, predsa je práve pre slovenský piesňový materiál veľmi významná. Ľudové piesne napr. horských oblastí stredného Slovenska sa totiž výrazne odlišujú povedzme od piesní z oblasti Zemplína na východnom Slovensku, alebo Záhoria na západnom Slovensku, a často sú tieto rozdiely markantné i v bližšie položených obciach. Spomínaná funkcia má často podiel aj na vytváraní spevného vkusu určitej oblasti, keď sa vedome uprednostňujú vlastné piesne tejto oblasti natoľko, že sa pokla-

ďajú nielen za vyjadrenie príslušnosti k určitému regiónu, ale aj za model určitých estetických noriem.

V prirodzenom folklórnom prostredí vystupujú do popredia niekedy aj ďalšie sekundárne funkcie ľudových piesní. Takou je napr. funkcia tanečná - spojenie piesní s niektorými tancami, funkcia oznamovacia, ktorá sa viaže najmä na balady novšieho typu o nešťastných udalostiach. Sú to balady, ktoré mali mnoho spoločného s tzv. jarmočnými piesňami, a okrem oznamovacej funkcie prebrali od nich aj niektoré formálne črty, napr. úvodné formuly /"Počúvajte, moji ľudia, málo, čo sa stalo v Hornej Krupej dávno ..."/, niekedy tiež mravoučné uzávery, ako:

"Z toho si, rodičia, z toho príklad berte,
kde sa dvaja ľúbia, nikdy nezbraňujte ... atď.⁷

Medzi všetkými spomenutými i ďalšími funkciami, ktorých význam a vzťahy sa menili v rôznych obdobiach a situáciách, bola vo folklórnom prostredí estetická funkcia ľudových piesní zväčša v úzadí. Dominujúce z hľadiska tvorby, existencie i hodnotenia boli iné funkcie - mimoesestetické. V prirodzenom folklórnom prostredí sa ľudová pieseň neposudzovala iba podľa estetických kritérií, prednejšie bolo, či dokázala plniť svoje primárne funkcie, či vyjadrovala spoločné problémy a nádeje. Preto vari majú piesne slovenského ľudu také jednoznačné sociálne zameranie nielen v piesňach s tematikou zbojníckou, alebo v robotníckych piesňach, ale aj v ľúbostnej lyrike, vojenských piesňach a pod. Napr.:

Bohatý len puďžlárom potrasie,
toho žiaden za voječka nevezme.
A chudobný či je hrubý, či tenký,
vyrichtujú naň ten mundár vojenský.

Bádatelia sa často stretávajú s tým, že sa líšia estetické kritériá nositeľa a zberateľa ľudových piesní. Nosi-

tel' vo folklórnom prostredí často označuje pieseň za krásnu napríklad preto, že ju pokladá za "našu" - stotožňuje regionálnu funkciu s estetickou. Iní pokladajú za krásnu pieseň "smutnú" - také sú napríklad balady a niektoré zľudovené, často až sentimentálne piesne. Za estetické kritérium sa pokladá rozvinutá dejovosť piesne s tragickým zakončením. Takisto estetickým kritériom je stotožnenie sa nositeľa so sociálnym postojom vyjadreným v piesni a pod. Možno teda povedať, že estetické hodnotenie, estetická funkcia ľudových piesní je často vyjadrená mimoestetickými kategóriami.

Aj keď estetická funkcia ľudových piesní nepatrila vo folklórnom prostredí na Slovensku medzi dominantné, to ešte neznamená, že ľudové piesne nie sú umelecké výtvary. Neboli pravdepodobne výsledkom uvedomelého tvorivého procesu, nezáležalo tu natoľko na autorskej individualite a originalite ako pri profesionálnom umení /preto aj mnohé umelé piesne prešli do folklórneho repertoáru ako celkom anonymné/. O to väčšia dôležitosť sa však pripisuje schopnosti improvizácie pri prednášaní piesní, teda význam má každý jednotlivý variant piesne. Celá oblasť ľudového spevu je preto /ako folklór vo všeobecnosti/ založená na využívaní melodicko-rytmických formulí, známych motívov, veršov, ba často aj celých strof. Nachádzame tu napríklad ustálené epitetické väzby /sivá holubička, zelený veniec, vrany koník atď./, niektoré slovné obraty /ach, škoda, pre-škoda/, ustálené rýmy /napr. točí - oči, svet - kvet a pod./, poetické obrazy a prirovnania, ktoré sú základnými významovými jednotkami folklóru.⁸ Všetky tieto formotvorné prvky prešli vlastným vývojom a výberom, pri ktorom sa nepochybne uplatňoval vlastný vkus slovenského ľudu a vytvárali sa svojské estetické normy. Teda aj keď v pôvodnom folklórnom prostredí estetická funkcia nebola domi-

nantnou, predsa existovala, vyplývala už z podstaty ľudových piesní ako prejavu duchovnej kultúry slovenského ľudu.

Ľudovú pieseň ako "umenie" začali chápať vlastne až prví zberatelia, ktorí najmä v období romantizmu uprednostňovali práve jej estetickú funkciu spolu s národnou-vedomovacou, jazykovednou a pod. Teda vlastne až v rámci druhotnej existencie folklóru vystupuje do popredia estetická funkcia ľudových piesní a estetická stránka ľudového umenia vôbec, a dominuje dodnes. Súvisí to s uvoľnením ľudových piesní z pôvodných väzieb a štruktúr. Ďalej tiež s tým, že ľudové umenie sa predkladá divákovi, poslucháčovi, alebo čitateľovi /podľa formy sprostredkovania/ vo fixovanej podobe, ako samostatné útvary, nie ako súčasť variačného, improvizáčného procesu v rámci prirodzených folklórnych kontextov. A konzument ho už vedome porovnáva s podobnými druhmi tzv. umenia vyššieho, profesionálneho. V prípade druhotnej existencie folklóru sa už stretávame s oddelením konzumentov od interpretov, kým v pôvodnom folklórnom prostredí nositeľ folklóru znamenal tvorca, interpreta i konzumenta zároveň..

Ľudová pieseň patrí dodnes medzi stále hodnoty v našej národnej kultúre. Pre svoje nepochybné umelecké kvality využíva sa pri estetickej a citovej výchove od najmladšieho detského veku. Radi si ju zaspievame a vypočujeme nielen doma, ale reprezentuje našu kultúru i v zahraničí. Má teda aj v súčasnosti rôzne výchovné, propagačné, zábavné a iné funkcie. No funkcie estetické, hoci v pôvodných fázach vývoja ľudových piesní bola v úzadí, v súčasnosti dominuje a aj ďalšie spomínané mimoestetické funkcie sú popri nej len sekundárne.

Literatúra a poznámky

1. Slovenské spevy, diel I, Turčiansky Sv. Martin 1880, úvod s.l.

2. Problém dvojakej existencie folklóru sa rozpracováva v odbornej literatúre posledných rokov. Spomenieme aspoň niektoré práce, z ktorých sme čerpali: Sirovatka, O.: Folklorismus jako jev současné kultury, In: Tradiční lidové kultury v životě socialistické společnosti, Brno 1974, 48; Švehlák, S.: Folkloristika a folklorismus, Slovenský národopis 1975, č. 4, s. 602.

3. Kadavý, J.: Pripomenutie, Slovenské spevy, diel I, s. 5.

4. Najznámejšia je mnohokrát vydávaná práca K. Büchera, Arbeit und Rhythmus z roku 1896, o ktorú sa opierajú aj iní bádatelia, napr. G. Thompson, Marxizmus a poézia, Bratislava 1953.

5. Elschek, O.: Dejiny slovenských ľudových piesní. In: Slovensko, Ľud II. časť, Bratislava 1975, s. 1071.

6. Melicherčík, A.: Slovenská ľudová pieseň. In: Slovenská vlastiveda II, Bratislava 1943, s. 284 n.

Bogatyrev, P.: Lidová píseň z funkčního hlediska. In: Souvislosti tvorby, Praha 1971, s. 115 n.

7. Droppová, Ľ.: Jarmočná pieseň v našej národnej kultúre, Slovenský národopis 1960, č. 4, s. 529 n.

8. Mukařovský, J.: Detail jako základní semantická jednotka v lidovém umění. In: Studie z estetiky, Praha 1966, s. 209 n.

**Formálna stránka prevzatých slov
v slovenčine**

Ladislav Dvonč

1. V slovnej zásobe spisovnej slovenčiny a slovenčiny vôbec môžeme zistiť z hľadiska pôvodu dve skupiny slov. Na prvom mieste sú to slová domáceho pôvodu, napr. voda, zem, otec, matka a pod., na druhej strane zase slová, ktoré sme prevzali z iných cudzích jazykov. O takýchto slovách hovoríme ako o prevzatých slovách. Hranica medzi domácimi a prevzatými slovami je pritom pohyblivá a v jednotlivých prípadoch aj nejasná, lebo nie vždy je známy pôvod jednotlivých slov alebo sa aj s prehlbujúcim vedeckým poznávaním mení náhľad na pôvod niektorých lexikálnych jednotiek nášho jazyka.

Príčiny preberania slov cudzieho pôvodu do nášho jazyka sú všeobecne známe. Každý jazyk predstavuje dorozumievací prostriedok istej spoločnosti. Nižšia spoločnosť nežije pritom izolovane, osamotene, akoby vo "vákuu", ale práve naopak, vždy v susedstve s inými spoločnosťami, ktoré majú svoj vlastný jazyk. Pritom medzi takýmito spoločnosťami sa vyvinú rozličné vzťahy, napríklad hospodárske, politické a kultúrne vzťahy. Každá spoločnosť je na istom stupni vývinu, jedna je v istom ohľade pokročilejšia, kým iná, naopak, zaostáva. Tieto rozdiely sú dané nerovnomernosťou rastu hospodárskeho a kultúrneho života v jednotlivých spoločnostiach. To má za následok, že nové poznatky sa objavujú vždy v rámci jednotlivých spoločností, nie vo všetkých spoločnostiach naraz. Pritom je pochopiteľné, že vzájomné kontakty medzi spoločnosťami prispievajú k tomu, že sa takéto poznatky preberajú navzájom, nové poznatky

si jednotlivé spoločenstvá, mohli by sme tak povedať, vymieňajú. Takto sa aj s novými poznatkami, vecami, výrobkami a pod. dostávajú z jazyka do jazyka niektoré slová.

Príslušníci slovenského národa, obývajúci územie v strednej Európe pod Tatrami, sa už od najstarších čias dostávali do styku s príslušníkmi iných národov a národností. Takto aj slovenčina bola vždy a je aj dnes v kontakte s viacerými jazykmi viac alebo menej blízkymi, ba aj s jazykmi veľmi odchoďnými, ako je maďarčina, ktorá sa z hľadiska typologického zaraďuje medzi aglutinačné jazyky /kým slovenčina patrí medzi flektívne jazyky/. Dôležité pritom bolo nielen susedstvo istých jazykov, ale aj príslušnosť Slovenska k istému štátnemu útvaru. V minulosti to bola stáročná príslušnosť Slovenska k uhorskému štátu, dnes od skončenia prvej svetovej vojny, teda niečo vyše pol storočia je to spoločný život príslušníkov slovenského národa s príslušníkmi českého národa, ktorých jazyk - čeština - je slovenčine veľmi blízky. Treba však zdôrazniť, že do slovenčiny sa dostávali početné slová aj zo spoločenstiev geograficky vzdialenejších alebo dokonca veľmi vzdialených. Všeobecným podkladom pre preberanie slov z najrozličnejších jazykov bola potreba dopĺňať slovnú zásobu jazyka novými lexikálnymi jednotkami na pomenúvanie pojmov a predstáv, ktoré so sebou prinášal najnovší rozvoj spoločnosti v najširšom zmysle slova. Do slovenčiny sa takto dostal značný počet slov cudzieho pôvodu.

Všimnime si aspoň stručne pôvod niektorých slov z cudzích jazykov.

Na prvom mieste môžeme hovoriť o slovách prevzatých z iných indoeurópskych jazykov, s ktorými má slovenčina spoločný pôvod.

Najväčší počet slov prevzala slovenčina z tzv. klasických jazykov, t.j. z gréčtiny a latinčiny. Príčiny pre-

berenia týchto slov nie je potrebné nejako podrobnejšie osvetľovať, lebo sú podobné ako v iných jazykoch, ktoré tiež vo veľkej miere čerpali z oboch týchto jazykov, odkedy grécka a rímska kultúra nadobudli svetový, univerzálny ráz. Vplyv latinčiny na slovenčinu sa markantnejšie prejavoval najmä preto, že latinčina bola v Uhorsku, do ktorého predtým Slovensko patrilo, až do začiatku 19. storočia aj úradným jazykom. Z gréčtiny a latinčiny pochádzajú slová ako napr. advokát, anjel, apoštol, biskup, demokracia, olej, palác, pohan, traktor, žalm, žiak a množstvo ďalších výrazov.

Veľký počet slov v slovenčine pochádza z germánskych jazykov. Niektoré slová zdedila slovenčina ešte zo spoločného praslovanského základu z čias vzájomných stykov Slovanov a východogermánskych kmeňov, napr. buk, chlieb, meč, osol. Za stredoveku, najmä od čias nemeckej kolonizácie slovenského územia sa do slovenčiny dostávajú početné slová z nemčiny, napr. cieľ, cín, farba, garbiar, mýto, šľachta atď. Dnes sa do slovenčiny hojne preberajú slová anglického pôvodu, predtým zo športovej oblasti, teraz aj z najrozličnejších technických a iných oblastí, napr. futbal, hokej, volejbal, sendvič, menčester, radar, skúter, muzikál, kovboj, džez. Z iných germánskych jazykov pochádza iba niekoľko slov, napr. gejsír /islandské/, slalom, telemark /nórske/, fjord, folketing /dánske/, flór, gilda, jola, lakmus /holandské/.

Značný vplyv na slovnú zásobu slovenčiny mali aj románske jazyky, ktoré sa vyvinuli z latinčiny. Z rumunčiny sa do slovenčiny dostali mnohé slová počas valašskej kolonizácie Karpát od 12. storočia, napr. bača, bryndza, bunda, fujara, geleta, grúň, koliba, kľag, putera, reďkať sa, salaš, strunga, valach, vatra, žinčica. Z iných románskych jazykov premeňom boli taliančina, napr. auto-

stráda, bandita, banka, dukát, fagot, fajansa, kadencia, kvarteto; španielčina, napr. berek, doňa, eldorádo, flotila, galán, hacienda, hudalgo, mačeta, ranč, tango; portugálčina, napr. autodefé, bajadéra, barok, fetiš, kobra, kokos.

Slovná zásoba slovenčiny sa rozvíjala aj preberaním lexikálnych prvkov z iných slovanských jazykov. Staršie slová sa z ruštiny preberali hlavne v období vzniku a začiatkov rozvoja spisovnej slovenčiny, napr. bohatier, čaj, neha, nozdry, obzor, odtieň, paluba, sloh, slovesnosť, sopka, šija, úspech, vejár, vesna, vkus, vzduch, záliv, žiara. Novšie slová prechádzajú z ruštiny do slovenčiny po vzniku ZSSR, najmä však po druhej svetovej vojne, napr. bolševik, menševik, kolchoz, sovchoz, sovieta, komсомol. Najväčší vplyv na slovenčinu z iných slovanských jazykov mala čeština. Staršie slová sa do slovenčiny preberali z češtiny v stredoveku, keď čeština bola spisovným jazykom aj na Slovensku, napr. bájka, látka, poriadok, živých, novšie slová preberá slovenčina po roku 1918, t.j. od času spoločného života Čechov a Slovákov v jednom štátnom útvare, napr. branec, cievka, dojem, doskok, múčnik, nélaď, rozhlas, rozvod, spotreba, ústava, vypínač, vysielanie, žiarovka atď. Niekoľko slov sme prevzali aj z poľského jazyka, napr. blizna, gamba, krakoviak, kresliť, mazúrka, miazga, mohyla, revnivý, ropa, sejm, tkvieť, zdroj, zlotý. Z bulharského jazyka pochádzajú slová jogurt, masť, sarma, tesniak. Zo srbčiny a chorvátčiny sme prevzali slová čata, častovať, čudovať sa, čutora, junák.

Z litovského jazyka sme prevzali slovo jantár. Arménskeho pôvodu je slovo dašňak, z keltčiny pochádzajú slová Albión, bard, druid, kras, vazal. Z perzštiny prešli k nám slová azúr, derviš, bakšiš, diván, ferman, kaftan, mág, narcis, padišah, serail, šach, šekal, taft, tiger, tulipán,

turban; indického pôvodu sú slová banán, beri-beri, gaviál, indigo, jogín, lak, maharadža, mul, pagoda, rupia, sári.

Slovná zásoba slovenského jazyka obsahuje ďalej slová pochádzajúce z jazykov, ktoré patria do iných jazykových rodín.

Niekoľko slov sa dostalo zo semitských jazykov. Napr. z arabského jazyka pochádzajú slová zenit, korán, mameluk, admirál, mokka, hárem, hašiš, z etiópskeho jazyka slovo kéve, z hebrejského jazyka Mefisto, moloch, kóšer, gój, hosona, aleluja, jeremiáda, z chaldejského jazyka mamona.

Z altajských jazykov spomeňme tu tatarský jazyk, napr. hulan, turecký jazyk, napr. vilajet, sandžak, janičiar, jatagán, kaftan, kindžal, kefir, chán.

Ďalšie slová sú z ugrofínskych jazykov. Z fínčiny sme získali slová kambala, sauna, tundra. Omnoho viac slov sa z tejto skupiny jazykov dostalo k nám z maďarčiny. Pokladom tu bolo tisícročné súžitie Slovákov a Maďarov v jednom štáte /uhorskom/. Napr. banovať, baganča, batoh, betár, čakan, čardáš, čižma, dengľavý, gunár, hajdúch, halena, chýr, jarok, kefa, klobása, klobúk, koč, korbáč, oldomáš, papuša, šarken, šiator, tábor, vankúš a iné. Niektoré z takýchto slov nepochádzajú priamo z maďarčiny, ale maďarčina ich sprostredkovala z turečtiny a z iných cudzích jazykov. Mnohé slová maďarského pôvodu sa dnes udržiavajú skôr už iba v nárečiach, ich používanie v spisovnom jazyku má príznak ľudovosti, napr. dohán, báčik.

Do skupiny mandžusko-tunguzských jazykov patrí napr. japonský jazyk, z ktorého pochádzajú slová gejša, jiu-jitsu, harakiri, kimono. Z eskimáckeho jazyka je napr. slovo kajak.

Aj zo skupiny čínsko-tibetských jazykov prešli k nám niektoré slová. Napr. z čínskeho jazyka sú slová manderín,

rikša, kaolín, kečup, šantung, tajfún.

Z malejského jazyka, ktorý patrí k indonézskeým jazykom, pochádzajú slová kampong, gong, kazuér.

Z jednotlivých indiánskych jazykov sa prostredníctvom obyvateľstva prisťahovaného z Európy a ich potomkov dostali k nám slová ako mohykán, apač, cigara, činčila, jaguár, kajman, lama, mahagón, nandu, ocelot, ondatra, pampa, sekvoja, tabak, uragón, vigvam, vikuňa, čokoláda.

Afrického pôvodu sú napr. slová baobab, gorila, okapia, samba, tse-tse, zebra.

Z Austrálie pochádzajú slová bumerang, dingo, kivi. Zdôrazniť treba rozdiel medzi priamym preberaním z niektorého cudzieho jazyka a preberaním z cudzieho jazyka prostredníctvom iného jazyka alebo postupným preberaním cez rad viacerých jazykov. Napríklad latinčina bola sprostredkujúcim jazykom pri mnohých slovách gréckeho pôvodu /céder, dialekt, charta/; slová z latinčiny sa dostávali cez jednotlivé románske jazyky, napr. francúzštinu /kandeláber/, taliančinu /kasa/, španielčinu /peseta/, ale napr. aj cez nemčinu /hárešt/, angličtinu /invar/, maďarčinu /palacinka/ a pod., slová z tureckého jazyka cez maďarčinu, slová z indiánskych jazykov cez španielčinu atď. Príkladom na prechod cez viaceré jazyky je napr. slovo dolár /nemčina - holandčina - angličtina/, teak /drávidčina - portugalčina - angličtina/, diapazón /gréčtina - latinčina - francúzština/ a i. Každý prechod slova cudzieho pôvodu z východiskového jazyka do cieľového jazyka /v našom prípade do slovenčiny/ cez sprostredkujúci jazyk alebo sprostredkujúce jazyky zanecháva na podobe slova istú "stopu" podľa toho, do akej miery sa sprostredkujúcemu jazyku alebo sprostredkujúcim jazykom prispôbilo.

2. V slovenčine každý cudzí výraz tiež podlieha istým zmenám. Akýmsi filtrom alebo "sitom", cez ktorý každý takýto výraz prechádza, je fonematická alebo gramatická štruktúra jazyka. V slovenčine sa napr. hláska ü v slovách francúzskeho pôvodu nahrádza hláskou u /porov. buffet - bufet, résumé - rezumé, rezuovať/ alebo hláska i /porov. bureau - byro/, hláska æ v slovách anglického pôvodu sa nahrádza hláskou e /napr. banjo - bendžo, manchester - menčester, badminton - bedminton/. Výnimočne pre osobitné príčiny sa môže používať niektoré cudzie hláska, slovo si však v takomto prípade zachováva charakter nezdômacneného cudzieho slova, napr. röntgen /zrejme tu silno pôsobí vedomie pôvodu z vlastného mena Röntgen/. Dôležitosť fonematickej štruktúry pri preberaní a prispôbovaní slov cudzieho pôvodu možno v prípade slovenčiny ukázať na fonéme g. Praslovanské g, ako je známe, sa v slovenčine zmenilo na h, napr. golva - glava - hlava, noga - noha. Spoluhláska g ostala iba v jednom prípade, v skupine zg. To umožnilo neskôr doplniť počet slov s g slovami z cudzích jazykov. Keby sa nebola zachovala uvedená skupina zg so spoluhláskou g, osud cudzích slov s hláskou g bol by sa v slovenčine celkom isto uberal iným smerom. Vidieť to nakoniec aj v tom, že niekedy sa pri preberaní cudzích slov s hláskou g prejavuje kolísanie k - g, napr. gáfor - káfor, galoše - kaloše /spisovne je vždy gáfor, galoše/. Slová cudzieho pôvodu sa v slovenčine prispôbujú aj z hľadiska gramatického. Napr. latinské slovo vinum so zakončením na -um sa zmenilo na víno a zaradilo sa do vzoru mesto. Alebo napr. slovo dráma sa skloňuje podľa vzoru žena bez zmeny tvarotvorného základu /drámä, dráme atď./, hoci napr. pri odvodzovaní slov sa zmena v slovotvornom základe uplatňuje /porov. dráma - dramatický, podobne

schéma - schematický, klíma - klimatický atď./ . Svedectvom silného prispôsobovania cudzích slov gramatickej stavbe slovenčiny a dnes špeciálne spisovnej slovenčiny je postupné odstraňovanie nesklonných slov. Mnohé slová cudzieho pôvodu, ktoré boli pôvodne nesklonné, sa po istom čase zväčša po ich formálnej úprave začnú pravidelne skloňovať podľa niektorého z jestvujúcich gramatických vzorov. Napr. pôvodne nesklonné slovo *département* sa skloňuje podľa vzoru *čub*, slovo *kenguru* sa upravilo na *kengura* a skloňuje sa podľa vzoru *žena*, pri slove *kanoé* sa namiesto pôvodnej výslovnosti *keňú* uplatnila výslovnosť podľa písanej podoby, čo umožnilo čiastočný prechod tohto slova ku skloňovaniu, napr. gen. pl. *kanoí*, dat. pl. *kanoém*, lok. pl. *kanoách*, inštr. pl. *kanoemi*.

Pri sledovaní otázky zdomácnovania slov cudzieho pôvodu v slovenčine je veľmi dôležité všimnúť si pomer zvukovej a písanej podoby jednotlivých slov a či ich výslovnosti a pravopisu. V starších obdobiach vývinu slovenčiny sa pri preberaní slov viac uplatňovala zvuková podoba slov. V novších obdobiach, najmä v súčasnej spisovnej slovenčine hrá veľmi závažnú rolu práve písaná podoba. To vyplýva z rozdielného vzájomného pomeru zvukovej a či hovorenej podoby jazyka a písanej formy v minulosti a dnes. Zvuková podoba jazyka je geneticky primárna a aj v minulosti, keď už existovala písaná forma jazyka, hrala nesporne závažnejšiu rolu. Za dnešnej situácie hierarchia oboch zložiek je vlastne obrátená, písaná podoba nadobúda u bežného používateľa jazyka primárne postavenie, písaná podoba jazyka sa neraz stotožňuje so zvukovou podobou jazyka a či jazykom vôbec. Pri preberaní slov cudzieho pôvodu sa v dnešnej slovenčine silne uplatňuje pôvodný pravopis, jemu sa prispôsobuje aj výslovnosť. Ukázať to možno na slovách, ktoré sa preberajú z angličtiny.

Pri niektorých slovách sa uplatní pôvodná výslovnosť, a tej sa prispôsobí aj pravopis, napr. jazz - džez, jam - džam, v mnohých prípadoch sa vo väčšej alebo menšej miere uplatňuje aj pôvodná pravopisná stránka slova. Napr. angl. slovo football sme prevzali v podobe futbal alebo slovo basket-ball ako basketbal, hoci v slovenčine by bola možná aj výslovnosť futból a báskitból, ako je to v angličtine. Písaná podoba je východiskom najmä vtedy, ak sa tým odstraňuje prípadná nesklonnosť slova. Napr. pri angl. slove hockey by nastali ťažkosti, keby sme ho prevzali v pôvodnej výslovnostnej podobe hoki /a podľa toho ho aj písali s -i na konci/; takéto slovo by totiž podobne ako iné slová na -i bolo nesklonné /porov. harakiri/. Týmto ťažkostiam sa predišlo uplatnením výslovnosti podľa pravopisu, a tak vznikla podoba hokej, ktorá sa ako podstatné meno muž. rodu pravidelne skloňuje podľa vzoru stroj. V súčasnej spisovnej slovenčine sa pri preberaní slov anglického pôvodu prejavuje tendencia nemeniť podľa možnosti písanu podobu slova. Otázka vzájomného pomeru pravopisu a výslovnosti jednotlivých slov je vždy aktuálna pri preberaní slov z takých jazykov, ako je angličtina, v ktorých je veľký rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou.

Slová, ktoré sa úplne prispôbili fonematickému a morfológickému systému domácich slovenských slov, predstavujú skupinu úplne zdomácnených slov. Tie môžeme charakterizovať ako slová cudzieho pôvodu, ako prevzaté slová, inak sú to vlastne rovnako domáce slová ako pôvodné domáce výrazy.

3. Mnohé prevzaté slová sa dosiaľ neprispôbili domácim slovám. Zachovávajú si charakter osobitnej skupiny prevzatých slov. Tie je vhodné označovať termínom cudzie

slová. Cudzie slová charakterizujú v súčasnej slovenčine, resp. spisovnej slovenčine isté fonematické alebo morfológické vlastnosti, ktorými sa líšia od pôvodne domácich slov, ako aj od úplne zdomácnených prevzatých slov.

Fonematické vlastnosti. Z fonematických vlastností sa v staršej literatúre spomína výskyt foném *ó*, *é*, *f*, *g*. Fonéma *ó* je iba v slovách cudzieho pôvodu /jedinou výnimkou je citoslovce *ó*/, fonéma *é* sa vyskytuje v pádových príponách, preto nie je takým výrazným znakom cudzích slov /porov. tvary *pekné*, *pekného*, *peknému*, *gazdiné*/. Dôležité je konštatovať, že slová s fonémami *é*, *ó* stále viac pribúdajú, fonémy *é*, *ó* sa dnes používajú aj v prípadoch, v ktorých predtým neboli, napr. *séria*, *filológia*, *agronómia*. Fonéma *é* je súčasťou morfémy *-ér*, ktorá sa dnes uplatňuje nielen pri slovách francúzskeho pôvodu /režisér, šofér/, ale aj pri zdomácnovaní slov anglického pôvodu /porov. napr. manažér namiesto *manager*/. To svedčí o tom, že sa pôvodné osobitné postavenie foném *é*, *ó* mení, presúvajú sa z periférie fonematického systému do jeho centrálnej oblasti. Ešte menej sa dnes ako osobitné fonémy, charakteristické pre cudzie slová, počítujú konsonantické fonémy *f*, *g*. Vyskytujú sa totiž v početných slovách, ktoré dnes úplne zdomácneli, napr. *fabrika*, *fara*, *farba*, *figa*, *frajer*, *futbal*, *galoše*, *gamba*, *geleta*, *git*, *groš* atď. Mnohé slová sa ako cudzie počítujú nie preto, že je v nich fonéma *f* alebo *g*, ale preto, že majú nejaký iný fonematický znak, napr. *geometria* /spojenie *ia*/, *gyps* /spojenie *ps* na konci slova/.

Z fonematických vlastností možno ďalej uviesť niektoré osobitné skupiny foném. Sú to rôznoslabičné /heterosylabické/ skupiny samohlások, ako napr. *ia*, *iá* /diagnóza, diár/, *ie*, *ié* /bienále, diéta/, *io*, *ió* /kiosk, dióda/, *iu* /diurnista/, *ae* /aeroplán/, *ao* /kaolín/, *eo* /teológia/,

oi /heroín/, ui /kazuistika/, oa /boa/, oo /zoológia/,
 ei /kodeín/ atď. Tu treba pripomenúť, že rôznoslabičné
 skupiny samohlások ia, ie, iu treba odlišovať od dvoj-
 hlások ia, ie, iu, ktoré sa vyslovujú jednoslabične. V
 písanej podobe jazyka tento rozdiel nevidieť, rozdiel je
 vo výslovnosti. Napr. v slove bienále sa ie vyslovuje
 dvojslabične, ale v slove hieroglyf jednoslabične /ako
 dvôhláska/. V súčasnej slovenskej jazykovede sa venuje
 zvýšená pozornosť otázke, v ktorých prípadoch sa v pre-
 vzatých slovách písané ia, ie, iu vyslovuje dvojslabične
 a kedy jednoslabične. V niektorých prípadoch výslovnosť
 nie je ustálená /napr. pieta/.

Cudzie slová charakterizujú aj spojenia niektorých
 spoluhlások so samohláskami, napr. ě + e, i, t + e, i,
 n + e, i, l + e, i /debata, defekt, technika, negácia,
 fonetika, nekrológ, dištrikt, dišputa, tiráž, titul,
 tiket, nikotín, nimbús, nirvána, legát atď./. Tu zase
 treba poznamenať, že písané ěe, te, ne, le, di, ti, ni,
 li sa môže vyslovovať alebo ako ě, t, n, l + e, i alebo
 ako ě, t, ň + e, i, napr. debata ako ě + a, ale deň ako
 ě + e, titul ako t + i, ale ticho ako t + i a pod.

Ako fonematické vlastnosti cudzích slov sa niekedy
 uvádzajú aj niektoré spojenia spoluhlások na začiatku
 slov, napr. šp alebo št /špargľa, špecialista, štart,
 študent/. Tieto znaky nie sú však výrazné, lebo jednak
 sa takéto skupiny hlások vyskytujú aj pri domácich slo-
 vách /napr. špina, štyri/, jednak sa využívajú práve pri
 dôslednejšom vŕšení prevzatých slov do slovnej zásoby
 nášho jazyka /napr. študent namiesto student, Štokholm
 namiesto Stockholm, šprint namiesto sprint atď./.

K fonematickým vlastnostiam cudzích slov patria aj
 niektoré osobitné skupiny foném na konci slov, resp. ko-
 renných morfém, napr. rd /lord, bard/, mf /tromf, triumf/,

mp /lump, tramp/, kt /defekt, fekt, akt/, nc /financ, labanc/, nd /vagabund/, lf /elf/, lp /skalp/, rt /štart, flirt/, lz /pulz/, rz /reverz, kurz/, nz /bonz/, lm /film/, ks /koks, prax - vysl. praks/ ng /gong, dancing/, rk /telemark/, rg /borg/, lk /kalk/, rt /import/ atď.

Morfologické vlastnosti. Pri tvorení nových pomenovaní od cudzích slov sa využívajú niektoré slovotvorné prípony, ktoré sa pri odvodzovaní od domácich slov nevytvárajú, napr. -ista /akvarelista, filatelista/, izovať, izácia /demokratizovať, demokratizácia/, -ický /demokratický/. Pri domácich slovotvorných základoch sa alebo používajú takéto prípony celkom výnimočne /napr. husle - huslista/, obyčajne s istým pejoratívnym zámerom /synátor, vplyvológia, mudrlant, slabinger/. Pri tvorení slov z cudzích základov sa vyskytujú aj niektoré alternácie, ktorých niet pri tvorení slov z domácich základov, napr. kríza - kritický, hypotéza - hypotetický, poézia - poetický, alebo sa upletňujú aj iné zmeny v slovotvornom základe, napr. dráma - dramatizovať, dramatizácia, schéma - schematický. Najmä pri tvorení prídavných mien od niektorých cudzích vlastných mien sa často využívajú ako slovotvorné základy cudzie prídavné mená, napr. Kuba - kubánsky, Peru - peruánsky /od špan. cubano, peruano/, Alžbeta - alžbetínsky, Mantua - mantuánsky atď. Charakteristickým znakom cudzích slov je aj vokalicke zakončenie slovotvorného základu, napr. idea - ideový, akcia - akciový, porcia - porciovať, Baku - Bakučan, bakuský. V prípadoch ako Bakučan, bakuský vzniká neobvyklé pripájanie slovotvornej prípony začínajúcej sa na spoluhlásku k slovotvornému základu končiacemu sa na samohlásku. Pri cudzích slovách sa vyskytujú, ak sa od nich tvoria nové slová, aj niektoré osobitné úpravy slovotvorného základu, ktoré sú pri domácich slovách neznáme, napr. Kórea - Kó-

rejčan, kórejský /k tvarotvornému základu Kóre- sa pridáva spoluhláska j, vzniká slovotvorný základ Kórej-/kórej-/, Bali - Balijsčan, balijský /k názvu Bali sa pridáva j, čím vzniká slovotvorný základ Balijs-/balijs-/ a pod.

Aj vo formálnej morfológii sú cudzie slová charakterizované viacerými osobitnými znakmi, ktoré pri domácich slovách a úplne zdomácnených slovách nenachádzame. Tvarotvorný základ sa často končí na samohlásku, napr. akci-a, Kóre-a, Samo-a, Nicaragu-a /gen. sg. akcie, det. sg. akcii, ekuz. sg. akciu, Kórey, Kórei, Kóreu, Nicaraguy, Nicaragua atď./. V nom. sg. sa pri cudzích slovách vyskytujú osobitné pádové prípony -as, -es, -os, -us, -um, napr. Anaxagoras - Anaxagora, Anaxagorovi, Aristoteles - Aristotele, Sisyfos - Sisyfa, socializmus - socializmu. Silnejšie zdomácnenie takýchto slov vedie k odstraňovaniu týchto prípon, stávajú sa súčasťou tvarotvorného základu, napr. cirkus - cirkusu /predtým cirku/, Herkules - Herkulesa /je aj Herkula/. Pri cudzích slovách sa uplatňujú aj niektoré zmeny v tvarotvornom základe podľa jazykov, z ktorých tieto slová pochádzajú, napr. Cícero - Ciceróna, Anakreón - Anakreonta. V tých prípadoch, v ktorých sa tvarotvorný základ končí na samohlásku a aj tvarotvorná prípona sa začína na samohlásku alebo pozostáva iba zo samohlásky, vznikajú zase heterosylabické spojenia vokélov, čo pri domácich slovách nikdy nebýva, napr. alternácia, alternácie, lýceum, lýcea, Kórea, Kórey, Samoa, Samoy, alternáciám, alternáciách, alternáciami atď.

Výrazným znakom niektorých cudzích slov je ich nesklonnosť. Z istých formálnych príčin sa niektoré slova nezaradili do nijakého z existujúcich vzorov podstatných mien /napr. finále, harakiri, Baku, tabu, Dahomé/ alebo prídavných mien /napr. glazé rukavičky, nóbl dáma, fajn chlapík/. Slovenčina má však vždy snahu odstrániť nesklon-

nosť slov úpravou zakončenia slov, napr. kenguru - kengura, alebo pomocou slovotvorných prípon, napr. taxi - taxík, pony - poník, fajn - fajnový.

Literatúra

Dvonč, L.: K otázke dlhých samohlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 102-115.

Dvonč, L.: Zo skloňovania gréckych a latinských vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 31, 1966, s. 341-349.

Dvonč, L.: Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 12. Slavistika. 3. Red. M. Blucha - M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 277-285.

Dvonč, L.: Deriváty cudzích nesklonných zemepisných názvov zakončených na samohlásky. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda /v tlači/.

Dvonč, L.: Words of English Origin in Slovak. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda /v tlači/.

Furdík, J.: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. Slovenská reč, 32, 1967, s. 342-345.

Kráľ, Á.: Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska j. /Kapitoly zo slovenskej ortoepie/ Kultúra slova, 8, 1974, s. 257-263.

Mistrík, J.: K procesu internacionalizácie slovenčiny. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 40-43.

Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 172-175.

Peciar, Š.: Skupiny št, šp, šk - charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, 6, 1972, s. 343-347.

Ružička, J.: Prevzaté slová v slovenčine. Slovenská reč, 16, 1950-1951, s. 69-77.

Vachek, J.: Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Academia 1968, s. 30-34.

O porovnávacom výskume slovenčiny a maďarčiny

Juraj Furdík

Vzájomný vzťah slovenčiny a maďarčiny patrí k otázkam, ktoré z viacerých nielen čisto lingvistických, ale aj spoločensko-historických príčin majú v slovenskej jazykovede osobitné miesto. Dôležité je už samo východisko tejto problematiky. Slovenčina a maďarčina sú jazykmi dvoch teritoriálne bezprostredne susediacich národov, ktoré v celej dlhej historickej epoche žili vedľa seba v jednom štátnom útvere; prostredníctvom svojich nositeľov boli a sčasti ešte aj dnes sú v kontakte; pritom sú to jazyky geneticky aj typologicky podstatne odlišné. Tieto konštatácie síce do istej miery platia o vzťahu maďarčiny k jazykom všetkých národov, ktoré s Maďarmi susedia /ukrajinčina, rumunčina, srbochorvátčina, slovinčina, sčasti aj nemčina/, vo vzťahu slovensko-maďarskom je tu však dôležitá osobitosť. Po vzniku mnohonárodnostného uhorského štátu žili v ňom príslušníci všetkých národností, ktoré boli nositeľmi spomínaných jazykov; keď sa však formovali do novodobých národov, centrum tohto procesu bolo mimo hraníc Uhorska. Jedine Maďari a Slováci sa sformovali ako národy v modernom zmysle slova v rámci jedného štátneho útvaru. Predkovia Slovákov žili v Uhorsku od jeho vzniku, ba istý čas /v období tureckej nadvlády nad väčšinou uhorského územia/ práve nimi obývané teritórium bolo jadrom Uhorska, reprezentantom uhorského štátu /Paulíny, 1966, s. 44/. Od konca 18. storočia hospodársko-spoločenský vývin determinuje vytváranie novodobých národov - maďarského i slovenského. No slovenský národ sa formoval za neporovnateľne ťažších hospodárskych, spoločenských i

kultúrnych podmienok /porov. o tom Butvin, 1965/. Rozloženie triednych síl malo za následok, že triedne rozpory sa v mnohom premietali do rozporov národnostných; ich pevnou súčasťou boli, samozrejme, aj rozpory jazykové. Maďarizačná politika vládnuúcich tried v Uhorsku najmä v druhej polovici 19. storočia mala ďalekosiahle neblahé dôsledky pre vývin slovenského národa i spisovnej slovenčiny /porov. Blanár - Jóna - Ružička, 1974, s. 8, 83, 88 a i./, ale aj pre vzájomné vzťahy slovenského a maďarského národa a pre výskum týchto vzťahov vrátane vzťahov jazykových. Nepochybnej dávnej existencii jazykových kontaktov, rozšírenému bilingvizmu, obojstrannému ovplyvňovaniu jazykových štruktúr sa dlhý čas práve pre rezíduá nacionálnych predsudkov nevenovala náležitá, objektívne vedecky podložená pozornosť. Museli sa vytvoriť priaznivé spoločenské podmienky na to, aby sa takéto výskumy mohli uskutočniť. Ich uskutočnenie je však nevyhnutné z troch hľadísk:

a/ z hľadiska teoretickej jazykovedy: z konfrontácie štruktúr dvoch vedľa seba existujúcich geneticky a typologicky zásadne odlišných jazykov možno vyťažiť dôležité všeobecnojazykovedné poznatky;

b/ z hľadiska historického a sociolingvistického: už spomínaná špecifická podoba historickej koexistencie týchto dvoch jazykových spoločenstiev viedla a vedie k jazykovým kontaktom, ktoré ovplyvňujú sprvu jazykový úzus, postupne sa však odrážajú aj v niektorých systémových črtách buď čiastkových kontaktujúcich sa útvarov /jednotlivých nárečí/, alebo aj celonárodných útvarov obidvoch národných jazykov;

c/ z hľadiska školskej i mimoškolskej praxe, vyučovania daného jazyka u hovoriacich, ktorých materinským jazykom je druhý jazyk; práve táto potreba sa za súčasného stavu kontaktov dvoch etnických spoločenstiev dostáva do

popredia.

Najzreteľnejším prejavom jazykových kontaktov sú lexikálne prevzatia. Na ne sa celkom prirodzene upierala pozornosť slavistov i hungaristov, ktorí skôro spoznali dôležitosť štúdia prevzatých slov v druhom jazyku pre poznanie dejín vlastného jazyka. Z historických daností vyplýva, že sa prv skúmali slovanské lexikálne prvky v maďarčine ako naopak. Monograficky ako prvý skúmal slovanské prvky v maďarčine F. Miklosich /1871; cit. p. Siposa, 1973, s. 269/. Pravda, išlo všeobecne o prehľad slovanských prvkov; špecifikácia prevzatí z niektorého konkrétného slovenského jazyka nebola vždy ľahká, keďže maďarčina bola v kontakte s viacerými slovanskými jazykmi /Bárczi - Benkő - Berrár, 1967, s. 285/. Ale akiste nie je len vecou náhody, ak z maďarských lingvistov prvej polovice 20. storočia skúmali problematiku lexikálnych slavizmov v maďarčine práve bádatelia pochádzajúci zo Slovenska: J. Melich /1903-1905; cit. p. Siposa, op. cit./ a I. Knieszse /1955/. Hláskoslovné, sémantické, historické a jazykovozemepisné faktory predsa len umožňujú určiť konkrétny pôvod mnohých lexikálnych slavizmov, a teda aj vymedziť prevzatia zo slovenčiny /kasza, kazal, széna, villa, farkocs, boróka, bukta, fricska atď.; porov. Bárczi - Benkő - Berrár, op. cit., s. 286; pozri aj Ondruš, 1973/. Štúdium týchto prevzatí je závažné rovnako pre poznanie dejín maďarčiny ako aj slovenčiny /Bárczi - Benkő - Berrár, op. cit., s. 29-30; Krajčovič, 1964, s. 44/.

Štúdium lexikálnych prevzatí z maďarčiny do slovenčiny je novšieho dátá. Sprvu sa konštatuje ich výskyt /napr. J. Škultéty, Slovenské pohľady 1902, s. 756-762; S. Czambel, 1903, s. 122 až 141/, pričom sa v komentároch k nim prejavuje pochopiteľná dobovo podmienená averzia ako k prvkom, ktoré "kezie" slovnú zásobu slovenčiny /Vážny,

1936, s. 210-211/. Zisťuje sa, že "značná časť výpožičiek z maďarčiny sú konkrétne ľudové slová, ktoré súvisia s feudálnym zriadením, so životom a odievaním šľachty, so stravovaním a čiastočne s poľnohospodárstvom", napr. slová vidiek, belčev, baganče, golier, čipka, válov, banovať, írek, írečitý, bilag, chýr, tarcha, kelšík atď. /Kondrašov, 1974, s. 219-220; pozri aj Hauptová, 1959/. Súčasné bádania na základe archívneho materiálu spresňujú údaje o výskyte a sémantike maďarských lexikálnych jednotiek používaných v slovenčine, najmä v predbernoľákovskom období /biršag, varmeđa, hadnaď, husár, solgabiro, chítvani, ... engeďovať ai.; porov. Doruľa, 1973, tam aj ďalšia literatúra/. Tento výskum nie je ešte ukončený; v novších prácach sa reviduje aj pohľad na niektoré slová, ktoré sa do nedávna jednoznačne chápali ako prevzatia z maďarčiny /Ondruš, 1973/.

Výskum lexikálnych prevzatí zo slovenčiny do maďarčiny a naopak sa týka ponajviac starších období vývinu obidvoch jazykov. Existujú však práce, ktoré dokumentujú takúto lexikálnu migráciu aj v súčasnosti ako výsledok vzájomných kontaktov skúmaných jazykov. Dnes je, pravdaže, situácia v porovnaní s minulosťou podstatne odlišná. Medzijazykové kontakty nezasahujú slovenčinu a maďarčinu ako celok; do kontaktu sa dostávajú tieto jazyky na území obidvoch susediacich štátov, pričom ich vzájomný vzťah je na obidvoch stranách rozdielny. Na Slovensku aktívne pôsobí slovenčina /spisovná aj nárečová/ na maďarskú slovnú zásobu obyvateľstva maďarskej národnosti, naopak slovná zásoba Slovákov žijúcich v Maďarsku a hovoriacich tamojšími slovenskými nárečiami¹ je silne ovplyvnená maďarčinou. Dokladom toho sú napr. názvy súvisiace s novými hospodársko-politickými a administratívnymi skutočnosťami v období socializmu v obidvoch krajinách. Hoci označené javy sú totožné alebo

paralelné a obidva jazyky majú pre ne osobitné pomenovania, Maďari na Slovensku často používajú aj v maďarskom kontexte ich slovenské názvy /vibor, pretszeda, drusztvo, jéardé, okresz, plánoi/, kým Slováci v Maďarsku aj v slovenskom prejave názvy maďarské /tanáč, elnek, sevetkezet, teasče, jeraš, tervezovac; pozri o tom podrobne Sipos, 1973, s. 277-278/.

Lexikálne vplyvy a prevzatia sú najbezprostrednejším prejavom a výsledkom jazykových kontaktov či už celospoločensky platných alebo teritoriálne či sociálne vymedzených útvarov národných jazykov. Značne ťažšie je takéto vplyvy alebo paralelný vývin spôsobený dlhotrvajúcim kontaktom či koexistenciou skúmaných jazykov zisťovať na iných jazykových rovinách. Úplne chýbajú v slovenskej jazykovede výskumy tohto druhu týkajúce sa syntaktickej roviny. Naproti tomu existuje názor o konvergentnom vývoji morfonologických systémov maďarčiny a slovenčiny. Podľa názoru Ľ. Nováka vyplýva tento konvergentný vývoj práve z dávnej koexistencie obidvoch jazykov. Prejavom tohto vývoja je v maďarčine existencia konsonantických alternácií typu bokor - bokr-ok, teher - terh-ek /iné ugrofínske jazyky alternácie tohto druhu nepoznajú - Novák, 1934, 1936/ a v slovenčine vytvorenie voľnej kvantity a viazaného prízvuku na prvej slabike a značne zjednodušený systém alternácií v skloňovaní aj v časovaní, čím sa slovenčina ako jazyk pomerne jednoduchý a pravidelný "zo všetkých slovanských jazykov v strednej Európe najviac približuje k susednej maďarčine" /Novák, 1940, s. 11/. Táto tendencia v slovenčine zrejme pôsobí naďalej. V Morfológii slovenského jazyka /1966, s. 56 a 59/ sa konštatuje ústup flektívneho typu v morfológickom systéme súčasnej slovenčiny v prospech aglutinačného typu /teda jazykového typu absolútne prevládajúceho v maďarčine/ najmä zosilnením tendencie po rovnakom znení bá-

zy vo všetkých tvaroch paradigmy. Z toho vyplýva záver, že dlhotrvajúca koexistencia týchto dvoch jazykov sa prejavila nielen vzájomným vplyvom v oblasti najbezprostrednejšie prístupnej zmenám vyvolaným vonkajšími činiteľmi, lež aj vo vnútornom usporiadaní tých čiastkových systémov, ktoré patria v jazykovom systéme ako celku k najstabilnejším a najodolnejším voči vonkajším vplyvom.

Pravda, lexikálna rovina na jednej strane a morfológia ako hraničná oblasť dvoch rovín na strane druhej sú istými krajnými bodmi jazykového systému. Je známe, že systémová viazanosť na lexikálnej rovine je v porovnaní s inými rovinami nižšia /porov. Němec, 1968, s. 167/. Fonológia a morfológia sú zase oblasti, v ktorých sa neuplatňujú formálno-významové jednotky. Vzniká teda otázka, do akej miery možno skúmať štruktúrne paralely a diferenciácie týchto dvoch jazykov na rovinách konštituovaných usporiadanými súbormi bilaterálnych jednotiek, t.j. prostriedkov, ktoré sú vyjadrovateľmi kategoriálne platných, vnútorne štrukturovaných významov. Ide teda o oblasť tzv. sémantickej morfológie /slovné druhy a gramatické kategórie/, syntaxe a tvorenia slov. Synchronický konfrontačný výskum slovensko-maďarský sa v tejto oblasti začal rozvíjať v slovenskej jazykovede iba v posledných rokoch. Impulzom pre tento výskum boli jednak kontrastívne a konfrontačné bádania v zahraničí /porov. Buzássyová, 1971/, jednak naliehavá požiadavka vyučovacej praxe - potreba zvýšiť efektívnosť vyučovania slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku /porov. Bertók, 1973/. Ukázalo sa totiž, že práve v spôsobe zakódovania mimojazykových obsahov sú medzi obidvoma jazykmi zásadné odchýlky, ktoré spôsobujú ľuďom ovládajúcim jazyk A ťažkosť v ovládaní jazyka B, resp. vedú v jazyku B k nežiadúcim chybám, spôsobeným interferenciou jazykových štruktúr

/porov. Juhász, 1970; v slovenskej jazykovede závažné poznatky o tejto problematike priniesol už pred viac ako tridsiatimi rokmi A. L. Arany, 1939-1940/. Preto autori doterajších predbežných prác skúmajú najmä otázky existencie, fungovania a vyjadrovania gramatických kategórií v oboch jazykoch, problémy stavby vety a s ňou spojených sémantických a gramatických javov /štruktúra slovesnej a mennej skupiny, problematika slovesnej intencie, aktívnej a pasívnej vetnej perspektívy, vetného záporu atď./, ako aj problémy lexikálnej sémantiky a lexikografie s osobitnou orientáciou na konfrontáciu slovotvorne motivovanej časti slovnej zásoby a odbornej terminológie. Značným problémom pri tejto práci je voľba vhodného metodologického východiska /porov. Horecký, 1972/. Ponúkajú sa tu jednak metodologické postupy vychádzajúce z domácich tradícií v súčasnom synchronickom jazykovednom bádani v ČSSR a v Maďarsku, jednak pracovné metódy doteraz realizovaných konfrontačných, resp. kontrastívnych výskumov /Buzásyová, 1971/. Súčasný stav bádania v tomto okruhu podnietil slovenských pracovníkov vychádzať v zásade z domácej tradície, najmä z jej uhoľného kameňa, široko využitého vo výskume morfolologickej, syntaktickej i slovotvornej problematiky - z pojmu slovesnej intencie, prvý raz vymedzeného E. Paulíny /1943; z rozsiahlej literatúry porov. napr. Ružička, 1968/. Tento prístup sa ukazuje ako oprávnený tým viac, že teória intencie slovesného deja získava v poslednom čase stále širšie medzinárodné uznanie a prijíma sa so súhlasom aj v maďarskej jazykovede /naposledy porov. Molnár, 1973, s. 127/. To, pravdaže, neznamená, že sa vo výskume nevyužívajú výsledky dosiahnuté inými bádateľskými postupmi /porov. Buzásyová, 1973/.

Osobitná pozornosť sa v doterajšom výskume venovala tým gramatickým kategóriám, ktoré v jednom alebo druhom

jazyku nie sú prítomné, resp. nie sú realizované sústavou ustálených formálnych prostriedkov. Porovnávané jazyky totiž nemajú rovnaký inventár gramatických kategórií, resp. paralelné gramatické kategórie nie sú rovnako štrukturované a nerovnako fungujú pri realizovaní prehovoru. Napr. maďarčina má oproti slovenčine kategóriu určenosti, formálne vyjadrenú existenciou určitého, neurčitého, príp. nulového člena: megvettem a kabátot - vettem egy kabátot - kabátot vettem "kúpil som si kabát". S touto kategóriou je v rámci mennej skupiny úzko spätá kategória posesívnosti /príslušnosti; porov. Lotz, 1974/, ktorá tiež nie je v slovenčine osobitnou kategóriou /o vzájomnom vzťahu týchto kategórií a o ich slovanských paralelách porov. Buzássyová, 1972/. Na druhej strane maďarské substantívum nemá gramatickú kategóriu menného rodu; to robí veľké ťažkosti maďarským hovoriacim pri učení sa jazyka, v ktorom táto kategória funguje. Značné rozdiely sú medzi obidvoma jazykmi v gramatickom stvárnení slovesa. Maďarské sloveso nemá kategóriu slovesného vidu, má však bohatý inventár slovotvorných prostriedkov /predpon i prípon/, ktorými sa môžu vyjadriť najrozličnejšie modifikácie priebehu slovesného deja. Nejde, pravda, o prostriedky ekvivalentné prostriedkom vidového systému slovenského slovesa; dôkazom toho je značná neistota pri osvojovaní si a používaní vidových foriem slovenských alebo ruských sloves maďarskými hovoriacimi /Selymes, 1972/. S problematikou slovesnej intencie tesne súvisí kategória slovesného rodu. V súčasnej maďarčine táto kategória nemá vlastnú sústavu vyjadrovacích prostriedkov; príponové tvorenie pasívnych foriem /príponou -tetik/-tatik/ sa dnes už archaizovalo. Je preto nevyhnutnou úlohou konfrontačného výskumu porovnať vyjadrenie pasívnej gramatickej i sémantickej perspektívy vety /s týmito pojmami pracuje v slovenskej

jezykovede J. Kačala/. Intenčnej hodnoty slovesa sa týkajú také formálno-sémantické vlastnosti slovies v porovnávaných jazykoch, ako je na jednej strane faktitívnosť a kauzatívnosť, vyjadrená v maďarčine osobitnými slovesnými slovotvornými príponami /varr - varr-at "dať šit"; porov. A mai magyar nyelv rendszere, 1961, s. 355 n./, kým v slovenčine ide iba o ohreničené skupiny slovies /Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 361/, na druhej strane zvratnosť, známa síce aj v maďarčine, ale v porovnaní so slovenčinou formálne i funkčne odlišná, takže pôsobí maďarským hovoriacim pri osvojovaní si slovenčiny značné ťažkosti /porov. Bertók, 1975, s. 43/. Málo pozornosti sa venovalo konfrontácii pomocných slovies v oboch jazykoch. Sú tu značné odlišnosti v paradigmatickom stvárnení základného pomocného slovesa lesz - byť aj v jeho využití v mennom prísudku /apa beteg - otec je chorý, ale apa a házban van - otec je v dome/, ako aj v rozsahu iných typov pomocných slovies. Napr. významy vyjadrené v slovenčine konštrukciami modálne sloveso + infinitív sa v maďarčine sčasti vyjadrujú slovotvorne /vyjadrenie možnosti konať dej: môžem spievať - énekel-het-ek/, sčasti neosobnými modálnymi slovesami v spojení s infinitívom s fakultatívnymi osobnými koncovkami /vyjadrenie povinnosti konať dej: musí spievať - énekelni/e/ kell²/, sčasti plnovýznamovými slovesami v spojení s infinitívom /vyjadrenie vôle konať dej: chce spievať - énekelni akar/. Skupina slovenských modálnych slovies vyjadrujúcich schopnosť konať dej má maďarské pendanty realizované buď slovotvorne, buď paralelným spojením typu tud + inf.: aj diéta to vie uhádnut - a gyerek is kitalálhatja/ki tudja találni. Pravda, túto problematiku treba ďalej skúmať.

Možno teda povedať, že synchronický konfrontačný výskum maďarčiny a slovenčiny sa v oblasti syntaxe a sé-

mantickej morfológie sústreďuje na dva základné komponenty dvojčlennej vety: a/ na slovesnú skupinu v súvislosti s vyjadrovaním členov intenzívnej štruktúry slovesa, b/ na mennú skupinu s osobitným zreteľom na fungovanie gramatických kategórií substantíva. Je však zrejmé, že tieto dve oblasti sa nedajú striktne oddeliť: vyjadrenie vzťahu slovesného deja k agensovi, paciensovi a ich modifikáciám /napr. v poňatí Ch. Fillmora, ako to interpretuje vo viacerých prácach L. Dezső, porov. napr. 1971, s. 4-10/ sa týka aj takých otázok, ako je kategória pádu, určenosť atď.

Konfrontačný výskum lexikálnej roviny slovenčiny a maďarčiny je ešte v začiatkoch. Ak sa má pokročiť ďalej ako ku konštatáciám o vzájomných lexikálnych prevzatíach, treba nájsť uspokojivé východiská pre konfrontačné štúdium vnútornej štruktúry lexikálnych systémov oboch jazykov /porov. Filipec, 1973/. Ako relatívne najschodnejšia sa ukazuje cesta, ktorá vychádza z analýzy a porovnávania slovotvorne motivovanej časti ich slovnej zásoby. Je to výhodné najmä preto, že obidva jazyky majú slovnú zásobu vo vysokom stupni slovotvorne motivovanú /porov. Károly, 1970, s. 347-348/. Tento výskum však nemôže byť mechanickým porovnávaním jednotlivých lexikálnych jednotiek, ale musí sa sústrediť na vnútornú organizáciu slovotvorného systému skúmaných jazykov, hľadať a odhaľovať existujúcu paralelnosť pomenovacích štruktúr. Po čiastkovom výskume slovenských štruktúrnych ekvivalentov maďarských kompozít obsahujúcich slovesné alebo adjektívne komponenty /Furdík, 1975/ sa ukázalo, že aj v jazykoch geneticky a typologicky takých odlišných ako maďarčina a slovenčina jestvujú isté paralely v pomenovacích postupoch. Takéto paralely sú najzreteľnejšie tam, kde sa v oboch jazykoch /pravda, nezávisle od seba/ volí rovna-

ké pomenovacie východisko. Ak je napr. v oboch jazykoch základom pomenovania sloveso, je pravdepodobné, že sa v oboch pomenovaniach bude vzťah slovesa k ostatným prvkom pomenovacej štruktúry realizovať približne rovnako /rágógumi - žuvasia guma/žuvačka; repülőgép - lietadlo a pod./; obsahovo budú teda pomenovacie štruktúry paralelné, hoci výrazovo je každá z nich špecifická a zodpovedá typom tvorenia v danom jazyku.

Doterajšie maďarsko-slovenské porovnávacie výskumy v slovenskej jazykovede priniesli teda viacero závažných poznatkov o vzájomnom vzťahu oboch jazykov, o paralelách aj odlišnostiach ich štruktúr, o prejavoch a výsledkoch ich dlhoročných kontaktov. Význam týchto poznatkov nie je len interne slovakistický, resp. hungaristický, ale zasahuje aj do všeobecnojazykovedných súvislostí. Zároveň sú tieto výskumy, realizované do značnej miery v spolupráci s poprednými predstaviteľmi maďarskej lingvistiky, dokladom kvalitatívne nových vzťahov medzi dvoma susediacimi etnickými a jazykovými spoločenstvami - vzťahov, ktoré sa zbavujú triedne a historicky podmienených antagonizmov minulých epoch a premieňajú sa na vzťahy internacionálnej priateľskej spolupráce spoločenstiev epochy socializmu.

A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. 1. Bevezetés, hangtan, szótan. Red. J. Tompa. 1. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 1961, 600 s.

Arany, A. L.: Psychologické základy javov bilingvistických. Linguistica Slovaca, 1-2, 1939-1940, s. 39-52.

Bárczi, G. - Benkő, L. - Berrár, J.: A magyar nyelv története. 1. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó 1967, 600 s.

Bertók, I.: A magyar és a szlovák nyelv tanításának összevető módszertana. 1. kiadás. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, 325 s. 2. kiadás 1975, 348 s.

Blanár, V. - Jóna, E. - Ružička, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny. 2., 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, 258 s.

Butvin, J.: Slovenské národno-zjednocovacie hnutie /1780-1848/. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.

Buzásyová, K.: Kontrastívny výskum jazykov. Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 160-174.

Buzásyová, K.: Príspevok ku kontrastívnemu skúmaniu kategórie určenosti /maďarčina-slovenčina/. Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 13-25.

Buzásyová, K.: Juhoslovanský srbochorvátsko-anglický kontrastívny projekt /The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project/. Jazykovedný časopis, 24. 1973, s. 212-214.

Czambel, S.: Slováci a ich reč. Budapest, 1903.

Dzso, L.: A jelzős "főnévi csoport" kérdései a magyarban. 1. kiadás. Nyelvtudományi Értekezések, 76. Budapest, Akadémiai Kiadó 1971, 80 s.

Doruľa, J.: Z histórie slovensko-maďorských jazykových vzťahov. Slovenská reč, 38, 1973, s. 172-190.

Filípec, J.: Ke konfrontaci dílčích sémantických

systemů v slovní zásobě dvou různých jazyků. In: Česko-slovenské přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů /Varšava 1973/. Praha, Akademie 1973, s. 279-295.

Furdík, J.: Slovenské ekvivalenty niektorých typov kompozit v maďarčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Štefanikanae. Jazykovedný zborník 4. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 169-186.

Hauptová, Z.: Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny. Slavia, 28, 1959, s. 519-532.

Morecký, J.: A szlovák-magyar összevető nyelvtanok vizsgálati eljárásai. In: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvvoktatás. Red. M. Horváth a M. Temesi. 1. kiadás, Budapest, Tankönyvkiadó 1972, s. 176-178.

Juhász, J.: Probleme der Interferenz. 1. Aufl. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970. 174 s.

Károly, S.: Általános és magyar jelentéstan. 1. kiadás Budapest, Akadémiai Kiadó 1970, 414 s.

Kniesz, I.: A magyar nyelv szláv jövővényyszavai I/1-2. Budapest, Akadémiai Kiadó 1955.

Kondrašov, N. A.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974, 284 s.

Krajčovič, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, 196 s.

Lotz, J.: A magyar nyelv grammatikai kategóriái. In: Jelentéstan és stilisztika. Red. S. Imre et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, s. 344-347.

Melich, J.: Szláv jövővényyszavaink I/1-2. Budapest, 1903-1905.

Miklosich, Fr.: Die slavischen Elemente in Magyarischen. Wien 1871, ²1884.

Molnár, I.: A vonzat problémái és a nyelv közlési funkciója. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX. Grammatikai tanulmányok. Red. Zs. Telegdi e L. Dezső, - - Budapest, Akadémiai Kiadó 1973, s. 123-146.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 896 s.

Němec, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. 1. vyd. Praha, Academia 1968, 194 s.

Novák, Ľ.: Slovenčina a maďarčina v prvých storočiach ich dejín v strednej Európe. In: II. міжнародowy zjazd slawistów. Sekcja I. Księga referatów. Warszawa 1934, s. 85-88.

Novák, Ľ.: L'harmonie vocalique et les alternances consonantiques dans les langues ouralo-altaïques surtout finno-ougriennes. Notes synchroniques et diachroniques. Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 6, 1936, s. 81-95.

Novák, Ľ.: Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeurópskej. Linguistica Slovaca, 3, 1940, s. 85-117.

Ondrus, P.: K otázke jazykového kríženia a miešania. Na materiáli palóckeého, novohradského a matranského nárečia v Maďarskej ľudovej republike. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 10. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 66-78.

Ondruš, Š.: Je slovo chotár maďarského pôvodu? Slovenská reč, 38, 1973, s. 32-39.

Ondruš, Š.: Slovensko-maďarské lexikálne vzťahy. In: Studia Academica Slovaca 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973, s. 207-221.

Pauliny, E.: Štruktúra slovenského slovesa. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943, 112 s.

Pauliny, F.: Dejiny spisovnej slovenčiny 1. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, 132 s.

Kužička, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 57-64.

Sipos, I.: Współczesne formy słowiańsko-węgierskich kontaktów językowych. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 19, 1973, s. 269-278.

Selymes, F.: Az orosz igeszemlélet oktatásának kérdéséhez. In: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Red. M. Horváth a M. Temesi. 1. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó 1972, s. 119-131.

Štúdie z porovnávacej gramatiky maďarako-slovenskej. Red. F. Sime. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo /v tlači/.

Vážný, V.: Spisovný jazyk slovenský. In: Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský, Praha, Sfinx 1936, s. 145-215.

1. Nejde však len o slovnú zásobu; tento vplyv zasahuje prakticky už všetky jazykové roviny v týchto nárečiach. P. Ondrus /1958/ zisťoval priebeh procesu jazykového kríženia a miešania v niektorých slovenských nárečiach v Maďarsku.

2. Porov. pozoruhodnú paralelu maďarských konštrukcií tohto typu so slovenskými konštrukciami typu treba + Pron pers dat + Ing: levelet kell írni-m - treba mi napísať list.

**Slovenské nárečia
z hláskoslovného a tvaroslovného
hľadiska**

Anton Habovštiak

I. Jazyk ako spoločenský jav je úzko spätý so životom v spoločnosti. Ako taký je jedným z najstarších svedkov histórie a v nejednom prípade často jediným prameňom poznania našej minulosti, tak z hľadiska materiálnej ako aj duchovnej kultúry. I v súčasných nárečiach sa v rozmáňtom rozsahu zachovávajú stopy života, obyčajov, rodinného i spoločenského zriadenia a názorov našich predkov z dávnejšej a veľmi dávnej minulosti. Zemepisné rozšírenie jednotlivých nárečových zvláštností nie je vecou náhod, ale odrezom najrozličnejších okolností, za ktorých sa vyvíjal život našej spoločnosti. Poznatky o členitosti slovenských nárečí a o zemepisnom rozšírení jednotlivých javov poskytujú nám nové možnosti interpretácie histórie nášho národa.

O slovenských nárečiach je známe, že sa veľmi výrazne členia a že popri slovinských nárečiach a ostatných nárečiach na Balkáne patria v rámci slovanských jazykov k najdiferencovanejšiemu jazykovému útvaru. Táto bohatá členitosť sa najviac prejavuje v oblasti hláskoslovía a tvaroslovía, menej už v oblasti slovníka a najmenej v syntaxi.

Vývin slovenských nárečí od najstarších čias podmienilo niekoľko činiteľov. Pri vysvetľovaní tohto vývinu R. Krajčovič osobitne poukazuje najmä 1. na výrazný geomorfologický zreteľ; 2. na priebeh osídľovania Slovenska v najstaršom období; 3. na hospodársko-politický vývin staroslovanskej spoločnosti na našom území a 4. na

aspekt najstaršieho vývinu v karpatsko-podunajskej oblasti /Krajčovič, tézy/. Po osídlení Slovenske predkami dnešných Slovákov v priebehu 4. až 6. storočia ďalší vývin slovenských nárečí podmienila skutočnosť, že Slovensko od konca desiateho storočia patrilo k Uhorsku a že slovenské nárečia sa formovali v rámci tohto štátneho útvaru. Tento tzv. politický činiteľ poznačil utváranie jazykového stavu i neskôr. No aj naďalej tu pôsobil geomorfologický činiteľ, t.j. okolnosť, že slovenské územie je členené mnohými horstvami a pohoriami na doliny a kotliny. Výrazné členenie územia podmienilo aj izolovanosť jednotlivých obcí, a tak pôsobilo v období feudálneho panstva na utváranie nárečových celkov s istými nárečovými znakmi /A. Habovštiak 1969, s. 199/.

Iným činiteľom, ktorý spolupôsobil pri utváraní nárečí, bolo niekdajšie župné zriadenie. Hranice bývalých stolíc boli vymedzené často geomorfologickým charakterom terénu /horstvami, kotlinami/. Administratívne župné zriadenie, ktoré trvalo celé stáročia, vplývalo na utváranie nárečových celkov /v jednotlivostiach však i ďalej vnútorne diferencovaných/ v rámci jednotlivých žúp. Preto sa aj v odbornej literatúre zaužívalo pomenovanie nárečí podľa názvov stolíc.

Pri utváraní jednotlivých nárečových skupín dôležitú úlohu mali aj rozmenité presuny obyvateľov z jedného kraja do druhého, osídľovanie nevyužitých plôch, najmä vo vyšších horských oblastiach, kolonizácie /napr. tzv. valašská kolonizácia/, príchod obyvateľov iného pôvodu /Maďari, Nemci, Chorváti/ a celý rad iných činiteľov.

Slovenské nárečia tvoria v podstate celok, v ktorom sa vyskytujú väčšie i menšie nárečové rozdiely. Zo skupiny slovenských nárečí sa vydeľujú ako samostatná skupina nárečia poľského pôvodu, známe v našej literatúre

ako tzv. goralské nárečia. Vyskytujú sa sporadicky na Kysuciach, v severnej Orave a v severnej časti Spiša. Na severnom okraji Šariša a v severovýchodnej oblasti Zemplína sa ťahne pomerne súvislá oblasť ukrajinských nárečí.

Slovenské nárečia sa nachádzajú aj mimo územia našej republiky, a to v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a Bulharsku. Žijú tam Slováci, ktorí sa začali sťahovať postupne od začiatku 18. storočia.

II. Slovenské nárečia sa rozpadajú na tri základné skupiny: na stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia /ďalej aj strel., zsl., vsl./. Tieto tri základné skupiny možno deliť na ďalšie, menšie nárečové skupiny.

1. K stredoslovenským nárečiam zaraďujeme nárečia Oravy, Liptova, Turca, hornej Nitry, Zvolena, Tekova, Hontu, Novohradu, Gemera. Medzi výrazné znaky tejto nárečovej skupiny patria napr. také zvláštnosti ako 1. hláska *ä* za pôv. *ę* v krátkych slabikách v prípadoch *mäso*, *pät*, *holúbä*, *devät*, a dvojhláska *ja* v dlhých slabikách, napr. *piatok*, *deväť*, *robiä*, *pamätka* /na dol.Orave a v časti Gemera aj *ä*, t.j. *pätok*, *robä*, *pamätka*/; 2. striednice *o*, *a*, *e* za jerové hlásky /7, *o*, *a*, 6/ v slovách ako *doska* i *ďaska*, *moch* i *mech*, *blázon*, *statok*, *cesnak* a tzv. vkladné hlásky *o*, *á*, *ie* v slovách *viator*, *bubon* a v gen. pl. fem. a neut. napr. *dosák*, *sestár* i *sestier*, *hrušíek*, *vidál*, i *vidiel* a v min. čase *slovies*, napr. *viedou*, *niesou*, *robiu*; 3. znenia *rat-*, *let-*, z pôv. *ort-*, *olt-*, napr. *rakita*, *rásť*, *raždina*, *rázvora*, *lakeť*, *laňi*; 4. pletnosť rytmického zákona, podľa ktorého v rámci jedného slova nemôžu byť vedľa seba dve dlhé slabiky /znenia typu *dobrí*, ale *múdrí*, *volém*, *robím*, *robiä*, ale *dávam*, *pílim*, *píla* /drevo/; 5. výskyt dvojhlások *ja*, *je*, *uo* v slovách ako *riadiť*, *liehnúť sa*, *začiatok*, *vjem*, *chlieb*,

lieka, nuož, puojdem; 6. mäkká výslovnosť hlások ě, ť, ň, ě: dědina, děti, neděla, nemám, postel; 7. výslovnosť hlások v a l ako u v prípadoch stau, mrkeu, sliuka, stouka, dau, robiu, volau.

Z morfológického hľadiska sú pre stredoslovenské nárečia charakteristické napr. tvary 1. nom. pl. mask. typu bratia, rodičia, sinovia; 2. nom. ak. sg. neut. typu koseňa, svedomia, skála; nom. sg. neut. na -e v prípadoch ako more, vajíce, pole, oje; 3. inštr. sg. fem. typu s tou dobrou ženou; 4. tvary na -uo v nom. sg. neut. typu dobrogo dieta, tvary na -ie v nom. pl. mask. neživ. a v nom. pl. fem. a neut. typu peknie /voli/, dobre /ženi, děti/; 5. tvary príd. mien v gen. a det. sg. typu dobrého, dobriemu /v južnej časti stredného Slovenska dobrího, dobri-mu/; 6. tvar oni sa miesto oni sú /Vážny 1934, s. 261/.

Niektoré z týchto zvláštností charakteristických pre strednú slovenčinu majú svoje paralely v juhoslávanských nárečiach. Preto sa hovorí aj o tzv. juhoslavizmoch v stredoslovenských nárečiach. Za takéto juhoslavizmy sa pokladá napr. výslovnosť rat-, lat- typu rakita, lakeť, zmena dl, tl > l /výslovnosť šilo, omalo < ometlo/, znenia typu Česi, mnísi i niektoré iné zvláštnosti /Paulíny 1963, s. 21-24/.

Na vzťah strednej slovenčiny k jazykom na Balkáne by mohli poukazovať aj iné hláskové zvláštnosti, napr. striednice za pal. 7, 6 pri niektorých slovách. Tak napr. pri slove dažď, gen. sg. dažďa je striednica á/a iba v stredoslovenských nárečiach a v srbochorvátčine v podobe dâžd/dažda. V slovanských nárečiach na Balkáne je však striednica a známa v širšom rozsahu ako v spisovných jazykoch. Vyskytuje sa napr. aj v časti macedónskych a bulharských nárečí. V ostatných slovanských jazykoch je už rozmanitý stav /porov. čes. déšť, luž. dešć, poľ.

deszcz/deszczu, rus. dožd/dožďa, bielorus. doždž/daždžu, ukr. došč/došču, slovin. dëž/dežja, srb. chorv. dažd/dažda, mac. dožd, bulh. dăžd/.

Pri slove doska /psl. dŕska/ sa stredná slovenčina zhoduje nielen so stavom na Balkáne, ale aj so stavom vo východoslovenských jazykoch /porov. čes. a hor. luž. deska, rus. doska, bielorus. a ukr. doška, slovin. deskă, srb. chorv. dăska, mac. năr. doska, bulh. dăska/.

Pri slove test /psl. tĕstĕ/ je stav striednice za 6 taký, ako aj v západoslovenských a východoslovenských jazykoch /porov. poľ. teść, bielorus. cesé, rus. test, ukr. test, slovin. tâst, srb. chorv. tâst/tast, mac. test, bulh. tăst/.

Všeobecne o striedniciach za psl. jerové hlásky možno konštatovať, že stav za 7, 6 v slovenčine sa nezhoduje ani s jedným slovanským jazykom, t.j., že sa v slovenských nárečiach vykonali hláskové zmeny, ktoré sú charakteristické iba pre slovenské nárečia.

2. Do skupiny západoslovenských nárečí patrí reč obyvateľov niekdajšej Bratislavskej, Nitrianskej /okrem obcí v okolí Prievidze/ a Trenčianskej stolice. Pre západoslovenské nárečia sú príznačné napr. také znaky, ako je 1. striednica a z psl. ě v krátkych slabikách /výslovnosť maso, hovado, devať/ a striednica á za psl. ě v dlhých slabikách /napr. pátek, prást, robá, památka/; 2. striednica e za jerové hlásky, napr. deska, zdechnúť, statek, kotel, oves, dešč/děšč /= dáždž/; 3. znenia rot-, lot- za pôv. ort-, olt- ako vo východoslovenských nárečiach /výslovnosť typu rokita, roste, loket, vloňi/; 4. nezachovávanie rytmického zákona /výslovnosť typu černí, dávám, chválá /= chvália/; 5. nedostatok dvojhlások vo väčšine západoslovenských nárečí; miesto nich je á, é, ó, ú alebo aj í /za ie/ a ú /za ů/, napr. začátek, varé,

stól i stúl, chléb a chlíb, vést i víst /v časti trenčianskych nárečí sa vyskytujú dvojhlásky ako v strednej slovenčine/; 6. tzv. cekanie a dzekanie, t.j. znenia dz, c miesto ě, ě /dzeci, dzedzina, písece/ alebo tvrdé výslovnosť d, t /deti, dedina, píšete/; 7. výslovnosť šč v slovách ešče, ščepit, ščasní; 8. zdvojené spoluhlásky v slovách ako masso, kašša, jačmenní; v Ponitří a na Považí aj výslovnosť typu sallo, palla, jenna /= sadlo, padla, jedna/.

Pre západoslovenské nárečia sú charakteristické aj tvary 1. nom. pl. typu ľudé, rodičé, sinové i ľudie, rodičie, sinovie; 2. nom. ak. ag. neut. typu koseňé i koseňí, obilé i obilí; 3. nom. ak. neut. na -o typu pleco, vajco, líco; 4. inštr. sg. fem. typu s tú dobrú ženu alebo s tu dobrú ženu; 5. príd. mien ako dobré /obilí/, dobrého, dobrému, dobré ženi i ďalšie iné zna! v /Vážny 1934, s. 227-229/.

3. Do skupiny východoslovenských nárečí zaraďujeme nárečia obyvateľov žijúcich na Spiši, v Šariši, Above, Zemplíne a Užskej stolici, t.j. na území, ktoré je známe ako tzv. východoslovenské oblasť. Pre tieto nárečia ako celok sú charakteristické tieto zvláštnosti: 1. striednica e za pôv. ě v krátkych slabikách v prípadoch ako meso, hoveďo, pejc /= päť/ a znenia e ja v pôvodne dlhých slabikách, t.j. podoby typu pamiatka, hovjadzi, pjatek/ek robja ap.; 2, striednica e za tzv. jerové hlásky v prípadoch ako deska, zdechnc, blazen, statek, oves, len /= ľan/; v niektorých prípadoch sú však aj iné samohlásky, napr. von loška /= lyžica/, ku, raška/reška /= rasca z pôv. r7dtí/; 3. znenie rot-, lot- za pôv. ort-, olt- typu rokita, rosnuc, rozvora, lokec; 4. krátka výslovnosť samohlások, ktoré sa v iných nárečiach vyslovujú ako dlhé, napr. mam, davam, brazda, muka /= múka/, pišem ap.;

5. tzv. cekanie a dzekanie, t.j. hlásky c, dz za t, ď v prípadoch ako poscel', robic, presc /= priast'/, dzekovac, dzeň, oňi jedza, dzeci; 6. výslovnosť slabičného r, l so sprievodnou samohláskou typu verba/virba /= vrba/, cherbet/charbet/chribet /= chrbát/, polni/pelni/pulni /= plný/; 7. výslovnosť spoluhlások é, ž v prípadoch typu éeno, éivi, žima, bojažlivi.

Z tvaroslovného hľadiska sú pre východoslovenské nárečia charakteristické napr. 1. vokatívne tvary ako živaňu!, kovaľu!, gazdo!, Haňo!; 2. tvary podstatného mena stredného rodu na -o typu lico, vajco, polo; 3. tvary na -u v dat. a lok. neut. ako na plecu, po poľu, chodzi po pitaňu; 4. gen. na -i pri podst. menách mask. zakončených na -a typu do gazdi, ot precedi; 5. prípona -och v gen. a lok, a -om v dat. pl. všetkých vzorov, t.j. od bratoch, domoch, ženoch; o dzecoch, vajcoch; ku bratom, ženom, dzecom; 6. tvary na -o pri privlastňovacích prídavných menách a zámenách v prípadoch ako bratovo dzeci, našo gazdove /Vážný 1934, s. 301-302/.

Východoslovenské nárečia so západoslovenskými nárečiami majú isté spoločné znaky. Jedným z nich je napr. aj asibilácia, t.j. historická zmena ď > dž, t > č /v terajších nárečiach výslovnosť typu dzeci, dzedzina, ceplí, cicho; strel. děti, dedina, teplí, ticho/. Táto asibilácia sa uskutočnila na súvislej oblasti západného a východného Slovenska, ale v nerovnakom rozsahu. V severnej časti západného Slovenska je táto zmena rozšírená vo väčšej miere ako v juhozápadoslovenských nárečiach. Tak isto aj v nárečiach na východnom Slovensku sa asibilácia uskutočnila dôslednejšie ako v juhozápadoslovenskej oblasti /Krajčovič 1974, s. 84/.

Asibilácia je charakteristická pre západoslované jazyky, najmä pre poľštinu. Je známa aj v lužičtine; z

českých nářečí sa uvádza z lešských nářečí na Morave, v ostatných českých nářečiach nie je známa. Z východoslovenských jazykov je asibilácia v bieloruštine. Tzv. "ľahká" asibilácia je príznačná aj pre ruštinu. Hláskové zmeny súvisiace s asibiláciou sa všeobecne hodnotia ako domáce jazykové javy /Stanislav, s. 499/. Na ilustráciu tohto hláskového javu uvedieme slovo deň /psl dɛnʲ/, t.j. zmeny hlásky d pred mäkkou samohláskou. Pre slovanské jazyky sú príznačné tieto znenia uvedeného slova: čes. den, hor. luž. džen, dol.luž. žen, poľ. dzień, rus. a ukr. den, bielor. dzen, slovin. dān, gen. dněva, serb. chorv. dān, gen. dāna, mac. den, bulh. den, pl. dni. Aj pri hláske t pred mäkkým ɛ sa uskutočnili podobné hláskové zmeny, napr. v slove tenký, psl. tɛnʲkʲ /porov. čes. a slov. tenký, luž. čenki/šan̩ki, poľ. cienki, rus. tónkij, bielor. tónki, ukr. tonkyj, slovin. tánek/tánka, serb. chorv. tank/tanka/tánka, mac. tanok, bulh. tănăk/tănka.

Asibilácia v slovenských nářečiach súvisí s týmito hláskoslovnými zmenami v iných slovenských jazykoch. Z historického hľadiska sa však východoslovenský nárečový stav zhoduje so stredoslovenskými nářečiami, lebo zmeny mäkkého ě, ʦ nastali na východnom Slovensku v tých postaveniach, kde sú v strednej slovenčine práve tieto spoluhlásky /Stanislav 1956, s. 489/.

V nářečiach východného Slovenska je niekoľko výrazných znakov odlišných najmä od stavu v strednej slovenčine /napr. stav striednic za jerové hlásky, dzekanie a cekanie, výslovnosť hlások ɛ, ʒ/. Výskum týchto nářečí v ostatných desiatročiach však presvedčivo dokázal slovenský pôvod týchto nářečí i spoločný vývin s ostatnými slovenskými nářečiami.

III. Pri charakteristike slovenských nářečí z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska sa ako základné člene-

nie uvádza tzv. trichotomické členenie, t.j. delenie na západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia. Podrobnejšie výskumy slovenských nárečí ukázali, že slovenské nárečia možno deliť aj na dve približne rovnaké oblasti a to a/ na juhozápadoslovenskú a b/ na severovýchodoslovenskú polovicu. Pre toto, tzv. binárne členenie nachádzame niekoľko hláskoslovných dokladov, preukázané sú však doklady z morfológie, no najmä z oblasti slovnnej zásoby. Ako príklad na takéto členenie možno uviesť slovo baza/chabzda /z pôv. *b7z7 č. bez, pol. bez, hl. bóz, dl. bez, baz, sln. bez, ach. baz, bulh. baz, ukr., rus. boz/. V tejto juhozápadoslovenskej oblasti máme za pôv. jerovú hlásku striednice e, je, é, a, ja, uo, t.j. znenie bez, biez /e/, é, baza, biaz. V severovýchodnej polovici je dôsledne iba striednica a v slove chabzda /Atlas 1968, mapa č. 20/. Z hláskoslovného hľadiska veľmi preukázne delí na takéto dve polovice výslovnosť predložky ku v spojení idem k otcovi. Pre juhozápadnú polovicu je charakteristická výslovnosť g ocovi /g occovi/, pre severovýchodnú polovicu je zas príznačná vokalizovaná podoba predložky, a to znenie idem ku ocovi alebo gu ocovi /Atlas 1968, mapa č. 66/. Túto hranicu zisťujeme aj pri striedniciach za psl. ę v slove šťastie; v juhozápadnej polovici Slovenska je rozšírená striednica a /výslovnosť šťastie/ščascie, ščascí/, v severovýchodnej polovici je známa iba výslovnosť s hláskou e v podobe šťastia /šťestie, ščestja, ščesce; Atlas 1968, mapa č. 94/.

Z morfológického hľadiska sú pre takéto binárne členenie charakteristické napr. tvary množného čísla na -ence/-atá, typu húsatá/húsence. Pre juhozápadoslovenskú oblasť sú príznačné tvary typu húsence, na severovýchodnej oblasti Slovenska sú známe iba tvary typu húsatá

/Buffs 1973, s. 151/.

IV. V súvislosti s binárnym členením slovenských nárečí i s členením na tri najvýraznejšie nárečové skupiny, t.j. na stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia sa vynára otázka pôvodu týchto nárečových areálov. Možno na ňu čiastočne odpovedať na základe štúdia historického materiálu i na základe porovnávania jazykového stavu v slovenčine i v ostatných slovanských jazykoch.

O slovenských nárečiach možno konštatovať, že tvoria celok, ktorý sa vyvíjal samostatne. Pri výklade strednej slovenčiny sa predpokladá, že niekdajší príslušníci terajších Stredoslovákov sa z pôvodnej praslovanskej pravlasti vydali prví /azda s inými južnými Slovanmi/ do nových sídel, a to do priestorov medzi Tisou a Dunajom na dolnom toku Ipľa a Hrona /Paulíny 1963, s. 18/. Toto osídľovanie - ako na to poukázal R. Krajčovič - uskutočňovalo sa od juhovýchodu, kým západnú a východnú časť Slovenska osídlili starí Slovania od severu a severovýchodu /Krajčovič 1974, s. 310/. Podľa E. Paulínyho na riedke osídlenie Turca, Liptova i Oravy v staršom období obyvateľmi západoslovenského pôvodu navrátilo sa v 9. - 10. stor. stredoslovenské obyvateľstvo /Paulíny 1963, s. 45/. Rozdelenie slovenského územia na dve makrooblasti, t.j. na juhozápadnú a severovýchodnú veľmi dobre ilustrujú viaceré izoglosy. Neskoršie vysunutie stredoslovenského obyvateľstva do Turca, Liptova a Oravy zapríčinilo, že oblasť stredoslovenských nárečí sa rozšírila na sever, o čom svedčia stredoslovenské izoglosy v najsevernejšej časti Slovenska. Tieto stredoslovenské nárečia v južnej i severnej oblasti tvoria celok, ktorý si udržal pôvodné nárečové znaky od najstarších čias. Nárečové izoglosy presvedčivo dokazujú, že tak stredoslovenské ako aj

západoslovenské a východoslovenské nárečia nevznikli miešáním, ale že sú organickým pokračovaním stavu z čias príchodu našich predkov na územie Slovenska. Viaceré izoglosy zo slovenského územia nadväzujú na izoglosy v iných, najmä susedných slovanických jazykoch, a tak súčasne poukazujú na jazykovú situáciu, ktorá bola príznačná pre našich predkov v čase ich príchodu z pravlasti.

Literatúra

Buffa, F.: Formy plurálu typu húsenec/húsatá v slovenčine. Slovenská reč, 38, 1973, s. 151 n.

Habovštiak, A.: Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí vo vzťahu k župnému zriadeniu. In: Slavistické štúdie jazykovedné. Red. V. Blanár. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1969, s. 199-222.

Majtán, M.: Tvary na -ence v slovenských nárečiach. Jazykovedný časopis, 13, 1962, s. 104 n.

Krajčovič, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1974, 324 s.

Krajčovič, R.: Základné aspekty problému pal. pôvodu slovenčiny./Tézy referátu/.

Paulíny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963, 358 s.

Štolc, J. - Buffa, F. - Habovštiak A. a kolektív: Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvé - mapy, Bratislava 1968. Časť druhá - úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava 1968.

Vážný, V.: Nářečí slovenské. Československé vlastivěda 3. Jazyk. Praha 1934, s. 219-310.

Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956, s. 591.

Základní všeslovanská slovní zásoba. 1. vyd. Vydavatelství ČSAV, Ústav jazyků a literatur. Etymologické pracoviště v Brně 1964. s. 560 /cyklostyl/.

**Ideové, spoločenské a jazykové základy
Bernolákovej spisovnej slovenčiny**

Katárína Habovštiaková

Na prahu dejín novodobého slovenského národa stojí jazykovedné dielo Antona Bernoláka /1762-1813/, ktorý svojimi prácami položil základy slovenského spisovného jazyka, a utvoril tak podmienky pre rozvoj slovenskej literatúry a slovenského kultúrneho života.

Cesta k spisovnej slovenčine bola u nás pre nežiadľivé politické a hospodárske pomery v minulosti ťažká. Bolo to najmä preto, lebo slovenská národnosť nemala primerané politické a hospodárske podmienky pre svoj skorý vznik a rozvoj. Slovenská národnosť sa formovala a rozvíjala v mnohonárodnostnom uhorskom štáte s dostatočne nerozvinutými národnostnými jazykmi, v ktorom sa po stáročia dobre uplatňovala latinčina ako medinárodnostný kultúrny jazyk. Pre rozvoj slovenskej národnosti nastali priaznivejšie okolnosti až v 13. ~ 14. storočí, keď sa utváralo slovenské meštianstvo a zemianstvo a nastáva aj integrácia slovenských nárečí a zároveň i čiastočný odklon od latinčiny a príklon k češtine ako mednárečovému zrozumiteľnému kultúrnemu jazyku. Prenikanie češtiny na Slovensko bolo podmienené rozličnými okolnosťami spoločenskými, politickými, kultúrnymi, právnymi i jazykovými. Čeština ako spisovný jazyk slovenskej národnosti za feudalizmu sa za posledných 300 rokov pred Bernolákovým vystúpením nepoužívala vždy v rovnakom rozsahu a rovnako dôsledne. Proces slovákizácie sa najintenzívnejšie prejavuje v praktických písomnostiach administratívno-právneho charakteru, do ktorých preniká slovenčina pisárovho rodiska či pôsobiska.

Vnútorná sila domáceho nárečového základu, resp. utvárajúcich sa nadnárečových celkov pôsobí tu čoraz intenzívnejšie na eliminovanie cudzích českých prvkov. Výrazný bol slovakizačný proces najmä na západnom Slovensku. Smeroval k utvoreniu kultúrnej západoslovenčiny v oblasti praktických písomností a neskôr zasahoval aj okruh písomností literárneho charakteru /najmä oblasť náboženskej literatúry/. Bolo to najmä v dôsledku závažného postavenia západného Slovenska /najmä Trnavy a Bratislavy/ na poli hospodárskom, politickom, kultúrnom a cirkevnom. V predbernolákovskom období dosiahlo slovenčenie vrchol v preklade Písma od kamaldulských mníchov a v latínsko-slovenskom slovníku R. Hadbavného s gramatickým náčrtom. Spomenuté práce sú výrazným stelesnením predbernolákovských slovakizačných úsilí. Hlbšie teoretické odôvodnenie tohto slovenčenia však tu ešte chýbalo. To, že obidve práce kamaldulských rehoľníkov ostali iba v rukopisoch /pravdepodobne pre malú spoločenskú závažnosť kontemplatívnej kamaldulskej rehole/, znižuje dosah ich významu pre ustálenie Bernolákovkej spisovnej slovenčiny. Hoci nie je doteraz spoľahlivo zistené, či Bernolák o nich vedel a či ich mal pri svojej práci k dispozícii, predsa sú to práce, ktoré svedčia o existencii západoslovenského kultúrneho úzu, na ktorý sa Bernolák pri svojej kodifikácii neraz odvolával.

Oveľa známejším priekopníkom spisovnej slovenčiny, než boli kamaldulskí mnísi, bol Jozef Ignác Bajza, ktorý sám o sebe sebavedome vyhlasoval, že "první ke knihám Slowáckím led lámal". Bajza videl v literatúre najvhodnejší prostriedok zvelaďovania slovenského jazyka, a preto vystupuje so slovenčinou v literárnom diele René Mládence Příhodi a Skusenosti. /Bratislava I. d. 1783, II. d. 1785/. Konkrétnu podobu spisovnej slovenčiny však Bajza náležite

nepremyslel /o čom svedčia i mnohé nedôslednosti v jeho jazykovej praxi/ a ani ju v jazykovedných príručkách ne-sformuloval. Až Bernolákov postoj k spisovnému jazyku možno hodnotiť ako vedomý a úplný odklon od spisovnej češtiny, ako úmyselné nastolenie slovenského spisovného jazyka. Až Antona Bernoláka možno pokladať za zakladateľa spisovnej slovenčiny.

Myšlienka slovenskej jazykovej obrody, podmienená hospodársko-spoločenskou situáciou smerujúcou k vývinu novodobého slovenského národa, zrodila sa v bratislavskom generálnom seminári. K jej uskutočneniu v istej miere prispela aj školská a kultúrna politika Márie Terézie a Jozefa II., ktorá popri uprednostňovaní nemčiny na jednej strane prinášala i povzbudenie pestovať národné jazyky na druhej strane, pravde, predovšetkým pre osvietenské ľudovýchovné ciele. Podnety pre pestovanie národných jazykov vychádzali už z úprav v Ratio educationis /z r. 1777/ a opätovne z dvorského dekrétu Jozefa II. /z 27. 12. 1786/. V dôsledku týchto kultúrno-politických nariadení vznikli i v bratislavskom generálnom seminári, zriadenom a vedenom v duchu osvietenských jozefínskych reforiem, viaceré krúžky na pestovanie národných jazykov, medzi nimi aj Societas excolendae linguae slavicae, ktoré sa stala semeniskom novodobého slovenského nacionalizmu. Pri praktickom uplatňovaní slovenského jazyka /napr. v školských kazateľských cvičeniach/ vystúpila do popredia potreba zjednotiť všetkých z rozličných krajov Slovenska sústreďených a rozličnými slovenskými nárečiami i hovoriacich Slovákov pri spoločnej jednotnej spisovnej reči. Takto osvietenské školské reformy v istom zmysle podporili západoslovenskou jazykovou praxou kliesnený vývin k slovenskému spisovnému jazyku.

Ideológia slovenskej národnosti sa v radoch sloven-

skej mládeže formovala na pozadí slovenskej ideovej základne, z ktorej sa postupne už od 17. stor. vyčleňovali špecificky slovenské ideové prvky. Od počiatku 18. stor. sa už "slovenský národ" začína chápať kmeňovito a Slovákov niektorí slovenskí vzdelanci považujú za samostatný kmeň /M. Běl, J. K. Jordan a iní/. Predstava slovenskosti Slovenska vystupuje vyhranene i z Apológie J. B. Magina /1728/.

Špecificky slovenské prvky majú významnú úlohu i v tzv. dunajskej alebo centrálno-tatranskej teórii, podľa ktorej pravlastou slovenského národa bolo zhruba dnešné Slovensko a južná Morava. So zárodkami tejto centrálno-tatranskej teórie stretávame sa už koncom 17. stor. /M. Szentiványi, D. Krman, J. B. Magin/, najvýraznejšie však u historika J. K. Jordana /De originibus Slavicis, Viedeň 1745/. Jordanove názory na dejiny Slovákov prevzal aj J. Papánek /Historia Gentis Slavae, Pátkostolie 1780/.

Bernolákova národná ideológia sa ešte vieže na tradičné predstavy o "slovenskom národe", zdedené zo 17. stor. a z počiatku 18. stor. /dosvedčuje to i bohatý bibliografický zoznam literatúry, ktorou chce Bernolák v úvodných kapitolách Dizertácie a Gramatiky poukázať na pôvod a starobylosť Slovanov, na rozšírenosť slovenských národov a význam slovenských jazykov/. Tému o starobylosti Slovanov, vzbudzujúcu národnú hrdosť, utvrdzuje Bernolák autoritou diel majstra Jakuba Jakobeusa, Daniela Sinapia-Horčičku, Mateja zo Sudiet, J. Š. Assemaniho, J. K. Jordana, M. V. Lomonosova a iných. Rozšírenosť slovenskej reči po celom okraji zemskej, možnosť dohovoriť sa ňou takmer v polovici Európy, ba i v niektorých krajoch Ázie by podľa Bernoláka zaiste priniesla slovenskej reči palmu víťazstva, keby sa sláva reči merala podľa používania, známosti a rozšírenosti. V tejto súvislosti sa Ber-

noľák odvoláva na mienku Abraháma Frenzla, autora lužicko-srbskej gramatiky, na Literatúru vzdelaného sveta od Angličana E. Bernarda, na G. C. Kirchmayerovu Rozpravu o slovanskej reči a na iné práce.

Najúčinnejšie však pôsobí Bernolák na povzbudenie národnej hrdosti tým, že vyzdvihuje kladné vlastnosti slovanskej reči: jej slovné bohatstvo, vystihujúce dokonca i bohatú slovnú zásobu gréčtiny, a jej ľahodnosť, ktorou predstihuje ostatné európske reči. Platnosť tohto názoru výstižne dokladá citátom slávneho Mateja Béla, podľa ktorého slovanská reč "ani trochu nezaostáva za vážnosťou a vznešenosťou španielčiny, ani za pôvabom a hladkosťou francúzštiny, ani za vznešenosťou a silou angličtiny, ani za bohatstvom zmyslu a dôrazu nemčiny, ani za mäkkosťou a ľubozvučnosťou taliančiny a konečne ani za veliteľskou prísnosťou našej maďarčiny" /G IV-VII/. Túto chválu slovanskej reči vzťahuje Bernolák vlastne i na reč slovenskú, keď tvrdí, že reč panónskych Slovákov je zo všetkých slovanských rečí "v irečiteľnosti a prirodzenosti ľahodnosti najbližšie k matke reči" /G XIV/.

Pre povzbudenie "uhorských Slovákov" vo vzdelaní vlastného materinského jazyka dáva Bernolák za príklad predovšetkým úsilie Čechov, Poliakov a Rusov /G X a nesl./. Pomerne podrobne informuje najmä o gramatických a slovníkových príručkách českých. Spomína gramatiky Matúša Kolína, V. Benediktiho-Nedožerského, J. Drachovského, J. Konstanca, M. Šteyera, V. J. Rosu, V. Jandyta, B. Optáta a P. Gzela, J. W. Pohla, K. J. Thama, slovníky A. Veleslavína, J. Karla a iné. U Rusov si Bernolák osobitne váži preklady cirkevných kníh z gréčtiny /diel Jána Zlatoústeho, Bazila Veľkého, Efréma Sýrskeho a i./, rozmach literatúry duchovnej i svetskej a filologickú činnosť Slobodnej ruskej spoločnosti moskovskej. I Chorváti a

Dalmatinci - podobne ako aj iné slovanské národy - zaslúžili sa podľa Bernoláka o svoj jazyk aspoň natoľko, že si zaopatrili vo svojom jazyku gramatiku, slovník a Písmo sväté. Z uvádzaných bibliografických prehľadov o slovanských dejinách, o slovanskom písme, o gramatikách a slovníkoch jednotlivých slovanských jazykov a o príručkách z dejín slovanských literatúr je zjavná Bernoláková široká rozhladenosť v slovanskej filológii. Problematiku slovanskú začleňuje Bernolák do širších slovanských súvislostí a v pozitívnych stránkach slovanských dejín hľadá impulz pre ďalšie kultivovanie slovenského jazyka.

Formovaniu národnej ideológie bernolákovcov prispieva aj osvojenie si a zámerné využívanie cyrilometódskej tradície. Národná hrdosť podporuje sa i poukazom na významnú úlohu prvého spisovného jazyka slovanského, ktorý sa stal zásluhou pápežov Hadriána I. a Jána VIII. štvrtým liturgickým jazykom kresťanov /G IX/. Týmto sa majú povzbudiť k práci na zveľaďovaní vlastného jazyka i dnešní Slováci, ktorí sú dedičmi slávnych cyrilometódskejších tradícií.

Bernolákovské hnutie nenadväzovalo iba na tradíciu veľkomoravskú a cyrilometódsku, a vôbec na slávnu slovanskú kultúrnu minulosť, ale zo všeobecného slovanského základu vydeľujú sa v ňom i špecificky slovenské prvky. V rukopisnom úvode k Slováru /z r. 1796/ Bernolák vyslovene zdôrazňuje, že jeho slová sa nemajú vzťahovať len všeobecne na slovanský jazyk, ale aj na materinské nárečie uhorských Slovákov /str. 16/. Na inom mieste /str. 17/ zase o Slovákoch /"Slavus Hungariae"/ konštatuje, že sa ľahšie ako iní dorozumejú aj s príslušníkmi ostatných slovanských národov, pretože v slovenčine nie je ani toľko cudzích slov, ani toľko pravidiel a výnimiek ako v iných jazykoch. Bernolák tam /str. 16/ rozlišuje už aj

pojmy *natio* a *gens*, národ a kmeň /pag. 16/. Chápanie Slo-
vákov ako samostatného kmeňa sa zreteľne prejavilo i v
Bernolákovej polemike s Bajzom v spise *Nečo o epigramma-
tách* /str. 19-21/.

Pri bernolákovskom jazykovednom programe zavážili
nielen za vzor kladené príklady slovanských národov v
pestovaní jazyka, ale aj v širšom svetovom meradle do
popredia vystupujúce snaženie o jazykovú obrodu, o čisto-
tu reči, najmä jej slovnej zásoby. Úsilie o jazykové ob-
rodenie v susedných Čechách, najmä diela ideových propa-
gátorov českého jazyka, ako B. Falbína /Rozprava na obra-
nu jazyka slovanského, zvláště pak českého, 1775/, A.
Hankeho /*Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur*,
1783/ a K. J. Thama /*Obrana jazyka českého* 1783/, ako i
obrodnécké snaženia mladých maďarských osvietenenských spi-
sovatel'ov na čele s Bessenyeim, akiste neboli bernolákov-
com neznáme. Bernolákove záznamy o jazykovednej literatúre
slovanskej, francúzskej, nemeckej a talianskej v jeho bib-
liografickom rukopisnom spise, v jeho jazykovedných die-
lach i v jeho knižnej pozostalosti svedčia zase o jeho
záujme o európsku jazykovedu. Z Gramatiky /G XII/ sa opäť
dozvedáme, že Bernolák sledoval i filologickú aktivitu
Slobodnej ruskej spoločnosti moskvskej, založenej r.
1771 podľa príkladu talianskej Académie della Crusca
a francúzskej Académie Française, a aj úsilie Francúzov
na čele s Richelieuom o odstraňovanie zastaraných a uzá-
koňovanie nových, úzom vynútených slov.

Jazykovedné vystúpenie Antona Bernoláka je už výrazom
formujúceho sa slovenského novodobého nacionalizmu. Od
širokého slovanského základu, diferencovaného do pol. 18.
stor. len politicko-teritoriálne, dospievajú bernolákovci
ku kmeňovej diferenciacii Slovanov a ku koncepcii samostat-
ného "slovenského kmeňa" so slovenčinou ako slovanským

dialektom. Dominantná ideológia je pohnútkou Bernolákovho kodifikátorského činu spočívajúca ešte v ideológii slovenskej národnosti v osvietenском chápaní, do ktorej však už preniká i utvárajúca sa ideológia novodobého slovenského národa. Táto nová národná ideológia sa odráža aj v chápaní spisovnej slovenčiny ako jazyka celonárodného, nie ako jazyka s úzkym konfesijným zameraním.

Bernolákovu uzákonenie spisovnej slovenčiny významne podporilo snahy o zjednocovanie a organizovanie kultúrno-národných síl. Pomocou Bernolákovej slovenčiny otvárajú sa slovenskému národu dovtedy nezvyčajné možnosti duchovného rastu, rozkvetu literatúry a rozvoja kultúry a začína sa u Slovákov budovať - podľa Fándlyho slov - ak už nie "zlatý", tak aspoň "strieborný" vek.

Z Bernolákových jazykovedných prác sú závažnosťou a pribojnosťou hlásaných myšlienok pozoruhodné najmä jeho prvé dva spisy Dizertácia a Ortografia. V Dizertácii zdôrazňuje nevyhnutnosť usmerniť vývin slovenského spisovného jazyka a starať sa o jeho kultúru. Ako prvý krok k vonkajšiemu ustáleniu spisovnej slovenčiny sa tu naznačujú možnosti zjednodušiť slovenský pravopis. Navrhované pravopisné úpravy, i keď nadväzujú v jednotlivostiach i na sporadicky sa vyskytujúci spôsob ortografie v starších slovenských pamiatkach, predsa upútavajú svojou systémosťou a dôslednosťou. Bernolák, vychádzajúc zo staršej Quintilianom hlásanej zásady "píš, ako počuješ", riešil otázku pravopisu na základe fonologického vzťahu grafémy a fonémy. Preto odstránil viacero zbytočných písmen /písanie j miesto i, v miesto u, písanie zložiek, ako ss, cz ap., písanie y, q, x ap./ a jednotne upravil písanie mäkkých slabík /dôsledne len s diakritickým znamienkom/. Nedôslednosťou Bernolákovej pravopisnej úpravy bolo iba ponechanie dvojitého w. Bernolákov zásah do slovenského

pravopisu bol premyslený a vo vtedajšej slovenskej jazykovednej literatúre originálny.

Bernolákovo usmernenie spisovného jazyka v gramatických otázkach /v práci *Grammatica slavica*, 1970/ sa v minulosti náležite nedoceňovalo. Staršie globálne hodnotenia dokonca neraz hrubo skresľovali vedeckú hodnotu a praktický význam Bernolákovej Gramatiky. Na základe novšieho podrobného rozboru je však zrejmé, že Bernolák vo svojej Gramatike podal ucelený pohľad na gramatickú stavbu spisovnej slovenčiny. Táto jeho práca dosahuje, ba neraz i presahuje odbornú úroveň podobných súdobých gramatických príručiek u iných národov.

Pri otázkach tvorenia slov /v publikácii *Etymológia vocum slavicarum*, 1971/ vystupuje do popredia Bernolákova priamočiara závislosť od českých predlôh, najmä od Doležala a Rosu. Základným nedostatkom tejto práce je nekritické podľahnutie preexponovanej súdobej slovotvornej móde. Bernolák si neskôr pravdepodobne aspoň sčasti uvedomil, že mnohé slová v Etymológii tvoril nesprávnym slovotvorným postupom alebo zbytočne, a preto ich už v Slovári neuvádzal.

Bernolák sa zaslúžil aj o lexikografické spracovanie slovnej zásoby spisovného jazyka v piatich zväzkoch Slovára. Hoci je v ňom aj pomerne veľa nepoužívaných slov, veľa odkazových hesiel, predsa prevažné väčšina tam zaznamenaných slov je verným svedectvom o používaní a o významovom rozčlenení slov v prvom období spisovnej slovenčiny. Bernolák vo svojom Slovári vynaložil veľa práce aj na rozlíšenie slovenskej podoby slov od českej zo stránky hláskoslovnej, slovotvornej a lexikálnej, ako aj na obohacovanie slovnej zásoby spisovného jazyka mnohými synonymami. V úsilí o rozvoj slovnej zásoby však zašiel príďaleko, vymýšľajúc neraz i nové, neexistujúce slová. Robil to

podľa vtedajšej dobovej módy, podľa vzoru českých slovníkárov.

Bernolák pri uzákoňovaní spisovného jazyka nadviazal na západoslovenskú jazykovú kultúrnu tradíciu, ale dopĺňal spisovný jazyk i prvkami stredoslovenskými a celonárodnými, pričom eliminoval z neho značný počet nepotrebných bohemizmov. Pravda, mnohé zaužívané a potrebné slová českého pôvodu, najmä termíny, ponechával. Bernolák prevzal z češtiny napr. niektoré termíny gramatické /počet, osoba, spôsob, dobromluvnosť/, botanické /gastrabi-na, kocmúdek, mechunka/ alebo zoologické /garáb, lednáček, pštros, tetrew/.

Bernolák obohacuje spisovný jazyk aj o mnohé nové prvky z ľudového jazyka, z nárečí, najmä západoslovenských a stredoslovenských. Hoci z Bernolákovho postoja k otázke premenov spisovného jazyka nie je nijako zjavné, že by videl práve v nárečiach prameň obohacovania spisovného jazyka, predsa nemožno poprieť skutočnosť, že by bol Bernolák pri svojej jazykovej tvorbe obchádzal nárečia, a vôbec živý jazyk ľudu. Na základe rozboru Bernolákových jazykovedných prác je zjavné, že Bernolák poznal slovenské nárečia - západoslovenské i stredoslovenské - a to pomerne veľmi dobre. Preukazné dôkazy na to, či poznal aj nárečia východoslovenské, sme nenašli. Bernolák nijako nepreferoval niektorý miestny dialekt. To, že sa v jeho kodifikácii vidí predovšetkým západoslovenský základ /a to zväčša trnavský/, súvisí najmä s okolnosťou, že nadviazal na kultúrne a jazykové tradície slovenčiacej západoslovenskej literatúry, ktorá vychádzala predovšetkým z kultúrneho trnavského centra, ako aj s okolnosťou, že sám Bernolák pôsobil v rokoch písania a vydávania svojich jazykovedných prác na západnom Slovensku. V Bernolákovskej kodifikácii nemožno však iba jednostranne vyzdvího-

vať jej trnavský nárečový charakter, ale treba v nej zdôrazniť širší západoslovenský základ. Pritom neslobodno zabudnúť ani na značný podiel Bernolákovho rodného hornooravského nárečia pri voľbe mnohých znení pre spisovný jazyk.

Bernolák sa pri uštalovaní spisovnej reči opieral nielen o praktické poznanie slovenského jazyka, ale aj o staršiu jazykovednú literatúru. Využíval najmä české gramatické príručky a slovníky a západoslovenskú jazykovednú a slovníkovú literatúru. Neraz však podopieral svoje argumenty aj paralelami z iných slovanských i neslovanských jazykov /najmä v Dizertácii/. Nebol však vždy dost kritický k používanej jazykovednej literatúre. Nenáležite podlahol jej vzoru najmä v terminologickej časti Etymológie /celé odseky takmer doslovne prepisuje od Doležala a sčasti aj od Rosu/ a pri uvádzaní novotvarov v Slovári. Menej nápadné sú vplyvy českých jazykovedných predlôh a vôbec českej literárnej tradície na Slovensku v oblasti hláskoslovnia a tvaroslovnia Bernolákovej spisovnej slovenčiny.

Význam Bernolákovho vystúpenia nespočíva iba v odbornej hodnote jeho jazykovedných prác. Závažný je aj spoločenský dosah Bernolákových kodifikátorských spisov. Bernolákovu úsilie, aby "slovenské nárečie od českého správne odlíšil" /Slovár I, s. IX./, zohralo významnú úlohu pri upevňovaní vedomia a osobitosti slovenského "kmeňa", pri formovaní slovenského národného povedomia a pri organizovaní jazykového a kultúrneho spoločenstva Slovákov i pri rozracovaní literárneho života na Slovensku. Národné sebavedomie bernolákovcov a ich kultúrna aktivita pôsobili ako príťažlivý príklad i na štúrovskú generáciu. Štúrovci sa otvorene hlásili k bernolákovej tradícii. Sám Štúr priznáva, že "k vyzdvihnutiu slovenčiny za reč spi-

sovnú, a tak k samostatnému životu slovenského ľali a razili nám cestu znamenitý náš Bernolák a jeho nasledovníci: výborný Fándly, úprimný Ottmayer, vznešený, neúnavne pracovitý a obetavý Hamuljak a naposledok ten, čo zo všetkých nás najlepšie prežil starý, dávno zahaslý vek náš a terajšie naše časy, náš spevný, hlboko dojímový Hollý."

Hoci sa bernolákovčina natrvalo neujala ako spisovný jazyk /čo sa vysvetľuje oslabením hospodársko-politicko-kultúrnej dôležitosti západného Slovenska koncom 18. stor., a v tom zmysle i okrajovosťou jej v podstate západoslovenského nárečového východiska, ako aj retardačným vplyvom nábožensko-jazykových tradícií u slovenských evanjelikov/, predsa treba pokladať Bernolákovu spisovnú slovenčinu za priam nevyhnutnú fázu v dejinách spisovného jazyka Slovákov, ktorá tvorí organické spojivo medzi kultúrnou západoslovenčinou a Štúrovou spisovnou slovenčinou. Bernolákov a Štúrov slovenčine predstavujú vlastne dve rozličné formy toho istého národného jazyka na jeho rôznom vývinovom stupni.

Literatúra

Bernolák, A.: Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus, Posonii 1787 /Dizertácia i D/; Etymologia vocum slavicarum sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem, Tyrnaviae 1791 /Etymológia, E/;

- Grammatica Slavica, Posonii 1790 /Gramatika alebo G/;
- Grammatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Úvodnú štúdiu napísal E. Pauliny, Bratislava 1964;
- Linguae Slavonicae per regnum Hungariae usitatae compendiosa simul, et facilis Orthographia 1787 /Ortografia alebo O/;
- Něco o Eppigrammatéch, anebožto Málorédkoch M. W. P. Gozafa Ignaca Bagzi Dolňočubowského Pána Farára opravdiwím Slowákom k Uvažowání predložené. W Žiline 1794;
- Slowár slowenský, česko-latinsko-německo-uherský, Budae 1825-1827 /Slovár i S/;

Habovštiaková, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, vydavateľstvo SAV 1968, 444 s.

Výrazová síla slovenčiny

Ján Horecký

V prednáške Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine /SAS 1974/ i v prednáške Sociológia tvorenia slov /SAS 1975/ sa ukázalo, že na pomenovanie nových predstáv a pojmov sa v súčasnej spisovnej slovenčine používajú rozličné prostriedky odvodzovania slov, menej často skladenia slov. Prevažná väčšina pomenovaní sa tvorí spájaním slov do združených pomenovaní. Je prirodzené, najmä v dnešnom období vedeckotechnickej revolúcie a integračných úsilí, že tu veľmi často býva vzorom pre tvorenie už jestvujúce pomenovanie v niektorom cudzom jazyku. Práve kalkovanie treba pokladať za najvýraznejší integračný prostriedok pri rozširovaní slovnej zásoby súčasných spisovných jazykov.

Popri týchto formálnych prostriedkoch sa však v každom jazyku - a teda aj v slovenčine - na pomenúvanie nových predstáv a pojmov, resp. na vyjadrovanie nových vzťahov v umeleckom jazyku využívajú už jestvujúce slová a spojenia slov tak, že sa ich základný význam rozličným spôsobom a rozličným smerom posúva.

Výskum významových posunov je oddávna v strede pozornosti v sémantike, lexikológii i štylistike. Prehľad terajšieho stavu podáva napr. S. Ullmann⁵. Predovšetkým rozlišuje prenášanie významu a pranášanie slova a v oboch prípadoch zdôrazňuje dva spôsoby motivácie: vzťah podobnosti a vzťah príľahlosti /kontiguitu/. Ak sa na základe podobnosti pranáša význam, ide o metaforu: list /na strome/ - list /papiera/. Ak sa na základe podobnosti pranáša slo-

vo, ide o kontamináciu: lat. tremere - kelt. krem = franc. craindre. Ak sa na základe príslušnosti prenáša význam, ide o metonymiu: fr. bureau /látko/ - bureau /kancelária/. Ak sa na základe príslušnosti prenáša slovo, ide o elipsu: hlavný čašník - hlavný. Pravda, táto schematizácia nemôže vystihovať všetky jemné posuny, motivované často osobitným autorským zámerom. Ale výskum takýchto posunov je už úlohou analýzy konkrétného textu.

V nasledujúcom rozbere súčasnej slovenčiny chceme poukázať na niektoré typické posuny významu a odhaliť ich motiváciu.

Veľmi výrazným prípadom posunutia významu je posun až na opačnú stranu, použitie slova v opačnom význame. Okolnosť, že ide o takýto opačný význam, dá sa vyjadriť intonáciou, v písanom texte sú tu najlepším prostriedkom úvodzovky. Ide napr. o takéto prípady:

Takto sa zrodila jednotná protikomunistická a protisovietska aliancia hitlerovského a talianskeho fašizmu s "revolucionárom" Trockým /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Historické korene dnešnej aliancie trockistov s imperialistickou reakciou majú solídnu "teoretickú základňu" a opierajú sa o praktický príklad z minulosti /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Je stále v službách imperialistickej reakcie a zostrovania medzinárodného napätia v mene "svetovej revolúcie" proti ZSSR /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Generál Ky je pripravený vybojovať späť "slobodu" pre južný Vietnam /Smena 20. 4. 1976/.

Prírodné, nemusí ísť vždy o úplne opačný, protikladný význam. Nie sú zriedkavé také prípady, keď sa isté slovo používa v nových súvislostiach. Aj takýto posun sa môže naznačiť úvodzovkami, ale niekedy stačia častice akýsi, akoby, tzv.: Preklad môže byť nositeľom istej estetickej informácie, no súčasne môže pretvárať, "zlepšovať",

zvyšovať i znižovať "estetickú úroveň" predlohy /Popovič 29/. - Literatúra sa "otvára", chce byť komunikovaná /Popovič 28/. - Treba však vidieť, že aj tu tzv. "sloboda" spočíva napr. v slobodnom manipulovaní s odborní /Smena 20. 4. 1976/.

Zrejme tu ide často o úsilie vyjadriť skrátené isté okolnosti, a preto vynechať údaje, o ktorých sa predpokladá, že sú známe zo situácie alebo z textu. Týmto vynechávaním sa takýto typ posunu približuje k ďalšiemu, tiež dosť častému typu, ktorý by bolo možno porovnať s Ullmannovou elipsou. Na rozdiel od typu hlavný čašník - čašník tu však elipsa nie je tak formálne priamočiara. Ide tu o zdôraznenie podstatného slova, nie o vynechanie menej dôležitých slov, a popri tom často aj o slovnodruhový posun. Napr. zo spojenia problémy súvisiace s povstaním vznikne prídavné meno povstalecký: Pritom sa neobmedzuje iba na výklad "povstaleckých" problémov /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Hoci vaším pravidlom je koruna sem koruna tam, mne sa predsa len zdá, že viac používate to prvé, a to za každú cenu, i za cenu "nevinného korunového" okrádania /Smena 16. 4. 1976/.

Ďalšiu skupinu tvoria posuny spôsobené prenesením istého pomenovania z jednej oblasti života do inej. Napr.: Vieme predsa, že "perly", t.j. programy mimoriadnej kvality sa rodia v každom rozhlase a sú mimoriadnou vzácnosťou /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Až moderné sochárstvo vtrhlo do sveta kovových "ostrovčekov" s virvarom všedného dňa /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Čo však mal on robiť, keď mu púšťali súperových útočníkov do "kuchyne" /Smena 16. 4. 1976/. - Sú to pohodlné poschodové expresy. Dole na "prízemí" ostávajú cestujúci, ktorí sa vezú len na kratšiu vzdialenosť, na "poschodí" sa usadia tí, ktorí idú ďaleko alebo až na konečnú /Smena 16. 4. 1976/.

Niekedy takýto presun z oblasti do oblasti má zreteľné štylistické zafarbenie, prenesené slová pôsobia ako štylisticky nižšie, hovorové alebo až slangové: Na veľké prekvapenie sa našiel občan, ktorému stánok prekážal a "vyboxoval" si jeho zrušenie /Smena 20. 4. 1976/. - Brančí často chytia prudké "golfáky", ale pustia ľahšie strely zápästím, ak vopred neodhadnú úmysel útočníka /Smena 20. 4. 1976/. - Reprezentantom krajiny tisícich jazier sa podlomili kolenná a začali "nakupovať" /Večerník 14. 4. 1976/. - Napriek "trapasu" predsa len dokážem uvariť guláš /Smena 16. 4. 1976/. - V "jednotke" pracujúci ... odvedú na spoločné konto 10 miliónov korún. V bratislavskom závode ... v "dvojke" zasadlí k ôsmim televíznym obrazovkám spoločne /Večerník 14. 4. 1976/.

Poznámka. Ako vidieť najmä z predchádzajúceho odseku, veľmi často sa významovo posunuté slová v našich novinách uvádzajú v úvodzovkách. Zrejme tu však ide o nadužívanie úvodzoviek a o nadbytočné zvýrazňovanie významových posunov. Ešte väčšia nadbytočnosť, resp. akýsi strach pred nespisovnými slovami sa prejavuje vtedy, keď sa do úvodzoviek dávajú hovorové alebo slangové slová. Takáto prax vedie až k absurdnosti, keď sa do úvodzoviek dávajú izolované slová z ustálených spojení alebo frazeologických jednotiek. Napr.: Obdobie po roku 1960 je naozaj "pole neorané" /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Sčasti "oprašujeme" staré pekné melódie, ktoré v modernom podaní vyznievajú novo, sviežo, príjemne /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Vo viňohradskom centre sa bude po úplnom dokončení koncentrovať "nervová sústava" medzinárodného plynovodu, jeho skutočným mozgom bude riadiaci počítač /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Exkurz do minulosti vyznieva priaznivejšie, keď si autor vezme "na pretras" spätosť človeka s rodnou hrudou /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Od tohto času "pretiek-

lo" jeho potrubím už 25 mlá m³ sibírskeho "močrého paliva" /Nové slovo 15. 4. 1976/. - Často píšete, že útočník "spálil" šancu /Smena 16. 4. 1976/. - Pravda, mäso sa predalo "poč rukou" /Večerník 13. 4. 1976/.

I keď ešte nie sú preskúmané všetky okolnosti a možnosti zmeny významu a významových posunov, nesporné je už aspoň to, že na syntagmatickej osi sa môžu spájať slová, ktoré majú navzájom isté spoločné sémantické príznaky. Ako ukazujú niektoré psychologické experimenty, už na paradigmatickej osi sa spájajú najmä významovo protikladné slová. Napr. na podnetové slovo dievča bola priemerná štvrtina odpovedí chlapec, na podnetové slovo chlapec bolo ešte väčšie percento odpovedí dievča. Podobne na podnetové slovo muž bolo 30 - 40 % odpovedí žena, trochu menšie percento bolo v opačnom smere. Veľmi výrazné vzťahy sa zistili aj v dvojiciach svetlo - tma, biely - čierny, dlhý - krátky, pekný - škaredý, ťažký - ľahký, vysoký - nízky, začať - skončiť⁴.

Zaujímavé sú výsledky asociačných testov na syntagmatickej osi, najmä ak sa ako podnetové slová vzali prídavné mená a skúmalo sa, s akými podstatnými menami sa spájajú. Tak na podnetové slovo biely sa ako odpovede objavujú podstatné mená sneh /v prevažnej väčšine/, dom, farba, pes, na adjektívum čierny boli v odpovedi slová kocúr, pes, noc, smútok. Ďalšie príklady: červený - sveter, kabát, krv, farba; dlhý - strom, nos, špagát; jasný - deň, obloha, nebo; slovenský - jazyk, národ; vlastný - dom, majetok; vysoký - dom, strom, chlap.

Napokon treba pripomenúť, že na podnetové podstatné mená boli málokedy odpoveďou slovesá. V spomenutých asociačných testoch sa vyskytli len tieto prípady: hlava bolí, oko - vidieť, svetlo - svietí, voda - tečie, piť - chlieb - jesť, posteľ - spať, jedlo - jesť, mucha - lie-

ta, bzučí, lampa - svieti, vták - letí, orol - letí.

Úvahy o možnostiach syntagmatických spojení boli častou témou štúdií z generatívnej gramatiky. Ťažkosti tu vznikali preto, že na základe syntaktickej teórie nebolo možné vysvetliť vety, v ktorých bol podmet alebo prísudok v posunutom význame. Preto sa vety ako *Les spí* označovali ako polovety, a teda vylučovali sa zo skúmania, alebo sa príliš ostro rozlišovalo medzi jazykovou a básnickou kompetenciou. Inokedy sa navrhovalo chápať takúto predikáciu /s posunutými významami/ ako kontradiktórnu predikáciu v hĺbkovej štruktúre³.

Pretože významové posuny sa dajú rozumne vysvetliť len z okolia, z kontextu, nemožno hľadať vysvetlenie v hĺbkovej štruktúre, ale iba v povrchovej štruktúre. Je účelné predpokladať /a tento predpoklad potvrdzujú aj spomenuté asociačné testy/, že na každé slovo sa na syntagmatickej osi viaže istý súbor slov v priamom význame, ale aj isté možnosti posunutia významu týchto slov.

Pravda, určiť presnejšie hranice významových posunov takýchto slov je veľmi ťažká úloha, najmä keď sa vezme do úvahy aj básnický jazyk. Na prvý pohľad by sa dalo povedať, že v jazyku istého básnika možno nájsť aj také spojenia slov, ktoré sú takmer proti zdravému rozumu. Ale rozbor konkrétnych príkladov ukáže opodstatnenosť aj takých spojení, ktoré sú od bežného jazyka dost odlišné.

Kľúč na pochopenie istých spojení treba hľadať spravidla u samého autora, v jeho svojráznom videní a chápaní sveta. Tento kľúč možno ľahšie objaviť, ak ho ponúka sám autor /ako je to v našich príkladoch, čerpaných zo zbierky J. Buzássayho¹. Podľa tohto básnika napr. čiara je beh bodov do ničoty, slovo je pomenovaním hlasu, plod je vták dokončený v páde, slza je zmena oka, slza je pot oka i vlastné vnútro zraku. Popri takýchto definitorických

výrazoch vysvetľuje básnik svoje predstavy aj formou apozície: slza, očistec očí na stene stekania; poézia, tá láska z druhej ruky; tep, tá päta utopenca v bubne vody; blesk, ten samec dažďa; pstruh, ten strieborný pruh vody; reč, ten zvyšok duše. Prirodzene, každú takúto akoby definíciu treba interpretovať v rámci autorskej poetiky, pravda, aj s rizikom nesprávnej interpretácie.

Podobne treba interpretovať aj také metaforické spojenia, ako sú napr. v netopierích ušiach tmy /súvislosť netopier - tma/, v šikmých očiach dažďa, vyvrátená rukavica sna, slepá kura viery, na čiernom trhu hlíny, biela ruka nervov, motýľ hmly sadá na oči a pod.

Osobitný postup u J. Buzássyho predstavuje aktualizácia ustálených spojení: sluch neprejde uchom uhly, kráča v pätách ako trň, smrť ide do živého, dvakrát vstúpiš do tej istej rieky, vzali si do hlavy olovo, lížu horkú soľ samoty, lízať bielu srst mlieka.

Na dôležitosť kontextu stačí uviesť jediný príklad: zdanlivo nezmyselné spojenie počúvať ústami dostáva jasný výklad v kontexte s hluchonemenými.

Uvedené príklady a pokus o ich utriedenie, čerpané z jedinej zbierky jedného autora, zreteľne ukazujú neobmedzené možnosti spájania slov na syntagmatickej osi, ale zároveň ukazujú aj zreteľné obmedzenia v rámci individuálnej poetiky autora. Príklady by bolo možné rozmnožovať z iných autorov, ale zdá sa, že všetky by /aj keď v rozličnej miere/ potvrdzovali, že spisovná slovenčina - rovnako ako ostatné kultúrne a kultivované jazyky - má dostatočný počet výrazových prostriedkov a prirodzene, aj dost autorov, ktorí vedú tieto výrazové prostriedky umne využívať.

Literatúra a poznámky

1. Buzássy, J.: Škola kynická. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1966, s. 106.
2. Horecký, J.: Úvod do jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 100.
3. Horecký, J.: On Metaphor in Generative Grammar.
In: Prague Studies in Mathematical Linguistics 5 /v tlači/.
4. Maršálová, Ľ.: Slovo-asociačné normy II. Bratislava, Univerzita Komenského 1974, s. 498.
5. Ullmann, S.: Principles of Semantics. Oxford 1975.

**Spisovná slovenčina
a Matica slovenská**

Eugen Jóna

1. Spisovná slovenčina je pomerne mladý útvar medzi slovenskými jazykmi: utvárala sa v dobe národného obrodzenia Slovákov, keď sa i zo slovenskej národnosti formoval slovenský národ. Nedostatok politickej a kultúrnej organizácie u Slovákov, dlhá vláda latinčiny ako jazyka vedy, školstva, cirkvi a štátnej administratívy v celom Uhorsku a od 15. storočia udomácnenie spisovnej češtiny na Slovensku boli príčinou pomalého vývinu kultivovanej formy vlastného slovenského jazyka. Tri hlavné oblasti slovenského územia - západ, východ a stred - vyvíjali sa i jazykovo osobitne, takže vznikli tri väčšie nárečové skupiny a j tri nadnárečové útvary /interdialekty, koiné, kultúrne jazyky/, ktoré sa mohli stať základom pre celonárodný spisovný jazyk, ako svedčia známe pokusy. Potreba zjednotenia v národnoslobodzovacom boji vyvolávala i pokusy o celonárodný slovenský spolok, kde by sa stretli najmä príslušníci oboch hlavných táborov - stúpenci tradičného spisovného jazyka českého a bernolákovského. Z Trnavy, kde malo centrum Bernolákového a Fándlyho Tovarišstvo, a z Bratislavy, kde i ďalej účinkoval Ústav a Katedra reči a literatúry československej pod vedením Juraja Palkoviča, prenieslo sa na čas ťažisko slovenského národného hnutia do Pešti a Budína ako sídla Hamuljakovho Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej /1834/ a miesta účinkovania Jána Kollára, ktorý tu vydával svoje diela /Slávy dcera 1824 a 1832, Národné zpievanky 1834, 1835/, ako aj P. J. Šafárika, ktorý tu vydal svoje Dejiny /1826/. V Pešti

vznikol roku 1826 /zásluhou J. Hadžiča/ pre Srbov v Uhorsku, na podporu ich literatúry a osvety /od r. 1864 jeho sídlom je Nový Sad/ kultúrny spolok s názvom Matica srpska. Podľa vzoru Matice srpskej, ktorá vydávala vedecký časopis Letopis, vznikali inštitúcie s podobným názvom aj u iných slovanských národov, tak aj u Čechov /1831/, neskôršie aj u Slovákov /1863/.

2. Priamym predchodcom Matice slovenskej bol spolok Tatrín /1844-1948/, ktorý síce nebol úradne schválený /v revolučných rokoch zanikol/, ale aj tak v Tatríne pod vedením M. M. Hodžu /1811-1870/ sa formoval spisovný jazyk na stredoslovenskom základe. Ľudovít Štúr /1815-1856/ so svojimi mladými spolupracovníkmi /J. Kalinčiak, J. Francisci-Rimavský, S. B. Hroboň a i./ už pri chytaní prvej knihy v strednej slovenčine, Hurbanovho almanachu Nitra II /1844/, prijal hovorovú strednú slovenčinu /interdiáлект/ bez miestnych znakov a reč folklóru ako stredoslovenský kultúrny jazyk za základ nového spisovného jazyka. Výbor Tatrína poveril Ľ. Štúra vypracovaním gramatiky tohto jazyka a odporúčal mu vziať do úvahy reč, akou sa hovorí v strede Slovenska, v Tatrách, menovite v Liptove. Štúrova Nauka reči slovenskej vyšla začiatkom roku 1846 nákladom Tatrína ako prvý jeho spis. V tom istom čase, teda pred 130 rokmi vyšlo i Štúrovo Nárečja slovenskue alebo potreba písanja v tomto nárečí /nárečie tu = jazyk/.

Vo výbore Tatrína sa rozchádzali mienky o niektorých javoch hláskoslovných, pravopisných a tvaroslovných, no princíp slovenčiny ako spisovného jazyka pre všetkých Slovákov sa všeobecne prijímal. Štúrova kodifikácia znamenala na jednej strane zjednodušenie zmenšením inventára foném /o, ä, ĺ/, ale po vylúčení y z pravopisného systému /a to podľa vzoru A. Bernoláka a sčasti aj podľa príkladu srbochorvátskeho/ v "mäkkej" slovenčine bolo treba označo-

vať alternácie d/ď, t/ť, n/ň /a prípadne i l/ľ/ pred e, i, ie, ie. To uznal dodatočne i Štúr za nevýhodné. M. M. Hodža, S. Chalupka a i. pokladali Štúrov pravopis bez y za neslovenský. V Tatríne vyhlásili hlásky ě, ě za slovenské: že sa nemajú zo systému slovenčiny vylučovať. M. M. Hodža vypracoval svoj návrh na úpravu slovenského pravopisu v knihe *Epigenes Slovenicus* /1847/. Hodžove návrhy kladne prijal za katolícku stranu Martin Hattala /1821-1903/ a v svojej latinsky písanej Gramatike /1850/ ich uviedol do sústavy. Roku 1851 sa dohodli obe hlavné strany slovenské - štúrovci a bernolákovci - na "opravenej" slovenčine v podstate podľa Hattalovej kodifikácie v Krátkej mluvnici slovenskej /1852/. Uviedli sa tu hlásky ě, ě a písmeno y približne v takom rozsahu, ako sa podnes používajú. V základnom tvare minulého času namiesto -u určilo sa -l /čítať: čítal/, v ekloňovaní prídavných mien tvrdého vzoru nominatívu a akuzatívu v strednom rode sa uzákonilo -é za -uo, ako bolo v češtine a v bernoláčtine; v sg. a pl. sa nahradil diftong -ie /je/ monoftongom é v tvaroch dobré, dobrého, dobrému, dobré stď. /namiesto dobrouo, dobrjeho .../. Diftong uo sa označoval znakom ō, ale pripúšťala sa i výslovnosť e dlhým ó, aké bolo v bernoláčtine /kěň, stěł .../. Ustálil sa tvar nárečie za nárečja, ako aj písanie dvojhlasok ia, ie, iu. Touto hodžovsko-hattalovskou reformou sa prvé formovanie spisovnej slovenčiny završilo aspoň v jazykovednej teórii.

3. Po revolúcii za vlády Šachovho absolutizmu, keď ministrom školstva bol L. Thun, na radu J. Kollára vláda zaviedla ako úradnú reč pre Slovákov tzv. staroslovenčinu, t.j. čiastočne prispôsobenú češtinu. Príručku tejto reči napísal O. Radlinský /Pravopis slovenský s krátkou mluvnici 1850/. Vychádzali v nej pre Slovákov preklady zákonov a vládne Slovenské noviny /1849-1861/ vo Viedni

za redakcie D. Licharda a O. Radlinského /po ňom J. Zábor-
ského/. Pokusy o založenie kultúrneho spolku viedenská vlá-
da marila v zárodku. Celé desaťročie boli Slováci ako bez
života /"suchota a nemota"/ pod tlakom politickým, kultúr-
nym a jazykovým. Oživenie prišlo s pádom absolutizmu, po
vydaní tzv. Októbrového diplomu /1860/, sľubujúceho de-
mokratické práva. Na rozhraní 50. a 60. rokov nový pohyb
signalizovali v literatúre almanachy J. Viktorína /Con-
cordia, Lipa/ i vydávanie časopisov Sokol a Priateľ školy
a literatúry v "opravenej" slovenčina.

Politický život u Slovákov, žijúcich pod dvojnásob-
ným tlakom Viedne a Pešti, sa len pomaly rozvíjal. Noviny
Pešťbudínske vedomosti /od r. 1860/, redigované J. Fran-
ciscim, pripravili tzv. Memorandové zhromaždenie 6. a 7.
júna 1861 v Martine. Medzi jeho požiadavkami bolo i zalo-
ženie Matice slovenskej. Prípravný výbor na čele s J. Fran-
ciscim, ktorý v novinách i v Matici slovenskej chcel pokra-
čovať v štúrovských snaženiach podľa Tatrána, dosiahol
povolenie založiť Maticu a schváliť jej stanovy a podpo-
rou od cisára. Matica slovenská ako "jednota milovníkov
národa a života slovenského" stala sa za dvanásť rokov
/1863-1875/ skutočne najvyššou kultúrnou, osvetovou a ve-
deckou inštitúciou. V jej čele stáli vysokí cirkevní hod-
nostári katolícky biskup Štefan Moyzes a evanjelický
superintendent Karol Kuzmány ako symbol zjednotenia Slová-
kov. Slováci využili možnosť zakladať súkromné stredné
školy. Tak vznikli slovenské gymnáziá v Revúcej, v Marti-
ne a v Kláštore pod Znievom; čiastočne po slovensky sa
učilo aj v Banskej Bystrici. Slovenčina sa takto dostala
i do stredných škôl.

Úradnou rečou Matice stala sa "opravená" slovenčina,
Hodža a Hattala boli členmi jej výboru. Martin Hattala
v tom čase bol už profesorom slavistiky na univerzite v

Prahe. Pomáhal J. Viktorínovi /1822-1874/ pri vydávaní slovenskej gramatiky v nemčine /1860, 1862, 1865/, a ten sa zase staral o vydanie Hattalovej Kľuvnice jazyka slovenského /1864/, ktorej druhá časť, skladba, vyšla nákladom Matice slovenskej /1865/.

Hattalove gramatiky sa pokladali za normatívne, posledné vydanie autor podriadil schváleniu Matice slovenskej. Na jeho gramatiky nadväzovali všetci autori školských učebníc /V. Málík, J. Viktorín, Fraňo Mráz a i./, hoci v jednotlivostiach sa celkom nezhodovali. Vo výbere Matice slovenskej už na prvom zasadnutí a potom viac ráz sa rokovalo o slovenčine, ale zmeny v Hattalovej kodifikácii sa neschválili. Úloha Matice slovenskej vo vývine spisovného jazyka bola teda predovšetkým stabilizačná, pokiaľ išlo o princíp. Slovenčina sa uplatňovala vo verejnom živote, v krásnej i odbornej literatúre ako nikdy predtým. S tým súvisí jej obohacovanie, najmä v lexike a štylistickej diferenciacii, ale na druhej strane aj rozkolísanie jej pravopisnej a tvaroslovnej normy. Čím ďalej tým viac sa prejavoval nedostatok jednotného odborného vedenia kultúry reči. Do slovenčiny prenikali mnohé germanizmy, ale i bohemizmy a rusizmy.

4. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní /1867/, keď Viedeň oslabená vojnami odovzdávala v Uhorsku postupne moc Maďarom, množili sa útoky šovinistických vládnych kruhov proti slovenskému národnému hnutiu, proti slovenským ústavom. V polovici sedemdesiatych rokov peštianska vláda zrušila najprv slovenské gymnáziá /1874-1875/ a roku 1875 zatvorila i Maticu slovenskú a jej majetok zhabala. Slováci sa usilovali sústrediť svoje sily v Martine, kde i naďalej vychádzala väčšina slovenských kníh a časopisov /literárny mesačník Orol v 70. rokoch a od 80. rokov 19. storočia obnovené Slovenské pohľady, po zániku Pešťbudínskych ve-

domostí politickej Národnej noviny atď./ Štúrovska generácia staršia i mladšia postupne odchádzala, nestupovalo nové pokolenie výchované síce na romantických ideáloch štúrovcov, ale prechodiace k realizmu v umení a k pozitivizmu vo vede. Na základoch položených Maticou budoval sa ďalej tzv. martinský úzus spisovného jazyka, ktorý v jazykovednom diele Sama Czambela v spolupráci s Jozefom Škul-tétym dostal novú kodifikáciu /Slovenský pravopis 1890, Rukoväť spisovnej reči slovenskej 1902, 1915, 1919/. Rozvíjal a upevňoval ho i literárny historik J. Vlček a básnik, prozaik, publicista Svetozár Hurban Vajanský, básnik P. O. Hviezdoslav, beletrista Martin Kukučín atď. Martinské redakcie a spolky zastupovali temer celé polstoročie Maticu slovenskú. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia mládež, vychovaná v Prahe a v Pešti, stavala sa kriticky k Martinu, reprezentovanému najmä Vajanským, usilujúcim sa konzervovať v politickej pasivite slabý tep slovenského národného života pre budúce udalosti, do ktorých malo i podľa jeho nádejí zasiahnuť Rusko. Slovenská mládež /v časopise Hlas a potom Prúdy/ prejavovala politickú a kultúrnu aktivitu a príklonom k českému vzoru i v otázkach spisovného jazyka. Slovenská spoločnosť sa ďalej rozvíja a diferencuje politicky aj ideologicky. Začína sa organizovať slovenské robotníctvo, vznikajú pokusy o slovenské socialistické časopisy /Robotnícke noviny a i./. Ich reč zachováva celkove pravidlá spisovného jazyka s príklonom k ľudovej reči, ale často podlieha i cudzím vzorom.

Svetová vojna /1914-1918/ prerušila vydávanie niektorých slovenských časopisov doma, zato v cudzine vychádzali ďalej /v Amerike/, alebo sa zakladali nové /zajatí Slováci v Rusku/. Spisovná slovenčina sa vyvíja-

la i bez Matice ďalej v úzkych priestoroch slovenského života. Uplatňovala sa v krásnej literatúre, v publicistike, slabšie vo vede a v /cirkevnej/ škole. Slovenská spoločnosť sa skladala z roľníkov a robotníkov, menej z remeselníkov a obchodníkov, kým inteligencia a meštianstvo pod tlakom tuhej maďarizácie prechádzali postupne cez maďarské školy do maďarského tábora, ako už dávnejšie prešlo zemianstvo. Tenká vrstva slovenskej inteligencie žijúcej na dedine a v malom meste udržiavala sa iba a veľkými osobnými obetami doma, ak neemigrovala do prijateľnejšieho prostredia /napr. Matej Bencúr-M. Kukučín, Ján Botto-Ivan Krasko zo spisovateľov, Peter Tvrdý z jazykovedcov a i./.

5. Po prevrate roku 1918, keď sa Slováci začlenili do spoločného štátu Čechov a Slovákov, do Československej republiky, zmenili sa od základov podmienky pre kultúrny rozvoj. Oživotvorená Matica slovenská ako národná inštitúcia hneď od prvého roku svojho účinkovania v ľudovýchovnej i vedeckej činnosti /od roku 1919/ jazyku venovala významné miesto. Svedčí o tom okrem iného skutočnosť, že ešte pred utvorením vedeckých odborov poverila piatich českých jazykovedcov študovať slovenské nárečie, zriadila právnický terminologický odbor a tzv. prekladateľský zbor. Viedli ju k tomu praktické potreby, ale i teoretický záujem o jazyk ako atribút národa a symbol národného života.

Tri desaťročia práce Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a kultúry reči v rokoch 1919-1950 sú rozdielne celkovým zameraním, obsahom i výsledkami.

V prvom desaťročí /1919-1931/ uplatňuje sa v jazykovednej činnosti Matice slovenskej jazykový tradicionalizmus a obranný purizmus, reprezentovaný najmä Jozefom Škultétym, nadväzujúcim na S. Czambela. Druhý smer v Matici

slovenskej reprezentuje Fr. Heřmanský a najmä V. Vážný, ktorí sa usilovali v zmysle oficiálnej ideológie československého národa a spisovného jazyka v dvoch zneniach o zblíženie slovenčiny s češtinou, ako sa to prejavilo napokon v prvých Pravidlách slovenského pravopisu /1931/. V tomto období sa podaril sondačný výskum slovenských nárečí dotazníkovou metódou pod vedením V. Vážneho.

Začiatky jazykovednej práce v Matici slovenskej boli ekromné: vlastný výskum spočíval na externých pracovníkoch, pretože z interných pracovníkov /správcovia J. Škultéty a J. Vlček, tajomníci Š. Krčméry a Fr. Heřmanský, neskôršie R. Kľačko/ v dvadsiatych rokoch odborne skúmať slovenský jazyk mohol len J. Škultéty, avšak iné povinnosti mu to nedovoľovali. Ako správca Matice slovenskej a za krátky čas i ako profesor Komenského univerzity J. Škultéty pracoval na všetkých úsekoch spoločenských vied. Citlivo reagoval na prácu historikov, jazykovedcov a literárnych historikov, ktorí prehodnocovali slovenskú minulosť z hľadiska oficiálnej ideológie, vtelenej do ústavy novej republiky a hlásanej predovšetkým profesormi bratislavskej univerzity /A. Pražák, V. Chaloupecký, M. Weingart a i./. Tak vznikli Škultétyho práce "125 rokov zo slovenského života" /ako odpoveď na knihu Milana Hodžu Československý rozkol - 1920/, mnohé jeho články a príspevky v časopise Slovenské pohľady a i. Zdôrazňoval v nich stanovisko slovenského nacionalizmu martinského smeru, že Slováci chcú žiť a čchať v jednom štáte osobitným národným životom pri zachovaní slovenského jazyka. Pri pestovaní spisovného jazyka Škultéty pokračoval podľa zásad S. Czambela v odmietaní germanizmov, bohemizmov a vôbec cudzích prvkov z obavy o slovenčinu. Spolu so slovníkárom P. Tvrdom uplatňoval J. Škultéty Czambelove názory o potrebe očisťovania spisovnej slovenčiny podľa živej reči v slovníku a skladbe v

jazykovej praxi, a stal sa tak spojovacím článkom medzi Czambelom a puristami z tridsiatych rokov tohto storočia.

6. Avšak starý spôsob práce v oblasti kultúry jazyka, ako sa uplatňoval v redakčných prácach Matice slovenskej /Š. Krčméry a i./, v nových pomeroch nedostačoval. Slovenčina sa stala štátnym, úradným jazykom, vyučovacím jazykom na všetkých stupňoch škôl, jazykom literatúry, vedy a celej kultúry na Slovensku. Na tieto úlohy slovenčina nebola náležite pripravená. Keď slovenčinu začali používať slovenskí ľudia školení v maďarských školách a ľudia prichádzajúci za úradníkov, učiteľov, profesorov a iných štátnych zamestnancov z Čiech a Moravy, norma spisovného jazyka sa rozkolísala. Do slovenčiny začali sa neústrojne miešať české slová a formy, ale i tak sa vyvíjala nebyválnym tempom. V tejto situácii bolo treba spisovný jazyk odborné viesť, regulovať, pestovať, ale nebolo dost odborných pracovníkov. Vedúci činitelia Matice slovenskej si tento stav uvedomovali a so štátnymi školskými úradmi hľadali nápravu. Už roku 1920 vznikla v Prahe pravopisná komisia pod predsedníctvom J. Zubatého. Z českých jazykovedcov práve J. Zubatý sa díval na slovenčinu so sympatiami a s odborným záujmom: videl v nej prameň oživenia, občerstvenia češtiny, ktorú pokladal za porušenú vplyvom nemčiny. Na priamu otázku o pomere češtiny a slovenčiny odpovedal dosť neurčito; pozitivistická jazykoveda nemala jasné kritériá na rozlíšenie jazyka a nárečia, pretože nedocenovala spoločenskú úlohu jazyka. No existenciu spisovnej slovenčiny popri spisovnej češtine, teda dva spisovné jazyky v jednom štáte, nepokladal za nešťastie, hoci to podľa jeho mienky má mnohé nevýhody. Podľa mienky J. Zubatého z jazykovedného hľadiska bolo by možné hovoriť o slovenčine ako o nárečí češtiny, ale práve tak o češtine ako o nárečí slovenčiny. Historické udalosti, politické a osvetové sú-

vieľosti zavinili, že Česi a Slováci majú dva spisovné jazyky. Tieto názory v tom čase si osvojili aj Zubatého žiaci medzi stredoškolskými profesorami na Slovensku, z ktorých Fr. Heřmanský, V. Vážný, J. Úlehla a i. účinkovali za nejaký čas v Martine, v sídle Matice slovenskej, a stali sa jej spolupracovníkmi.

V Jazykovom odbore Matice slovenskej, ktorého predsedom sa stal V. Vážný, tajomníkom Fr. Heřmanský, boli členmi jednak významní českí jazykovedci /Fr. Pastrnek, Fr. Trávníček, M. Weingart, J. Zubatý/, jednak praktici spomedzi slovenských učiteľov a slovenských i českých stredoškolských profesorov /P. P. Zgúth, J. Zigmundík, M. Kálal, K. Suchý, J. Janoška, B. Klíma, J. Kvačala/. Neskoršie k nim pribúdali noví členovia /Fr. Hlavatý, F. Šteller, J. Damborský a i./. Pravopisná komisia Jazykového odboru mala pripraviť pravopisnú príručku, akú mali v Čechách v Pravidlách českého pravopisu už od roku 1902. Fr. Heřmanský vypracoval najprv návrh a pravopisná komisia /J. Vlček, J. Škultéty, V. Vážný, J. Damborský, F. Šteller/ ho prediskutovala, opierajúc sa o mienku zástupcov slovenských učiteľských a profesorských organizácií /J. Kovalík, M. Knapp, Fr. Mojto/ a českých odborníkov. Na základe pripomienok vznikol zásluhou V. Vážneho nový elaborát Pravidiel ako jednotný systém podľa vzoru českých Pravidiel. Elaborát mal pravopisný a gramatický úvod i pravopisný slovník so slovami, ktorých spôsob písania je ťažký alebo sporný, a chybné slová /zle tvorené alebo zbytočné cudzie slová/, nešlo o revolučnú zmenu v pravopisnej tradícii, návrhy na radikálnu reformu /na odstránenie rozdielu i a y v písme/ pravopisná komisia zavrholá už na svojej prvej schôdzke pre závažné dôvody historické, pre kontinuitu pravopisnej tradície i pre gramatickú zreteľnosť.

7. Vlastné úpravy systémových javov pravopisu týka-

jú sa písania predpôň s-, z-, vz-, zjednodušenia zdvojených spoluhlások, resp. spoluhláskových skupín typu deník, nebeský, dvacať, preča, písanie cudzích slov typu štát, študent, profesor /proti instrumentál, inštinkt, inspirácia ap./, kvantity domácich a cudzích slov, skloňovania zvieracích mien /zajaci proti zajace/, slovesných tvarov trpeť, vreť, berem /bez dvojhlások/, vykanie /alečna, vy ste čítali/ a mnohých drobností a jednotlivostí.

V Pravidlách slovenského pravopisu chápal sa pravopis veľmi široko, ako jazyková správnosť, jazyková kultúra, nešlo len o písomné, grafické vystihnutie zvukovej stránky spisovného jazyka. Pri javoch slovenského pravopisu pripomínal sa stav v češtine, a to nielen v úvodnom slove, ale i pri vlastných pravidlách. Porov. začiatok /str. 3/: "Pravopis spisovnej reči slovenskej sa zakladá, ako pravopis český, hlavne na troch princípoch ..." Podobne ďalej /str. 5/: "Z hľadiska etymologického alebo pre zhodu s češtinou urobili sme niekoľko opráv proti doterajšiemu stavu ..." "Pokladali sme za múdre z vážnych príčin technických priblížiť v tejto veci pravopis slovenský a český, keď sa úprava týchto niekoľkých sporných prípadov písania í a y v ničom nedotýka fonetickej štruktúry slovenčiny a češtiny." Popri slovenských poučkách uvádzajú sa v zátvorke /napr. na str. 21/: /Porovnaj v češtine: vysocí, hluchí, mnozí lidé - vysoký, hluchý, mnohý člověk ..."/.

8. Nové Pravidlá vyšli v čase, keď sa vyostrili hospodárske a politické rozpory medzi českou a slovenskou buržoáziou a keď sa v boji centralistických a autonomistických politických strán zneužívali aj otázky jazykové. Niektoré nedostatky Pravidiel sa zveličili, takže slovenská verejnosť sa v pravopise rozdelila na dva tábory: česko-slovenská, centralistická časť tlače, úrady, školy ap. prijala nové Pravidlá ako normu, autonomistická tlač,

ba i Matica slovenská vo svojich publikáciách niektoré pravopisné úpravy neuplatňovala. Vznikol boj o slovenský pravopis.

Prvý dôležitejší posudok nových Pravidiel vyšiel v orgáne Matice slovenskej - v Slovenských pohľadoch - prv, než sa Pravidlá dostali na knižný trh. Autor posudku H. Bartek síce uznal, že Pravidlá sú dielo, "ktoré ... bude môcť odstrániť terajšie pravopisné nepresnosti, ktoré nám uviedli do pravopisu nepovolani jednotlivci a, bohužiaľ, i niektorí zostavitelia učebníc slovenčiny", ale vyhlásil ich za dočasné dielo, pretože predpokladajú oveľa väčšie prípravné práce a znalosti. Schválil hlavné systematické úpravy /predpony s-, z-, vz-, cudzie slová atď./. Za nesprávne pokladá podoby bez dvojhlasok ako mreť, vi-deť, dvojtvary ako krúžek/krúžok, prášek/prášok, barva/farba, aký/jaký, idea, idey/ideje, prípony -eň/-ňa /sypáreň/sypárňa/, -isko/-ište atď. Na záver podal H. Bartek dlhý zoznam slov, ktoré v pravopisnom slovníku nepokladal za slovenské: ačkoľvek, Anežka, babyka, brusle, doly /=bane/, dovolená, flétna, hejtman, hlásny, hlomoz, chrestýš, chocholúška, chytrák, chťa-nechťa, íl ... kozel, kružítko ... láhva, mluvičká, mluviť ... merič, zeď, zedník, zdiť, nabídka, nabídzat, nelze atď.

V odpovedi na Bartkovu kritiku V. Vážný argumentoval dokladmi zo slovníkov a z nárečí, menej z úzu klasikov a súčasných spisovateľov, pretože ich jazyk nebol ešte preskúmaný. Nevýhoda V. Vážneho bola v tom, že v povedomí nemal súčasnú normu spisovnej slovenčiny, ktorá sa už na rozhraní 20. a 30. rokov začala uštieľovať.

Boj o spisovnú slovenčinu, ktorý sa začal kritikou nových Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931 a ktorý priniesol zmeny v Matici slovenskej, otvára už druhé obdobie činnosti tejto inštitúcie. Popri práci na Pravid-

lách v oblasti spisovného jazyka a chystal sa slovník slovenského jazyka. J. Škultáty a J. Vičiek zostavili zoznam spisovateľov, z ktorých sa mal vypisovať materiál /porov. knížočku Ako vypisovať látku pre slovenský slovník?/, ale v slovníkových prácach v tomto období sa ďaleko nepokročilo. Slovník zostavil P. Tvrďý, ale Matica slovenská ho neprijala na vydanie.

Zato plný úspech mal výskum slovenských nárečí pod vedením V. Vážneho, ktorý bol na túto prácu výborne pripravený: využil moderné metódy jazykového zemepisu a nazhromaždil bohatý materiál, ktorý spracúval v štúdiách uverejňovaných v Sborníku MS. Korešpondenčnú metódu dopĺňal výskumom na mieste /Orava, Turiec atď./.

Prvé obdobie v činnosti Matice slovenskej sa skončilo známym valným zhromaždením 12. mája 1932, kde autonomistickí politici /A. Hlinka, M. Rázus a ich stúpenci/ uskutočnili prevrat: z výboru Matice slovenskej vylúčili Čechov a československy orientovaných Slovákov /Vážneho, Heřmanského, Úlehlu, Štefánka, Ivanku/. Podľa uznesenia výboru mali sa vydať nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré by zachovali "čistotu a rýdzosť" slovenskej reči.

Boj o túto čistotu jazyka prevzal na seba nový časopis Slovenská reč, ktorý vznikol z bojov o slovenský pravopis. To je koniec prvého a začiatok druhého obdobia v jazykovednej práci Matice slovenskej.

9. V druhom období /1932-1938/ činnosti Matice slovenskej v oblasti jazykovedy uplatňoval sa v jazykovej kultúre bojovný protičeský purizmus, reprezentovaný E. Bartkom v časopise Slovenská reč a vrcholiaci v druhých Pravidlách slovenského pravopisu /vyšli oneskorene roku 1940/. V praktickej i teoretickej jazykovede prejavoval sa štrukturalizmus, reprezentovaný najmä v Matici Ľudovítom Novákom v jazykovednej časti Sborníka MS.

Časopis Slovenská reč ako "mesačník pre záujmy spisovného jazyka" už v názve naznačuje bojovnosť. Slovenská reč začala najprv vychádzať v Košiciach, ako redakcia I. ročníka - H. Bartek a A. Prídavok - naznačila na obálke prvého čísla. Košickí Slováci /na popud a s podporou J. Petrikoviča/ podujali sa vydávať "filologický časopis pre praktické potreby, ktorý by upozorňoval na dobrý spisovný úzus a hájil záujmy nášho jazyka vo verejnom živote". Časopis chcel "pokračovať v diele, ktoré započal Samo Czambel svojou Rukoväťou a na ktorom pracuje už polstoletia Jozef Škultéty. Oni ustálili smer vývinu spisovnej reči slovenskej, ich smerníc pridržiava sa aj Matica slovenská vo svojich vydaniach". Podľa tejto zásady redakcia odtlačala - pravda, i preto, lebo nemala dost' súčích príspevkov - úryvky zo starších prác Štúrových, Czambelových, Škultétyho atď. Na pokračovanie vychádza "brus" Petra Tvrdého Chybné slová a väzby, ktorým sa treba v slovenčine vyhýbať, kde sa bez výkladu a bez odôvodnenia stavali proti sebe pod nadpisom "Namiesto": "hovorme a píšme": ačak - ale; ačkoľvek - hoci, hoc, čo aj atď. Stručne sa odôvodňovali niektoré kritiky a návrhy aj v rubrike "Rozličnosti". Už v prvom ročníku stály káder spolupracovníkov Slovenskej reči si rozdelil úlohy /Bartek hláskoslovie a výslovnosť, Letz tvaroslovie a tvorenie slov, Mihál ekladbu, Jánošík a Knapp jazykovú prax v škole - "školskú slovenčinu" ap./. pri pestovaní spisovného jazyka však nemali náležité zásady a kritériá: nedoceňovali funkčnú stránku jazykových prostriedkov, nevideli potrebu ich štylistickej diferenciácie, vyžadovali priamočiaru pravidelnosť. Zveličovali niektoré zásady jazykovej kultúry /Bartek - ľudozvučnosť, Mihál - svojskosť/. Bárlivý rozvoj spisovného jazyka, rozšírenie jeho úloh a zväčšenie počtu jeho aktívnych používateľov hodnotili len nega-

tívne ako úpadok, ktorý vzbudzuje obavy.

Keď sa II. ročníkom 1933 Slovenská reč stala orgánom Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine, zvýšila sa vedecká úroveň príspevkov, ale cieľ ostal ten istý - vyhraňený jazykový purizmus. Popri hodnotných článkoch skúmajúcich zákonitosti spisovného jazyka na základe materiálu z klasikov slovenskej literatúry i z úzu súčasnej literatúry vychádzali príspevky, v ktorých sa zavrhovali výrazy prevzaté z češtiny bez ohľadu na ich potrebnosť a zaužívanosť, takže vznikali vyjadrovacie ťažkosti, ochudobňovala sa spisovná slovenčina.

Súčasná marxistická jazykoveda kritizuje purizmus z ideologického hľadiska: svojím tendenčným stanoviskom puristi napomáhali priamo i nepriamo separatistické politické prúdy, jednostranným zdôrazňovaním čistoty jazyka, jeho priamočiarej pravidelnosti a ustavičným "reformovaním" spisovného jazyka narúšala sa jeho žiaduca ustálenosť a ochudobňoval sa najmä jeho slovník.

10. Vyvrcholením činnosti puristov malo byť vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré boli pripravené už ku koncu tohto obdobia, ale vyšli až roku 1940. V Pravidlách sú zahrnuté výsledky ich práce, všetky poučky; v slovníku všetky "nesprávne" slová, tvery a väzby sú osobitne vyznačené. Ale práve pri ich schvaľovaní sa ukázalo, že reforma spisovného jazyka, zmena v jazyku proti doterajšej praxi, sa ťažko uskutočňuje. Najprv sa zdalo, že v nových pomeroch schváliť nové Pravidlá bude ľahká vec. Ale Ministerstvo školstva na posúdenie Pravidiel utvorilo univerzitnú komisiu, ktorá predložený elaborát neschválila bez pripomienok. K. Bartek a jeho spolupracovníci sa týmto cítili dotknutí a rozišli sa s vedením Matice slovenskej, pretože ho obviňovali z ústupčivosti.

Vo výskume slovenského jazyka mladí slovenskí jazyko-

vedci, vychovaní na československých vysokých školách, postupovali najprv tradičnými metódami. Na verejnosť vystúpili spolu s historikmi a literárnymi historikmi v Sborníku na počesť Jozefa Škultétyho /Martin 1933/. Matica vydala v tomto čase i rozsiahlu nárečovú monografiu J. Stanislava.

V tridsiatych rokoch v Jazykovom odbore MS delila sa práca na teoretickú a praktickú. Okrem Slovenskej reči, ktorú ako referent pre praktickú jazykovedu redigoval H. Bartek, vychádzala jazykovedná časť Sborníka MS, ktorú redigoval Ľ. Novák, referent pre teoretickú jazykovedu, a to na vysokej medzinárodnej úrovni. Ľ. Novák bol stúpencom štrukturalizmu, sám pracoval predovšetkým v oblasti historickej dialektológie, ale zaujímali ho aj otázky všeobecnej jazykovedy, najmä fonológia. Pravda, v Matici slovenskej sa v týchto rokoch prebojúval boj o víťazstvo slovenskej nacionálnej koncepcie nielen vo vede, ale v celom slovenskom živote. I Novák sa zúčastnil prednáškami a článkami v tomto smere a výsledkom bola knižka Jazykovedné glosy k čsl. otázke /1935/. Boli to bystré poznámky o rozličných javoch nášho kultúrneho života, ale tieto práce a iné úradné povinnosti Ľ. Nováka odvádžali od ekutočnej bádateľskej, výskumnej práce, pre ktorú bol ukázal mimoriadne nadanie. Výskum slovenských nárečí sa preniesol na univerzitu a do Učenej spoločnosti Šafárikovej, kde účinkoval V. Vážný.

V oblasti dejín slovenčiny pracoval i H. Bartek, ktorý však svoju knihu Príspevky k dejinám slovenčiny vydal v Spolku Sv. Vojtecha.

Inak vedecké štúdie i z oblasti jazykovedy vychádzali v časopise Bratislava, ktorý bol orgánom Učenej spoločnosti Šafárikovej.

Jazykovedná práca v Matici slovenskej dosiahla

vrchol práve v tridsiatych rokoch, keď sa mohla opierať o vyspelých interných pracovníkov, ktorí popri vlastnej výskumnej práci mali vynikajúce organizačné schopnosti.

11. Po roku 1938 jazykovedná práca v MS dostala sa do krízy: obidvaja referenti jazykového odboru odišli, a to Ľ. Novák na univerzitu, H. Bartek do Ústavu pre zahraničných Slovákov. Časopis Slovenská reč v rokoch 1939-1940 prestal vychádzať pre príčiny predovšetkým osobné, ale boli tu aj hlbšie príčiny. Navonok nebolo "nepriateľa", proti ktorému by bolo treba slovenčinu brániť. Bežnú agendu jazykového odboru vykonával bibliotekár Matice A. Banič. Dostal za úlohu upraviť elaborát Pravidiel slovenského pravopisu podľa želania univerzitnej pravopisnej komisie a Ministerstva školstva. Postupom pri schvaľovaní Pravidiel urazení prispievateľa Slovenskej reči a redaktorom H. Bartkom založili nový časopis Slovenský jazyk /1940/, keď redaktorstvo Slovenskej reči prevzal Anton Jánošík ako externý pracovník MS.

Pri Pravidlách nebolo ani reči o radikálnej reforme, v tejto veci rozhodoval Škultétyho výrok "Dajme my tomu pokoj!". Neuskutočnila sa ani dôsledná úprava predpony s-, z- podľa výslovnosti.

V treťom období /1939-1944/ jazykovednej práce Matice slovenskej za druhej svetovej vojny jazykový purizmus sa prejavoval teda v zmenenej podobe. Keď vyšli nové Pravidlá slovenského pravopisu, nebolo nijakých prekvapení ani bojov: Bartkova skupina vyhlásila disciplinovanosť, ale s horkosťou v srdci sledovala udalosti.

V Slovenskej reči po odchode H. Bartka a jeho spolupracovníkov nebolo už tak vyhneného smeru: popri puristických článkoch vychádzali aj štúdie, v ktorých sa niektoré puristické poučky a úpravy revidovali.

Jazykovedná časť Sborníka MS po založení nového časopisu

pisu *Linguistica Sloveca*, Slovenská učená spoločnosť už len živorila. Za druhej svetovej vojny robila sa v Matici slovenskej užitočná práca: prípravy na vydávanie slovenského slovníka. Excerpovali sa diela slovenských spisovateľov a koncipovali sa heslá veľkého slovníka z dokladového materiálu pod vedením A. Jánošíka a E. Jónu.

12. Vojnové udalosti zasiahli aj do jazykovednej práce. V období po oslobodení /roky 1945-1950/ sa len pomaly mohli začať práce v organizovaní Jazykového odboru MS, vo vydávaní časopisov a odborných publikácií. Obnovila sa Slovenská reč ako časopis pre otázky jazykovej kultúry za redakcie E. Jónu, samostatný Jazykovedný sborník za redakcie J. Stanislava. Pre jazykový odbor nepodarilo sa získať nových skúsených pracovníkov, funkciu referenta vykonával E. Jóna, ktorý bol pre túto činnosť uvoľnený zo školských služieb. Predsa však i za týchto okolností začala sa práca rozvíjať do hĺbky aj do šírky. Ťažkosti vznikli, keď v Bratislave štrukturalisticky orientovaní jazykovedci založili nový časopis *Slovo a tvar* /1947/ a keď sa mal obnoviť časopis *Linguistica Sloveca*. Udržiavať dobrú úroveň jazykovedných časopisov bolo možno len s vypätím síl. - V Slovenskej reči i v KOMS atď. /relácie v rozhlasu "Hovoríte správne?"/ prejavovala sa po roku 1948 snaha o demokratizáciu spisovného jazyka a uverejňovali sa informácie zo sovietskej jazykovedy.

K otázkam radikálnej reformy slovenského pravopisu Matica slovenská zaujala rezervované stanovisko z príčin zásadných /zďobrazňovali sa v zmysle Škultétyho názorov slovenské súvislosti nášho pravopisu/ i praktických /rekonštrukčné práce vyčerpávali sily, vydavateľská činnosť sa rozrastala/. Pravidlá slovenského pravopisu vyšli v novom, revidovanom vydaní /1949/ ako dotlač vydania z roku 1940, len bez ilustračného materiálu z obdobia slovenské-

ho štátu. Roku 1946 vychádza v zošitoch Slovník spisovného jazyka slovenského, ktorý sa chystal za vojny. Ako dokladový slovník významy slov ilustroval citátmi z diel klasikov i novších spisovateľov, z ktorých niektorí sa za vojny kompromitovali spoluprácou s fašizmom. Po dokončení I. dielu /A-J/ vydávanie slovníka v Matici slovenskej sa zastavilo. Po reorganizácii Matice slovenskej presťahovala sa roku 1950 i Slovenská reč do Bratislavy. V Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied sústredila sa všetka jazykovedná práca, sem prešli niektorí pracovníci z Matice, sem sa presťahovali redakcie časopisov i slovníkový materiál a tu sa chystali na novom, širšom základe slovníkovej práce i práce na novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu. Slovenská akadémia vied stále sa tak v istom zmysle dedičkou vedeckých odborov Matice slovenskej.

Riešením národnostnej otázky na marxistických princípoch v obnovenom štáte Čechov a Slovákov zanikli jazykové spory. Nové úlohy pri budovaní socializmu vyžiadali si novú organizáciu vedeckých a ľudovýchovných inštitúcií, medzi ktorými Matica slovenskej ostala významná a čestná úloha národnej knižnice.

Keď sa pri príležitosti stého výročia založenia Matice slovenskej kriticky hodnotili klady a zápory v jej jazykovednej práci po jej obnovení v roku 1919, bolo možno konštatovať, že tri desaťročia i pri niektorých nedostatkoch boli dôležitým úsekom v dejinách slovenského jazyka a slovenskej jazykovedy.

**Ľudová architektúra
a bývanie na Slovensku**

Soňa Kovačevičová

Na Slovensku i napriek dynamickému civilizačnému prerozu a z neho vyplývajúcej protikladnosti dodnes nachádzame oblasti, ktoré charakterizuje harmonické spojenie sídla s okolitou krajinou a prírodou. Tieto sídla - podobne ako okolitú krajinu - po storočia vytváral a dotváral človek svojou prácou a oživoval ich svojím aktívnym alebo pasívnym pôsobením. A naopak táto horská a nížinná karpatská príroda spätne pôsobila na človeka a jeho konanie, zamestnanie, na stavebný materiál i na formy sídel. Život človeka sa utváral a prebiehal v rámci obydľia, v miestach určených na prácu, odpočinok, zábavu i na obrady. Tieto miesta existovali v podobe verejného alebo súkromného, voľného alebo uzavretého priestoru. Všetky tieto okolnosti mali význam pri utváraní a dotváraní jednotlivých sídelných typov. Na ich formovanie mali však vplyv i ďalšie činitele. Medzi nimi dôležité miesto zastávajú nariadenia svetskej i cirkevnej moci, motivované ekonomickými, právnymi i ideologickými aspektami. Tak sa vytvoril úzus, že i na Slovensku do 19. storočia vo väčšine vidieckych sídel dominantou položenou na vyvýšenine pri dedine alebo centrom lokalizovaným uprostred obce bol kostol. Tejto sakrálnej budove pripadla v urbanistickom rozvoji lokality jedna z dôležitých funkcií. Na Slovensku však existujú sídla, ktorých dominantou bol hrad - sídlo svetskej moci. Najimpozantnejšie sú však sídla, ktorých dominantu tvorí horské pásmo alebo jeho najvyšší vrchol. Od 19. storočia sa novými centrami i novými

mi dominantami stávajú školské, administratívne a neskôr i kultúrne a obchodné centrá.

Podľa dokladov, ktoré nám poskytujú dnešné sídla i podľa archeologických nálezov vyskytovali sa na území Slovenska od ranného stredoveku sídla s pravidelnou i nepravidelnou zástavbou okolo ulice. Najmenej dokladov na Slovensku - na rozdiel od Čiech a Moravy - máme k sídelným formám zvaným okružlice. Medzi mladšie sídelné formy sa ráta reťazová zástavba vyvinutá v úzkych horských údoliach obývaných baníkmi alebo pastiermi. Na západnom a strednom Slovensku rozsiahle územia patriace k obciam sú osídlené samotami, ktoré majú rôzne lokálne názvy, napríklad lazy, kopanice, grapy a pod. Toto osídľovanie môžeme pozorovať od 17. storočia; súvisí so zaberaním pôdy ležiacej ďaleko od materskej obce. Tieto samoty majú obyčajne meno podľa rodín, ktoré ich pôvodne založili, alebo podľa miestnej toponymie. Počínajúc 19. storočím sa staré sídelné formy utvárané tradíciou, spôsobom práce i právnymi predpismi začali meniť a nadobúdať charakter hromadnej, pravidelnej i nepravidelnej zástavby. Príčiny týchto zmien treba hľadať v preľudnatenosti vidieka i v názore, že pravidelná zástavba okolo ulice je krajšia, než zástavba v zhlukoch.

Rozdiely medzi domami na severnom a južnom, západnom a východnom Slovensku sa po storočia utvárali v závislosti na práci, potrebách, požiadavkách a možnostiach obyvateľstva i na prírodných podmienkach a surovinových zdrojoch. Tento proces, samozrejme, postupoval v stálom kontakte s vývojom architektúry miest, šľachtických dvorov i technických stavieb na území strednej Európy, ktorej časťou je i Slovensko. Preto v ľudovej architektúre na Slovensku nájdeme okrem znakov charakterizujúcich vývoj slovenského domu i prvky jednotlivých stavebných štý-

lov. Tieto dobové prvky postupne splynuli s miestnymi, domácimi, tradičnými formami, ktorých korene môžeme často pozorovať v príbytkoch slovanských i neslovanských obyvateľov sídliačich na území Slovenska v dobe historickej i skôr /napr. zrubové i stĺpové konštrukcie, pletivo, kamenné murivo/. Tak napríklad v technológii a v niektorých konštrukciách drevenej architektúry v horských oblastiach sú obsiahnuté prvky gotiky, renesancie i baroka. Hlinená architektúra južného a západného Slovenska uchováva niektoré stavebné a tvaroslovné prvky románskej, barokovej, klasicistickej i secesnej architektúry. Stredoslovenská kamenná architektúra nadväzuje v technológii a v prvkoch výzdoby na renesanciu, aj keď v niektorých spôsoboch, akými bolo robené kamenné murivo, zachovali sa technologické postupy známe už z veľkomorevských stavieb. Technologické postupy, konštrukcie a tvaroslovné prvky sa v jednotlivých oblastiach udržali podľa toho, či kraj po hospodárskej alebo spoločenskej stránke zaostával, alebo išiel dopredu. Pretože sa na Slovensku dodnes zachovali nielen mnohé neporušené celky ľudovej architektúry v podobe starých miest, veľkých aj malých kostolov, hradov i zámkov, tvoria jednotlivé oblasti skoro neporušené architektonické celky, v ktorých vedľa seba existujú stavby rôznych spoločenských vrstiev, pochádzajúcich z jedného alebo viacerých vývojových období.

Ľudové bývanie vznikalo v stálom spojení s prírodou a prácou i s potrebami stavebníka a s technologickými znalosťami staviteľa. Preto dodnes svojou rozmanitosťou a priestorovou členitosťou predstavuje stav a stupeň diferencovanosti bývania roľníkov, pastierov, drevorubačov, mestských a vidieckych remeselníkov a baníkov. Diferenciácia sa prejavuje vo veľkosti domov, v ich priestorovom a vertikálnom členení i v používaní niektorých stavebných

materiálov a postupov charakteristických pre určité geografické celky. Tak napr. na severnom a čiastočne i strednom Slovensku ihličnaté lesy poskytovali dostatok ľahko opracovateľného stavebného materiálu, z ktorého sa stavalo až do poloviny nášho storočia. Vlastnosti dreva poznávali stavitelia i stavebníci počas svojho života i v práci. Skúsenosti s technickým stavebným postupom a konštrukciami odovzdávala jedna generácia druhej. Dostatok tohto materiálu a zručnosť dosiaľ žijúcich majstrov spôsobila, že ešte dnes nachádzame v teréne nielen jednotlivé stavby, ale celé areály drevenej architektúry /napr. na Orave, Horehroní, na Spiši/. Zaoštievanie hospodárskeho a spoločenského života na samotách spôsobilo, že dodnes sa na gemerských, novohradských a zvolenských lazoch zachovali dvojpriestorové a trojpriestorové malé zrubové stavby. Tieto ojedinelé zachované objekty svedčia o tom, ako v 18. storočí bývali na samotách chudobnejšie stredoslovenské rodiny. Konštrukcia okien tvorených štrbinou medzi dvoma trámami, alebo zaskleným oknom veľkým len na šírku trámu, dvere bez zárubní, zavesené len na drevených pántoch a strechy položené na polsoche sú však dokladom ešte starších spôsobov, ktoré boli rozšírené, odvolávajúce sa na ikonografiu, všade tam, kde sa stavalo z dreva. Na Orave okrem drevených zrubových prízemných stavieb existujú i drevené dvojposchodové zemianske a remeselnícke domy, v ktorých sa prízemie alebo poschodie používalo na sklady alebo dielne. Ukážkou využitia dreva na stavby veľkých diferencovaných domov sú príbytky baníkov alebo drevorubačov, v ktorých často bývalo i niekoľko rodín. A práve toto spolunažívanie niekoľkých rodín pod spoločnou strechou malo za následok diferenciáciu a zväčšenie priestorov. Zmeny života a nedostatok stavebného materiálu v polovici nášho storočia viedli k postupnému zániku týchto stavieb /Hu-

bová, Kremnica, Nová Vyšná Boca/. Prírodné podmienky a spôsoby hospodárenia v hornom Spiši - podobne ako v poľských karpatských oblastiach - podnietili vznik uzavretých átriových dvorov obostavených domom a hospodárskymi budovami. Týmto "pevnosťkami" chránili obyvatelia seba i dobytok pred prírodnými živlami, divokou zverou a pred zbojníkmi /napr. Ždiar, Osturňa/. Na východnom Slovensku tradičné radenie priestorov za sebou pozmenili tým, že komoru stavali pri izbe, takže v priečelí domu boli umiestnené okná izby i skladového priestoru. Predĺžené podstrešie domov i stodôl sa využívalo na skladové priestory. Toto hromadenie priestorov rôzneho druhu pod jednou strechou sa prenáša zo starých drevených stavieb i na novšie murované domy. Na severovýchodnom Slovensku potreba vytvoriť nehorľavé skladovacie priestory, nazývané sypance alebo sýpky, spôsobila, že bolo zachované zastrešenie vytvorené ihlanovite ustupujúcimi vencami trámov. Takéto zastrešenie nachádzame aj na stredovekých ruských ikonách znázorňujúcich v druhom pláne pozorovacie veže drevených pevností. Na východnom Slovensku komunikačná odtrhnutosť kraja od ostatných oblastí, malé zárobkové možnosti a pomerne nevyvinuté poľnohospodárstvo v posledných dvoch storočiach mali vplyv na udržanie starých stavebných techník a konštrukcií, ktoré boli inde na Slovensku v súvislosti s intenzívnejším vývojom nahradené novšími stavebnými postupmi. So zmenami hospodárskej a spoločenskej štruktúry po roku 1945 dochádza i v tejto oblasti k veľkým zmenám vo vzhľade a výstavbe dedín. Drevo a pletivo ustupujú tehľám a domy s priestormi radenými za sebou i s komorou pri izbe sú nahradzované priestornými murovanými domami umiestnenými v širokých záhradách. Keby sme chceli charakterizovať umelecké pôsobenie drevenej architektúry jednotlivých oblastí Slovenska, môžeme konštatovať, že spočí-

va v maximálnom využití dreva a v spojení týchto vlastností s primernými technologickými stavebnými postupmi, s účelom stavby a so stavebníkovými možnosťami. Maliarska výzdoba je sekundárna a rezbárska ani zďaleka tak nedominuje ako v rumunskej a poľskej drevenej architektúre.

Druhým základným materiálom je hlina, ktorú stavebník často nachádzal na stavebnom pozemku. V súvislosti s touto okolnosťou a v súvislosti s použitými stavebnými technikami /vykladaním a nabíjaním/ pôsobí časť hlinených domov akoby múry vyrasteli priamo zo zeme. Vzhľadom na charakter pôdy boli oblasťami hlinenej architektúry západné a východné Slovensko. K rozšíreniu hlinených stavieb prispeli i osvietenecké tereziánske nariadenia, ktoré propagovali hlinené stavby na úkor drevených, pretože drevo sa v 19. storočí stalo dôležitou surovinou. Podobne ako pri drevených i pri hlinených stavbách na Slovensku sa zachovali staré stavebné princípy /vykladanie, nabíjanie, ohádzané pletivo/, ktoré dokladá európska archeológia nielen pre rané stredoveké, ale i pre staršie ľudské obydľia.

Na Žitnom ostrove ešte do veľkej živelnnej katastrofy, ktorá v roku 1966 v podobe povodne postihla túto skultúrovanú stepnú oblasť, existovali malé hlinené domy s esymetricky umiestneným oknom v priečelí a so strechou zavesenou na slemene a soche. Na úrodnej nížine v okolí Trnavy vytváralo intenzívne poľnohospodárstvo počínajúc 18. storočím podmienky pre bohatý rozvoj ľudového výtvarného umenia ovplyvneného barokom. V stavebných princípoch sa však okrem nepálenej tehly, propagovanej osvietenskými nariadeniami udržiavali i staré stavebné techniky. S týmito stavebnými technikami súvisí i rovnosť hlinou vymazaných obielených stien a ostrosť hrán okien, čo kontrastuje s barokovo a empírovo členenými a ornamentálne vyrezáva-

nými ráhami okien. Hlinenú architektúru na západnom i východnom Slovensku charakterizuje - podobne ako väčšinu drevenej architektúry - radenie priestorov za sebou. Od konca 19. storočia pozorujeme i tu snahu vytvárať ďalšie priestory, a to v podobe stĺpového podstrešia, ktoré nadobúda rôznu funkciu i stvárnenie /klasicistické, secesné a pod./. Stĺpové loggie týchto domov poukazujú na vzťah, ktorý existoval medzi ľudovou architektúrou a stavbami dedinských kúrií /zemanských príbytkov/. Potreba diferencovaného bývania hlavne remeselníkov na západnom Slovensku viedla k vytvoreniu dvojposchodových hlinených domov, v ktorých dielne, skladovacie priestory i spacie komory boli na poschodí /habánske domy, domy v okolí Myjavy/. Od začiatku 20. storočia pozorujeme však tendenciu stavať i v oblasti hlinenej architektúry z pálených tehál, čo sa dá spojovať so snahou o suché, hygienické bývanie. I keď v súčasnej dobe miestami staré techniky pretrvávajú, hlinené domy rýchle miznú, takže v obciach charakteristických týmito domami, krytými slamou alebo rákosom, nájdeme leďva dve-tri ukážky starších foriem bývania.

Tretím stavebným materiálom je kameň, ktorý nachádzame v stredoslovenských banských, remeselníckych, alebo i poľnohospodárskych mestách a dedinách. Mierou a princípom stavebného postupu s drevom je veľkosť a stupeň opracovanosti kmeňov stromov a princípom stavebného postupu s hlinou je navrstvovanie zeminy. Mierou a princípom kamenných stavieb sa stáva veľkosť opracovaného alebo neopracovaného kameňa, pričom stena sa vytvára pomocou spojiva, ale i bez neho iba ukladaním kameňa na kameň. Stena sa dotvárala omietkou alebo mazanicou, ktoré tvorili aj izoláciu. Otvory pre okná a dvere sa spevňovali kamennými prekladmi a ostiením. Na týchto miestach sa rozvinula kamenárska výzdoba týchto stavieb v podobe ornamentálnych relié-

fov, často i polychomovených. V reliéfnej výzdobe môžeme sledovať ornamentálne prvky renesančné, naproti tomu spôsoby kamenného muriva súvisia s kamennými stavbami románskymi, veľkomoravskými i staršími. V 20. storočí i v tejto oblasti začali kamenné stavby ustupovať tehlovým a tvárnicovým stavbám. Kamenné domy mévajú obyčajne kamennú podmurovku, alebo sú podpivničené; podpivničovaním sa vyrovnával terén pod obytnou časťou domu. Väčšina týchto domov má vo vstupnej miestnosti /pitvor/ komín a otvorené ohnisko, odkiaľ sa vykurovala aj kachľová pec v izbe. Krytinou týchto domov bol v severných oblastiach šindeľ, v južných slama. Kamenné domy na strednom Slovensku mali sýpku postavenú v uličnej zástavbe a dvor bol uzavretý hospodárskymi budovami a bránou. Preľudnenie a snaha každej rodiny bývať samostatne spôsobili, že na mieste sýpky sa staval dom, a tak sa postupne vytvárali dvojdomy so spoločným dvorom a bránou /Dobrá Niva a okolie/. V ornamentike brán prežívali staré symboly, ktoré nachádzame aj na miestnych náhrobníkoch, na trámoch domov i na priečeliach /Detva/. Spišské kamenné domy sa od stredoslovenských líšia konštrukciou strechy a dispozíciou domu. Majú pri izbe krytú vstupnú prechodnú miestnosť, nazývanú sieň. Postupne sa z tejto poďbrány, odkiaľ sa vchádzalo do izby aj do komory, a kde sa na otvorenom ohnisku i varilo, vytvorila dielňa alebo obchod. V hustej radovej zástavbe sa táto miestnosť zúžila na vstupnú a prechodovú predsieň. Variácie takýchto domov nachádzame na celom Spiši /okolie Levoče, Kežmarku, Gelnice a inde/.

Kamenná architektúra pôsobí dnes na nás doriešením priestorového členenia, kontrastom omazaných alebo omietnutých stien a mohutnosťou konštrukcie drevených striech, často bohato členených. Kamenná Architektúra vo svojich

celkoch i detailoch je dokladom vzťahov, ktoré existovali medzi bývaním v meste a na dedine.

Dom sa svojím priečelím zúčastňuje na rytme zástavby ulice. Na Slovensku boli v 19. a začiatkom 20. storočia charakteristické priečelia domov členené dvoma oknami s murovaným alebo dreveným štítom. Na vzhľade priečelia sa okrem stavebných konštrukčných prvkov zúčastňuje i lokálna "módnosť", vžitá v príslušnej lokalite v dobe stavby alebo prestavby domu. Tvar domového priečelia závisí aj od umeleckých a technických možností staviteľa a od požiadaviek stavebníka. Zatiaľ čo muž rozhodoval o materiáli, technike a konštrukcii stavby, o jej priestorovom členení, o vzhľade priečelia rozhodovala gazdina, ktorá s ostatnými ženskými obyvateľkami domu sa starala o jeho vzhľad a údržbu.

Rytmus ulice však závisí nielen od formy priečelia, ale aj od jeho farebnosti. V poslednom storočí sme svedkami toho, že domy na vidieku ich obyvatelia podľa vzoru kamenných a hlinených aj drevené omietajú a bielia, čo pochopiteľne mení vzhľad ulice. V poslednom polstoročí sa však zmenila aj používaná farebná škála. Líčenie hlinených, kamenných i drevených domov vápnom s prídáním modrej hlinky začali hlavne po druhej svetovej vojne nahradzovať natieraním hlinkovými farbami s pastelovými od-
tieňmi, alebo tvrdou brizolitovou žltou alebo šedou omietkou. V posledných desaťročiach stereotypnosť fasád nových štvorcových domov aj farebnosť starších domov spestrujú predzáhradky, do ktorých sú s obľubou vysádzané popínave, farebne kvitnúce rastliny. Podľa vzhľadu priečelia posudzuje kolektív obce majiteľa domu a jeho ženu, a preto sa predzáhradke rovnako ako priečeliu aj dnes venuje veľká starostlivosť.

Konštatovali sme, že dom svojím priečelím komuniku-

je so spoločenstvom obce. Naproti tomu členenie domu, jeho využitie, súvisí predovšetkým s potrebami rodiny, ktorá obýva dom. Tieto potreby sú podmienené kolobehom práce, veľkosťou rodiny obývajúcej dom a jej zvykmi. Zatiaľ čo vzhľad hospodárskej časti domu a dvora závisí od hospodára, vzhľad a využitie obytnej časti domu sú určované vkusom a schopnosťami gazdinej, alebo jej dcér. Keď gazdiná vedela zladať potreby rodiny so svojimi dispozíciami a naďaním, potom izba, pítvor s kuchyňou aj komora boli nielen účelne využité, ale aj čisté a pekné. V dobe, keď celá rodina mala len jednu obytnú miestnosť - izbu alebo chýžu - jednotlivé časti tohto priestoru boli zaříadené podľa funkcie, ktorú v živote rodiny plnili. V časti, kde stála pec a ohnisko, sústreďovala sa práca. V časti, kde stál stôl, sedávala hlava rodiny, tu sa jedlo, prijímali hostia a boli tu umiestnené aj obrazy, knihy, cenné listiny. Z tohto rozdelenia a využitia vyplývala aj výzdoba jednotlivých častí izby. Sústredila sa hlavne na steny okolo stola, kde boli zavesené obrázky svätých a neskôr aj rodinné pamiatky. Až v druhej polovici 19. storočia, keď sa z komory vyvinula druhá izba, predná izba postupne nadobúdala nové použitie. Život rodiny sa vtedy preniesol do zadnej teplej izby a z prednej izby sa stal reprezentačný priestor, v ktorom sa rodina schádzala na veľké sviatky a slávnosti; tu sa tiež prijímali vzácní hostia. Na základe tejto novej funkcie umiestňovali sa do prednej izby drahé, bohatým ornamentom zdobené kusy nábytku, textílií a keramiky, ktoré reprezentovali vkus a zámožnosť gazdu a gazdinej. Ich reprezentatívnosť bola však zábranou, aby sa v izbe mohlo žiť. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia na západnom Slovensku išli dekoratívne tendencie tak ďaleko, že sa v mnohých vidieckych domoch z prednej izby vyvinulo rodinné múzeum, v kto-

rom sa uchovali jednotlivé formy ľudového výtvarného umenia spred dvoch, troch storočí. V tejto dobe sa každodenný život odohrával v kuchyni alebo v zadnej izbe, kde sa umiestnil starý, pre život a prácu rodiny potrebný nábytok a kam sa postupne prikupoval nový nábytok, obyčajne mestských foriem, ktorý začal novým návykom rodiny lepšie vyhovovať než staré formy stoličiek, lavíc, truhiel a pod.

Zmeny vo využití priestorov domu viedli v druhej polovici 19. storočia na západnom Slovensku, v okolí Bratislavy, k vytvoreniu bohatých ornamentálnych kompozícií na stenách ohniska v pitvore. Ornamenty týchto nástenných malieb súvisia s kompozíciami miestnych výšiviek a s maľovaným dekorom na fajanse. V priestore pod komínom okolo otvoreného ohniska a na obrovnávke vonkajších stien domu sa bohaté maľované kompozície vyvinuli z účelového rozrušovania hlinkou vymazaných stien, čo sa robilo preto, aby na hladkých stenách nebolo vidieť šmuhy a škvrny spôsobené pri varení, alebo spôsobené dažďom a blatom. Pôvodne hladkú, hlinkou vymazanú stenu ženy rozrušovali geometrizovanými, pásovými vlnovkami i rastlinnými motívami, ktoré na mokré plochu nanášali pritom, omotaným handričkou. Dekor sa na stene objavil až po vysušení. Horné časti stien, ktoré neboli natoľko vystavené ušpičeniu, a preto sa líčili zriedkavejšie, sa ozdobovali zložitejším spôsobom. Hviezdicové a rozetové motívy, ako aj motívy kohútov sa nanášali na tmavý podklad vápnom pomocou zemískových odtlačkov, alebo pomocou papierových šablón, ktoré si maliarky pre tento účel vyrezávali do zemískov, alebo vystrihovali z papiera. Podobné motívy sa vyskytujú maľované, alebo vyrezávané na stĺpoch vstupných bránok, na trámoch domov, na priečeliach. Pretože sa ku všetkým týmto miestam domu viažu veľmi staro-

bylé obрядy spojené s kultom predkov - i s kultom ohňa, môžeme predpokladať, že starobylé rozetové, solárne a kohútie znaky sa na stenách ohníska udržali práve v spojitosti s prežívaním starých slovenských, predkresťanských zvykov a viery. Je samozrejmé, že vývojom nadobúdali nové stvárnenie, čím sa menila aj ich významovosť. V dobe, keď sa varenie prenieslo z otvoreného ohníska do samostatnej miestnosti, začali sa steny okolo starého ohníska ozdobovať bohatšie a pestrejšie. Na vápnom obiele steny maľovali maliarky štetcom v pestrých farbách rôzne vinuté a kyticové motívy, obyčajne komponované na osu. Táto symetria bola podmienená plochou, na ktorú sa maľovalo, ako aj tým, že maliarky často pracovali obidvoma rukami naraz. Pretože maliarky bývali často aj kresličkami výšiviek, výšivkový a maľovaný ornament sa navzájom ovplyvňovali. Na maľované motívy a kompozície pôsobil i dekor fajansy, ktoré v podobe tanierov a džbáňkov visela okolo ohníska.

Tak sa z kedysi pracovného priestoru od druhej polovice 19. storočia vyvíjala dekoratívna, reprezentačná vstupná miestnosť. Starú účelovú výzdobu, ochranné motívy i motívy dobové a prevzaté z rôznych druhov umenia, stvárňovali maliarky podľa svojich osobných vlôh v duchu umeleckého cítenia príslušného kolektívu, ktorého boli členmi. Tak sa stalo, že tieto nástenné maľby sa menili od maliarky k maliarke, z generácie na generáciu, ale aj z obce na obec.

Zmysel pre ornamentálne členenie veľkých plôch sa prejavil aj v tzv. chvíľkovom umení, akým bolo polievavanie priedomí a hrebanie piesku na dvore a na priedomí. Zatiaľ čo maliarkami ohnísk boli len niektoré šikovné ženy, hrebanie a polievavanie dvora patrilo k sobotným povinnostiam mladých dievčat, ktorým sa venovali po skon-

čení sobotnej práce a po upratení domu. Nástroje /palica, polievacia kanva/, ako aj potreba rýchlo zvládnuť veľkú plochu mali vplyv aj na výber a zvládnutie motívov. Preto sa používali hlavne vinuté, vlnovkové, špirálové, pletencové a osmičkové motívy komponované do neprerušovaných pásov.

Malovanie stien i dekoratívne polievanie a hrabanie dvora a priedomia zanikli so zmenou bývania a s používaním nových stavebných materiálov a postupov. Umelecký a dekoratívny cit žien na západnom Slovensku nadobúda nové uplatnenie, a to hlavne vo výbere a zariadení interiéru a v záhradkovej úprave dvora.

Ľudové kostolíky

Monumentálnu funkciu plastiky nadobúdajú dnes hlavne ľudové kostolíky a zvonice, ktoré postupne strácajú svoje pôvodné určenie. Pri sledovaní jednotlivých typov sídel sme sa už zmienili o tom, že dedínske kostolíky, rovnako ako zvonice, najčastejšie stáli uprostred obce, alebo na návrší nad ňou, čo súviselo s ideológiou doby, v ktorej vznikali. Iba protestantské kostoly a židovské synagógy nemali takéto miesto, pretože do poslednej tretiny 18. storočia podľa predpisov mohli byť postavené iba za dedinou.

Z historických a archeologických dokladov usudzujeme, že obyvatelia horských zalesnených oblastí stavali kostoly z dreva už v dobe príchodu kresťanstva, pričom nadväzovali na miestne stavebné tradície. Postupne sa tieto kostoly nahradzovali kamennými a tehlovými. Preto sa drevené kostoly udržali hlavne v tých oblastiach, kde bol dostatok dreva. Najstaršie zachované pochádzajú z 15. storočia. Pre tieto drevené kostolíky je typické, že sa v ich architektonickom členení, interiérovom zariadení a

maliarskej výzdobe zachovali doklady vzájomného kultúrneho pôsobenia západu a východu, severu a juhu, podobne ako v ľudovom bývaní. Toto kultúrne a umelecké pôsobenie sa stupňuje s vierovyznaním, ktorému kostolíky slúžili i s dobou, v ktorej vznikali. Pri drevených kostoloch postavených katolíkmí je zrejmá snaha po halovom ústrednom riešení priestoru, ktoré pomáhalo sústrediť pozornosť veriacich na liturgiu. Takéto riešenie priestoru charakterizuje západoeurópske a juhoeurópske sakrálné stavby. Na kostoloch určených pre stúpencov gréckokatolíckeho vierovyznania je markantné zoskupovanie priestorov, čo zvýrazňuje aj oddelenie lože od svätyne ikonostasom. Protestantské kostoly, ktoré vznikali koncom 17. a v 18. storočia, charakterizuje okrem halového priestorového riešenia i snaha po krížovom centrálnom pôdoryse. Takéto riešenie dispozície umožňovalo kazateľa dobre vidieť a počuť /Paludza, Kežmarok/. Centrálné krížové riešenie je charakteristické pre severoeurópske protestantské kostoly.

Existujú doklady, že zložité konštrukcie veľkých drevených protestantských kostolov i bizarných pravoslávnych cirkví postavili domáci tesári, ktorí sa vyznačovali tvorivou invenciou a remeselnou zručnosťou. Nosnosť trémov a konštrukcií určili na základe skúseností získaných od predchádzajúcich generácií i vlastnou prácou na stavbe mestských domov, kostolov a opevnení. Na stenách a empórach drevených katolíckych, evanjelických a pravoslávnych kostolov existuje okrem rustikalizovanej ornamentálnej výzdoby i výzdoba maľovaná. Z dvesto doložených drevených rímskokatolíckych, gréckokatolíckych, evanjelických kostolov a židovských synagóg sa do dnešnej doby zachovalo 45 gréckokatolíckych, 10 rímskokatolíckych, 7 evanjelických kostolov a 1 drevená synagóga. Pretože prestávajú slúžiť svojej pôvodnej funkcii, zriaďujú sa

v nich múzeá, alebo sú ako celky chránené na mieste.

V obciach, kde nemali kostol alebo modlitebňu, stavali z dreva, alebo kameňa zvonice. Na Slovensku existujú jednoduché, zhotovené zo sochového samorastu /hlavne na Žitnom ostrove/. V horských oblastiach sa zachovali zložitejšie konštrukcie kryté striežkou. Vyskytujú sa však i mohutné renesančné kampanily i drevené zložité konštrukcie, ktoré v 16. až 18. storočí postavili miestni remeselníci, ktorí poznali zložitosť tesárskych konštrukcií. Hlas zvonov umiestnených v týchto zvoniciach - často storočia ten istý - nielen zvolával veriacich k modlitbám, ale i oznamoval obyvateľom čas a varoval ich pred nebezpečím.

Staršie murované i drevené kampanily stojace samostatne pred kostolmi, dokladajú starý stredoveký spôsob stavby kostolov, v ktorých kostolná loď nebola spojená s podvežím. Samostatné zvonice evanjelických kostolov vznikali na základe nariadení, že protestantské kostoly nesmú mať veže. Medzi konštrukčne i tvarovo najpozoruhodnejšie patrí zvonica v Starej Haliči, ktorú postavil mlynársky majster Ján Polónyi. V súčasnej dobe nezainteresovaného obdivovateľa týchto architektonických foriem málokedy napadne, že tvar archaiských i konštrukčne zložitých zvoníc je podmienený predovšetkým samonosnou konštrukciou, ktorá je podobná konštrukcií dnešných oceľových stožiarov, i funkciou, ktorú tieto zvonice mali plniť: čo najďalej doniesť neskreslený hlas zvona.

Treba povedať, že starší stupeň ľudovej architektúry nachádzame v prítomnosti už len v rudimentárnej forme. A preto musíme stav, ktorý existoval ešte začiatkom 20. storočia v exteriéroch a interiéroch, rekonštruovať podľa dokladov. Môžeme konštatovať, že ľudovú architektúru na Slovensku charakterizovalo využitie materiálu viazané na určitý spôsob stavby a konštrukcie. Tieto zložky sa

podriaďovali spôsobu života a práce v nížinatých alebo horských krajoch. S podobnými požiadavkami sme sa stretli i v modernej architektúre v 20. a 30. rokoch nášho storočia.

Maľované a rezbárske výzdoba nebola v staršom štádiu pre exteriér domu určujúca. Koncom 19. storočia však na západnom Slovensku došlo k nerastaniu dekoratívnych prvkov v interiéri. Tým sa tieto miestnosti stali pre každodenný život neúčelnými a nedobudli reprezentačné funkcie. Pre vlastné bývanie sa začali tvoriť nové priestory zariadené tak, aby vyhovovali novým druhom práce a novým spôsobom varenia. Tento stav reprezentačnej miestnosti a obývacej kuchyne pretrváva dodnes, a to nielen v nových domoch, postavených na základe individuálnej výstavby, ale často i v spôsobe obývania bytov v nových mestských sídliskách.

**Prehľad vývoja
architektonickej tvorby
na Slovensku**

Martin Kusý

Na území dnešného Slovenska sa od veľkého sťahovania národov v 5. - 6., ba ešte i vo 4. storočí n.l. netrvalo usadili Slovania. Už predtým boli na tomto území staré civilizácie, ktorých kontinuálnu prítomnosť stále podrobnejšie sledujeme od poslednej doby ľadovej. Tak napríklad už i v staršej dobe železnej - halštadskej /asi 750 p.n.p./ tu boli predkovia Slovanov a postupne tu nachádzame aj výrobky južnej-etruskej kultúry i juhovýchodnej-ekýtskej kultúry. V 3. storočí p.n.l. sídlili na slovenských nížinách Kelti, potom Dékovia i Tráci. V 1. a 2. storočí n.l. prichádzame do styku s Rímom /nález v Trenčíne r. 179/. Počas veľkého sťahovania národov tedaľto prechádzajú Góti, Huni, Langobardi a začiatkom 6. storočia Avari, ktorí prijímali do svojich družín aj miestnych Slovanov. Po rozvrátení avarskej ríše 791-796 Frankami ako aj nad-dunajskými a korutánskymi Slovanmi sa objavili nad Stredným Dunajom dve slovanské kniežatstvá: moravské a nitrianske ako rannofeudálne štáty. Po rozložení Veľkej Moravy v čase od r. 906-907 do r. 1200 podmanili Slovensko Maďari. Bipolarita Východo-západná sa po Cyrilo-Metodovskej misii /864/ neskôršie rozvíjala v prospech západnej - rímskej kultúry - /hoci hlavne južné Slovensko bolo vyplienené za vpádu Tatarov 1242, obsadené Turkami od 15. storočia a pod./.

Táto kultúra je doložená už z čias Veľkomoravskej ríše mnohými kamennými, murovanými stavbami kostolov i palácov zachovaných v základových i vyšších zbytkoch mú-

rov postupne odkrývaných /napríklad na Slovensku lokalita Nitra a okolie, Devín, Bíňa nad Hronom, Pobeďín/. Prvé priestorové a dosiaľ živé sú rannorománske architektúry z konca 10. a začiatku 11. storočia. Pre nás sú z nich najvýznamnejšie malé tzv. panské kostoly, ktoré vychádzajú z domácej tradície a dokumentujú dodnes príkladné zakončovanie architektúry do prírody, aj zásadné pochopenie a vyjadrenie účelu /Drážovce pri Nitre, Pomínovce, Kalinčiekovo/. Z množstva ďalších románskych stavieb sa po ich prvom ničení za tatarského vpádu /1241-2/ zachovali napríklad hradné rotundy /Skalica, Dechtice, Bíňa/, karnery /Banská Štiavnica/, kláštorné kostoly v oblasti stredoslovenských banských miest ako trojlodné baziliky /Krupina, Dobrá Niva, Banská Bystrica/, opátske kostoly /Bzovík, Hronský Beňadik, Spišská Kapitula s prehĺbenou priestorovou proporcionalitou a pomerne akcentovanou výškou hlavnej lože/, menšie kláštorné kostolíky /Ilja s krásnym portálom, Bíňa s priečnou ložou/. -

Namiesto staršej kláštornej organizácie nastúpili v gotike v umeleckej i stavebnej činnosti stavebné huty, ktoré riešili stavebné úlohy miest kolektívnym príspevkom obyvateľstva. Začala sa výstavba kamenných a murovaných meštianskych domov, tržníc, skladov i radníc /Levoča, Bardejov, Bratislava/. V starších chrámových jednolodových stavbách zdomácnelo zaklenutie na stredný stĺp, alebo pilier /Žehra, Spišská Sobota, Dravce/; staršie stavby sa rozširovali bočnými kaplnkami alebo loďmi. V druhej polovici 14. storočia už prevládajú bohaté hviezdicové, sieťové a krúžené klenby /Spišská Nová Ves, Spišské Vlachy, Hronský Beňadik, Spišský Štvrtok - kaplnka Zápoľského, v Bratislave dóm sv. Martina, kostol Klarisiiek, kaplnka sv. Jána u františkánov/. Pri vtedajšej najväčšej stavebnej úlohe, pri katedrále sv. Alžbety v Košiciach, vyšiel

staviteľ z koncepcie viacloďnej halovej dispozície. Hlavne od poslednej tretiny 14. storočia sa v mestách usadzujú žobrácke rédy /dominikáni, minoriti/, ktoré stavajú v blízkosti hradieb a aj chudoby, kláštory a kostoly /Levoča, Košice, Bratislava, Skalica/. Typologickým vzorom sa stal jednolodný kostol s bohato členenou klenbou. V mestách sa pre chorých a prstarnutých stavali nemocnice s menšími kostolmi /Banská Bystrica, Kremnica, Banské Štiavnice, Košice/. Prenikanie vyvinutejších foriem italsko-francúzskeho života za Anjouovcov v 14. storočí prinieslo i nový typ hradu a pravidelným štvorcovým arkádovým nádvorím a nárožnými baštami odvodenými z italského "castella" /Zvolenský zámok, Viglašský hrad/. V 16. storočí doznieva neskorá gotika a začína sa bohaté renesančné tvorba.

Dôležitosť slovenského územia pri obrane Európy pred Turkami si vyžadovala vysoko kvalitné pevnostné stavby v 16. - 17. storočí /Nové Zámky/. Protestantské predstavenstvá obcí a miest podporovali stavby jednotného urbanistického komplexu: škola, kostol, radnica a najmä stojaca zvonica, či mestská veža /Kežmarok, Spišská Belá, Poprad, Spišská Sobota, Rožňava, Trnava/. Oblúbené boli štítové atiky z protipožiarnych dôvodov /Kremnica/, z okrasných dôvodov /Senec, Pezinok/ a z vysoko dekoratívnych dôvodov hlavne na východnom Slovensku /Kežmarok, Strážky, Prešov/ aj na kostolných vežiach a zvoniciach. Šľachta stavala typ opevnených kúrií /Betlanovce/, renovujú sa hrady /Bratislava, Trenčín, Orava/, prístavujú sa loggie a arkádové chodby a freskami /Bytča, Halič/.

Prechod renesancie do baroka bol na Slovensku plynulý a nenápadný. Baroková architektúra 17. storočia sa presadzovala rannými formami /Trnava - univerzitný kostol/. Po likvidácii posledného protihabsburského povstania sa Slovensko dostalo do výtvarnej oblasti Viedne. Celkový vývoj

v 18. storočí charakterizuje barokový klasicizmus. Nesko-ro barokové a rokokové stavby 18. storočia boli v menšine /kostoly v Nitre, Prievidzi a v Bratislave kostol sv. Trojice, kaplnka sv. Jána pri dome sv. Martina, letné sídla Gražalkoviča, arcibiskupa, Asprementovcov/.

Od konca 18. storočia do 40 rokov 19. storočia charakterizuje architektúru na Slovensku klasicizmus, ktorý ovládol všetky druhy stavieb vrátane začínajúceho priemyslu a dopravy. Prvé obdobie - tereziánsky klasicizmus - do konca 18. storočia, charakterizuje oficiálne umenie absolutistického štátu /Bratislava - Primaciálny palác od M. Hefeleho 1778-1781/. Druhé obdobie je charakterizované prevládajúcou črtou meštianskeho klasicizmu. Mení sa urbanizmus dedín - proti uzavretosti jednotlivých dvorov sa formuje verejné priestranstvo, rozvíjajú sa nové formy, ako sú žužľo, portikus, podstienky so stĺporadím. Dediny dokonponovávajú zemanské kúrie a kaštiele s parkami /Liptovský Hrádok, Jasenová na Orave, Gbelany pri Žiline, i kaštiele Topoľčany a Dolná Krupá ako súbor uprostred dediny s príľahlým parkom/.

Typické sú meštianske domy napríklad v Bratislave od Ignáca Feiglera st. na Suchom Mýte 9, ul. Československej armády 18, námestie SNP 10 a 37 aj mestský špitál s kostolom sv. Ladislava na ulici Československej armády, bývalý župný dom na Októbrovom námestí. Bohatšiu architektúru majú šľachtické mestské paláce v Bratislave, v Kočiciach. V tomto období sa realizovali aj župné domy /Dolný Kubín, Šahy, Rimavská Sobota a najznámejší v Levoči od Antona Povolného, ako aj mestské reduty /Jelšava, Kežmarok/. Ev. cirkev stavala centrálné kostoly /Bratislava, Levoča, v Banskej Bystrici od M. Pollaka/. Začala sa výstavba kúpeľov /Piešťany, Sliač/, priemyselných stavieb /železiarsky priemysel Pohorelá, Polomka, súkenka v Uhrovci/, ako aj

dopravných stavieb /prvé železničné mosty na tratiach z Bratislavy do Sereče cez Trnavu a cez Marchegg do Viedne/.

Pomerne intenzívnu výstavbu do konca 19. storočia, ba až do prvej svetovej vojny charakterizuje romantizmus a eklekticizmus. V tomto období nastupujú aj slovenskí architekti J. Bobula /autor budovy Matice slovenskej v Martine 1964-1965/, B. Bulle /kostoly, v Martine výstava výšiviek a Národný dom/, D. Jurkovič /Dom kultúry v Skalici, cintoríny v Haliči, stavby v Čechách a na Morave/, M. Haruinc /kostoly, banky v Martine, Trnave, Palace sanatórium dr. Szontagha v Novom Smokovci/. Moderna nastupuje na Slovensku koncom 19. storočia z centier Rakúsko-Uhorskej monarchie vo Viedni a Budapešti vo forme secesie a racionalizmu. Viedenský architekt J. Schiller projektoval dom na Štúrovej ulici 6b; budapeštiansky Hegedüs a Böhm hotel Thermia v Piešťanoch a E. Lechner ensemble školy na ulici Červenej armády s príslahlým Modrým kostolíkom a ferou v tzv. "maďarskom národnom štýle". Racionalistickú architektúru v Bratislave realizoval viedenský architekt J. Schmidt na ensemble ev. nemocnice na Palisádach a budapeštiansky architekt N. Körössi na bankovej budove na námestí 4. apríla. Všetky uvedené architektúry i názory sa uplatňujú súbežne s neorenesanciou realizovanou napríklad pri výstavbe vysokých škôl v Banskej Štiavnici, na košickej právnickej akadémii, ako aj na pripravovanej výstavbe bratislavskej klinickej nemocnice, ktorá sa pre začatie prvej svetovej vojny nerealizovala.

Vzťah k doznievajúcejmu eklekticizmu, neorenesancii, secesii, racionalizmu, ku kváseniu v avantgardnom umení v Sovietskom zväze i na Západe, k novému spoločenskému zriadeniu v novom štáte - to všetko a mnoho ďalších problémov, pripadlo riešiť nastupujúcej generácii architektov po našom národnom oslobodení v roku 1918.

Prvé prejavy nadväzujú na český kubizmus /bytové výstavba v Bratislave, školy vo Zvolene, Skalici/, na predvojnový racionalizmus /I. Barta v Martine byty a provizórium gymnázia, Marek v Trnave ev. kostol/, na cudzie vzory /v Bratislave YMCA americký a bytovka na Kukoreliho ulici holandský vzor/, prípadne ukazujú individualistické poňatia /D. Jurkovič mohyla na Bradle/. Funkcionalistická architektúra sa začína naplno rozvíjať po celoslovenskej výstave k desiatemu výročiu republiky v najplodnejších rokoch 1928-1932. Svetová hospodárska kríza zahatela spoločný vývoj. V snahe chrániť stavovské záujmy začínajú v roku 1931 stavitelia vydávať časopis Slovenský stavitel' a s malým predstihom začína A. Szönyi vydávať druhý odborný časopis Forum a o pár rokov začal za Belkušovho redigovania vychádzať Technický obzor slovenský. Všetky uvedené časopisy za fašistického Slovenského štátu postupne zanikli.

Mnohotvárnú architektúru medzivojnového obdobia rokov 1925-1939 charakterizuje v urbanizme príprava regulačných plánov, z ktorých sa v súlade s možnosťami spoločenského zriadenia máločo realizovalo. Veľkorysejšie koncepty sa realizovali v Trenčíne na Sihoti, pri novej výstavbe vyhoŕeného Važca a Batova výstavba Partizánskeho a Svitú pod Tatrami. V bytovej výstavbe najprogressívnejšie výsledky dosiahla družstevná výstavba. Napríklad v Bratislave je to od J. Marka Avión, od B. Weinwurma Unitas na Melinovského ulici a Nová doba na Vajnorskej ceste, ako aj od J. Poláška kolónia bankových úradníkov v Košiciach pri Komenského ulici. Z objektov hromadného bývania zasluhujú si pozornosť internát na Lafronconi pri Karloveskej ceste od K. Šilingera, v Tatranskej Lomnici zotavovňa Morava od B. Fuchsa, v Piešťanoch hotely Excelzion a Eden od P. Weisza a v Bratislave malý penzión - dnešná Perugia na Zelennej ulici od A. Slatinského.

Vedľa palácovitej výstavby škôl presadzovaných vtedajším Ministerstvom verejných prác /v Martine bývalé zdravotnícke školy od J. Pecla a Štátny ústav pre zvelaďovanie živnosti od Fr. Krupku/ sa vyjasňovaním základných vzťahov v školskej prevádzke zaoberal Juraj Chorvát /školy v Malackách, Brezová pod Bradlom/ a po ňom ďalší architekti po celom území Slovenska /M. Sheer v Žiline, F. Bednárik v Banskej Bystrici na nábreží, V. Šebor v Martine/.

Zanedbané výstavba zdravotníckych zariadení sa realizovala na rôznych úrovniach. V Martine sa postupne stavali rôzne pavilóny bez ujasneného konceptu, v Humennom pavilónová nemocnica od J. Krču. Výstavba sanatórií a liečebných ústavov bola na vyššej úrovni. Vidieť to na sanatóriu pre tuberkulózných vo Vyšných Hágoch od F. A. Libru a J. Kanna, na ošetrovni od J. Krejčera v Trenčianskych Tepliciach alebo aj na výstavbe kúpeľov Sliač, od I. Stockara a malom sanatóriu Dr. Kocho v Bratislave na Palisádach od D. Jurkoviča v spolupráci s Mergancom a Klímešom.

Po prekonaní krízového obdobia sa realizovala pomerne rozsiahle výstavba kúpalísk, z ktorých sú najprogressívnejšie piešťanská Eva od V. Kolátora, F. Wimmera a A. Szönyiho a v Trenčianskych Tepliciach Zelená žaba od B. Fuchsa.

Verejné stavby najrôznejších účelov predstavujú aj rôznu kvalitu. Už spomínaný retardačný vplyv Ministerstva verejných prác sa odzrkadľuje v konceptoch odvodených z klasicizmu; napríklad na administratívnych budovách v Bratislave od Fr. Krupku na bývalých Finančných úradoch na Martanovičovej ulici, na bývalom policajnom riaditeľstve na ulici Československej armády, na bývalej burze na Šafárikovom námestí od A. Balána a J. Grossmanna na riaditeľstve Železníc na Klemensovej ulici, od A. Skuteczského a Holescha na Justičnom paláci na Záhradníckej ulici. No-

vé nekonvenčné riešenia predstavujú v Bratislave od J. Tvarožka Mestská sporiteľňa, od E. Belluša na námestí SNP komplex troch družstevných domov a mestské sporiteľne v Banskej Bystrici a v Martine. Múzeá na Slovensku tri razy riešil autor mnohých sakrálnych stavieb M. M. Harminc, a to v Martine v rokoch 1906 a 1931 a v Bratislave v roku 1925.

Obchodné domy v každom mestečku realizovala firma Bata na podklade typizačných projektov vypracovaných Le Corbusierom. Z priemyselných a inžinierskych stavieb zasluhujú pozornosť od E. Belluša v Trnave automatický mlyn a voďojem, v Piešťanoch kolonádový most na Kúpeľný ostrov, ako aj od D. Jurkoviča budovy vysutej osobnej lanovky Tatranská Lomnica - Lomnický štít.

Priekopnícky zakladateľský elán funkcionalistickej architektúry sa pokúsila zastaviť fašistická diktatúra vo vojnovom období rokov 1939-1945. Nová vládnuca trieda nebola schopná ani riešiť ľudské problémy, ani presadiť hitlerovskú nacistickú architektúru. Dokončujú sa staršie projekty /v Bratislave Okresná sociálna poisťovňa na Bazaručovej ulici od A. Balána, bývalá Hypotečná a komunálna banka na Gorkého ulici 13 od E. Belluša, bývalé sídlo Slovenskej obilnej spoločnosti na Hlbokej ceste od J. Tvarožka, v Martine gymnázium od B. Fuchsa/. Zo začatých zasluhujú zmienku v Bratislave prvá bunková administratívna budova na Štefanovičovej ulici od V. Houdeka, ktorý s Fr. Bednárikom projektoval aj štátnu hvezdáreň na Skalnatom plese, od F. Čapku Mestská tržnica v Žiline a ako negatívne príklady súbor divadla a školy v Žiline na zvýšenej terese mesta a administratívno-obytná budova so zábavným lokalom v Bratislave na Gorkého ulici.

Vojenské a politické víťazstvo nad fašizmom a obnovenie Československa ako ľudovodemokratického štátu vytvorí-

lo podmienky pre nové socialistické spoločenské zriadenie, ktoré podstatne ovplyvnili aj vývoj architektonického konceptu. Prvú fázu vývoja, roku 1945-1948 charakterizujú dva prúdy. Prvý zachováva kontinuálny vývoj bez toho, aby odzrkadľoval meniace sa spoločenské pomery. Doložený je hlavne bratislavskými verejnými budovami - napríklad od E. Kramára a Š. Lukačoviča na Šmeralovej ulici terajšia stranícka škola, na Gottwaldovom námestí budova spojov, na Suvorovovej ulici administratívna budova; od E. Belluša Nová radnica na Primaciálnom námestí, od V. Karfíka administratívna budova chemických závodov na ulici Februárového víťazstva. Odlišná úroveň bola v druhom prúde vývoja pri obnove vojnou spustošených miest a dedín na Slovensku. Je to obdobie ujasňovania základných foriem socialistickej industrializácie. Na vidieku je realizované štátnou správou - napríklad rekonštrukcia vojnou zničených obcí Topľa, Zlaté Baňa, Šambron, Telgart /Švermovo/, Baláže, Terchová, mestečka Sobrance. Bratislava ja z nášho hľadiska charakteristická prvým pokusom slovenských architektov o kolektívnu prácu, z ktorej sa realizovali torzé v okolí Záhradníckej ulice od kolektívu S. Engler, E. Hron, H. Kvasnica a na Steinerovej ulici od kol. V. Cibulka, J. Lacko, M. Škorupa a Š. Lukačovič, E. Kramár.

Víťazstvo robotníckej triedy a Komunistickej strany vo februári 1948 odstránilo posledné zábrany rozmachu socialistického spoločenského poriadku, ktoré sa odzrkadľovali aj v organizácii stavebnej výroby a projektovej prípravy. Prvé výsledky znárodnenej stavovýroby, projekcie, typizačného ústavu, ďalej negatívne ovplyvňované nedostatkom materiálov a celkovou vyčerpanosťou z vojny - neuspokojili. Nespokojnosť s bezvýraznými stavbami, snaha o zvýraznenie dosiahnutého víťazstva, ako aj súhrn javov, ktoré dávame pod pojem kult osobnosti či dogmatizmus - priviedli zvrät

v koncepcii. Bola nastúpená cesta tvorby metódou socialistického realizmu v takom zmysle, ako trvala v Sovietskom zväze od tridsiatych rokov. Jednou z najnáročnejších realizácií tohto obdobia je výstavba Novej Dubnice /Kolečín/ od J. Krohu. Obdobné uplatňovanie formalistického ornamentizmu v zástavbe, snahu o riešenie socialistického životného prostredia s opakovaním historických predlôh možno sledovať na sídliskách v Bratislave - Miletičova ulica od K. Paluša a K. Tenglera, v Žiline na Hlinách od L. Bauera a F. Čapku, v Banskej Bystrici pred železničnou stanicou od M. Kusého a K. Ružeka. Majstrovsky je zvládnuté sídlisko Nitra - Predmostie od M. Scheera. Na jednotlivých budovách boli vyskúšané najrôznejšie variácie rímsovania, lezén, pilastrov, alebo ornamentov prevedané ako sgrafitá. Napr. v Martinskom sídlisku F. Čapka použili námety maliara M. Benku, alebo sú z betónových prefabrikátov na Priemyselnej škole v Dubnici od Katašovekého a Šrámka. Novátorskú zostupnú kompozíciu riešil E. Belluš s fakultným kolektívom v študentskom domove Mladé garda v Bratislave. Napriek chybám, ktorých sme sa dopustili, nemožno poprieť samostatnú veľkú silu a platnosť myšlienok a pohnútok, ktorých nedostatočné prežitie a pochopenie bolo z veľkej časti príčinou omylov.

Po kritike omylov v nasledujúcom období, od roku 1955 do súčasnosti, sa začína architektúra ponímať súborne v celej jej funkčnej i výtvernej spoločenskej účinnosti, ako tvorivá syntéza všetkých zložiek k vytvoreniu optimálneho prostredia života. Politické zmätenie a kolísanie z konca šesťdesiatych rokov síce nevyvolalo také zmeny, ktoré by charakterizovali nové obdobie v periodizácii vývoja, ale predsa určitým spôsobom spomalilo vývoj tohto nášho najplodnejšieho obdobia.

Hlavné úsilie sa sústreďuje na riešenie urbanistických

problémov, a to v najširšej škále od urbanizácie Slovenskej socialistickej republiky cez riešenie mestských regiónov /Košice, Bratislava/, ochranu a tvorbu krajiny /Piešťany, Trenčín, Podbansko vo Vysokých Tatrách/, sádových úprav a výsadby zelene /Stará Ľubovňa/ až po rekonštrukciu historických a zakladanie nových parkov /Továrniky - Bratislava/. Široký nástup mladej slovenskej generácie sa ďalej sústreďuje na dôsledné vedecké, technicko-dispozičné a výtvarné riešenie urbanistických celkov hromadnej bytovej a občianskej výstavby. Jedným z prvých je novátorsky chápané sídlisko v Bratislave na ulici Februárového víťazstva a množstvo ďalších sídlisk môžeme sledovať v Bratislave práve tak, ako aj po všetkých mestách Slovenska. V tomto smere je najväčšia príprava výstavby pre 150 000 obyvateľov v Bratislave-Petržalke. Bytová výstavba sa realizuje podľa celoštátnych typových projektov i podľa domácich projektov, z ktorých sa najviac používajú veľkopanelový systém BA - prvý raz postavený v Bratislave na Kmeťovom námestí v roku 1955 a priečny konštrukčný systém z liateho betónu - prvý raz použitý na sídlisku na ulici Februárového víťazstva.

Zo stavieb hromadného bývania zasluhujú pozornosť vysokoškolské internáty v Bratislave na Bernolákovej ulici, v Mlynskej doline, v Žiline; chaty na Popradskom plese, Boboty vo Vrátnej doline; hotely v Bratislave Kyjev a Dom kultúrnej rekreácie ROH v Kráľovskom údolí, v Košiciach, v Banskej Bystrici, v Piešťanoch, v Pezinku.

Experimentálna a progresívna výstavba škôl sa realizovala napríklad v Bratislave na stredných školách v Prievoze, na sídlisku Februárového víťazstva, na Metodovej ulici a Jelačičovej ulici; aj na vysokých školách, ako sú fakulta chemického inžinierstva a Strojnícka fakulta na Gottwaldovom námestí, na teoretických ústavoch lekárskej

fakulty na Sasínkovej ulici. Veľkoryse je koncipovaná Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre od V. Dedečka a R. Miňovského s internátom od M. Šavlíka.

Na vysokej úrovni sú realizované zdravotnícke stavby. Z väčších celkov treba uviesť aspoň nemocnicu v Prievidzi, v Poprade v Banskej Bystrici, ako aj závodnú nemocnicu Východoslovenských železiarní v Šaci pri Košiciach a mestskú nemocnicu s ďalším vybavením v Bratislave na Kremároch. Sem patria aj sanatórne budovy v kúpeľoch Dudince, Piešťany a Bardejov, kde je realizovaná aj kúpeľná kolonáda.

Občianska vybavenosť v mnohotvárnosti druhov podáva zreteľný obraz a silu pôsobenia rôznych determinantov, aj svetového vývoja. Vidieť to napríklad na konceptoch bratislavských administratívnych budov na ulici Československej armády, na Miletičovej ulici, v Ružovej doline, na budove Československého rozhlasu na Štefanovičovej ulici a Československej televízie v Mlynskej doline. V areále Slovenskej akadémie vied na Petrónke sú realizované rôzne typy vedecko-výskumných ústavov. Z kultúrnych ustanovizní uvádzame Domy odborov v Bratislave, v Martine, v Žiline, v Košiciach, ako aj rekonštrukciu a prístavbu Slovenskej národnej galérie v Bratislave od V. Dedečka a Matice slovenskej v Martine od D. Kuzmu.

Novú generáciu obchodných domov zahájil I. Matušík Priorom v Bratislave. Ďalšie obchodné domy uvádzame z Nitry, zo Žiliny, z Martina, z Trnavy a zo Sečoviec. Obdobným spôsobom možno menovať množstvo príkladov športových stavieb, priemyselnej a poľnohospodárskej výstavby a dopravy práve tak, ako aj príklady zo široko rozvetvenej pamiatkovej starostlivosti a výstavby pamätníkov.

Súčasný stav našej architektonickej teórie a praxe, podobne ako aj v iných krajinách, očividne dokumentuje

podstatné rozšírenie a ďalšie potreby vedeckého bádania pri hľadaní vlastnej výrazovej sústavy, ktorá je konečným efektom architektonickej tvorby a presvedčuje ej o požiadavke komplexnosti, ktorá patrí medzi stále platné princípy architektonickej tvorby. Zdá sa, že cesta k vytýčenému cieľu pôjde prekonávaním techniky a vedy ako činiteľov určujúcich a ich využitím na prehĺbovanie humanistických zásad života, ktoré určujú zmysel a poslanie architektúry.

Najstaršie slovenské vlastné mená

Milan Majtán

Historické vlastné mená /osobné mená, osadné, terénne a vodné názvy/ sú najstaršími dokladmi o jazyku našich predkov v čase vzniku a formovania slovenčiny. Dedičstvo praslovančiny, ak sa dá takto obrazne nazvať jazyková hodnota najstarších slovenských vlastných mien, možno teda sledovať na osobných menách predkresťanského typu, na osadných, vodných i terénnych názvoch, doložených v najstarších slovenských listinách.

1. Za najstaršie slovenské osobné mená doložené z nášho územia sa pokladajú slovenské, resp. západoslovenské mená z 9. stor. medzi menami Pribinových veľmožov a menami pútnikov v tzv. Cividalského evanjelia /Stanislav, 1939-1940, 1947/. Zo zložených mien je najviac s druhým komponentom -mir7/-měr7 /Dr6žiměr7, Věceměr7, Lichoměr7, Čestimír7 atď./ a -slav7 /Předeslav7, Bědoslav7, Rastislav7/, viac mien má druhú časť -drag7, -mysl7, -goj6 /Sebědrag7, Měnědrag7, Dobromysl7, Vitomysl7, Ratigoj6, S7digoj6 atď./, doložené sú aj slovné základy -bor7, -děj6, -pl7k7, -rad7, -těch7, -vid7 /Nitrabor7, Dobroděj6, Světopl7k7, S7đerad7, Sebětěch7, Kolotěch7, Dragovid7/ a ďalšie. Z nezložených a skrátených slovenských osobných mien je najviac dokladov na mená s príponou -ęta /Mojęta, Ponęta, Slavęta, Trěbęta, Ženęta/, -ic6 /Rastic6, Trěbic6, Žilic6/, ďalej mená Skr7ben7, Trěbeņa, Razměň6, Trěbel6, Choteš6, Pribina, Koc6l6 a pod.

Novšie doklady slovenských osobných mien predkresťanského typu máme v listinách z 12.-13. stor. /CDES I,

Bartek, 1940, Stanislav, 1948/, a to nielen ako mená osôb, ale aj v toponymii.

Na ilustráciu možno použiť zložené osobné mená /hviezdičkou sú označené mená doložené iba v starých osadných názvoch/: Bohdan, Bohumír/Bohumer, Bohurad, Bohuslav, ž. Bohuslava, Bolerad, Boleslav, Bož/e/tech, Budimer/Budmer, Budislav/Budslav, *Čarad, Časlav, Čistomil, Dedbor, Dedomest, *Dedoslav, *Dobrohost, Dobroslav, ž. Dobroslava, Domahost, Domoslav, Donislav, Drah/o/mil, Dra/h/slav, *Hostimil, Chotimer, Chotslav, Jaromír, Jeroslav, Kazimír/Kazmer, Koj/i/slav, Ladomír/Ladomer, Lastomer, Latibor, Milhošť/Milost, Miroslav, Merislav, Mojtech, Kut/i/mer, *My/sli/slav, Zmy/sli/slav, Nemslav, Radislav/Ra/d/slav, *Rad/o/mer, Rad/h/ost, *Roboslav, *Sebeslav/Sobeslav, Setech, *Sebedrah, Stanislav, Stoj/i/slav, Svoj/i/slav/Sveslav, Svo/j/rad, Tolomer, Tolovid, *Treboded, *Trebohost/*Trebošť, *Trus/i/mer, *Tvrdomest, Vanislav, Vencislav, Vinobor, Vitoslav /Vykoslav ?/, Vladislav/Ladislav, Voj/i/slav, Vojtech, Vratislav/Vra/t/slav, Vyšebor, *Zdibud /?/, Zdimer, Zdislav, *Zdežir/*Dežer /?/.

Neisté znenie majú zápisy mien Itimer, Ortired.

Ďalšie zložené mená možno ešte interpretovať z novších osadných názvov, napr. *Krivosúd, *Ladslav, *Nedožer, *Neporad, *Pokerad, *Timorad, *Vi/to/slav, *Vrtižer, a z osadných názvov mimo dnešného slovenského územia /Stanislav, 1948/, napr. *Balomer, *Bezrad, *Boj/i/mer, *Bocemir, *Borivoj, *Čamarad, *Čstibor, *Čedomir, *Dobrorad, *Domorad, *Drah/o/slav, *Držislav, *Drahomer, *Hori-slav, *Čstimer, *Kanislav, *Kolimer, *Laj/i/mer, *Namlsev, *Narad, *Prebor, *Prejaslav, *Sadimir, *Solislav, *Siro-slav, *Tichomer, *Voj/i/slav, *Velimir, *Bezprem, *Lutorad, *Zbyhnev, *Zelomer, *Zubrivoj.

Z terénnych názvov /z názvov kopcov/ máme ešte osob-

né mená *Konislav, *Konerad /doložený od r. 1331/, *Želichost, *Ratibor, *Stibor, *Laskomer /<Vlastomer/, *Cibislav / Tebeslav ?/ /Uhlár/.

V 12. a v 13. stor. mali staré slovanské mená ešte prevahu nad kresťanskými menami. Doložené zložené mená obsahujú slovné základy nominálneho i verbálneho charakteru. Oproti starším dokladom z 9. stor. dobre možno postihnúť väčšiu frekvenciu mien s komponentmi -slav, -rad, -tech, -bor, a naproti tomu absenciu mien s druhou časťou -dej, -roj, -pluk, -žizň a pod.

Osobitne si možno všimnúť hláskové zmeny vlad>lad, vlast>last a rad>lad, rat>lat v slovných základoch zložených mien, ktoré sú príznačné pre slovenské osobné mená. Za typicky slovenské možno pokladať aj meno Mojtech, nedoložené z iných slovanských jazykov.

Ako komponenty mien sa využívali aj predložky a častica ne- /Bezded, Námest, Návlad, *Návoj, Povoј, Preboј, *Predmer, Predvoj, *Previd, Prevlad, Pribyslav, *Rozvad, *Utech, *Zbud, Zmy/eli/slav - Nedaš, Neded, *Nedožir, Nemil, Neporad, *Nestaš, *Nevid a pod./ . Modely zložených slovanských mien boli také pevné, že sa podľa nich adaptovali ešte v 13. stor. cudzie mená, kresťanské /Petrislav>Petrus/ i nemecké /Utimer>Otmer/.

Z jednotlivých zložených osobných mien sa tvorili skrátené osobné mená pravidelne, napr. Kojslav - Kojan - Ko/j/š/a/ - Kojata, Mojtech - Mo/j/š/a/ - Mo/j/ško - Mojta, Stojaslav - Stojan - Sto/j/š/a/, Vojslav/Vojtech - Vojan - Vo/j/š/a/ - Vo/j/ško a pod.

Z 12. a 13. stor. je doložené veľké množstvo skrátených a odvodených mien utvorených zo starobylých slovanských i z cudzích kresťanských mien. Najviac frekvencované sú prípony -š, -o, -a, -ko, -ka, ďalej -še, -š, -oš, -uš, -ata /ęta/, -ota, -ot, -uta, -ut, -an, -oň,

-uň, -in, -ina, -ic, -ica, -ec, -ík a pod. Týmito príponami sa, pravda, tvorili aj mené zo slovných základov v zložených menách nedoložených.

Príklady na niektoré z prípon:

-k/o/: Benko, Branko, Bučko, Bytko, Dražko, Kaško, Mečko, Moško, Slavko, Stanko, Vanko, Vraško, Zubko.

-ša: Dedša, Domaša, Stojša, Vojša, Mojš, Ko/j/ša, Zbyša.

-ata: Božata, Čerňata, Buďata, Holata, Kojata, Melata, Milata, Poňata, Ružata, Verata, Žizňata /Sezňata/.

-an: Kojan, Milan, Milovan, Mojšan, Pamňan, Poznan, Radovan, Stojan, Vojan.

-oň: Bodoň, Dedoň, Drahoň, Hradoň, Ladoň, Mečoň, Radoň, Vrchoň.

Celý rad osobných mien vznikol bez osobitných formantov z apelatív, napr. Uzda, Strmeň /1245 Uzda, 1268 Stre-men filius Uzdae/, Koč, Dvor, Tábor, Hrad, Kňaz, Strýc, Družba, Zubor, Beran, Koza, Košút, Kavka, Sokol, Popol, Zima; ženské Milá, Hviezda /let. Stella/, Dáha, Šura a pod.

2. Najstaršie zápisy osadných názvov, hoci sú z 12. a či z 13. stor., zachytávajú názvy oveľa staršie. Tak napr. podoby s nosovkami z oblastí, kde sa od 10. stor. navrstvilo staromeďarské etnikum, umožňujú bezpečne datovať príslušné názvy pred 10. stor. V oblastiach, kde nedošlo k takémuto kontaktu, dôkaz o starobylosti dávajú lexiká a slovotvorné formanty /Krajčovič, 1973, 1974/.

Veľmi starý typ predstavujú zamestnanecké a prezývkové zložené osadné názvy /Spal, 1973/, napr. Psolovce /dnes Obsolovce/, Medovarce, Brezolupy, Žarnoseky /dnes Žarnosek/, Voderady, Dubokany, Krškany, Vozokany, Sebechleby, Rakoluby /Rakolupy ?/, Prevtavky, Žabokreky, Lysolaje /dnes Visolaje/, Lupohlavy /Hlupohlavy ? - dnes

Upohlav/, Nedožery a pod. Zložené osadné názvy typu Dubodiel, Dobronivá /dnes Dobrá Níva/, Mokroluh, Polerieka, Krivoklát sú vari o niečo mladšie, ale napr. názov Polerieka ako názov potoka je doložený zo začiatku 12. stor. /1113 fl. Polireca/.

Význačnými dokladmi o spôsobe života, ale aj o jazyku našich predkov sú najmä osadné názvy zamestnaneckého typu /služobnícke názvy/ z oblastí starých hrádov, obsahujúce prvky slovnej zásoby z viacerých sfér výrobnjej činnosti, napr. Hrnčiare /novšie -ovce/, Čtitáre, Tovarníky, Brodníky, Tesáre, Žemliare, Kováče /dnes Kozárovce/, Pastúchy /dnes Pastovce/, Tlmače a pod., z oblastí spoločenského života, napr. Veča, Kostolany, Mučeníky, Dvorec, Bojnica /dnes Bojničky/, Pravno, ďalej názvy s lexikou z prírody, napr. Trnovec, Hlohovec, Ostrov, Údol, Piešťany, Kopčany, Kocurany, Turovce, Krzovce a pod. /Krajčovič, 1965, 1967/.

Z osobných mien vznikali rodomé osadné názvy /Górnowicz, 1971/, napr. Divieky, Košúty, Nováky, Vráble, Domaníky a pod., etnické, ako Ladzany, Moravce, Slažany, Nemčice a i., patronymické a vlastnícke osadné názvy. Starobylé sú názvy s príponami -ice a -any, utvorené z osobných mien i apelatívnych pomenovaní, napr. Bohunice, Beladice, Kňazice, Madunice, Pravotice, Račice /<Radšice/, Siladicé; Borčany, Bošany, Brestovany, Solčianky, Chmeľany /dnes Selice/, Kolíňany, Kostolany, Previdzany /dnes Prievidza/, Žiliňany /dnes Žilina/.

Z vlastníckych názvov predstavujú najstarší typ názvy s antroponymickou lexémou a vlastníckymi topoformantmi -j6, -ja, napr. Boleradz, Nededza, Neporadz /-dza/, Pokoradz, Rozvadz /-dza/, Timoradze a pod. Z vlastníckych toponymických formantov sa práve sufíxy -j6, -ja najvčaššie používali a najvčaššie stali neproduktívnymi /Stanis-

lav, 1951/. Pre slovenské jazykové územie sú príznačné aj osadné názvy s formantom -ovce, ako sú Koplotovce, Krtovec, Nozdrkovce, Otrokovce a pod. /oproti názvom s formantom -ovice u ostatných západných Slovanov/ a názvy s formantom -ince /Stanislav, 1950, Krajčovič, 1974/, ktoré sa vyskytujú v južnej časti Slovenska, napr. Behynce, Dudince, Lučince, Nenince, Flachťince a pod., na Ukrajine, ale najmä u južných Slovanov. I. Knieža topoformant -ince poklešal za jeden z juhoslavizmov. Vlastnícke prípony -ov/-ovo/ová, -ín/-iná/-iná boli v toponymii živé a produktívne neskoršie a dlhšie.

3. Sústava slovenských historických vodných názvov dáva dosť plastický obraz o tej časti slovnej zásoby, z ktorej sa tvorila stará slovenská hydronymia /Šmilauer, 1932/, napr. potok, priekopa, studňa, slatina, štava, medokýš, jazero, močiar, mláka, bara /barina/, blato; trst', rohož, sitina, lúka, luh, háj, les, laz, seč, lub, chvoj, jedľa, smrek/svrčina, bor, jalovec, buk, breza, dub, cer, jelša/olša, hrab, vrba, rakyta, topoľ, jabloň, hruška, lípa, jaseň, orech, lieska, šíp, čremcha, baza, drieň, chmeľ, bob, kopriva, mach; bobor, vydra, ryba, rak, vlk, tur, srna, sviňa, kaňa, sokol, vrana; dvor, chliev, okol /=ohreďa/, istba, hrad, mohyla; veľiký, krivý, hlboký, bezdný, suchý, bystrý, strmý, tichý, biely, čierny, črnný /=červený/, teplý, hnílý, kamenný, brusný, hlinný, ílový, kalný atď. Sústava dostatočne upozorňuje aj na slová, ktoré už zo slovnej zásoby slovenčiny ustúpili a uchovávali sa iba vo vlastných menách alebo v niektorých archaických nárečiach, napr. sopot, neteča /od *tekti = tiecť/, brn- /od brnóje = blato/, krup- /od krup? = hrubý, hrubozrný, veľký/, lukav- /od ləkav? = lstivý, zákerný, dravý/, lut- /od lut? = dravý, č. litý/ a pod.

Najfrekventovanejšie sú názvy s formantmi -ica

Bystrica, Černica, Lukavica, Teplica, Brnica, Vydrice, Žarnovica, Rimavica a pod./, -nica /Blatnica, Istebnica, Jesenica, Kamenica, Lomnica, Rybnica, Sitnica, Štiavnica a pod./, -ava /Bebrava, Litava, Morava, Myjava, Orava, Rimava, Rudava, Stretava, Trnava, Žitava/, -á /Belá, Bystrá, Črtná, Hlboká, Suchá/, -ná /Zolná, Čremošná, Lužná, Polomná, Vlčná/, -ec /Hnilec, Lužec, Turiec, Vlčec/, -ovec /Lipovec, Ilovec, Rakovec /Šmilauer, 1932/.

4. Jazyková hodnota terénnych názvov nie je menšia ako hodnota ostatných vlastných mien, naopak využitie istého slovného základu alebo typu tvorenia v toponymii, resp. v lexike bez využitia terénnych názvov je neúplné, nedostatočné. Prameňe z 12. a z 13. stor. obsahujú pomerne menej terénnych názvov ako napr. osobných mien alebo osadných názvov. Vyplýva to zo samotného charakteru prameňov. Ale vyskytujú sa aj v najstarších listinách, napr. Tríbeč, Bukovina, Zobor /1113 silva Trebisc, silva Bucou-na, mons Zobor/. Menšie množstvo starých dokladov možno však dnes konfrontovať a doplniť v podstate úplným súčasným toponymickým materiálom zozbieraným v rokoch 1965-1974 z celého slovenského jazykového územia a v kartotékach pripraveným na ďalšie vedecké spracúvanie, na analýzy i na syntézu.

Možno uviesť napr. terénne názvy utvorené zo slov slatina, slatvina. Z 13. stor. poznáme osem vodných tokov s názvom Slatina /Šmilauer, 1932/. Slovenským jazykovým územím ide hranica medzi podobami slatina a slatvina /Majtán, 1972 a/. Toto slovo má celoslovenský charakter. V západoslovenských, východoslovenských jazykoch a v bulharčine sa vyskytuje s významom "barinaté miesto, rašelinisko" v podobách slatina, slatvine, sľotwina, solotvyna, solot/ina/, v srbochorvátčine a slovinčine má slovo slatina význam "minerálny prameň" /Šmilauer, 1970/. Význam

"minerálny prameň" má toto slovo aj na západnom Slovensku.

Takáto významná praslovanská izoglosa sa ukáže aj pri kartografickom zobrazení výskytu slov chríb a hrb v slovenských terénnych názvoch. Ak porovnáme obidva areály, ukáže sa, že ide o staré, praslovanské tautonymá s hranicou na slovenskom jazykovom území. Terénne názvy poukazujú na niekdajšie rozšírenie slova chríb, ktoré z apelatívnej slovnej zásoby slovenčiny dávno ustúpilo a vypadlo, ako apelatívum nie je doložené ani z najstarších slovenských jazykových pamiatok. Známe je však z cirkevnej slovančiny, z nárečí srbochorvátskeho jazyka, zo slovinčiny, aj z niektorých českých nárečí. /Šmilauer, 1970; Majtán, 1972 d/

Zaujímavý podnet dávajú chotárne názvy utvorené zo slova skot. Chotárne názvy Skotňa, Skoteň sa vyskytujú v severozápadnej časti Slovenska až po Prievidzu /Majtán, 1972 b/. Väčší výskyt názvov predpokladá existenciu základného slova v najstaršom období slovenčiny. Celoslovanské slovo skot sa však už v staršej slovenčine v apelatívnej zložke slovnej zásoby nahradilo synonymnými výrazmi dobytok, statok, lichva. Apelatívum skotňa /či už chotárny názov ?/ je doložené zo Žilinskej knihy v zápise z roku 1497 pri opise miesta, ktoré sa dodnes nazýva Skotňa. Dalo by sa hovoriť aj o prevzatí slova skot /napr. zo Sliezka/, ale ono má celoslovanský charakter a tvorenie slov príponami -ňa, -eň zo základu skot nie je v susedných slovanských jazykoch všeobecne známe a v slovenčine majú obidve prípony jednoznačne miestny význam.

Ďalšie celoslovanské slovo púť sa v súčasnej slovenčine vyskytuje iba v metonymicky prenesenom význame a v ustálených spojeniach, základný význam "cesta" sa zachoval iba v chotárnych názvoch, hromadne na strednom, redšie na východnom Slovensku /Majtán, 1972 c/.

Záver. Využitie všetkých tried vlastných mien /historických i súčasných/ umožňuje získať plnší a reprezentatívnejší obraz o začlenení a o mieste i tých najstarobylejších slovných základov a slov v slovnej zásobe najstaršej slovenčiny, o ich derivačných vlastnostiach a možnostiach. Jazykové hodnoty najstarších slovenských vlastných mien predstavuje dedičstvo z praslovenského jazykového základu. Najväčšiu časť lexiky, slovotvorné modely, štruktúry, i vývinové tendencie si doniesli naši predkovia zo svojej pravlasti, a toto dedičstvo potom rozvíjali na našom území, na ktorom vznikala a formovala sa slovenčina. Jazykové prostriedky a slovotvorné postupy, ktoré sa využili pri pomenovaní osôb, v osobných menách v 12. a 13. stor., museli existovať dávno predtým v inventári mien, resp. v apelatívnej zložke slovnej zásoby. Pri geografických názvoch prvý zápis názvu nereprezentuje ani vznik názvu, ani vznik osady, lebo dokladom z 12. a z 13. stor. sú napr. podoby s nosovkami /pomohla ich zakonzervovať maďarčina/, to značí spreď 10. stor.

Literatúra

Bartek, H. /R-r/: Starodávne osobné mená slovenské. Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 67-72, 115-117, 148-150, 227-229.

CDES - Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Zv. 1 /-1235/. Red. R. Marsina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 48 + 472 + 32 /prílohy/ s.

Górnowicz, H.: Rodowe nazwy miejscowe Słowacji. Slavia Occidentalis, 28/29, 1971, s. 27-52.

Krajčovič, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 205-252.

Krajčovič, R.: Slovenský onomastický atlas a perspektívy slovenského toponymického atlasu. In: Zborník FFUK. Philologica XIX. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 5-22.

Krajčovič, R.: Po stopách veľkomoravskej toponymie na okolí Nitry. In: Štúdie Pedagogickej fakulty v Nitre. Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 65-78.

Krajčovič, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. Zv. 1. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, 328 s.

Majtán, M.: Slovo slatina v slovenských zemepisných názvoch. Kultúra slova, 6, 1972, s. 120-122.

Majtán, M.: Slová púť a závoz /úvoz, súvoz, vývoz/ v slovenských chotárnych názvoch. Kultúra slova, 6, 1972, s. 172-174.

Majtán, M.: Slová draha a skot v slovenských chotárnych názvoch. Kultúra slova, 6, 1972, s. 213-216.

Majtén, M.: Slovo chríb v slovenských zemepisných názvoch. Kultúra slova, 6, 1972, s. 280-282.

Spal, J.: Komposita ve slovenských místních jménech. In: IV. slovenská onomastická konferencie /Bratislava 9. - 10. novembra 1971/. Red. M. Majtén. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 191-195.

Stanislav, J.: Pribínovi veľmoži. Linguistica Slovacca, 1-2, 1939-1940, s. 118-150.

Stanislav, J.: Zo štúdia slovenských osobných mien v Evanjeliu civilizskom. Slavia, 18, 1947, s. 87-100.

Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1-2 /3. Mapy/. Martin, Matica slovenská 1948, 664, 673 s.

Stanislav, J.: Juhoslavizmy v strednej slovenčine a pôvod slovenského národa. Slovenská reč, 15, 1949-1950, s. 37-45.

Stanislav, J.: Zo slovenského sociálneho miestopisu /Odras rozkladu rodového zriadenia v miestnych menách na Slovensku/. In: Jazykovedný zborník SAVU. Zv. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Nakladateľstvo SAVU 1951, s. 58-96.

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932, 564 s. /+ mapy/.

Šmilauer, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha, Academia 1970, 216 s.

Uhlár, V.: Názvy vrchov z osobných mien. In: VI. slovenská onomastická konferencia /Nitra 4. - 6. apríla 1974/. Red. M. Majtén. Bratislava, Veda - Vydavateľstvo SAV /v tlači/.

**Neslovanské prvky
v slovenských vlastných menách**

Milan Majtán

Vlastné mená ako špecifická časť slovnnej zásoby veľmi dobre odrážajú vývin národného jazyka v súvislosti s dejinami jeho nositeľov. Odrážajú spoločenské aj kultúrne pomery v čase svojho vzniku, resp. v čase uplatnenia sa pri pomenúvaní. Táto všeobecná charakteristika sa vzťahuje na všetky vlastné mená ako pomenúvacie prostriedky vznikajúce a fungujúce v spoločnosti pri pomenúvaní osôb, prírodných objektov a javov, ako aj pri pomenúvaní javov spoločenského života, spoločenskej organizácie i produktov výroby.

Štúdium histórie vlastných mien neďomáceho pôvodu dovoľuje sledovať ich adaptáciu v novom prostredí a schopnosť zžiť sa s pôvodnými, domácimi vlastnými menami, a rovnako ako ony plniť svoju základnú funkciu pri pomenúvaní, hoci vlastné mená neďomáceho pôvodu vznikli, resp. dostali sa do jazyka v rozličných kontaktoch situáciách, napríklad živým kontaktom etnických skupín, vrchnostenským úzom, pôsobením neďomáceho spisovného jazyka a pod.

Z hľadiska spôsobu prevzatia možno vyčleniť dve základné skupiny vlastných mien neďomáceho pôvodu. Do prvej možno zaradiť tie, ktoré sa prevzali ako hotové vlastné mená /napr. kresťanské rodné mená/. Pri začleňovaní týchto vlastných mien cudzieho pôvodu do slovnnej zásoby preberajúceho jazyka je, resp. môže byť irelevantná ich pôvodná lexikálnosémantická stránka. Druhú skupinu tvoria vlastné mená, ktoré sa utvorili v novom jazykovom prostredí z prevzatých apelatív cudzieho pôvodu, ktoré sa už ako apelatíva viac alebo menej začlenili do slovnnej zá-

soby preberajúceho jazyka.

Vlastné mená cudzieho pôvodu umožňujú študovať celkový proces ich začleňovania do slovnej zásoby preberajúceho jazyka, adaptáciu, substituovanie cudzích hláskových, morfológických i slovotvorných prvkov domácimi, ba aj substitúciu lexikálnych prvkov, kalkovanie.

Osobné mená. Prijatie kresťanstva spôsobilo prelom v pomenovaní osôb /v dávání mien/, hoci spočiatku cirkev nevenovala osobným menám osobitnú pozornosť a ponechávala staré domáce obyčaje. Až neskôršie sa začalo vyžadovať, aby deti pri krste dostávali "kresťanské" mená podľa biblických osôb a svätých. Inventár slovanských osobných mien sa vtedy začal obohacovať o cudzie mená hebrejského /Ján, Jakub, Jozef, Matej, Matúš, Michal, Peter, Šimon, Adam, Eva, Mária, Anna, Zuzana a i./, gréckeho /Andrej/Ondrej, Juraj, Blažej, Gregor, Mikuláš, Štefan, Barbora, Helena, Katarína, Žofia a i./, latinského /Anton, Klement, Martin, Marek, Pavol/ i germánskeho /Ferdinand, Henrich, Karol, Rudolf a i./ pôvodu, spočiatku o starozákonné a novozákonné biblické mená a o mená kresťanských svätých, ktoré postupne, najmä po 13. storočí, začali vytláčať slovanské predkresťanské osobné mená.

Cudzie kresťanské mená sa do domáceho jazyka postupne adaptovali alebo i prekladali a postupne nahrádzali starobylé osobné mená slovanského pôvodu. Veľmi zaujímavé je sledovať tento zápas kresťanských mien s predkresťanskými. Stávalo sa, že k cudziemu kresťanskému menu sa jednoducho pripojila časť slovanského mena -slav, ktorá tvorila súčasť celého radu slovanských zložených mien. Tým sa prevzaté kresťanské meno prispôbilo domácim menám. Takto vzniklo napríklad meno /podoba mena/ Petrislav /1274 Petryzlow, 1277 Petrizlau/. Výsledkom jazykového kontaktu sú aj latinizované podoby slovanských mien Bo-

leslaus, Venceslaus, Zoerardus /Svorad/ a i.

Niektoré cudzie mená sa adaptovali do slovenčiny veľmi rýchlo. Už na začiatku 11. stor. sa meno ostrihomského arcibiskupa píše Benedictus alias Beneta /Beňata/, z 13. stor. sú doložené osobné mená Beňa, Beňata, Benk/o/, Benka, Beneš, Benša, ba i ženské meno Benša. V prvej polovici 13. stor. /do r. 1235/ sa používali domáce podoby zdomácnených kresťanských mien, napr. od mena Nicolaus /Mikuláš/ podoby Mikolaus, Miko, Mike, Mikola, Mikud, Mikuš, od mena Petrus /Peter/ podoby Peter, Potor, Petro, Petuš, Peťa, Petk/o/, od mena Johannes /Ján/ podoby Joan, Jovan, Ivan, Ivanka, Ivanus, Ivo, od mena Simeon /Šimon/ podoby Šimon, Šima, Šimk/o/ a pod.

Zdomácnenosť niektorých kresťanských mien možno doložiť aj ich uplatnením pri tvorení osadných a terénnych názvov. Zo začiatku 13. stor. sú názvy Ivanka /1209, 1216 Joan, villa/, Ivanuštelek /1206 Ivanustheluce, 1216 Ivanustheluke/, Ondrochov /1229 Ondruch, villa/ a pod.

Grécko-byzantské podoby mien Kliment, Dímiter, Ilja, Luka, Jóna, Toma, Kozma/Kuzma sa na území starého Slovenska používali popri latinských podobách Klement, Demeter, Elias, Lucas, Iones, Thomas /Eliáš, Lukáš, Jonáš, Tomáš/, Kosmas a pod. Ruské /ukrajinské/ prostredníctvom možno vidieť v menách Ivan, Ivanka, Jakov, Vasil a pod. /Stanislav, 1956/.

Nemecko-maďarsko-slovenský jazykový kontakt mohol pôsobiť pri fungovaní mien Wolfart, Wolfer/us/ - Farcasius, Farkas, Forcasius - Vlkanus, Vlkov, Vlčina /1138 Vloscina/, Vlčuta /1224 Welchuta/, Vlkas /Vvlcez 1226/. Spred tatárskeho vpádu je doložený aj osadný názov Vlkas /1221, 1231 Wolcez/. Pravdepodobnejšie však ide o paralelné mená s rovnakou motiváciou.

Všetky mená cudzieho pôvodu sa nevžívali rovnako.

Oblúba starozákonných mien vzrástla /v protestantskom prostredí/ od 16. stor. Mená Ábel, Abrahám, Adam, Daniel, Dávid, Eliáš, Goliáš, Izák, Jakub, Jonáš, Samuel, Saul, Šalamún, Tobias, Zachariáš, Eva, Judita sú dnes ako rodné mená zriedkavé, ale na ich používanie v minulosti poukazujú aj z nich utvorené priezviská. Novozákonné mená boli až donedávna najviac životaschopné a patria k najpoužívanejším rodným menám. Svedčí o tom množstvo priezvisk utvorených z rozličných cudzích i zdomácnených podôb týchto mien. Medzi najpoužívanejšie novozákonné mená patria Ján, Jozef, Ondrej, Pavol, Peter, Šimon, Michal, Anna, Mária, Alžbeta. Z nich napr. mená Jozef a Mária sa až do 17. stor. vyskytovali zriedka. Mená kresťanských svätých sa šírili postupne s upevňovaním moci cirkvi. Staršiu vrstvu tvoria mená Benedikt, Blažej, Gregor, Martin, Mikuláš, Vavrínek, Štefan, Katarína, Barbora, Dorota, Margaréta, od 17. stor. sa viac používali aj mená Anton, Gašpar, Karol, Krištof, Zuzana, Terézia, Karolína, Jozefína a ďalšie.

Až v 20. storočí, najmä v posledných desaťročiach sa vžili viaceré neslovanské dievčenské mená, ako sú Žaneta, Marieta, Henrieta, Iveta, Ivona, Simona, Ingrid, Karin, chlapčenské Dag, Dan, Patrik, prostredníctvom ruštiny mená Olga, Soňa, Nataša, Tatiana, Tamara, Larisa, Igor, Oleg a iné. Móda prináša i exotické mená, výstrelky /Rocco, Jauffret, Vinnetou/.

Tvorenie domáckych, zdrobnených a meznových podôb rodných mien je veľmi pestré. Bohatá nárečová členitosť slovenčiny a živé kontakty a viacerými susednými jazykmi spôsobili, že sa pri komunikácii využívajú stovky živých, rozlične citovo zafarbených podôb rodných mien. Najviac úradných podôb majú najfrekventovanejšie mená. V súčasnosti sa aj novopreberané mená pomerne rýchlo vžívajú, začleňujú sa medzi zdomácnené mená a domáce a zdrobnené pod-

by sa od nich tvoria podľa slovotvorných zákonitostí slovenčiny. Živé medzijazykové kontakty a móda spôsobujú, že sa v reči, v kontextoch, kde sa nevyžaduje úradná podoba mena, využívajú aj mnohé neslovenské neúradné podoby mien, napr. Andráš, Béla, Ďula, Ferenc, Pišta, Kalman, Jani, Janči, Jánoš, Franci, Mery, Méri, Mici, Mimi, Elza, Líza, Lízina, Erža, Eržika a pod.

Celú zložitost' problematiky preberania a zdomácnovania kresťanských i svetských mien cudzieho pôvodu od najstarších čias až dodnes, tvorenie domáckych, zdrobnených a maznevých podôb a ich preberanie a vžívanie, začleňovanie do slovnej zásoby slovenčiny hláskoslovne, paradigmaticky i slovotvorne, odrážajú súčasné priezviská utvorené z rodných mien.

Iba v Bratislave existuje vyše 150 priezvisk utvorených z rodného mena Andrej/Ondrej /gr. Andreás, maď. András, nem. Andreas, čes. Ondřej, hypok. Ondre/Vondre, pol. Andrzej, hypok. Jędręk/. Sú to priezviská Andor, Andráš, Andraščík, Andrašši, Andraššik, Andraško, Andrašoven, Andrašovič, Andrašovský, André, Andreanský, Andreáš, Andrejčák, Andrejka, Andrejko, Andrejkovič, Andrejský, Andres, Andrešič, Andrezel, Andrík, Andris, Andrisek, Andriška, Andrla, Andrle, Androško, Androvič, Andrusov, Andruška, Andrž; Enderle, Eñders; Jendek, Jendrašek, Jendřeják, Jendrejský, Jendruch, Jenžusa; Ondera, Onderčan, Onderčanin, Onderík, Onderko, Ondič, Ondík, Ondiš, Onďo, Ondovčík, Ondra, Ondráček, Ondračka, Ondrás, Ondrášek, Ondrášik, Ondraška, Ondrčka, Ondreas, Ondreáš, Ondreička, Ondrej, Ondreják, Ondrejčák, Ondrejček, Ondrejčík, Ondrejčo, Ondrejec, Ondrejička, Ondrejík, Ondrejka, Ondrejko, Ondrejkovíč, Ondrejovič, Ondrejský, Ondrejšík, Ondreš, Ondrešík, Ondriáš, Ondris, Ondriská, Ondrisko, Ondriš, Ondrišák, Ondrišek, Ondrišiak, Ondrka, Ondrkal, Ondrouch,

Ondroušek, Ondrovčák, Ondrovič, Ondruch, Ondrus, Ondruš, Ondrušek, Ondrušík, Ondruška, Ondrušovič, Ondura, Ondzík; Vonderka, Vondra, Vondréček, Vondrák, Vondrás, Vondrášek, Vondrej, Vondrin, Vondrovic, Vondruš, Vongrej. Grafické varianty sme ani neuvedli.

Rozličné cudzie podoby mien ako v istom zmysle slova expresívne prvky sa dosť často využívajú aj v individuálnych prezývkach a v ďalších druhoch živých osobných mien.

Osobné mená /rodné mená, priezviská, prezývky, prímená a ďalšie druhy neúradných osobných mien/ odrážajú plasticky pôsobenie všetkých druhov mnohorakých medzijazykových i mimojazykových faktorov: život v mnohonárodnostnom uhorskom štáte, kolonizácie a iné migračné pohyby, vrchnostenský úzus, národnostný útlak v minulosti, fungovanie cudzích jazykov vo funkcii spisovného jazyka, písárske maniere, rozličné grafické systémy a pod. Táto zložitá situácia sa odráža aj v súčasných i historických geografických názvoch.

Geografické názvy. Slovenská toponymia /okrem území kolonizovaných neslovenskými etnikami, kde sa navrstvili názvy cudzieho pôvodu/ mala od raného stredoveku dve podoby, ľudovú - slovenskú a úradnú /používanú v oficiálnych latinských písomnostiach a formulách/ - pomaďarčenú, maďarskú. Uhorská písárska prax spočívala v maďarizovaní osadných a iných geografických názvov v latinských listinách, živé slovenské podoby názvov poznáme z písomností písaných po česky, po poľsky alebo v niektorom z predpísaných kultúrnych útvarov slovenčiny /porov. Dorula, 1976, Halaga, 1976/. Slovenské podoby treba rekonštruovať.

Migračné pohyby, z ktorých najvýraznejšie boli obsadenie územia dnešného Slovenska Maďarmi /formovanie uhorského štátu/ a nemecká kolonizácia, výrazne ovplyvnili vývin slovenskej toponymie zavedením názvov neslovenského

pôvodu. Najstaršie nemecké prvky /Chyndice, Chyzerovce/ sa kladú pred 10. stor. /Krajčovič, 1973/.

Z 11. stor. sú osadné názvy utvorené z mien staromaďarských kmeňov a rodov Megyer, Nyek, Kürt-Gyarmat, Tarján, Keszi, Kér, Jenő /Mader, Nekyje, Darmoty, Terany, Taraň, Kesa, Kosihy, Kosihovce, Kýr, Kiar/ a z kmeňových mien Kabarov /Kovarce, Koláry< Kovár/, Chazarov/Kozárov /Kozárovce/, Pečenegov /Bešeňov, Pečeňady, Pečeňany, Pečenice, Besenyő/, Sikulov /Sekule, Kuklov/, Polovcov/Plavcov /Plaveč, Plavnica, Plavecké Podhradie, Plavecký Mikuláš, Plavecký Štvrtok, Plavecký Peter/ a Chvalizov /Kalés, dnes Klasov; 1156 Quäliz, 1232 Kaluz/. Pečenegovia, Sikuli a Plavci boli osadzovaní ako strážcovia hraníc pri formovaní uhorského štátu /Ratkoš, 1965/. Viaceré z uvedených názvov a ešte niektoré iné /Imeľ, Ladomer, Ladomirov, Semerovo, Semerovce, Trnovec, Tornóc, Tormoš/ sa pokladajú za názvy starotureckého pôvodu /Blaškovič, 1972/.

O niektorých z týchto názvov existujú celkom odlišné výklady. Tak napr. názov Tormoš /dnes Chrenová, časť Nitry, podľa maď. tormás = chrenový/ sa nevykladá iba z maď. torm /Stanislav, 1948/, ale sa dáva do súvislosti so slovanským /Varaik, 1966/ a či byzantsko-slovanským /Krajčovič, 1973ab/ slovom trēm7, aj so starotureckým menom Durmus/Turmus /Blaškovič, 1972/. Názov Chyndice má podľa jedného výkladu slovanský /Stanislav, 1948/, podľa iného nemecký /Krajčovič, 1973ab/ pôvod. Diametrálne odlišné výklady majú aj názvy Ladomer /dnes Ladomerská Vieska/, Ladomirov, Trnovec /maď. Tornóc, dnes Trnovec nad Váhom/, Veča, Šebeš /dnes Šebastová/, Kelemeš /dnes Ľubotice/ a i.

Mnohé slovenské osadné názvy maďarského alebo nemeckého pôvodu patria už medzi názvy historické, lebo sa nahradili novými slovenskými názvami. Uvedieme príklady:

Názvy maďarského pôvodu: Almáš /Gemerský Jablonec/,

Almáš /Jablonovce/, Ašakerč /Nové Sady/, Bereksek /Šulekovo/, Čeklís /Bernolákovo/, Čúz /Dubník/, Lapáské Ďarmoty /Golianovo/, Degeš /Rastislavice/, Diosek /Sládkovičovo/, Dobfenek /Dubno/, Ďorok /Kmeťovo/, Farkašd /Vlčany/, Farkašín /Vlčkovce/, Farkašovce /Vlková/, Fedýmeš /Ipeľské Úľany/, Fél /Tomášov/, Fiš /Trávnica, Trávník/, Fišar /Vrbnica/, Fornosek /Tepličky/, Gest /Hoste/, Gest /Hostová/, Gombáš /Hubová/, Hárskút /Lipovník/, Hidvég /Ipeľské Predmostie/, Kepežd /Dvorníky/, Feďvernek /Zbrojníky/, Kičind /Malá nad Hronom/, Kőbőlkút /Gbelce/, Kulcsod /Kľúčovec/, Lévárt /Strelnice/, Lovasovce /Koniarovce/, Slovenský Meder /Palárikovo/, Veľký Meder /Čalovo/, Mederč /Čalovec/, Medve /Medveďov/, Méleched /Teplý Vrch/, Miglác /Milhost/, Méhy /Včelince/, Mihyske /Včeláre/, Molnoš /Mlynárce/, Nádaš /Trstín/, Nádošt /Trstené pri Hornáde/, Nadvej /Šarišská Trstená/, Nekyje /Vinica/, Páld /Pavlice, Pavlová/, Salakúzy /Sokolníky/, Seleška /Viničky/, Setich /Kubáňovo/, Šég /Sasínkovo/, Šalgov /Svätoplukovo/, Šarfia /Blatné, Nitrianska Blatnica/, Šarluhy /Lužany/, Šarlužky-Kajsa /Lužianky/, Taksoň /Matúškovo/, Taraň /Štefanovičová/, Veršany /Kalinčiekovo/, Vašardice /Trhovište/, Vendégi /Hostovce nad Bodvou/, Verekne /Vrakuňa/, Vereš /Červenany/, Verešvár /Červeník, Červený Hrádok/, Vizkelet /Čierny Brod/ atď. Niektoré mali iba pomaďarčenú hláskovú podobu, napr. Détér /Gmerské Dechtáre/, Helemba /Chľaba/, Perbete /Pribeta/.

Názvy nemeckého pôvodu: Cech /Malinová/, Dimburk /Suchohrad/, Polverk /Stráňany/, Polvarky /Stráne pod Tatrami/, Gajdel /Kľačno/, Gibel /Zálesie/, Hemborek /Brezovička/, Hasprunka /Studienka/, Hodermark /Stotince/, Hochštetno /Vysoká pri Moreve/, Kalenberg /Lysá nad Dunajcom/, Kiripolec /Kostolište/, Klembarok /Klenov/, Kolbaš /Brezina/, Kolbachy /Studenec/, Kolpachy /Banský Studenec/,

Koterbachy /Ruďňany/, Krempach /Kremná/, Krig /Vojňany/, Kubachy /Spišské Bystré/, Kučišdorf /Veľké Trnie/, Lengvarty /Dlhé Stráže/, Majzel /Vyšehradná/, Maldur /Podhorany/, Milbach /Mlynica/, Ompitál /Doľany/, Pajštún /Borinka/, Piarg /Štiavnické Bane/, Piargy /Kremnické Bane/, Prešporok /Bratislava/, Rarbok /Robožník/, Rychvald /Veľké Lešná/, Šajba /Strelníky/, Šenviz /Krásna Lúka/, Štelbach /Tichý Potok/, Švajnsbach /Viničné/, Telgart /Švermovo/, Trlinok /Malé Trnie/, Veľbachy /Bystrany/, Vondrišiel /Nálepko/ atď.

I napriek hromadnému premenovaniu ostali viaceré vžitú názvy maďarského pôvodu /Balog, Boldog, Gán, Paka, Tešmák, Zalaba a i./ i nemeckého pôvodu /Hágy, Kežmerok, Krompachy, Limbach, Pezinok, Ružomberok, Ružbachy, Šenkvice, Šuňava, Štubňa a i./.

Osadné názvy Paludza, Paludzka sú románskeho pôvodu /Šmilauer, 1932/, juhoslovenský pôvod majú názvy Lančár a hádam aj Naštice /Krajčovič, 1968/. Aj ich výskyt súvisí s migračnými pohybmi v minulosti.

O názvoch vodných tokov sa tvrdí, že názvy väčších riek, napr. Dunaj, Váh, Dudváh, Hron, Orava, Nitra, Ipel', Hornád, Poprad, Torysa, Laborec, Uh, majú nejasný, predslovenský, resp. neslovenský pôvod /Šmilauer, 1932/. Novšie etymologické výskumy ukazujú, že v niektorých prípadoch tento názor bude asi treba korigovať, napr. pri názvoch Váh /Ondruš, 1972a, 1975a, 1976/, Dudváh /Ondruš, 1974, 1975b/, Uh /Ondruš, 1972a, 1975a, 1976/, Orava /Ondruš, 1975c, ale aj Stieber, 1965/ sa dá vyložiť ich slovanský pôvod. Iné pokusy nie sú presvedčivé, napr. pri výklade názvu Hornád /Martinka 1941c/; predslovenský pôvod tu predpokladá J. Štolc /1951/.

V listinnom materiáli sa ako výsledok už spomínanej uhorskej kancelárskej praxe vyskytujú aj pomaďarčené po-

doby slovenských vodných názvov, napr. Bebre /Bebreva/, Garadecsnice /Hradečnica/, Hrenóc /Chrenovec/, Hojnica /Chvojnica/, Medekes /Medokýš/, Szlatna, Szalatna /Slatina/, Sztebnuk /Istebník/ a pod. Ľahko preložiteľné názvy sú často preložené do maďarčiny, napr. Asszúpatak, Szárazpatak /Suchý potok/, Fejérpatak /Belá, Biely potok/, Kövespatak /Kamenný potok/, Mélypatak /Hlboký potok/ a pod. /Šmilauer 1932/. Názvy nemeckého pôvodu majú aj v súčasnosti niektoré menšie toky z území kolonizovaných Nemcami v stredoveku, napr. Štampoch, Štumbach /Steinbach/, Kltipoch /Kalterbach/, Baranflos /Warmfluss/, Čajlok a pod. Zriedkavé sú názvy maďarského pôvodu, ako sú napr. Dendeš /Gyöngyös/, Ďapúš, Ďapúch /Gyépesz/, Sartoš /Szartos/. Na území so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom sa ako neúradné /ľudové, nárečové/ používajú aj niektoré maďarské podoby názvov potokov. Úradné, štandardizované názvy však majú slovenskú podobu.

Z názvov pohorí sa za predslovanské pokladajú názvy Karpaty, Tatry, Fatra, Beskydy /inak Martinka, 1941a, Ondruš, 1975d/, nejasný je názov Vyhorlat, hoci sa už uvažovalo aj o jeho slovanskom pôvode /Martinka, 1941b/.

Zo súčasných terénnych a chotárnych názvov majú neslovanský pôvod iba niektoré, a to z územia kolonizovaného v stredoveku a z územia so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom, napr. Focberk /Vogelsberg, Vtáčnik/, Gerlach, Gestenec /ale 1245 mons Hostnice, 1489 Gestencze - Bakács, 1973/, Štangerigel /Steinhügel/, Štramploch /Stienbruch/, Tompiarg /Tannberg/, Vempiarg /Weinberg/, Kelegrunt /Köllergrunt/, Draubíz, Ľombíz /-wiese/ a pod. V obciach, do ktorých sa v 16. stor. prisťahovalo chorvátske obyvateľstvo, sa používajú niektoré chotárne názvy v chorvátskej podobe, v obciach so zmiešaným slovensko-ukrajinským obyvateľstvom názvy v ukrajinskej podobe. Poľ-

ské črty má mikrotoponymia v goralskej oblasti. Väčšinou sú to neštandardizované názvy. Štandardizované názvy /v rozsahu mapy s mierkou 1:50 000/ sú slovenské alebo poslovenčené.

Druhú skupinu tvoria názvy v slovenskom prostredí zo slov, ktoré sa prevzali ako apelatíva. Nemecký pôvod možno vidieť napr. v názvoch so slovami hálňa, hošták/hušták, kiar /náreč. aj kár, kera, kira a pod./, rígel', šajba, štros; valaskou kolonizáciou sa dostali k nám slová grapa, grúň/hrun, magura a i. Valaský pôvod sa pripisoval aj slovám dykula, kýčera, kykula, ktoré sa vyskytujú v toponymii na území s valaskou kolonizáciou. Š. Ondruš /1972b, 1976/ ich však vykladá ako slová slovenského pôvodu.

Osobitne sa možno zmieniť o terénnych názvoch so slovom rígel'. Význam "vyvýšenina, kopec" nie je pri slove Riegel v súčasnej nemčine známy. V slovníku bratov Grimmovcov sa však uvádza ako juhonemecký nárečový prvok /5. význam - kleine Anhöhe, steiler Absatz eines Berges/. V slovenskom prostredí sa z nemčiny prevzaté slovo rígel' /s uvedeným alebo blízkym významom/ pravdepodobne skontaminovalo /aj vďaka zvukovej podobnosti/ so slovom Hügel /pozri napr. Steinhügel>Štangarígel'/ a s významami "kopec" a "hrebeň, chrbát kopca" sa využilo pri tvorení slovenských terénnych názvov na stredoslovenskom území /je ich vyše 40/, ako sú Rígel', Rígle, Ríglík, Rígliček, Na Rígli, Pod Ríglom, V Rígli, Kamenný Rígel', Dlhý Rígel', Štangarígel' a pod. Slovo rígel' sa v slovenčine využíva aj ako apelatívny geografický termín /Majtán, 1973/.

Záver. Vlastných mien cudzieho pôvodu je v slovenčine dosť medzi osobnými menami i medzi geografickými názvami vo všetkých chronologických vrstvách od najstarších čias až po súčasnosť. Mnohé z nich zdomácneli tak, že sa ich cudzí pôvod bez filologického pohľadu väčšinou neuve-

domuje, lebo po prevzatí /či už ako apelatíva alebo ako niektorý druh vlastných mien/ sa adaptovali, prispôbobili sa preberajúcemu jazyku, postupne sa začlenili do jeho slovnej zásoby aj z hľadiska paradigmatického a slovotvorného, tvorili sa z nich ďalšie slová a ďalšie druhy vlastných mien /deminutíva a hypokoristiké z rodných mien, domáce varianty priezvisk, adjektíva z geografických názvov, obyvateľské mená z osadných názvov, priezviská a prezývky z rodných mien, geografické názvy z osobných mien, názvy potokov z osadných názvov atď./.

Inventár rodných mien sa stále obohacuje z cudzích zdrojov, priezviská cudzieho pôvodu sa vo všeobecnosti neupravujú, často aj nárečové hláskové a grafické odlišnosti sú charakteristickými znakmi /Čierny, Černý, Čarný; Švarc, Schwartz a pod./. Geografické názvy sa upravovali a upravujú tak, aby mali slovenskú podobu, aby vyhovovali norme spisovného jazyka.

Súčasná i historická vlastná mená neďomáceho pôvodu umožňujú lepšie poznávať a vykladať viaceré javy vo vývine národného jazyka, jeho slovnej zásoby, ale aj viaceré kultúrne a spoločenské súvislosti. V jednotlivých druhoch vlastných mien vidieť istú špecifickú problematiku, spoločným znakom je veľká prispôsobivosť a schopnosť plniť základnú onomastickú funkciu - pomenúvať osoby, geografické objekty a ďalšie predmety a javy skutočností.

Literatúra

Bartek, H. /R-r/: Starodávne osobné mená slovenské. Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 67-72, 115-117, 148-150, 227-229.

Blaškovič, J.: Toponymy starotjurckého pôvodu na území Slovenska. Voprosy jazykoznanija, 1972, No. 6, s. 62-75.

CDES - Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Zv. 1 /-1235/. Red. R. Maršala. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 48 + 472 + 32 /prílohy/ s.

Dorula, J.: O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. In: Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ. Slavistika zv. 3/1973. Red. M. Blich a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 181-183.

Halaga, O. R.: Jazykový kontakt či vrchnostenský úzus? In: Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ. Slavistika zv. 3/1973. Red. M. Blich a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 167-180.

Kopečný, F.: Průvodce našimi jmény. Praha, Academia 1974, 149 s.

Krajčovič, R.: Z južnoslovenskej toponymie na Slovensku. In: Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki. Red. S. Krabec et alii. Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 162-165.

Krajčovič, R.: Po stopách veľkomoravskej toponymie na okolí Nitry. In: Štúdie Pedagogickej fakulty v Nitre. Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 65-78.

Krajčovič, R.: Dva byzantinoslavizmy v starej slovenskej toponymii. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 27-33.

Majtán, M.: Dedičstvo praslovančiny v najstarších slo-

venských vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. Zv. 14. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda - vydavateľstvo SAV /v tlači/.

Majtán, M. - Považaj, M.: Rodné mená. In: A. Bárdoš et alii: Zdravoveda pre rodinu. Martin, Osveta 1975, s. 581-620.

Martinka, J.: Pôvod a význam názvu Beskid. Slovenská reč, 8, 1940/1941, s. 107-109.

Martinka, J.: O názve Vihorlátu. Slovenská reč, 8, 1940/1941, s. 142-144.

Martinka, J.: Pôvod a význam mena rieky Hornád. Linguistica Slovaca, 3, 1941, s. 89-102.

Ondruš, Š.: Je pomenovanie rieky Váh slovanské? Slovenská reč, 37, 1972, s. 257-263. /a/

Ondruš, Š.: Sú pomenovania vrchov Choč a Kýčera slovanské? Slovenská reč, 37, 1972, 334-341. /b/

Ondruš, Š.: Význam slovenčiny a češtiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby. SAS, 3, 1974, s. 241-256.

Ondruš, Š.: Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh. Slovenská reč, 40, 1975, s. 27-40. /a/

Ondruš, Š.: Ešte o mene rieky Dudváh. Slovenská reč, 40, 1975, s. 225-229. /b/

Ondruš, Š.: Pôvod mena vrchu Choč a rieky Orava. Slovenská reč, 40, 1975, s. 342-352. /c/

Ondruš, Š.: rec. Simpozium po problemam karpatskogo jazykoznanija. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1973. 67 s. Slovenská reč, 40, 1975, s. 117-119. /d/

Ondruš, Š.: Autochtonnosť slovenských zemepisných názvov Dukla, Dykula, Choč, Koč, Kýčera, Váh. In: Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ. Slavistika zv. 3/1973. Red. M. Blich a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 141-154.

Ratkoš, P.: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 141-176.

Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1-2. /3. Mapy/. Martin, Matica slovenská 1948. 664, 673 s.

Stanislav, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, 590 s.

Stieber, Z.: Trzy nazwy wodne: 1. Orawa, 2. Wązydze, 3. Kaba. Onomastica, 10, 1965, s. 176-179.

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932, 564 s. /+ mapy/.

Štolc, J.: O pôvode mena rieky Chornad - Hornad. In: Jazykovedný zborník. Zv. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Nakladateľstvo SAVU 1951, s. 152-166.

Varsik, B.: K vzniku dnešného slovenského názvu Nitra. In: Acta Universitatis Carolinae. Philologica, 1-3. Slavica Pragensia 8, 1966, s. 219-227.

**Pavol Dobšinský
a slovenské rozprávky**

Ján Michálek

Výskum kultúrno-národnej minulosti Slovákov objavuje postupne ešte z času na čas nové diela i postavy, ktoré sa vynášajú akoby zo zabudnutia na scénu poznania neraz v prekvapujúcej hodnote a ucelenosti. Známe fakty a poznatky dostávajú sa potom často do pohybu, do nových súvislostí, posúva sa ustálená hierarchia hodnôt. Obraz národného života stáva sa tým nepochybne plnší a presvedčivejší. Niektoré vedné disciplíny - napríklad literárna história - prepracovali sa už v tomto smere do uspokojivých polôh, iné si len postupne organizujú základný výskum. V takomto stave nechádza sa v podstate i národopisný výskum u nás v tejto oblasti, ktorý doposiaľ nepri-niesol ucelený prehľad dejín tejto vedy, hoci jej minulosť je bohatá na svetlé zjavy, a najmä niektoré obdobia jej vývinu sú výsledkami pozoruhodné.

Zložitejšia a menej sledovaná je otázka významu a súvislostí, výsledkov jednotlivých vedných disciplín, ich predstaviteľov a diel v širších medzinárodných rozmeroch. Nedostatočné objasňovanie a poznávanie inonárodného, slovenského, stredoeurópskeho, prípadne i širšieho kontextu konkrétnych diel, či postáv vedy a kultúry vytvára neraz aj v domácich pomeroch situáciu, ktorá plodí neobjektívne sudy a nedocenenie hodnôt kultúrnej a vedeckej povahy, presahujúcich časovú, lokálnu, či regionálnu ohraničenosť prostredia ich vzniku a existencie. Fakty takejto povahy prináša i prehĺbené štúdium dejín etnografie a folkloristiky na Slovensku. Porovnanie

výsledkov na tomto úseku u nás s obdobnou činnosťou u iných národov vyznieva neraz aj napriek zložitým a nepriaznivým okolnostiam slovenského života v minulosti pozitívne a presvedčivo v jeho prospech.

Celkom nepochybne k takýmto príkladom možno počítať známeho /v domáciach pomeroch/ kultúrno-národného dejateľa 19. storočia Pavla Dobšinského, majúce na mysli v týchto súvislostiach najmä jeho prácu so slovenskými ľudovými rozprávkami. Úroveň, výsledky a dosah tejto jeho činnosti radí ho k rozprávkárom svetového mena a významu.

/Pavol Dobšinský sa narodil 16. marca 1828 v Slavovciach v Gemeri. Otec bol najprv učiteľom, potom evanjelickým farárom v Sirku. P. Dobšinský študoval na gymnáziu v Rožňave, Miškovci a do vyšších tried chodil v Levoči. Pôsobil na viacerých miestach i v rozličných funkciách, no najdlhšie ako evanjelický farár v Drienčanoch. Na svojej fare v Drienčanoch 22. októbra 1885 zomrel a tam je aj pochovaný./

Pavol Dobšinský zaujíma v dejinách slovenského národopisu výrazné postavenie a pri viacerých príležitostiach bola už jeho národopisná práca zhodnotená. Najobšírnejšie varí v monografickej práci Andreja Melicherčíka /Pavol Dobšinský, Portrét života a diela, Bratislava 1959/, ktorá v súlade s významom a charakterom celoživotného diela Pavla Dobšinského akcentuje práve túto jeho činnosť. Avšak aj napriek tomu sa ukazuje, že niektoré stránky Dobšinského národopisnej práce bude treba ešte podrobiť hlbšej analýze. Vztahuje sa to napríklad na jeho prácu s ľudovými rozprávkami, ktorá vzbudzuje pozornosť i dnes. Predovšetkým treba povedať, že životné dielo Pavla Dobšinského je mnohostranné; zasahuje do viacerých oblastí kultúrneho života Slovákov. Pavol Dobšinský patrí k tým, na ktorých sa ešte dnes dívame s uznaním a neraz i s

obdivom preto, že ich osobná aktivita - v podmienkach z nášho hľadiska mecošských - dokázala sa rozvinúť do neuveriteľných rozmerov, vyústiac do tvorivých činov, ktoré obstáli pred svojou dobou a vstúpili ako pevná súčasť do dejín národných. Bol človekom, ktorý sa s veľkým zaujatím zúčastňoval na kultúrno-politickom dianí na Slovensku po viac desaťročí 19. storočia, pestoval kontakty, povzbudzoval, oduševňoval. Z jeho zachovanej korešpondencie vidieť, ako intenzívne sa začleňoval do každého pohybu a ako bol neraz práve on jeho hýbateľom. Skromne, akoby zo zadnej pozície, nevystrekujúc svoje meno a postavu. Životopisec upozorňuje na jeho skromnosť, nevťieravosť, vyzdvihuje jeho vzdelanosť. "Nikomu neďal pocítiť svoju duchovnú prevahu, vďačne uznával i čo najmenšiu zásluhu svojho bližšieho. Rád hovoril, no nie spôsobom ľudí, ktorí hovoria zalúbení súc do svojho hlasu a svojej skutočnej alebo namyslenej vzdelanosti a vedomosti, ale že rád bol, keď mohol zísť sa s človekom, s ktorým mohol zdieľať myšlienky - výsledky to trudnej práce - a city - následky ťažkých bremien života. Keď mnohí ľudia preto hovoria, aby zakryli svoje myšlienky, on mal to na jazyku čo na srdci, nebolo v ňom lži ..." /Michal Bodický, Pavol Dobšinský, životopis. Dom a škola, V, 1889, 2/. Takéto postoj - aj ako organizátora - netlačili ho vždy do popredia; pracoval skôr potichu, ale bolo ho cítiť; bol tam, kde sa malo niečo urobiť. Ako organizátor bol neúnavný.

Pavol Dobšinský bol človek oplývajúci príkladnou vzdelanosťou. A to zase - ako napísal o ňom Svetozár Hurban Vajanský - "jeho vzdelanosť a skúsenosť vo svete neďrala sa násilne na povrch; bolo ju iba cítiť". Ovládal niekoľko jazykov a prekladal z cudzej literatúry. Ako organizátor prejavil sa i vo funkcii redaktorskej, kde musel neraz väčšinu prác vykonávať sám. Svoj vzdel-

nostný rozhľad uplatnil zase ako profesor na lýceu v Banskej Štiavnici, ale aj na iných miestach. Písal i básne, ale cesta zberateľa a vedca stala sa mu predsa len najpríznačnejšou.

Ako národopisný zberateľ začal veľmi skoro. Už počas študentských rokov zúčastňoval sa i organizoval prácu na rukopisných zbierkach študentských a starostlivosť o zhromažďovanie a vydávanie rozličných materiálov z ľudovej kultúry ho zamestnávala potom netrvalo. Vari najväčšia možnosť sa mu naskytli vtedy, keď ho výbor Matice slovenskej krátko po jeho založení poveril organizovať a viesť veľké podujatie zamerané na zhromažďovanie a publikovanie rozličných prejavov ľudovej kultúry, predovšetkým však ľudovej slovesnosti. Matičný "Sborník slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier", ktorý sa dodnes prijíma ako cenný materiálový dokument dobového obrazu slovenskej ľudovej slovesnosti, je dobrým svedectvom rozmachu i úrovne tejto jeho práce.

Osobitnú zmienku si však v tejto súvislosti zasluhuje pracovný postup Pavla Dobšinského pri získavaní materiálov z rozličných častí ľudovej kultúry. Neobmedzil sa iba na vlastné údaje, ba ani len na jednu, či niekoľko oblastí Slovenska, a nepracoval iba so zápismi z terénu, ale aj s textami už publikovanými, zozbieral i to, čo "po časopisoch, letopisoch rozmetané bolo" a viac-menej sa strácalo. Tieto materiály usporiadal, triedil, dopĺňal, usilujúc sa o ucelené pôsobivé dielo, presvedčivé svojím obsahom, pútavé zámerom. Pri vydaní knihy Prostonárodné obyčaje, povere a hry slovenské o tom sám napísal: "Píšem najviac z vlastnej skúsenosti, zvlášť u ľudu gemersko-malohontského, kde zročil som sa i prebývam; však popri tom dosť videl som a skúsil tento ľud i vo Spiši,

Liptove, Orave, Turci, Trenčine, Nitre, V. Honte, Novohráde a na Dolníslavoch. Použil som tiež zbierky druhých a najmä zbierky mládeže slovenskej, študovavšej zo všetkých strán Slovenska niekedy na lýceách ..." Tak vzniklo dielo, o ktorom životopisec mohol povedať: "Kto chce poznať život slovenského ľudu v jeho pravom svetle, nech číta Dobšinského Obyčaje, povery a hry slovenské a má tam všetko, čo ľud náš od iných delí a čo ho s inými spojuje" /M. Bodický, c. d., 134/. To je vysoké ocenenie a Dobšinský ho mohol docieľiť len vďaka svedomitej príprave knihy. Tento príklad práce Pavla Dobšinského s materiálom je preňho príznačný. Dôslednosť a cieľavedomosť redakčnej a vydavateľskej práce prinášala mu zaslúžené výsledky a pre nás cenné vedecké dedičstvo.

Kniha Pôstónárodné obyčaje, povery a hry slovenské je ďalej dokladom toho, že práca Pavla Dobšinského s ľudovou kultúrou nebola úzko zameraná iba na rozprávky. Jeho zvykoslovné materiály majú pre dnešné bádanie veľkú cenu a často sa k nim obracia. Z ľudovej slovesnosti popri rozprávkach veľkú dôležitosť pripisoval najmä prísloviám a porekadlám. Bol v kontakte s Adolfom P. Záturským, naším najvýznamnejším zberateľom tohto žánru. Vymieňali si skúsenosti, názhady, návrhy na triedenie prísloví a pod. Dobšinského príspevky o prísloviach a porekadlách sú podnetné aj pre dnešné bádanie na tomto úseku.

Nezmeniteľnou skutočnosťou predsa však ostáva, že ťažisko práce Pavla Dobšinského s ústnou slovesnosťou väzí v jeho starostlivosti o ľudové rozprávky. Ako sme uviedli, so zberateľskou činnosťou začal v študentských rokoch, ale jeho názhady na ľudové rozprávky i na prácu s nimi /redakčnú, vydavateľskú/ formovali sa postupne a pomerne dlho. Na Pavla Dobšinského zapôsobil svojím prístupom najprv Samuel Reuss, ktorý okolo seba sústredil skupinu

zanietených zberateľov ľudových rozprávok v Gemeri a u ktorého v Revúcej začas pôsobil. Ich náhľady na ľudové rozprávky sa síce nestretávali, ale toto myšlienkové stretnutie bolo pre formovanie a rast Dobšinského postojov k slovenským rozprávkam veľmi užitočné. Ďalším dôležitým momentom tu bola spolupráca s Augustom Horislavom Škultétym pri chystaní Slovenských povestí /vychádzali v Rožňave a v Banskej Štiavnici v rokoch 1858 - 1861/. V častom, najmä písomnom kontakte vyslovovali a ustalovali svoje náhľady na prácu s rozprávkami i o tom ako ich chápať a vysvetľovať. Účasť Augusta H. Škultétyho je v tomto zmysle na príprave Slovenských povestí veľmi závažná, pričom Pavol Dobšinský vynaložil veľa úsilia najmä v súvisi s ich vydaním. Kniha "Úvahy o slovenských povestiach" /Turč. Sv. Martin 1871/ je teda výsledkom dlhoročného štúdia a premyslenou sústavou náhľadov na slovenské ľudové rozprávky, pričom myšlienkový rámec tejto knihy Pavol Dobšinský už neprekročil.

Vyvrcholenie práce Pavla Dobšinského s ľudovými rozprávkami jednako však predstavuje osem zväzkov Prostonárodných slovenských povestí /Turč. Sv. Martin 1880 - 1883/. Predovšetkým preto, že na nich pracoval už sám, vychádzajúc z pevného stanoviska, z vlastných náhľadov. Táto zbierka je teda najpresvedčivejším dokladom praktického prístupu Dobšinského k slovenským ľudovým rozprávkam.

Materiál pre rozprávky čerpal jednak z vlastných zápisov, od svojich početných spolupracovníkov i z jestvujúcich rukopisných zborníkov, ktoré mal k dispozícii. Tie-to texty v redakčnej práci upravoval, pričom jeho zásahy boli niekedy dosť citelné. A aj keď nie sú ešte tieto otázky Dobšinského redakčnej praxe textologicky preskúmané, jestvujú doklady o charaktere tejto jeho práce. Čo sledoval Pavol Dobšinský svojimi úpravami rozprávok, vidieť

napríklad z jeho listu Augustovi H. Škultétymu z roku 1858, keď spolu postupne pripravovali Slovenské povesti /... budem môcť s Lomidrevom k vám pribehnúť, ktorého, hoc je aký mocný, vezmeme pod škrepec a očistíme a vymydľíme, aby pekný vyzeral. Tak že keď je vzor sily, aby bol i vzor krásy vo vypracovaní."/.. Súčasne však Dobšinský nezabúdaj na pripomínať, že mu ide pri narábaní s ľudovými rozprávkami o zachovanie vernosti predlohy vychádzajúcej z ústneho podania, pod čím rozumel rešpektovanie obsahu, ideovej náplne, reči a rozprávačského štýlu ľudových rozprávok. Dodržiavaním týchto zásad, celkovým poňatím rozprávky na základe hlbokého poznania života a kultúry slovenského ľudu vôbec, dosiahol v tejto práci vysokého a nenapodobiteľného majstrovstva. V Dobšinského rozprávkach zaznela v pôsobilých tónoch slovenská reč. "Aký vplyv malo vydávanie povestí, svedčí, že v povestiach užívaný prepis začal si raziť cestu aj v iných literárnych prácach" /M. Boďický/. Dobšinského rozprávky ostali dodnes cenným zdrojom a vynikajúcim príkladom jazykovej kultúry slovenčiny. Stali sa obľúbeným čítaním, čo platí aj pre dnešok. V tomto zmysle splnili v slovenskom prostredí mimoriadne závažnú misiu.

Z tejto krátkej charakteristiky na druhej strane vi-
diť, že z odborného hľadiska Prostonárodné slovenské po-
vesti "nemožno chápať ako zbierku ľudových rozprávok vo
vedeckom zmysle slova, ktorá by sa pridržala prišne auten-
tických zápisov, ale ako zbierku vydavateľom upravovaných
ľudových rozprávok. Preto sú Prostonárodné slovenské po-
vesti natrvalo späté s menom ich vydavateľa. Jednotlivým
ľudovým rozprávkam vtlačil svoju vlastnú tvorivú pečať,
a nesú tak všetky znaky jeho autorstva ako upravovateľa"
/Andrej Melicherčík, úvodná štúdia k druhému vydaniu Pros-
tonárodných slovenských povestí, Bratislava 1966, I, 25/.

V tomto zmysle sa o Prostonárodných slovenských povestiach hovorí vo všeobecnosti ako o Dobšinského rozprávkach aj v súčasnosti.

V súvisi s tým sa z času na čas vyslovujú otázky, či je správne spájať Dobšinského meno s Prostonárodnými slovenskými povestami. V uvedenom kontexte akiste áno, vznikajú tu však aj niektoré nejasnosti. Predovšetkým treba povedať, že posledné vydanie Prostonárodných slovenských povestí /trojdielne vydanie s ilustráciami Martina Benku z roku 1958 a 1966/ nie sú iba reedíciou zbierky s týmto názvom, ale obsahujú aj staršiu zbierku Pavla Dobšinského a Augusta H. Škultétyho Slovenské povesti. Už to skutočný stav značne znejasňuje. Okrem toho sa s Dobšinského textami nie vždy s dostatočným odlíšením narába aj vo vedeckej episke a stavajú sa neraz ako rovnocenný materiál k autentickým záznamom ústneho podania. Na druhej strane zasa obľúba a rozšírenosť, umelecká dokonalosť i originalnosť jazyka Dobšinského úprav viedli postupne k zovšeobecňujúcej predstave, akoby Dobšinského rozprávky boli jediným vzorom slovenskej ľudovej rozprávky a všetko čo ich úroveň nedosahuje, nie je dostatočne reprezentatívne a obrez o slovenských rozprávkach deformuje. Faktom ostáva, že Prostonárodné slovenské povesti Pavla Dobšinského sú na jednej strane majstrovským umeleckým dielom, že Dobšinského zásluha na ich konečnom znení a podobe je veľká a nepochybná, a že teda na druhej strane jeho rozprávkové verzie nie sú totožné a nemožno ich zlučovať s autentickým materiálom, so znením slovenskej ľudovej rozprávky okolo polovice 19. storočia, kedy ich zberatelia zapisovali. Majúc na mysli tieto skutočnosti, môžeme povedať, že Dobšinského rozprávky sú pre vedu cenným materiálom pre poznávanie slovenských ľudových rozprávok v polovici 19. storočia, kedy viaceré žánre - najmä fantastické rozprávky - v jeho súbo-

re textov tak hojne zastúpené, vo svojom vývine kulminovali. Slovenské ľudové rozprávky stávajú sa predmetom sústreďeného štúdia a dá sa očakávať, že ono prinesie nové pohľady aj na Dobšinského prácu s rozprávkami. .

Pozoruhodný je však súčasný čitateľský záujem o ľudové rozprávky vôbec a o tieto Dobšinského vari ešte zvlášť. Prijímajú sa s akousi zvláštnou pozornosťou. Vychádzajú v rozličných vydaniach, výberoch, dosahujú mimoriadne vysokú publicitu. Dnes, keď sa už rozprávky viacej čítajú a počúvajú, ako rozprávajú, keď ustupujú z ústneho podania ako z pôvodnej formy svojej existencie, majú tieto knihy či relácie závažné poslanie - sprítomňovať myšlienkové, etické i estetické hodnoty a ideály slovenských rozprávok človekovi dnešných "nerozprávkových" čias. Týmito hodnotami presahujú čas svojho prirodzeného života, ostávajú trvalým odkazom.

Štylistika a redundancia

František Miko

Rečové správanie je regulované informačnými princípmi, ktorým podlieha každé ľudské správanie, a ľudské konanie vôbec. Na jednej strane je tu tendencia k uniformite, k opakovaniu toho, čo vydržalo skúšku hodnoty a ukázalo sa ako užitočné a platné. Je to tendencia k zovšeobecneniu, k stereotypu, invariantu, tendencia k trvalej forme, k pravidelnosti, k rešpektovaniu pravidiel. Na druhej strane nové okolnosti a potreby nútia nás k zmene správanie, k narušeniu stereotypu, ak sa prejavil ako nevhodný. Je to protiklad redundancie a informácie ako dvoch fundamentálnych kategórií všetkého diania i ľudského snaženia. Tento protiklad je totožný s tým, čo sa v bežných predstavách označuje slovami "známe" a "nové", resp. "známe" a "doteraz neznáme".

V oblasti verbálnej komunikácie zodpovedá tejto skutočnosti protipostavenie vyjadrovacieho systému /jazyka, kódu, langue, sústavy pravidiel rečového správania/ a správy /rečového prejavu, parole, textu, diela/. Prítom sa toto protipostavenie opakuje i na úrovni samej správy. V nej na jednej strane rešpektujeme nevyhnutné pravidlá vyjadrovania, na druhej strane využívame voľné alternatívy vyjadrovacieho systému, aby sme zobrazili istú zmenu v realite: istý fakt, udalosť, nový postreh, nové hodnotenie, nové poznanie, proste - informáciu. Toto všetko by sme našli aj na úrovni vety ako elementárnej komunikačnej jednotky.

Obe dva spomenuté princípy sa pritom uplatňujú nielen vo vzťahu k vyjadrovaciemu systému /a správe/, ale aj so

zreteľom na samu skutočnosť, ktorú v rečovom prejave zobrazujeme. Každá udalosť, každý poznatok sa týka istého úseku skutočnosti. Zobrazujúc udalosť musíme zobrazit i základné parametre daného úseku skutočnosti, a to jednoducho preto, aby sme vedeli, čoho sa správa /fakt, udalosť, poznatok informácia/ týka. Hovorí sa, že nové musíme začleniť do systému známeho. Sú to vzťahy, ktoré na úrovni vety poznáme ako syntaktické opozície podmet - přísudok, subjekt - predikát, téma - réma /topic - comment/, východisko - jadro výpovede.

Situácia je takto celkom jasná. Každá správa musí obsahovať redundanciu - aby bola pochopiteľná - a informáciu - aby nebola zbytočná.

V slohovej praxi sú však, ako je dobre známe, s originalitou správy a s jej stereotypom chronické ťažkosti. Napriek tomu, že si uvedomujeme potrebu vyváženosti redundancie a originality, je optimalizácia tohto vzťahu vleklým kameňom úrazu. Osobitne sa to týka literárnej tvorby, pričom problémy nie sú len v samej tvorivej praxi, ale aj v jej hodnotení a výklade, to je v literárnej kritike a v literárnovednom bádání. Sama táto otázka však nespadá do rámca našej témy. Nechceme sa teda pokúšať v tejto veci o nejaké nové riešenia. Čo máme na mysli, je prenesenie problému na štylistickú rovinu, pričom by sme sa pokúsili sondovať, ako sa protiklad redundancie a informácie javí celkom konkrétne v texte. Ide nám teda o analýzu literárneho diela v uvedenom zmysle. Takýto postup má svoj teoretický význam - pri hľadaní nových riešení niektorých tradičných problémov literárneho diela a pri odkrývaní nových problémov. Okrem toho má však aj praktický dosah, napr. v pedagogickej praxi, pri zvyšovaní úrovne literárnej recepcie ap.

Ak použijeme pri tejto analýze texty troch sloven-

ských autorov, nebude to len kvôli ilustrácii. Myslíme to súčasne ako štylistický pohľad na jeden vývinový úsek slovenskej literatúry /ide približne o roky 1880-1910/.

Vybrali sme po jednej ukážke z troch autorov - slovenských klasikov - patriacich do obdobia, ktoré sa v literárnej histórii označuje ako literárny realizmus.

A u dvier hrmot, durkotanie
vtom, rýkot, vrava čudeená,
že všetkých zraky zabočili
k nim. - Tuho vzpečoval sa dráb,
no dvere preda' sa rozborili:
a nimi žena nerestná,
zmut v ťahoch, telom veteš húb,
do siene vbehla ani strela,
až zdrapy ňou sa rozkrídlili ...

/Pavol O. Hviezdoslav, Hájnikova žena,
Zlatý fond slovenskej literatúry. Hviezdoslav.
Bratislava, Tatran 1973, s. 206/

Najprv zazdravkal a len potom vliel ohnivý nápoj do bezzubých úst. A nie že by, ako iní žráči, chytro prežrel, ale posociava ho po všetkých kútoch smädných úst, aby jeho chuť tým dlhšie mohol cítiť, ba i požuje ho svojimi hladkými časami. Natiahne krk, pozrie do povaly, vytreští drobné očká, a rozolíš čľup do bezmernej kadlubiny Krtovhó žalúčka. Jeho tvár zvráťí sa, bezzubé ústa stisnú sa, až koniec dlhého nosa polúbí vpred čnejúcu bredu. Ešte si mľaskne, oblízne chudé pery, aby ani len kvapka dobrého népoja v nič nevyšla, a dnom prázdnej skleničky ťuchá preia, aby ukázal, že mu od skleničky v nich odmäkne.

/Martin Kukučín, Rysavá jalovica. Dečinský román. Martin, Matica slovenská 1952, s. 120/

Mladý Mlieč bol mocný, robotný ako koník. Povrávali ľudia, že to preto, že bol od rodu trochu nasprostastý a aj hluchý.

Prezvali ho teda dievky, ako do dediny prišiel a počínal ich, ako druhí paholci, natšhovať - Mliečnikom, už neviem, či preto, že bol krátky, široký, hrdla nič - ako by ho z pňa odťal.

Zjednala ho mať, a kým tá a otec žili, stará gazdiná zoodiavala Maca, dala mu vše na dohán, lebo sa už bol naučil, ako všetci chlapci, ešte na salaši fajčiť, ale pár zlatých vše vyšlo materi Macovej, akokoľvek brala zo synovej pláce na každé sviatky po zlatom, po dva.

Ale rodičia mu potom jedno za druhým pomreli, stará gazdiná tiež, a Macovi na piaty rok už nevyplatili, na šiesty ho nejednali a Maco slúžil ďalej.

/Jozef G. Tajovský, Maco Mlieč. Dielo v
šiestich zväzkoch. I. Bratislava, SVKL
1953, s. 131-132/

Nebudeme robiť rozbor ukážok in extenso, len taxatívne podáme súhrn zistených znakov, ktorý by mal byť vyjadrením poetiky jednotlivých ukážok:

Pavol O. Hviezdoslav:

Silná opísenosť, ktorá vťahuje i dej do svojej perspektívy (enumerácia dejov a znakov postavy; ich synonymná deskripcia; detailnosť, markantnosť /i zvuková/, hypebolicnosť a deskriptívne figuratívnosť dejov a znakov). Opis postavy bez sociálneho kontextu.

Šírka opisu.

Hovorovosť s tendenciou k expresívnosti a s priblížením k ľudovosti /lexika: hrmot, durkotanie, rykot, zabočili, háby, zdrapy/.

Ľudová tematika /Hanka Čajkovie, pomätená žena, vbeh-

ne do siene, kde súdia jej manžela za vraždu, ktorú vzal na seba, keď Hanka v obrane svojej počestnosti zabila šľachtica Artuša/.

Objektívny aspekt autora /autor sa pri epickom podaní nestotožňuje s aspektom postáv/.

Vysoký tón podania /amplifikácia - obšírnosť opisu, gradácia, hyperbolickosť, abstraktnosť - slovesné substantíva -, zriedkavé slová - zmut, tahy, veteš, rozkrídlili sa -, zriedkavé väzby a tvary - u dvier, nimi: miesto cez ne, telom: miesto na tele, ňou: miesto na nej -, metafory - zraky zabočili, rozborili sa, rozkrídlili sa, veteš háb -, synonymické opakovanie ako lyrický postup - hrmot : durkotanie, rykot : vrava, veteš : zdrapy -, inverzia, verš, rým/.

Hviezdoslavova poetika je poznačená dvoma slohovými parametrami: opísaný realizmus s dominanciou zážitkovej funkcie /ľudovosť platila v príslušnej literárnej a spoločenskej situácii ako symptóm príklonu k realite/ a istá osobná modifikácia parnasizmu, a to s idealizačnou tendenciou. Pritom celé epické podanie je v plnej miere vlastnosťou autorského idiolektu.

Martin Kukučín:

Absolútna opisnosť, ktorá sa síce strieda s dejom, no má tendenciu tvoriť dominujúcu zložku umeleckého obrazu: prevláda tendencia k portrétu postavy /celý odsek je enumeráciou dejov, znakov a vlastností epickej postavy; zmysel pre charakteristické detaily a psychológiu postavy; markantnosť a komickosť dejov, znakov a vlastností/. Obraz postavy je len epizodicky spojený s kontextom sociálnym.

Šírka opisu.

Ľudová hovorovosť s potlačenými znakmi autorského idiolektu a so zreteľnou tendenciou k expresívnosti.

Ľudová tematika /Adam Krt po úspešnom predaji krpcov na jarmoku pije oldomáš; chystá sa kúpiť kravu, ktorú mu potom pri ďalšom oldomáši ktosi odvedie, a Krt sa bez nej a bez peňazí vracia domov k prísnej žene/.

Autorský subjekt sa v texte prejavuje otvorene, pričom sa stotožňuje s aspektom postavy /komická persifláž postavy, no bez kritického podtónu/.

Poetika M. Kukučina sa nesie v znamení čisto opisného realizmu s dominanciou zážitkovej funkcie.

Jozef G. Tajovský:

"Radikálna" opisnosť, ktorá úplne absorbuje sujet a redukuje ho na neaktuálny kaleidoskop dejov, a to ako prostriedok charakteristiky postavy. Opis nemá zážitkovú funkciu, ale je prostriedkom sociálneho hodnotenia /pošliapaná ľudskosť postavy/. Markantné, až drastické znaky postavy: robotný ako koník, nasprostastý, hluchý, Mliečnik /nádobu na mlieko/, krátky, široký, hrdla nič, akoby ho z pňa odťal. Postava je zásadne včlenená do sociálneho kontextu.

Silná hovorovosť a ľudovým základom a s markantnou expresívnosťou /hovorová a ľudová lexika a frazeológia, spontánna hovorová a ľudová syntax/.

Ľudová tematika /životopis Maca Mlieča, sluhu u bohatého gazdu/.

Autorský subjekt má ambivalentný vzťah k postave. Stotožňuje sa s jej aspektom /literárny záujem o postavu, osvojenie si ľudového charakteru reči ako výraz príklonu k ľudovej societe, ideová koncepcia témy z hľadiska postavy/. Na druhej strane je tu kritický ráz drastického až groteskného opisu postavy. Pritom sa autor prejavuje značným dielom i svojím autorským idiolektom /parentézy a zložité súvetia/.

Vcelku možno Tajovského literárny profil kvalifiko-

vať ako poetiku kritického realizmu /s nábehmi k naturalizmu/.

Pre vyhodnotenie týchto troch poetík z hľadiska redundancie budeme potrebovať ich prehľadnú konfrontáciu podľa hlavných výrazových znakov.

	Hviezdoslav	Kukučín	Tajovský
Opisnosť	silná	absolútna	radikálna
Dej	tendencia prejsť k opisu	vedľa domínujúceho opisu	pohltený opisom
Ľudovosť	oslavná	zážitková	ilustrujúca
Autorský subjekt	s objektívnym vzťahom k postave	stotožnený s postavou	naklonený i kritický voči postave
Autorská reč	vlastná /vysoká/ s prvkami ľudovosti	blízka k ľudovej reči	miešaná s ľudovou rečou
Autorský zámer	idealizácia zážitkovosť	zážitkovosť	sociálna kritika
Celkový charakter /vo vývinovom reliéfe/	parnasizmus opisný realizmus kritický realizmus /v neskoršej tvorbe/	opisný realizmus	kritický realizmus

Tak v našej prvotnej analýze, ako aj pri vyhodnotení jej výsledkov sme implicitne pracovali s pojmom štýlu. Je potrebné uviesť ho do ďalšej úvahy aj v explicitnej podobe. Slovom štýl chápeme špecifickú tematicko-jazykovú výstavbu textu, ktorá mu umožňuje vykonávať v komunikácii špecifickú funkciu. Tým je potom daná i špecifická hodnota textu. Vplyvom rovnorodých spoločenských podmienok, okolností a cieľov komunikácie isté množiny textov javia

v svojej špecifickosti navzájom určité zhody, t.j. určitú rovnakosť štýlu. Na úrovni textov istého autora hovoríme potom o autorskom štýle, na úrovni textov určitej skupiny /generácie, literárneho smeru, školy/ o skupinovom štýle - v historickej relácii o dobovom štýle - a napokon na úrovni textov jednotlivých komunikačných oblastí /administratívnej, publicistickej, vedeckej, umeleckej, súkromnej/ o tzv. funkčnom štýle.

Pojem štýlu nadobúda tým ambivalentný charakter. Vnútri danej množiny je vyjadrením funkčnej integrovanosti, rovnorodosti, príbuznosti. Navonok, proti iným množinám textov, je vyjadrením funkčnej špecifickosti danej množiny. Pritom štýl ako výraz zvláštnosti, osobitosti /"species"/ v rámci istého rodu /"genus"/ semiotických javov zodpovedá skôr akoby druhej relácii: relácii rozdielu /osobitosti, špecifickosti, zvláštnosti/. V skutočnosti tu platí dialektika rozdielu a podobnosti. Čo je smerom dovnútra - v rámci danej množiny textov - výrazom podobnosti, navonok - zoči-voči iným množinám textov - je, súčasne vyjadrením rozdielu.

A to isté platí aj pre východiskovú platformu, pre štýl jednotlivého textu. Ak sme z krátkej ukážky Hviezdoslavovej Hájnikovej ženy zistili špecifické znaky výstavby tohto úryvku, predpokladáme - a takýto predpoklad bol mnohonásobne verifikovaný inými rozbormi i inými bádateľmi -, že tieto znaky sa opakujú i v ostatnom texte, z ktorého sme ukážku čerpali. Štýl diela spočíva v rekurencii /opakovaní/ istých osobitných výrazových črt, čo dodáva dielu jeho osobitý výrazový charakter, ráz. Vnútri textu je štýl daný ako istá semiotická rovnorodosť, navonok, voči iným textom, platí ako rozdiel /osobitosť, zvláštnosť, špecifickosť/. Bez rekurencie, opakovania znakov by sme o štýle ani nemohli hovoriť, avšak rovnako

ani vtedy, keby sa daný text nelíšil vo svojej stavbe od iných textov.

Pritom to nie je fakt, ktorý prijímame len *via facti*, že je to tak. Pojem štýlu ako rekurencia špecifických výrazových znakov je podmienený tým, že štýl je odzrkadlením a výrazom istej /špecifickej, osobitej/ koncepcie reality, ktorú text zobrazuje. Je výrazom autorského prístupu k tému /a jazyku/, jeho pohľadu na svet, postoja k problému, ktoré si v diele kladie, jeho životného pocitu. Je dôvodné predpokladať, že prinajmenej v rámci jedného diela ostáva tento postoj identický, totožný. A práve rekurencia znakov, ktoré zodpovedajú onomu postoju, je výrazom jeho identity. Totožnosť štýlu v diele je totožnosťou autorského postoja /koncepcie, pohľadu, prístupu, tvorivej metódy, životného pocitu/ vyjadreného štýlom.

Napriek istému vývinovému pohybu umeleckej osobnosti a jej tvorivej metódy platí povedané aj o identite autorského štýlu, na vyššej úrovni o identite štýlu istej tvorivej skupiny autorov /smeru, epochy/ a funkčného - v danom prípade umeleckého - štýlu vôbec. Tieto štýlové roviny nie sú však v nejakej mechanickej hierarchii podľa rebríčka zovšeobecnenia. Najvlastnejším gestom textu je autor, on je spoločným menovateľom všetkých svojich textov a je aktívnym spolutvorcom skupinového a dobového umeleckého programu. Autorská rovina štýlu je takto "štýlovou" v najvlastnejšom zmysle tohto slova /pripomeňme si tu famóznú Buffonovu formulu "Style, c'est l'homme"/. Autor je tvorcom, nositeľom, garantom, uplatňovateľom koncepcie pri semiotickom stvárnení reality.

Na tejto rovine sme v skutočnosti aj my vykonali náš rozbor. Preskočili sme teda vlastne štýl citovaných diel a prešli sme cez dve roviny zovšeobecnenia. Z danej

ukážky sme potom usudzovali ani nie tak na štýl celého príslušného diela, z ktorého sme citovali, ale hlavne na celkový štýl Hviezdoslavovej, Kukučínovej a Tajovského tvorby. V zhrnujúcom prehľade znakov sme potom konfrontáciou troch autorských poetík prešli dokonca na úroveň skupinového /dobového/ štýlu, ktorého integrujúcim faktorom sa ukázali prvky dávajúce vo svojom celku to, čo označujeme poetikou realizmu /opisnosť, vzťah k realite, hovorovosť ap./. Tak či onak, ako hlavná hodnota sa javí rovina autorského štýlu.

A tu je miesto, kde sa načrtnutý stav vecí ocitá v dotyku s protikladom redundancie a informácie.

To, čo platí povedzme v rámci autorského štýlu ako súbor relatívne konštantných výrazových znakov, môžeme vlastne chápať ako pravidelnosť, "zákonitosť", normu autorského štýlu. To, čo sa od diela k dielu opakuje v autorskej tvorbe, je redundantným javom. Je preto celkom namieste hovoriť o "poetike" toho alebo onoho autora /o poetike v zmysle súboru pravidiel alebo v zmysle relatívne ustálenej tvorivej metódy/. V skutočnosti môžeme rovnako dobre hovoriť aj o poetike jednotlivého diela. Predsa znaky, ktoré zisťujeme v relatívne krátkom úseku textu, sa rekurenčne vracajú aj v ďalších častiach textu. Je to tiež redundancia ako fakt štýlovej rovnorodosti textu, ako fakt jeho výstavby podľa jednotného princípu, podľa jednej a tej istej koncepcie. Takto sa nám však obracia vlastne všetko na redundanciu a stráca sa nám princíp informácie ako vlastný zakladajúci faktor každej správy a každej komunikácie.

To by platilo, ak by sme pozabudli na dialektickú jednotu oboch týchto stránok správy, informácie a redundancie. V prvom rade, než by sme obrátili uvažovanie týmto smerom, treba objasniť, v akom zmysle môžeme chá-

pať štýl ako informáciu. Pojem informatívnosti je všeobecný a vzťahuje sa na akékoľvek dianie, pri ktorom dochádza k výberu jednej, neočakávanej eventuality z istého množstva možných eventualít. Veľkosť informácie závisí pritom, ako je známe, od stupňa neočakávanosti zvolenej eventuality, ako aj od počtu alternatív, z ktorých sa výber uskutočnil. Kvalita informácie a jej hodnota je naproti tomu daná významom, ktorý má ona z hľadiska spoločenských cieľov. Ak štýl chápeme ako koncepciu reality zobrazenú textom, je on informatívny potiaľ, pokiaľ koncepcia, s ktorou text /resp. autor, ktorý za textom stojí/ sa ukazuje ako neočakávaná, nepredvídaná, nová, a pokiaľ počet možných koncepcií, ktorý by v danom prípade prichádzali do úvahy, je relatívne značný.

Pojem informácie je teda pre štýl nevyhnutný, ako je nevyhnutný pre správu ako celok a pre každú komunikáciu vôbec. Ak rovnako platí preň i pojem redundancie, je to možné len preto, že obidva pojmy sú dve stránky jednej a tej istej veci a že závisí len od relativity pohľadu, kedy štýl chápeme ako informáciu a kedy ako redundanciu. Pričom prichádza, prirodzene, do úvahy aj vývinový faktor, ktorý túto relativitu ovplyvňuje v tom alebo onom smere.

V prípade štýlu jednotlivého textu je zrejmé, že v relácii k štýlom iných textov platí on ako informácia, ako zvláštnosť, osobitosť daného textu. Vnútri samého textu však sa fakt jeho nevyhnutnej organizácie /rekurencie/ a stability /jednoty postoja/ javí ako redundancia. Pravdaže, ani vnútorná organizácia štýlu v jednotlivom texte nie je v skutočnosti nejaký mechanický stereotyp. Pri všetkej rovnorodosti textu platí aj medzi jednotlivými jeho časťami princíp istej variability, t.j. istej vnútortextovej štýlovej informatívnosti. Na

nom sa zakladá jedinečnosť diela. Tento princíp však nemožno absolutizovať, ako sa domnievajú idiografické teórie literárneho diela. Tie popierajú možnosť poznať dielo, jeho organizáciu, jeho extenzívnu homogénnosť a identitu, a teda i prítomnosť redundancie v štýlovej stavbe jednotlivého diela /sú to intuitivistické, agnosticistické a iracionálne teórie tvorby, ktoré poznanie diela pokladajú za možné len ako kongeniálnu esejistickú parafrázu/. Na druhej strane prijímať poznanie diela ako vyčerpané čisto absolutizáciou jeho redundantnej zložky je druhá, racionálna krajnosť. Pravda, veda je racionálna a poznanie toho, čo sa "vymkne pravidlám", by bolo "contradictio in adiecto". V skutočnosti však jestvujú postupy a procedúry, ktorými sa dá informatívnosť skrytá v jedinečnosti diela vymedziť a opisne priblížiť /takým pojmovým inštrumentom je sama kategória variability a jej taxatívne uplatnenie v texte, ďalej enumerácie jednotlivostí, výklad jednotlivých miest v texte ap./.

Ak dielo i jeho štýl tvoria celok, štruktúra, v ktorej je všetko vzájomne prepojené, redundancia ako vnútorná organizácia diela i vnútrotextová informatívnosť tvoria jednotu a nemožno ich od seba trhať. Jedinečnosť musí pritom tvoriť súčasť štýlu, lebo štýl je v svojom pojmovom štatúte vyjadrením nielen podobnosti, ale - a hlavne - i rozdielu. Matkou štýlu je v prvom rade rozdiel, podobnosť je iba formou jeho existencie. Prítom práve jednota rozdielu a podobnosti je svojím spôsobom zdrojom estetického hodnoty.¹

Oddelovanie štýlu ako redundancie od originality² vlastne nezodpovedá skutočnosti ani v tom zmysle, ako sme predtým vyložili ich vzťah, totiž ako ich jednotu so zreteľom na relativitu nášho pohľadu. Platí to najmä na rovine skupinovej poetiky, ktorej hodnota sa v niektorých

konceptiách dejín literatúry stavia do pochybnosti. Absolutizuje sa tu rovina autorskej línie vývinu literatúry. Ja to tiež svojho druhu idiografická koncepcia literatúry, ktorá neuznáva existenciu literárnych smerov, škôl a prúdov, a to v mene tézy, že každý autor je individualita, ktorá sa nedá "zaškatuľkovať" do schematických priečinkov skupinových poetík. Tieto poetiky sa vyhlasujú za fikcie.

Existenciu skupinových poetík treba predpokladať³ nie v mene potreby literárnej histórie "usporiadať" množstvo literárnych faktov /to by bol kantovský argument/, ale v mene skutočnosti, že umelecké osobnosti nezačínajú celkom "ab ovo", ani netvoria, akoby nevedeli o sebe. Naopak, jednak dobre cítia svoju tvorivú príbuznosť, ale ešte viac majú pocit spoločnej situácie a spoločných úloh, pred ktoré ich spoločenská a literárna skutočnosť stavia. Tak ako autorská koncepcia sveta, ani skupinová a dobová poetika nie sú len výrazom redundancie /organizovanosti/, ale i prejavom informatívneho výboja skupiny a doby ako celku, teda pozitívnou komunikačnou hodnotou. Pravda, tu už nejde o komunikáciu v slede textov, ale v slede autorov, skupín, epoch, teda o komunikáciu a informatívnu hodnotu "vo veľkom".⁴ Prirodzene, aj pritom ďalej platí, že v hierarchii hodnôt stále ostáva najvyššou rovina autorského štýlu, ktorá je vyjadrením človeka ako vlastného tvorcu, gestora a miery všetkých hodnôt.

V tomto zmysle treba chápať i výsledky nášho rozboru. V konfrontačnom prehľade predstavujú poetiky jednotlivých autorov vyššiu hodnotu ako poetika ich spoločného, realistického programu. Hviezdoslava, Kukučina a Tajovského treba v skutočnosti chápať ako osobitých realizátorov realistického umeleckého snaženia, ako uskutočňovanie ich osobných predstáv o realizme. Hodnota realizmu nespočíva potom ani tak v nejakom karteziánskom prieniku jednotlivých au-

torov, ale skôr v každej jednotlivjej osobnej jeho realizácii. V každej z nich totiž realizmus chce byť uskutočnený úplne, vo svojej totalite.

Pokiaľ ide o redundanciu štýlu umeleckej literatúry ako celku, teda o redundanciu umeleckého štýlu ako funkčného štýlu, treba ju chápať ako vzťah diela, autora a skupiny /epochy/ k všeobecnej poetike danej národnej literatúry. V tomto prípade sa však poetika - ktorá tradične mala formu normatívnych, zväčša školských príručiek - javí ako redundantná v absolútnom zmysle, t.j. bez akejkoľvek informatívnosti. Na školskú poetiku sa dívame akosi len ako na orientáciu, prípravu, potrebné vzdelanie. V skutočnosti v širokých meradlách, kde sa uvažuje o kultúre spoločnosti ako celku a kde sa skúma vzťah celých spoločenských oblastí /literatúry, umenia, vedy, publicistiky atď./, sa chápa literatúra /daná vo svojej organizácii všeobecnou poetikou ako redundantným faktom/ tiež ako informatívna, ako špecifická hodnota.

V rámci umeleckého štýlu možno to isté povedať o žánroch, ktoré predstavujú v tej alebo onej miere ustálené stereotypy štruktúrnej výstavby diela. Žánre sa neraz pokladajú tiež za absolútne redundantné, za čiru konvenčnú formu. Niet sa čo diviť, že v teórii žánrov prevládajú skôr skeptické než uznávajúce postoje. V skutočnosti, ako o tom svedčia zmeny žánrového čítania v medziskupinových reláciách, ani žánrom nechýba špecifická informativnosť.

Tieto úvahy by bolo možné rozšíriť aj na medziliterárne vzťahy a na vzťahy medzi jednotlivými umeniami, no to je už záležitosť, ktorá sa tiež vymkne z rámca našej témy.

Jednej z oblastí týchto všeobecných otázok sa však predsa len dotkneme. Myslíme na skutočnosť - ktorá sa prejavila aj v našich rozboroch - , že literatúra veľmi často

čerpá z iných štýlových okruhov národného jazyka. V našom prípade išlo o hovorový štýl a o ľudový jazyk. Umelecký štýl nefunguje izolovane, ale v systéme všetkých štýlov daného jazyka. Je špecifický voči nim, no viažu ho s nimi aj vzťahy príbuznosti. Tieto vzťahy nie sú ustálené. Štýl umeleckej literatúry sa môže s ostatnými štýlmi vo svojom vývine zblížovať, ale sa od nich aj odďaľovať. Takéto zblíženie - v našom prípade ide o hovorovosť a ľudovosť jazyka - má, i keď je to z hľadiska systému štýlov fakt redundancie, v perspektíve osobnej a dobovej poetiky informatívny charakter.

Rozbor umeleckého diela nemôže sa potom nijako uspokojiť s pojmovým aparátom, ktorý by bol ohraničený len na oblasť literatúry. Musí počítať so systémom všetkých štýlov. Okrem toho je žiadúce, aby to bol pojmový aparát, ktorý by dovolil detailne vystihnúť zložité vzťahy podobnosti a rozdielu tak medzi funkčnými štýlmi, ako aj v rámci umeleckého štýlu medzi jednotlivými žánrami, autorskými skupinami, autormi a jednotlivými textami.⁵

Záverom treba ešte podotknúť, že okrem redundancie v zmysle vyloženom v tejto úvahe fungujú v texte aj iné druhy redundancie s osobitnými funkciami /redundancia fungujúca pri výstavbe súvislého textu, lyrická redundancia a i./.⁶ Tie však nesúvisia bližšie s problematikou, ktorá bola predmetom nášho skúmania.

Literatúra a poznámky

1. Táto jednota sa na všeobecnejšej rovine estetického diania, v ktorom sa berie do úvahy tematicko-jazyková totalita diela, javí ako kontrastné spojenie tenzie a detenzie /pozri k tomu naše výklady v knihe Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava, Tatran 1973/.

2. Tak robí napr. M. Bense, ktorý hovorí, že "štýl nespočíva na inovačnej sfére, na originalite /v texte - pozn. F. M./, ale na redundantnej sfére realizovanej štruktúry" /Einführung in die informationstheoretische Ästhetik. Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1969, s. 57 n./.

3. O potrebe vývinovej typológie v dejinách literatúry pozri Aleksandar Flaker, Einige prinzipielle und praktische Bemerkungen zur Frage der Periodisierung. Neohelicon, 18, 1973, č. 1-2, s. 254-262.

4. Na pozitívnu vývinovú hodnotu vyšších úrovní, tzv. "vyšších obsahových syntéz" poukázal S. Šabouk /Pokrok umění jako proces vzestupného vývoje vyšších obsahových syntéz. Estetika, 9, 1972, s. 1-44, a to 29 n./.

5. V tejto funkcii používame vo svojich rozboroch tzv. systém výrazových kategórií /pozri našu c. p./.

6. Pozri k tomu F. Miko, Die Funktion der Wiederholung in der Lyrik. Estetika, 13, 1976 /v tlači/.

**Štylistika
prevzatých a cudzích slov
v slovenčine**

Jozef Mistrík

1. Preberanie alebo požíčanie slov z iných jazykov patrí odjakživa k bežným spôsobom obohacovania a rozširovania slovnej zásoby. V súvislosti s migráciou slov hovoríme o prevzatých, to znamená už zdomácnených, a o cudzích, to znamená iba príležitostne vypožičaných slovách. Pre slovenčinu - najmä ako pomerne mladý jazyk - je proces preberania alebo požíčania slov v minulosti i dnes celkom prirodzený. Napriek tomu, že jej slovná zásoba dnes predstavuje vysoko nad 100 000 slov a jej slovotvorný fond poskytuje všetky možnosti na tvorenie obrovského množstva nových slov, náš jazyk pri existencii a fungovaní zložitých spoločenských a výrobných vzťahov preberá veľa pôvodom neslovenských slov na pomenovanie nových javov i nových realít, ktoré so sebou prináša nová doba, moderná výroba a nové spoločenské situácie. Preberanie nových slov neslobodno hodnotiť ako negatívny jav, lebo je to proces, ktorý zasahuje všetky jazyky sveta bez ohľadu na silu, s akou sa mu bránia.

Hneď na začiatku treba povedať, že tento proces je rytmicky veľmi nerovnomerný - nerovnomerný pokiaľ ide o jazyky, z ktorých sa obohacuje, ako i o časové obdobia a o silu, ktorá je pre takéto obohacovanie príznačná. Napríklad veľké množstvo slov z nemčiny sa preberalo od začiatku 13. storočia, v čase priameho kontaktu Slovákov s Nemcami počas nemeckej kolonizácie, slová z rumunčiny sa preberali od konca 14. do začiatku 17. storočia, v čase valašskej kolonizácie, z latinčiny a gréčtiny sa preberali

slová po trikrát - raz v čase pôsobenia Cyrila a Metóda, druhý raz v stredoveku, keď latinčina bola v Európe prevládajúcim dorozumievacím jazykom vo všetkých oblastiach spoločenského života, a tretí raz v súčasnosti, pri silnej internacionalizácii vedeckého jazyka. Z maďarčiny sa k nám dostávali slová v čase, keď Slováci žili v spoločnom štáte s Maďarmi v rámci Rakúsko-Uhorska, z ruštiny sa preberali slová jednak v minulom storočí /rusofilstvo slovenských národovcov a spisovateľov/ a jednak sa preberajú v súčasnosti, z angličtiny sa rozširujú slová do ostatných európskych jazykov prevažne v posledných desaťročiach atď. Nerovnomernosť v preberaní slov z cudzích jazykov je značne ovplyvnená stupňom kultúry a techniky v príslušnom období. A tak by sme teda pri pohľade na proces preberania a požíčavania cudzích slov mohli uplatniť rozličné kritériá, a dospeli by sme k tomu, že ide o otázku zložitú, ktorá veľmi komplikuje hľadanie štylistických kritérií, súvisiacich s hodnotením procesu i jeho výsledkov. Dost ťažko možno zjednodušene označiť štylotvorné činitele fungujúce pri štylistickej diferenciacii a ťažko možno zjednodušene štylisticky kvalifikovať prebrané slová v slovenčine.

Jednako však možno vystopovať isté zákonitosti pri ich štylistickom začleňovaní a štylistické črty, ktoré si doniesli alebo časom nadobudli v novom jazykovom prostredí. Dnes stoja v slovenčine oproti sebe slová domáce i slová zdomácnené alebo cudzie, no bez ohľadu na tieto hranice existujú ďalšie hranice štylisticky vyčlenených množín slov. Napríklad domáce slovo rehotieť je rovnako expresívne ako prevzaté denglavý /maď./ a na druhej strane domáce slovo otázka je rovnako nociónálne ako prevzaté problém. Atď. Avšak paralelne s tým možno konštatovať, že napr. prevažná väčšina z gréčtiny prevzatých slov /analý-

za, demokracia, charakter .../ sú dnes nociónálne slová, ako na druhej strane veľká časť z nemčiny prevzatých slov /šuster, šenk, frajer, fruštik, bifľovať sa, pigľajz .../ klesla dnes na úroveň hovorových slov. Preberané slovo sa v prvom dotyku s novým jazykom, s novým prostredím stretá s problémom štylistického príznaku, a tým aj štylistického začlenenia do slovnej zásoby.

2. Ktoré sú to činitele, čo najviacej ovplyvňujú proces štylistického zaraďenia preberaného slova.

Najvýraznejším faktorom je azda to, či sa slovo prebralo v priamom alebo nepriamom dotyku používateľov jazykov. Slová, ktoré sa k nám dostali priamym kontaktom, sú konkrétnejšie, zväčša hovorové, a tým v nemalej miere expresívne. Takouto cestou sa do našej slovnej zásoby dostali slová nemeckého a maďarského pôvodu. Napríklad z nemčiny šlak, špehovať, fortieľ, just, mordovať, ratovať, rabovať, šanovať, šinter, truc, ortieľ, fušer, krém, handlovať, šacovať ..., z maďarčiny bačkory, banovať, beťár, chosen, kelčík, kynožit ... V dnešnej slovenčine sa veľa slov z týchto jazykov uplatňuje metaforicky s významom pejoratívnym, v recesnom zmysle, napríklad: štróf, rachunok, cimra, cech, hícovať, šuster, lajblík, štrímfla, groš, fedrovat, šmelciar, bôrg, došikovať, hárešt, kisňa, košťovať, pucovať, vinšovať, bantovať, dohán, báči, neni-ka, šor, kepeň, chýr, bajúzy, čerovať, rákoš, husár, bosor-ka, cifrovať, bukréta ... Uvedené hovorové a familiárne expresívne slová, ako vidieť, sa formálne asimilovali a funkčne začlenili ako výrazná štylistická vrstva. Je pravda, že sa - napriek dost veľkej frekvencii - dostali na okraj slovenskej slovnej zásoby, ale taký je v podstate osud všetkých importovaných slov. Len málo z nich sa dnes pociťuje ako slová štylisticky nepríznakové /musieť, cieľ, cukor, ďakovať, kuchár, škodiť, šunka, žobrák, koč, began-

če, čardáš, oldomáš, vankúš, sára .../ Slová, ktoré sa do slovenčiny preberali ústnym stykom, sú štylisticky priznateľné, a to najmä preto, lebo pomenúvajú reality, pre ktoré sme už skôr mali domáce, štylisticky nepríznačkové pomenovania. Tento spôsob preberania teda znamená štylistické obohacovanie slovenčiny.

Slová, ktoré sa k nám dostali alebo dostávajú nepriamym kontaktom, v písomnej podobe, zachovávajú si tiež dosť homogénny štylistický charakter. Tekouto cestou sa do slovenčiny dostali alebo dostávajú niektoré slová ruského, ale najmä gréckeho a latinského pôvodu. Takéto slová najčastejšie pomenúvajú reality a javy, ktoré nebývajú predmetom rozhovorov v bežnom každodennom styku ľudí, sú to slová abstraktné, nociónálne, predstavujúce takzvanú vyššiu lexiku. Pre tieto vlastnosti sa mnohé z nich uplatňujú aj ako žargónové slová vo funkcionárskych prejavoch /problém, aspekt, trend, diferenciácia, intenzívny, fakt, kvalita, kvantita, moment, produkovať, špeciálne, analýza, centrum, epocha .../ Slová ruského pôvodu preberané v minulom storočí majú charakter poetizmov /sudba, spevec, bohatier, vesna, neha .../, slová preberané dnes sú odborné termíny typu subotník, úderník, sputník, novátor .../.

Najstaršie slová latinského alebo gréckeho pôvodu sú biblízmy a konfesionalizmy /anjel, apoštol, biskup, diabol, koleda, kresťan, kríž, oltár, pohan, žehnať .../, ktoré v priebehu stáročí prevzali naše podoby, novšie a najnovšie latinské a grécke slová sú odborné termíny typu areál, asociácia, demisia, dotovať, ekvivalent, esej, fragment, gravitácia, integrácia, kontrakt, koordinácia, libreto, mandát, partikulárny, perspektíva. Štylistický charakter takýmto slovám vtlačil do značnej miery spôsob ich imigrácie. Aj štylistický charakter slov prevzatých z češtiny závisí do značnej miery od toho, či ide o slová,

ktoré k nám prešli alebo prechádzajú v písomnej podobe /to sú abstraktnejšie, často poetické slová, patriace do "vyšších" štýlov/ alebo v ústnej podobe, ktorá je častejšia dnes /to sú konkrétnejšie, často expresívne slová, patriace do "nižších" štýlov/. Dnes napríklad prechádza do slovenčiny priamou cestou z češtiny mnoho slangových slov a slov z obecnej češtiny, ktoré sa používajú v hovorovom štýle slovenčiny. Pravdaže, popri tom proces preberania v písomnej podobe prebieha paralelne.

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil štylistický charakter prevzatého slova, je životnosť reality, ktorú ono pomenúvalo alebo pomenúva. Keď zastaralé alebo sa stane nepotrebným pojem, jeho pomenovanie sa využíva metaforicky - teda so sémantickým posunom. To sa týka napríklad takých slov ako groš, richtár, notár, fiškál, kantor, pátričky, kulak, kolaborant, máry, mýto, žandár, koráb, hajdúch, gver, činža, gáža, grífel'. Medzi historicky pôlovými slovami, neologizmami a archaizmami, relatívne viacej fluktuujú prevzaté, než domáce slová. Oveľa viacej neologizmov sa dnes dostáva do slovenčiny tým, že sa prijímajú cudzie slová, než tvorením nových slov z vlastných zdrojov. Pravdaže, prechádzanie slov medzi jednotlivými slovnými druhmi /deverbalizácia, desubstantivizácia a pod./ sa uskutočňuje s uplatňovaním domácich sufixov /menej s uplatňovaním prefixov/. Prechodom prevzatého slova z jedného slovného druhu do iného slovného druhu sa spravidla jeho štylistická hodnota zachováva /funkcia - funkčný - funkčne - funkcionár - funkcionársky .../. Pre prevzaté slová je vôbec veľmi príznačné, že sú svojou frekvenciou krajne nevyrovnané - sú to totiž slová s príznačkom profesionality, a tak potom podľa tematiky textu, v ktorom sa vyskytujú, môžu mať obrovskú alebo nulovú frekvenciu. Preto sa nedostanú do bežného komunikačného procesu, a tým ani

do centra slovného fondu jazyka. Ich excentrickosť podporuje aj ich inertnosť voči novému jazykovému prostrediu /sujet, debutovať, cyklus, zoologický, kazuistika, hierarchia, slang, jiu-jitsu .../.

Závažným faktorom ovplyvňujúcim štylistiku prevzatého slova je to, do akej miery sa ono preberá aj do iných jazykov. Kým napríklad do slovenčiny sa v minulosti z cudzích jazykov preberali slová jednotlivo, iba z jedného jazyka do jediného jazyka, dnes sa preberajú do slovenčiny internacionálne, to jest také slová, ktoré preberajú aj ostatné jazyky. Takými sú okrem množstva slov gréckeho a latinského pôvodu /pozri už hore uvedené slová/ aj anglicizmy, galicizmy, rusizmy, italizmy, napríklad: tím /team/, džez, dres, garáž, pasáž, žargón, detail, družba, sputnik, boršč, pomaranč, banka, balkón ... Tieto, dnes už internacionálne slová si podržujú pôvodné štylistické zafarbenie vo všetkých nových jazykových kontá-
giách. Nápadne povediac, pevný štylistický charakter si uchovávajú pod vzájomnou kontrolou ich fungovania vo všetkých jazykoch, ktoré si ich osvojili ako internacionalizmy. Internacionalizácia je proces, ktorý v dorozumievaní ide proti expresívnosti i emocionálnosti. Cudzie internacionálne slová v jazyku sú inkompatibilné s expresívnymi efikami a nepreberajú ani funkcie vyjadrovania subjektívnych vzťahov hovoriaceho k momentu prejavu alebo voči adresátovi.

3. Jazykové štýly a prevzaté, resp. cudzie slová v slovenčine. Jednou z najcharakteristickejších črt štýlov je to, do akej miery a ktoré prevzaté alebo cudzie slová sa v nich využívajú. Súvisí to najmä s ich funkciou a ďalšími štýlotvornými činiteľmi. Dnes napríklad sú z hľadiska frekvencie prevzatých a cudzích slov v slovenčine protichodné štýly publicistický oproti umeleckému. V publicis-

tických prejavoch sa vyskytuje enormné množstvo neslovenských slov, v umeleckých prejavoch minimálne. Z hľadiska proveniencie neslovenských slov je publicistický štýl dnes protichodný s hovorovým štýlom. V publicistickom štýle sú totiž frekventovanejšie slová preberané nepriamo, od susedných jazykov, v hovorovom štýle majú väčší výskyt slová zo susedných jazykov alebo z takých, ktorými sa v minulosti hovorilo alebo i dnes v niektorých oblastiach hovorí na Slovensku: čeština, nemčina, maďarčina, poľština. Rozdiely medzi štýlmi z týchto hľadísk sú dnes veľmi výrazné.

Svojrázny a osobitný je najmä publicistický štýl. Zatiaľ čo v minulosti, povedzme, pred sto rokmi sa v dennej tlači vyskytovali cudzie slová v minimálnom počte, v dnešných novinách, v rozhlasových a televíznych spravodajských reláciách je každé šieste slovo neslovenské. To je najmä preto, že dnes je veľmi vyvinutá spolupráca medzinárodných spravodajských agentúr a že denná tlač je prvá, ktorá prináša novinky vedy a techniky, pomenúvané často cudzími termínmi. No aj iné momenty tu hrajú dôležité úlohy, napríklad, že publicistický štýl hovorí o veciach týkajúcich sa aj vzdialených realít, regiónov, je v istom zmysle pre prijímateľa abstraktnejší a tematicky vzdialenejší než napríklad hovorový, rečnícky alebo umelecký štýl. Z cudzích slov sa častým používaním stávajú domáce prevzaté slová a včleňujú sa do nášho slovného fondu. V práci J. Mistrík, Slovník tlače, Bratislava, 1969, str. 8 n., sa uvádza, že medzi prvými 100 slovami publicistického štýlu v slovenčine sú 3 prevzaté slová, v zozname prvých 500 slov je ich 13 %, v zozname ďalších 500 slov je ich 18 % a v oblasti okolo konca druhej tisíciky pripadá 20 neslovenských slov na 100 slov publicistického štýlu. Disperzia prevzatých a cudzích slov, pochopiteľne, nie je

vo všetkých žánroch rovnaké - najviac ich je v spravodajských a najmenej v beletristických žánroch. Obdobná situácia je v mimoslovenských novinách, rozhlase a televízii. Najviacej slov je gréckeho alebo latinského pôvodu. Pozrime, ktoré slová sú v dnešnej slovenskej tlači najčastejšie: republika, socialistický, konferencia, literatúra, štúdium, film, forma, próza, autor, organizácia, americký, minúta, študent, situácia, filozofia, program, gól, kultúrny, politika atď.

Nesymetrická distribúcia prevzatých a cudzích slov je v náučnom štýle. V nižších, populárnych prejavoch je počet takýchto slov menší, vo vyšších, vedeckých textoch je dnes neobyčajne vysoký a nerovnomerný. Odborná terminológia má čím ďalej tým viac medzinárodný charakter, a to sa zreteľne odráža aj na vedeckých textoch. Nemožno zodpovedne urobiť frekvenčný slovník neslovenských slov z vedeckých textov, lebo okrem slov typu analýza, problém, systém, schéma, program, projekt a obdobných ďalších, vyskytujú sa tu tematické slovníky s hypertrofiou podľa zacielenia textu. Napríklad v matematickom texte môžu mať neobyčajnú frekvenciu napríklad slová integrál, sínus, exponent, logaritmus, vektor, funkcia, symbolický, komplexný, v chemickom texte napríklad etylén, hydroxid, neutralizácia, cyklický, reakcia atď. Pre niektoré odbory sú príznačné iba slová prevzaté z jediného jazyka. Platí to napríklad pre hudobné texty, v ktorých sú časté termíny z taliančiny: dolce, andante, risoluto, moderato, crescendo, cantabile, grazioso, triste, vivo atď. Ďalej to platí pre texty so športovou tematikou, v ktorých je množstvo slov z angličtiny. Atď. Administratívny štýl z hľadiska lexikálneho je blízky náučnému a vedeckému štýlu: aj tu majú prevzaté a cudzie slová frekvenciu nesymetrickú, závislú od tematiky. Mnoho frekventovaných kancelarizmov pochádza

z taliančiny: circa /oca, ca/, franco, detto, brutto, konto, loco, faktúra, locus signi, kontokorent atď.

Hovorili sme, že v dnešnom umeleckom štýle niet cudzích slov - i keď je v ňom dnes, pochopiteľne, veľa zdomácnených slov, ktoré sa už nepocitujú ako cudzie, napr. musieť, chvíľa, škola, koruna, máj, cieľ, škoda, farba, minúta, auto, papier atď. Avšak v minulosti takáto situácia nebola. Prevzaté, no najmä cudzie slová sa funkčne a vedome uplatňovali ako štylizujúce slová - predovšetkým na charakterizáciu doby, prostredia, postavy alebo na naznačovanie "vzvyšennosti" textu uplatňovaním poetických rusizmov. Napríklad v divadelných hrách J. Palárika z druhej polovice minulého storočia sú celé stovky vypožičaných cudzích slov. V Drotárovi ich je 668 /čes. 273, nem. 190, lat. 97, pol. 47, fr. 34, maď. 27/, v Dobrodružstve pri obžinkoch 573 /maď. 357, nem. 177, fr. 39/; mnoho cudzích slov je aj v hrách J. Záborského. Množstvo lexikálnych výpožičiek i syntaktických konštrukcií má vo svojej próze i v básňach S. H. Vajanský, mnoho ich má A. Sládkovič, J. Jesenský a mnohí ďalší. Ako okazionálne a citátové slová sú rusizmy v dielach súčasných autorov, týkajúcich sa Povstania a 2. svetovej vojny, rovnako a s tým istým účelom sú v týchto dielach nemecké a české výrazy /u R. Jašíka, V. Mináča a ďalších/. Z prevzatých slov, najmä prevzatých z nemčiny, sa vyskytuje veľa v dielach kritických realistov, najmä u J. G. Tajovského. Vo všetkých prípadoch je tu prevzaté alebo vypožičané cudzie výrazivo z umelecko-estetických príčin, často kvôli ozvláštneniu textu, no najmä kvôli jeho štýlovej členitosti.

V spontánných hovorených prejavoch, a teda v konverzačných textoch sú len tie prevzaté slová, ktoré získali slovenskú podobu - alebo ináč: preto sa formálne asimilovali, že sa používajú v spontánných konverzačných tex-

toch. Ich výskyt je minimálny a ich podoba je taká, že súvislosť s pôvodným prostredím je načisto zastretá. Uvedieme niekoľko príkladov: pomenovanie mesiacov, mier a váh, rodné mená, slová musieť, vari, chvíľa, minúta, peniaze, koruna, halier, telefón, elektrický, auto, fabrika, križ, percento, šofér, bufet, rádio, kuchyňa, rúra, román, mramor, cirkev, banka, blok, debata, kontrolovať, oranžový, partizán, salón, pasáž, saláma, veranda, kokos, koks, vagón, rum, sveter, klub, štrajk, trik, paluba, kefa, maják, žiara, klobúk, papuče, vatra, grúň, chotár, kolíba, háby, klobása a mnoho ďalších. O silnej zakotvenosti týchto slov do hovorového jazyka svedčí už aj ich výskyt v slovenských ľudových piesňach /grúň, fujara, bača, oldomáš, šumný, kamarát, ruža, doktor, groš, grajciar .../.

4. So štylistikou prevzatých a cudzích slov súvisí aj to, že sa do slovenčiny preberajú cudzie skratky alebo že sa pomocou cudzích predpôn tvoria nové slová, prípadne hybridným spájaním častí z domáceho výraziva s časťami z cudzieho výraziva, že vznikajú nové zložené slová. Máme na mysli skratky typu etc., & comp., TU, dr., Dg, sin, cos, UEFA, UNESCO, FC, slová typu arciknieža, antialkoholik, x-lúče, α -železo, normohodina, rádioprijímač, stavoprojekt, prvoligový, fotosúťaž, sebakritika, stereokotúč. Sú to všetko primárne výrazy patriace do odbornej lexiky - do vedeckého, administratívneho alebo publicistického štýlu, ale sekundárne sa ako príznakové vyskytujú aj v hovorovom štýle. Skratky, skratkové a hybridné zložené slová sú produkty ekonómie komunikačného procesu, ktoré dnes vyvíja vysoký tlak nielen na lexikálne, ale i na syntaktické prostriedky.

Napriek tomu, že štylistika súvisí aj so syntaxou, sústredili sme pozornosť iba na lexikálne prostriedky. To preto, lebo prílev týchto prostriedkov do nášho jazyka je

neporovnateľne väčší a potom preto, že proti eventuálnemu prílevu syntaktických konštrukcií stáli nielen jazyky - typologicky rozdielne - navzájom proti sebe, lež aj prijímajúci jazyk je oveľa pevnejší v syntaxi než v lexike. Prijali sa alebo frekvenčne posilnili niektoré typy analytických konštrukcií pod vplyvom angličtiny a francúzštiny, no na štylistiku nemajú viditeľný vplyv. Sú to opisné konštrukcie používané často vo vedeckom štýle.

Slovenčina vlastní dnes prevzaté slová asi z 30 jazykov - od češtiny počnúc a v iráncine, čínštine a perzštine končiac. Slovenčina nemá obavy pred cudzími vplyvmi, u nás sa nerobia také opatrenia ako vo Francúzsku, kde priamo vláda vydala jazykový zákon, na základe ktorého treba "vyčistiť" masovo-komunikačné prostriedky, administratívne, reklamné a informačné texty od anglicizmov. Príchodom cudzích slov sa obohacuje štylistika prejavov bez ohľadu na to, či sa slovo prevezme ako synonymum alebo ako jediné pomenovanie. Jazyková prax sama si zaraďí slovo buď medzi prevzaté alebo medzi vypožičané. Proces preberania nemá charakter úradného procesu. Prechod od okázionalného použitia cez prijatie slova ako neologizmu, až po zdomácnenie, resp. až po jeho odsun s epitetom archaizmus je čoraz kratší. Novopreberané slová majú labilnejšie miesto v našej slovnej zásobe než dávnoprevzaté slová. Spoločenská situácia a prax ľudí dnes výrazne naznačuje, že jazyk je prostriedkom, a nie cieľom, a preto si na komunikáciu vyberá to, čím sa možno dorozumieť najakôr, najpresnejšie a štylisticky najprimeranejšie. Osvojením cudzích slov sa slovenčina doteraz štylisticky už značne obohatila, ale rovnako sa obohatili a obohacujú takouto cestou aj iné jazyky. Proces, ktorý sa predtým označoval ako preberanie, dnes má charakter internacionalizácie. Internacionalizácia jazykov má neobyčajne veľký význam

pre ich štylistickú diferenciaciu, a tým aj pre kvalitu komunikácie vôbec.

**Bilingvizmus
a teória vzájomného vplyvu nárečí
nepříbuzných jazykov**

Pavel Ondrus

1. Bilingvizmus je jednou zo základných otázok sociolingvistiky. Podmieňuje vzájomné kontakty nositeľov rozličného typu, používateľov príbuzných i nepríbuzných jazykov. Dá sa skúmať z rôznych aspektov. Môže sa vyzdvihnúť sociálna funkcia bilingvizmu a jeho odraz v jednotlivých jazykových plánoch: hláskoslovnom, tvaroslovnom, syntaktickom, lexikálno-sémantickom ap. Môže sa opisovať z historického hľadiska: bilingvizmus za feudalizmu má iné historickospoločenské podmienky ako v buržoásnej spoločnosti a za socializmu.

Bilingvizmus môže mať teoretický alebo praktický význam. Ak sa rozoberá sociálna funkcia bilingvizmu, ak sa analyzujú typy bilingvizmu v jednotlivých štádiách vzájomného vplyvu jazykov, ak sa osvetľuje bilingvizmus v rozličných spoločenských formáciách od najstarších čias podnes, má to význam teoretický. Ak však skúmame otázky bilingvizmu v školskej praxi, taký výskum má i praktický význam.

Rozlišuje sa bilingvizmus individuálny a bilingvizmus kolektívny /sociálnej skupiny, určitej časti národa a celej národnosti/. V tomto príspevku sa zameriame na čiastkovú otázku: bilingvizmus v teórii vplyvu nárečí nepříbuzných jazykov.

2. Slovenská dialektológia venovala veľkú pozornosť bilingvizmu kolektívny, konkrétne určitej časti národa, nositeľom nárečí nepříbuzných jazykov. Naši nárečovní bá-

datelia sú totiž vo veľkej výhode, že slovenské dialekty majú bohatú históriu na kontakty s nárečiami nepríbuzných jazykov, že majú z tohto hľadiska šťastnú zemepisnú polohu: na juhozápade susedia s nárečiami nemeckého jazyka a na juhu s dialektmi maďarského jazyka. Môžu tak na slovensko-nemeckých a slovensko-maďarských etnických rozhraniach skúmať vzájomný vplyv nárečí nepríbuzných jazykov. Okrem tohto výskum slovenských nárečí v Maďarskej ľudovej republike a Rumunskej socialistickej republike priniesol také pozorovania, ktoré sa pri opise nárečí zo slovenského prostredia nevyskytovali. Isté dialekty zo slovenského prostredia sa dostali do obkľúčenia nárečí maďarského a rumunského jazyka. Výsledky bádania nielen pri vzájomnom vplyve nárečí na slovensko-nemeckom a slovensko-maďarskom etnickom rozhraní, ale aj pri vzájomnom vplyve dialektov v obkľúčení maďarských a rumunských nárečí sa zovšeobecnilí vo forme teórie vzájomného vplyvu nepríbuzných jazykov.

Táto teória vzájomného vplyvu nárečí sa opiera o jazykovú situáciu z konca existencie buržoázneho národa. Štúdium teritoriálnych nárečí vo vzťahu k nárečiam nepríbuzných jazykov z konca jestovania kapitalistickej spoločnosti nám dáva varnejší obraz o vzájomnom vplyve dialektov ako rekonštruovaný vzájomný vplyv nárečí z obdobia existencie jazyka národnosti alebo jazyka kmeňa ap.

Pravdaže, pri vzájomnom vplyve nás nezaujímajú prípady, keď sa jedinec, príslušník nárečia inonárodného jazyka, ocitne v dialektnom prostredí cudzieho jazyka, t. j. v absolútnej izolácii od svojho rodného nárečia. V tomto prípade znalosť nárečia ustupuje po schéme otec-syn-vnuk tak, že vnuci alebo už vôbec nepoznajú dialekt svojich starých rodičov, alebo poznajú len jednotlivé slová, výrazy a zvraty. Nás zaujíma to, keď sú v kontakte dva relatívne

samostane žijúce kolektívy, nositelia nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov. Ústup nárečia jedného z týchto kolektívov sa neuskutočňuje podľa schémy otec-syn-vnuk: situácia je tu veľmi zložitá a proces, vytvorený kontaktom oboch nárečí, sa dá nazvať - vzájomný vplyv nárečí.

Ak je pri vzájomnom styku kolektívov, nositeľov nárečí rôznych národných jazykov, stav taký ideálny, že sa historickospoločenské podmienky pre kontakt nemania a hlavný smer vplyvu trvale ide od jedného nárečia k inému, vzájomný vplyv nárečí sa uskutočňuje v troch štádiách. Ak sú v dlhodobom styku nárečia nepríbuzných jazykov, vzájomný vplyv sa zakončuje substitúciou, úplnou zámennou jedného nárečia druhým.

3. Ako vzniká bilingvizmus v jednotlivých štádiách vzájomného vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov?

Prevládajúcim znekom prvého štádia vzájomného vplyvu je jednorečovosť nositeľov ovplyvňujúceho i ovplyvňovaného nárečia nepríbuzných jazykov. Nositelia oboch nárečí žijú popri sebe relatívne samostatným a uzavretým životom. Nepriamy kontakt medzi nositeľmi oboch dialektov - a to najmä na etnickej hranici - zaisťujú predovšetkým príslušníci vrstvy obchodníkov, remeselníkov ap. hlavne pri výmene výrobkov medzi nositeľmi nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní. V prvom štádiu vzájomného vplyvu sa len postupne stávajú bilingvistami predovšetkým príslušníci vrstvy obchodníkov a remeselníkov participujúcich na výmene výrobkov ako výsledku práce nositeľov oboch nárečí, zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní, prípadne tí nositelia oboch nárečí, čo na etnickom rozhraní žijú v bezprostrednom kontakte. Ale už v druhej fáze prvého štádia sa v úzkej pohraničnej zóne etnického rozhrania medzi samotnými nositeľmi nárečí začína rozvíjať aktívny bilingvizmus. V závislosti od historickospoločenských podmie-

nek vzájomného ovplyvňovania dialektov začína sa črtat' hlavný smer vplyvu medzi ovplyvňujúcim a ovplyvňovaným nárečím nepríbuzných jazykov.

Dominantnou črtou druhého štádia vzájomného vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov je bilingvizmus. Odlišuje sa však od dvojjaszčnosti v prvom štádiu: kým bilingvizmus v prvom štádiu sa viazal predovšetkým na vrstvy remeselníkov a obchodníkov atď., sprostredkujúcich kontakt medzi nositeľmi nárečí nepríbuzných jazykov, a na jednotlivcov úzkej zóny etnického rozhrania medzi oboma nárečiami, bilingvizmus v druhom štádiu sa rozšíril v podstate na všetkých príslušníkov ovplyvňovaného nárečia.

Hlavným znakom tretieho štádia vzájomného vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov je zámena asimilovaného dialektu asimilujúcim, zavedenie a fixovanie novej jednorečivosti u príslušníkov asimilovaného nárečia tak, že preberú na svoje dorozumievanie asimilujúci dialekt nepríbuzného jazyka. Hranice medzi prvou a druhou fázou tretieho štádia vzájomného vplyvu - pre ich nepreskúmanosť na konkrétnom materiáli - ťažko určiť. Ustupujúce nárečie sa stáva zrozumiteľným len pre niekoľkých príslušníkov, zabúda sa, a tak definitívne stráca svoju pôvodnú funkciu: byť dorozumievacím prostriedkom. S úmrtím posledných ľudí, čo ešte rozumejú reči príslušníkov asimilovaného nárečia, odumiera i asimilovaný dialekt.

Vzájomný vplyv nárečí nepríbuzných jazykov v uvedených troch štádiách však spravidla nebýva priamočiary, nezodpovedá sa s načrtnutou schémou, prebieha "cikcakovite": podľa toho, ako sa menia historickospoločenské podmienky, mení sa aj hlavný smer vplyvu jedného nárečia na druhé, a to aj v jednotlivých fázach troch vyznačených štádií.¹

4. Aj v buržoáznej spoločenskej formácii - ako poslednej z tých antagonistických spoločností, v ktorých negra-

motní a málogramotní predstavujú vysoké percento obyvateľstva - majú pri vzniku bilingvizmu určitého kolektívu prevládajúcu úlohu práve teritoriálne nárečia /prípadne mestské reč sformovaná na pozadí okolitého alebo iného miestneho nárečia/. Naproti tomu v socialistických krajinách, kde sa zlikvidovala negramotnosť a kde stredné všeobecné vzdelanie pre všetkých obyvateľov je zákonom stanovené, pri vzniku bilingvizmu istého kolektívu hlavnú úlohu má spisovný jazyk.

V tomto období na celom svete - i mimo území so socialistickým zriadením - možno sledovať rast bilingvizmu opretého o znalosť spisovného jazyka. Je to zákonité preto, že mnohé národy sa začleňujú do medzinárodného života nielen v dôsledku rozpadu koloniálneho systému a vzniku nových štátov, ale aj v dôsledku narastajúceho kontaktu medzi socialistickými i kapitalistickými krajinami rovnako ako medzi socialistickými i kapitalistickými štátmi a krajinami rozvojových zemí v treťom svete.²

Literatúra a poznámky

1. Vzájomný vplyv nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov autor tohto príspevku opísal v štúdií Triedenie a hodnotenie javov vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, roč. XI-XII, Bratislava 1959-60, s. 3-26; K otázke vzájomného vplyvu nárečí príbuzných jazykov, Bulletin Celoštátneho dialektického seminára Katedry ukrajinského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Prešov 1967, s. 92-117.

2. Mnoho cenného materiálu k bilingvizmu je v knihe: Problemy двуязычия i многоязычия. Red. P. A. Azi-mov, Ju. D. Dešerijev, F. P. Filin. Moskva, Izdatel'stvo Nauka, 1972, 359 s.

**Gramatická kategória mužskej osoby
v slovenčine**

Pavel Ondrus

V slovenskom jazyku vznikla morfológická kategória mužskej osoby, ktorá sa formálne vyjadruje pomocou gramatických koncoviek, a to v podstatných menách, prídavných menách, číslovkách a zámenách. Gramatická kategória mužskej osoby sa však najvýraznejšie prejavuje v číslovkách, preto opis gramatickej kategórie mužskej osoby pri nich opíšeme podrobnejšie. -

Gramatická kategória mužskej osoby v podstatných menách

Podstatné mená označujúce mužské osoby vyjadrujú gramatickú kategóriu mužskej osoby koncovkou nominatívu plurálu. Koncovky bývajú: -í, napr. chlapi; -ia, napr. bratia, občania; -ovia, napr. synovia, bačovia, dedovia. Oproti nim stoja podstatné mená, ktoré neoznačujú mužské osoby. Tieto majú v nominatíve plurálu od nich odlišné koncovky podľa toho, či sú mužského, ženského alebo stredného rodu, a či majú zároveň základ zakončený na tvrdú alebo mäkkú spoluhlásku: mužského rodu -y, napr. duby; -e, napr. stroje; -y, napr. kohúty; -a, napr. zajace; ženského rodu -y, napr. ženy; -e, napr. ulice, dlane; -i, napr. kosti; stredného rodu -á, napr. mestá; -ia, napr. srdcia, vysvedčenia; stredné označujúce "mláďatá" osôb a zvierat -atá, napr. dievčatá; -ence, napr. dievčence atď.

Celkove možno povedať, že aj podstatné mená, ktoré označujú mužské osoby, aj podstatné mená, čo neoznačujú mužskú osobu, majú tvary v nominatíve plurálu konštantné

gramatické koncovky. Substantíva označujúce mužskú osobu majú pevné gramatické koncovky -i, -ia, -ovia na vyjadrenie gramatickej kategórie mužskej osoby.

Gramatické kategórie mužskej osoby v prídavných menách

Gramatické kategórie mužskej osoby prídavných mien sa vyjadruje koncovkami:

1. Koncovka -í/-i sa vyskytuje pri prídavných menách vzťahujúcich sa na podstatné mená mužskej osoby. Napr. pekní /chlapí/ - pekné /stoly, ženy, mestá/, vzácni /chlapí/ - vzácne /stoly, ženy, mestá/, cudzí /chlapí/ - cudzie /stoly, ženy, mestá/. Ide o prídavné mená kvalitatívne a vtahové.

2. Koncovka -i je v prídavných menách prívlastňovacích. Napr. matkíni /vnuci/ - matkine /stoly, palice, perá/, otcovi /vnuci/ - otcove /stoly, palice, perá/.

Gramatické kategórie mužskej osoby v zámenách

Zo situatívnej povahy zámen vyplýva, že nepomenúvajú konkrétny predmet a jeho vlastnosti, že len poukazujú na predmet a jeho vlastnosti, dá sa povedať: poukazujú na všeobecný význam predmetnosti, kvalitatívnosti, kvantitatívnosti. Ak však poukazujú na mužské osoby v množnom čísle, na ich forme sa pomocou koncovky vyjadruje gramatické kategórie mužskej osoby. Koncovky bývajú rôzne:

1. Koncovka -i sa vyskytuje v substantívnych zámenách osobných oni /chlapí/ - ony /stoly, ženy, mestá/, číslovkových zámenách súhrnových všetci /chlapí/ - všetky /stoly, ženy, mestá/ a obmedzovacích sami /chlapí/ - samy /stoly, ženy, mestá/; v adjektívnych prívlastňovacích moji, tvoji, naši, vaši /chlapí/ - moje, tvoje, naše, vaše /stoly, ženy, mestá/.

2. Koncovka -í/-i je v substantívnych ukazovacích

základných tí /chlapi/ - tie /stoly, ženy, mestá/, ukazovacích vymedzovacích stotožňovacích tíže /chlapi/ - tieže /stoly, ženy, mestá/; v adjektívnych opytovacích ktorí, akí /chlapi/ - ktoré, aké /stoly, ženy, mestá/, ukazovacích základných takí, onakí, toľkorakí /chlapi/ - také, onaké, toľkoraké /stoly, ženy, mestá/, vymedzovacích stotožňovacích takíže, tí istí /chlapi/ - takéže, také isté /stoly, ženy, mestá/, odlišovacích iní, samí /chlapi/ - iné, samé /stoly, ženy, mestá/, popieracích nijakí, niktorí, žiadni /chlapi/ - nijaké, niktoré, žiadne /stoly, ženy, mestá/, v ukazovacích neurčitých nejakí /chlapi/ - nejaké /stoly, ženy, mestá/, určitých typu jednaki /chlapi/ - jednaké /stoly, ženy, mestá/; v číslovkových opytovacích koľkí /chlapi/ - koľko /stílov, žien, miest/, základných toľkí /chlapi/ - toľko /stolov, žien, miest/, neurčitých niekoľkí, mnohí, viacerí /chlapi/ - niekoľko, mnoho, viacero /žien, stolov, miest/.

V adjektívnych zámenách sa gramatická kategória mužskej osoby vyjadruje tak isto ako v prídavných menách.

Gramatická kategória mužskej osoby v číslovkách

1. Samostatný spôsob vyjadrovania gramatickej kategórie mužskej osoby má číslovka 1. O nej je, pravda, všeobecne známe, že nie je "čistou" číslovkou, že často plní napr. úlohu zámena. Ak totiž porovnáваме formy pl. jedni /chlapi/ a jedny /stoly, ženy, mestá/, vidíme, že sú v nich také isté koncovky ako v zámenách sami /chlapi/ oproti samy /stoly, ženy, mestá/, prípadne oni /chlapi/ a ony /stoly, ženy, mestá/ atď.

Nominatívne formy čísloviek 2-4 v spojení s podstatnými menami označujúcimi mužskú osobu /napr. chlapi/, majú zhodnú podobu dvaja, traja, štyria. Naproti v postavení pred podstatnými menami, ktoré neoznačujú mužskú oso-

bu, takáto zhoda nie je. Kým číslovky 3 a 4 majú formu tri, štyri /stoly, ženy, mestá/, pri číslovke 2 taký stav nejestvuje. Je to preto, že v spojeniach s podstatnými menami, ktoré nevyjadrujú mužskú osobu, sa zechovávajú staršie rodové odlišnosti: vo forme dva /stoly/ je rod mužský a v tvare dve /ženy, ulice/ zase rod ženský.

2. V slovenských gramatických prácach sa tradične tvrdí, že číslovky 5 až 99 majú gramatické kategórie rodu, čísla a pádu v takom rozsahu ako prídavné mená a rodové zámená. Táto téza však vôbec nezodpovedá skutočnosti. Najnovší rozbor čísloviek totiž toto tvrdenie na jednej strane značne koriguje a na druhej strane od základov vyvracia. Koriguje ho v tom, že zdôrazňuje obmedzenosť výskytu gramatickej kategórie pádu, a od základov ho vyvracia v tom, že existenciu gramatických kategórií čísla i rodu v číslovkách 5 až 99 popiera. Najnovšie skúmanie dospievajú k záveru, že po strate rodu pri číslovkách sa v slovenskom jazyku kategória osoby - neosoby stala tým jadrom, okolo ktorého sa fixovali istým spôsobom pretvorené rodové vzťahy čísloviek a že sa tak aj v slovenských číslovkách vyvinula osobitná morfológická kategória mužskej osoby, majúca svoje gramatické a formálne vyjadrenie.

Ako sme uviedli, všetky doterajšie slovenské gramatiky a gramatické práce vychádzali z predpokladu, že číslovky 5 až 99 gramatickú kategóriu rodu majú. Dôkazom, že tieto číslovky gramatickú kategóriu naozaj majú, mali byť spojenia typu piati chlapi pre mužský rod, päť žien pre ženský rod a päť detí pre stredný rod. Vidieť v číslovkových tvaroch piati-päť-päť prostriedky na vyjadrovanie takej rodovej odlišnosti, aká sa kedysi vyjadrovala číslovkami 1 až 4, ktoré mali charakter prídavných mien, a tým aj schopnosť vyjadrovať gramatickú zhodu v rode, čísla a pá-

de, je prínajmenšom nedorozumením. Svedectvom, že číslovky 5 až 99 nemajú rod, je skutočnosť, že sa môžu spájať s podstatnými menami všetkých troch rodov, napr. v spojeniach päť chlapov - päť žien - päť detí, ale najmä fakt, že číslovky typu päť, desať, päťdesiat, deväťdesiat tvoria spojenia so slovesnými tvarmi minulého času v neutrálnom strednom rode, napr. päť ich prišlo, desať ich odišlo, päťdesiat ich odišlo, deväťdesiat ich prišlo. Vývin kvantitatívnych slov 5 až 99 na číslovky bol totiž v našom jazyku sprevádzaný nielen stratou vecného významu a gramatickej kategórie čísla, ale aj stratou gramatickej kategórie rodu. Vývoj v našom jazyku prebiehal tak, že naše číslovky 5 až 99 sa stali slovami všeobecného rodu, čiže slovami "nijakého" rodu: len po zmene kvantitatívnych slov 5 až 99 na číslovky "nijakého" rodu mohli sa začať tvoriť spojenia čísloviek typu päť so slovesnými tvarmi minulého času, majúcimi podobu neutrálneho stredného rodu, ako to vidieť z prípadov päť ich prišlo, deväťdesiat odišlo.

Protikladné dvojice piati /chlapí/ - päť /žien/, piati /chlapí/ - päť /detí/ predstavujú dnes vyjadrenie osobitnej gramatickej kategórie mužskej osoby ako výsledku svojrázneho vývinu v našom národnom jazyku, konkrétne v stredoslovenských nárečiach, ktoré sa stali základom nášho spisovného jazyka.

Číslovkový tvar mužskej osoby piati /chlapí/ zeme písne je dnes rozšírený na oveľa väčšom území, ako je oblasť stredoslovenských nárečí. Vyskytuje sa nielen na území bývalých stolíc stredného Slovenska, a to vo východnom Tekove, Hontě, Novohrade, vo väčšej časti Gemera, vo väčšej časti Zvolenskej stolice, v Liptove, na Orave, v Turci, ale aj na územiach susediacich so stredoslovenskou oblasťou, a to jednak v Trenčianskej a Nitrianskej stoli-

ci, jednak v Spišskej a Abaujskej stolici.

Streba poznamenať, že v severnej časti Zvolenskej stolice, v Liptove, na Orave, v Turci a severnom Tekove je situácia taká, že popri nominatívnej forme typu piati /chlapí/ sa používa aj forma typu päť v spojení päť chlapov. Nominatívna forma typu päť popri type piati je aj v Trenčianskej a Nitrianskej stolici, a takisto v Spišskej, Šarišskej a Abaujskej stolici. Na ostatných oblastiach západného a východného Slovenska sú prevládajúcimi spravidla nominatívne typy v podobe päť chlapov.

Na základe rozšírenia nominatívnej formy mužskej osoby piati, pravda, nemožno určiť ohnisko vzniku tohto nominatívneho tvaru. Ohnisko vzniku skúmaného tvaru sa dá rekonštruovať skôr na základe rozšírenia konštrukcie typu piati sme boli a päťoro nás bolo. Sledujeme preto ešte zemepisné rozšírenie týchto konštrukcií.

Konštrukcia typu piati sme boli sa dnes vyskytuje iba v severovýchodnom Hontu, v centrálnom a severnom Novohrade a v centrálnom i východnom Gemeri. V južnom Hontu a v južnom Novohrade /s presahom do západného Gemera/ je teraz rozšírená konštrukcia typu päťoro nás bolo.

Konštrukcia päťoro nás bolo sa ďalej vyskytuje na ostatnom území stredného Slovenska: vo Zvolenskej, Liptovskej, Oravskej a Turčianskej stolici. Konštrukcia päťoro nás bolo je napokon aj na západnom a východnom Slovensku. Na západnom Slovensku sa vyskytuje v Trenčianskej a Nitrianskej stolici /s presahom do juhozápadného a stredného Tekova/. Na východnom Slovensku sa vyskytuje najmä v Spišskej a Šarišskej stolici /s presahom do Zemplínskej stolice/.

Na malom území juhovýchodného Tekova, severozápadného Hontu a juhozápadnej Zvolenskej, tam, kde sa stretli tri typy konštrukcií: západoslovenské päť nás bolo, seve-

rostredoslovenské päťoro nás bolo a južnostredoslovenské piati sme boli, vznikla konštrukcia päťoria sme boli. Konštrukcia päťoria sme boli predstavuje súčasne západnú hranicu rozšírenia typu piati sme boli, zatiaľ čo východnú hranicu jeho výskytu tvorí konštrukcia pejcmi sme boli v Abaujskej stolici.

Na väčšej časti západného a východného Slovenska je konštrukcia typu päť nás bolo. V Bratislavskej stolici sa vyskytuje iba konštrukcia päť nás bolo. V Nitrianskej stolici je už typ päťoro nás bolo popri type päť nás bolo. Konštrukcia päť nás bolo popri päťoro nás bolo paralelne sa vyskytuje aj v Trenčianskej a Tekovskej stolici. Päť nás bolo paralelne s päťoro nás bolo je aj v Turci, na Orave, v Liptove, a takisto v centrálnom a severnom Spiši i Šariši /s presahom do Zemplínskej stolice/.

Na malom území juhovýchodného Tekova, severozápadného Hontu a juhozápadnej Zvolenskej /tam, kde sa stretli tri typy konštrukcií: západoslovenské päť nás bolo, severostredoslovenské päťoro nás bolo a južnostredoslovenské piati sme boli/ vznikla konštrukcia päťoria sme boli. Konštrukcia päťoria sme boli predstavuje súčasne západnú hranicu rozšírenia typu piati sme boli, zatiaľ čo východnú hranicu jeho výskytu tvorí konštrukcia pejcmi sme boli v Abaujskej stolici.

Na väčšej časti západného a východného Slovenska je konštrukcia typu päť nás bolo. V Bratislavskej stolici sa vyskytuje iba konštrukcia päť nás bolo. V Nitrianskej stolici je už typ päťoro nás bolo, popri type päť nás bolo paralelne sa vyskytuje aj v Trenčianskej a Tekovskej stolici. Päť nás bolo paralelne s päťoro nás bolo je aj v Turci, na Orave, v Liptove, a aj v centrálnom a severnom Spiši a Šariši /s presahom do Zemplínskej stolice/.

Z rozšírenia typu piati sme boli sa dá predpokladať,

že ohniskom vzniku nominatívu mužskej osoby piati bola južnostredoslovenská oblasť Hontu a Novohradu s príslušným územím Tekovskej a Zvolenskej stolice, ako aj západného Gemera. Svedectvom toho, že ohnisko vzniku nominatívnej formy mužskej osoby piati bolo zemepisne väčším územím, akým je terajšie územné rozšírenie konštrukcie piati sme boli, je fakt, že konštrukcia piati sme boli sa dodnes ojedinele vyskytuje nielen v severnej Tekovskej, ale aj v hornej Nitrianskej stolici. Ďalším svedectvom, že ohniskom vzniku nominatívnej formy mužskej osoby piati bola väčšia oblasť, než je územie, na ktorom je dnes rozšírená konštrukcia piati sme boli, je skutočnosť, že v strednom Liptove sa dodnes vyskytuje iba konštrukcia piati sme boli v tých obciach, ktoré boli v prvej tretine 13. storočia kolonizované zo Zvolena a jeho okolia, z oblasti, kde je dnes živá konštrukcia päťoro nás bolo /popri nej aj päť nás bolo/.

Existencia konštrukcie typu piati sme boli v strednom Liptove, kolonizovanom zo Zvolena a jeho okolia, je napokon aj nepriamym dôkazom na to, že kategória mužskej osoby, vyjadrenej nominatívnou formou číselníkov piati, desiat, deväťdesiat, bola v Honte, Novohrade a v príslušných územných oblastiach Tekova, Zvolenskej stolice i Gemera plne rozvinutá už pred prvou tretinou 13. storočia, t.j. pred kolonizáciou stredného Liptova zo Zvolena a jeho okolia.

V širších reláciách gramatická kategória mužskej osoby pri číselníkoch 5 až 99 v nominatívnom tvare sa rozvila ešte v poľskom a lužickom jazyku. V ostatných slovanských jazykoch sa nevyvinula.

Rozdielny výskyt typov piati chlapi a päť chlapov /prípadne päťoro chlapov/, ako odlišný výskyt konštrukcií piati sme boli a päť nás bolo /prípadne päťoro nás bolo/

v jednotlivých stredoslovenských nárečiach dokladajú aj monografické práce z nárečí a publikované i nepublikované nárečové texty:

Hont: Ftedy zme sa zobrali takí piati /Krupina/; Novohrad: Iba narez vindu peiti chlapi s krčme /Rovňany/, Nocovali smo pätnásti Sloveci na štácii /Turičky/; Gemer: F. Cvejové skale pratrinovali se dvacäti štirá zbojníci. A v druhé buli štiricäti ósmi /Štítnik/: bulo tých vojákov okolo sto pätesät chlapó /Sása/.

Zvolenská stolica: piati kamaráti /Detva/, piati kamaráti /Hájniky/: ale ti osemnásti za mnou šecia /Môlča/: --- Bolo so mnou asi dvestopädesiast ľudí /Môlča/, Zomrelo nás tam asi dvacašez ľudí /Víglaš/, A o chvíľu ich pribehlo u zo jedno dvacat /Zvolenská Slatina/, Náz bolo asi šest /Očová/. Bolo náz ač sedemnac /Trnie/, pri každej miski bolo nás deset /Trnie/.

Liptov: peď vojakov popri piati vojaci /na celom území/, šiesti vojaci šli popri šezď vojakou šlo /na celom území/, Bolo náz dovedna osemnázd Jénou /Malužiná/: --- Na mieste bola veľiká vatra a tam boli dvanástoria okolo nej /Závažná Poruba/, To boli mesačníci tí dvanástoria /Závažná Poruba/: --- Potom dvacatri chlapi nás tam bolo /Vyšná Boca/.

Orava: Keľi feldžandári boli na moste /Osada/: --- Keď nás bolo vacej, tag zahasili elektriku /Krivá/, Šlo náz vác /Krivá/.

Horná Trenčianska stolica: peteria chlapi popri petero chlapuof /Terchová/, A zhromaždelo sa tam modz bosorek /Nová Bystrica/, Sedeli dokola tej kolibi šetkich dvanást /Stará Bystrica/.

Turiec: desiatí vojaci popri deset vojakou /Slovenské Pravno/.

Už z týchto dokladov možno pozorovať, že typy piati

chlapí a piatí sme boli sa vyskytujú v južnostredoslovenských nárečiach a že v severostredoslovenských nárečiach sú popri sebe piatí chlapí a päť chlapov, ako aj piatí sme boli a päť nás bolo.

3. V slovenskom spisovnom jazyku sa pri číslovke tisíc gramatická kategória mužskej osoby dnes už nevyskytuje. V starších gramatikách spisovnej slovenčiny sa forma tisíci v spojení tvarom nominatívu plurálu chlapí ešte uvádza. V dnešnom spisovnom jazyku slovenskom sa však ustálilo používanie spojenia tisíc chlapov.

4. Napokon k otázke morfolologickej kategórie mužskej osoby v číslovkách sa žiada poznamenať:

a/ Číslovky 5 až 99 nemajú gramatickú kategóriu rodu a čísla. Rozvila sa však pri nich svojrázna gramatická kategória mužskej osoby.

b/ Gramaticky sa kategória mužskej osoby vyjadruje nominatívnou formou typu piatí, desiatí, deväťdesiatí, napr. v spojeniach piatí chlapí, alebo piatí prišli, deväťdesiatí odišli.

c/ Ako prostriedok na vyjadrenie gramatickej kategórie mužskej osoby sa využíva koncovka -i. Je to zrejme napr. z tvarov piatí, desiatí, deväťdesiatí.

d/ Číslovky 5 až 99 v spojeniach s názvom "nemužských" osôb, napr. v spojeniach päť žien, päť detí, sú neutrálného, čiže nijakého rodu: svedčia o tom najmä konštrukcie päť žien prišlo, deväťdesiat detí odišlo.

e/ Zvláštnosťou slovenského spisovného jazyka je, že popri spojeniach typu piatí chlapí a piatí prišli môže aj mať spojenia typu päť chlapov a päť chlapov prišlo. Konštrukcie typu päť chlapov a päť chlapov prišlo, v ktorých sa spájajú číslovky s podstatnými menami, označujúcimi názvy mužských osôb, korešpondujú tu s konštrukciami

mi typu päť žien, päť detí a päť žien prišlo, päť detí odišlo, v ktorých dochádza k spojeniu číselníkov s podstatnými menami, predstavujúcimi označenie názvov "nemuzských" osôb.

Paralelné používanie tvarov typu piati chlapi a päť chlapov, ako aj paralelné používanie konštrukcií typu piati sme boli a päť nás bolo, spisovný jazyk slovenský prevzal zo severostredoslovenských nárečí. Na najväčšej časti juhostredoslovenských nárečí sa totiž vyskytujú iba spojenia typu piati chlapi a iba konštrukcie piati sme boli.

f/ Číselníky tisíc v spisovnom jazyku slovenskom dnes už gramatickú kategóriu mužskej osoby nemá. Plne sa však využíva pri číselníkoch 1 až 4, lebo v spojení s podstatnými menami označujúcimi mužskú osobu sa vyskytujú len podoby jedni, dvaja, traja, štyria /chlapi/. Je to rozdiel od číselníkov 5 až 99, pri ktorých sú popri sebe kongruentné formy číselníkov typu piati /chlapi/ a nekongruentné tvary číselníkov typu päť /chlapov/.

Záver z analýzy gramatickej kategórie mužskej osoby v slovenčine

a/ Rozbor príkladov ukázal, že základným ukazovateľom morfolologickej kategórie mužskej osoby je koncovka nominatívu plurálu, a to nielen pri podstatných menách, ale aj pri prídavných menách, číselníkoch a zámenách.

b/ V našich gramatikách sa v rámci životných podstatných mien vydeľuje skupina osobných maskulín, ktorá má v nominatíve plurálu osobitné koncovky -i, -ia, -ovia /chlapi, bratia, otcovia/. To sú tie substantíva, pri ktorých sa uvedenými koncovkami vyjadruje gramatická kategória mužskej osoby. V týchto prácach sa konštatuje, že gramatická kategória mužskej osoby sa manifestuje oso-

bitnými koncovkami aj v kongruentných formách prídavných mien, napr. silní, otcovi, matkini /synovia/ a číseloviek, napr. dvaja, traja, štyria, piati /chlapí/, ba i zámen, napr. tí, naši, všetci, sami /chlapí/. Ostatné životné maskulína sa chápu ako neosobné a neživotné. Ide o názvy zvierat, predmetov a javov. V nominatívnych tvaroch zhodných s podstatnými menami, označujúcimi zvieratá, predmety a javy sú iné koncovky: veľké, otcove, matkine /zajace, stromy, prístroje/, dva, tri, štyri /medvede, stoly/, tie, naše, všetky /zajace, stromy, prístroje/.

c/ Morfologické práce zdôrazňujú, že gramatická kategória mužskej osoby sa najpreukaznejšie vyjadruje v kongruentnej väzbe číseloviek /od päť vyššie/ a osobnými maskulínami, predovšetkým v nominatíve plurálu, napr. piati /chlapí/, desiatí /vojaci/. Koncovka ako významný ukazovateľ morfolologickej kategórie mužskej osoby sa prejavuje na pozadí nekongruentných väzieb typu päť /holubov, jeleňov, stromov, prístrojov/. Rozumie sa, rovnakú nekongruentnú formu má číselovka päť aj v spojení s podstatnými menami ženského a stredného rodu, napr. päť /žien, ulíc, miest, dievčat/.

Literatúra

Areny, A.: Správy o dialektických štúdiách v Gemeri v doline Slánskej. In: *Carpatice* I-a, 1936.

Miko, F.: Prívlastok pri základných číslovkách, *Slovenská reč*, 27, 1962.

Miko, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1962.

Mučnik, I. P.: Grammatičeskije kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke, Moskva, Nauka, 1971.

Ondrus, P.: Gramatická kategória mužskej osoby v číslovkách 5-99. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*, roč. XVI. Bratislava 1964.

Ondrus, P.: Morfológia spisovnej slovenčiny, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1964.

Nikitevič, V. M.: Grammatičeskije kategorii v sovremennom russkom jazyke, Moskva, Učpedgiz, 1963.

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika, 4. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963.

Reformatskij, A. A.: Číslo i grammatika. In: *Voprosy grammatiki. Sbornik statej k 75. letiju akademika I. I. Meščeninova*, Moskva, 1960.

Ružička, J. a kol.: Morfológia slovenského jazyka, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1966.

Stanislav, J.: Liptovské nárečia, Martin, Matica slovenská, 1932.

Suprun, A. E.: Nekotoryje obsčije javlenija v isto-ričeskom razvitiji čislitelnych v slavianskich jazykach, Frunze, 1958.

**Praslovanský základ slovenčiny
v slovnej zásobe**

Šimon Ondruš

Z historického a porovnávacieho výskumu fonologického a morfológického, resp. v širšom zmysle gramatického vývinu slovanských jazykov je už pomerne dobre známe, že slovenčina, a to predovšetkým stredná slovenčina ako báza spisovnej slovenčiny, sa niektorými svojimi starými vlastnosťami geneticky bližšie viaže na slovanskú oblasť južnoslovenskú, resp. južnovýchodoslovenskú. Napr. zo známych najstarších klasifikačných kritérií, podľa ktorých J. Dobrovský dichotomicky rozčlenil slovanské jazyky na dve základné oblasti, na oblasť južnovýchodoslovenskú a oblasť západoslovenskú, má stredná slovenčina dve staré vlastnosti, ktorými sa viaže na oblasť západoslovenskú /zachovanie náslovných skupín kv-, gv- v nepalatalizovanej podobe oproti palatalizovaným podobám cv-, zv- v južnovýchodoslovenskej oblasti, porov. slovenské kvet, hviezda oproti ruskému cvet, zvezda, ako aj zachovanie palatalizovaných bilabiál p', b', m', w' bez vzniku epentetického -l-, porov. slovenské zem, zeme oproti ruskému a erbochorvátskemu zemlja/, ale druhé dve vlastnosti, ktorými sa viaže na oblasť južnovýchodoslovenskú, a to 1. spoluhláska g ako výsledok druhej palatalizácie spirantickéj veláry ch v gramatických morfédoch, porov. slovenské ženiši, Česi, ako aj nárečový stredoslovenský, reziduálne zachovaný tvar lokálu na strese, o macose a 2. stredoslovenské nárečové podoby mylo, šilo, t.j. zjednodušenie spoluhláskovej skupiny -tl-, -dl- na -l-.

Táto stará genetická väzba slovenčiny, najmä stred-

nej slovenčiny čiastočne na oblasť západoslovanskú, čiastočne na oblasť južnovýchodoslovanskú treba etnicko-geograficky vykladať najadekvátnejšie tak, že predkovia Slovákov, predovšetkým Stredoslovákov bývali v predhistorickej dobe na tej časti praslovanského jazykového územia, ktorá bola na rozhraní medzi starou praslovanskou oblasťou západoslovanskou a starou praslovanskou oblasťou južnovýchodoslovanskou. Toto zemepisno-etnické rozhranie zasiahli niektoré hláskové a gramatické zmeny západoslovanské, niektoré zmeny južnovýchodoslovanské.

Predhistorickí predkovia Slovákov bývali v slovanskom "centre", na rozhraní medzi sférou západoslovanskou a sférou južnovýchodoslovanskou nielen v čase pred sťahovaním Praslovanov zo zakarpatskej pravlasti, ale niekoľko storočí aj po sťahovaní z pravlasti svojím usídlením medzi Karpátmi, Tisou, Dunajom a Moravou tvorili etnickú aj jazykovú "centrálnu križovatku" medzi slovanskou sférou západnou, južnou a východnou. Po príchode Maďarov do Dunajskej kotliny v druhej polovici 9. storočia sa pretrhol etnický aj jazykový kontakt starých Slovákov a južnou slovanskou sférou, ale kontakt so slovanskou sférou západnou a východnou ostal v podstate nenarušený.

Centrálnne postavenie slovanských predkov Slovákov medzi oblasťou západnou, južnou a východnou sa odrazilo nielen na hláskovej a gramatickej rovine starej a do veľkej miery ešte aj dnešnej slovenčiny, ale aj v slovnej zásobe slovenčiny.

Doterajší historický a porovnávaci výskum slovnej zásoby slovanských jazykov umožňuje už v súčasnosti rekonštruovať rozsah aj obsah praslovanskej lexiky, t.j. toho lexikálneho fondu, ktorý používali Praslovania pred sťahovaním zo zakarpatskej pravlasti, ako aj takmer pol tisícročia po odsťahovaní z pravlasti, t.j. zhruba do 9.

až 10. storočia, do vzniku prvých slovanských ranofeudálnych štátov, v rámci ktorých sa začali formovať osobitné slovanské jazyky a v rámci ktorých sa formovala aj špecifická slovná zásoba jednotlivých slovanských jazykov ako "nadstavba" na starú, z praslovanského obdobia zdedenú lexikálnu zásobu.

Rozsah starej praslovanskej slovnej zásoby závisí nielen od doterajšieho výskumu lexiky slovanských jazykov a ich nárečí, ale aj od kritérií, ktoré sa stanovujú pre rekonštrukciu praslovanského lexikálneho fondu. Napr. F. Kopečný v práci *Základní všeslovanská slovní zásoba* /Brno 1964, 560 s./ má ani nie 2 000 všeobecne slovanských, t.j. v podstate praslovanských slov. Tento relatívne malý rozsah praslovanskej slovnej zásoby je daný jednak tým, že za všeobecne slovanské, resp. praslovanské sa pokladá iba také slovo, ktoré je zastúpené aspoň v dvoch skupinách slovanských jazykov /v zmysle slovanskej trichotomie/, jednak tým, že sa do inventára zobrali hlavne slová základné, kým bohatstvo ich derivátov ostalo mimo rámca všeobecnej slovanskej slovnej zásoby. Štatistickým vyčíslením distribúcie uvedeného počtu dvetisíc všeobecne slovanských slov v jednotlivých slovanských jazykoch F. Kopečný zistil, že slovenčina je jazyk, ktorý z tohto všeobecne slovanského lexikálneho fondu stratil v historickom vývine najmenej lexikálnych jednotiek, a to iba štyri, kým ostatné slovanské jazyky stratili oveľa väčší počet starých slovanských slov. F. Kopečný konštatuje: "Překvapuje malý počet slov chybějících ve slovenštině. Lze i v tom vidět svědectví jejího 'centrálního' charakteru?" /citované dielo, str. 6/.

Oveľa väčší rozsah praslovanskej slovnej zásoby rekonštruuje krakovské slaviistické centrum na čele s F. Szawským, ktoré pripravuje etymologický slovník praslovan-

činy. Prvý zväzok tohto slovníka Słownik prasłowiański, tom I, A-B /Krakov 1974/ obsahuje okolo 750 praslovenských slov, čo predstavuje podľa autorov asi jednu desatinu až jednu dvanástinu celkovej praslovenskej slovnej zásoby. To znamená, že podľa rekonštrukčných zásad krakovského centra mala praslovančina osem až deväť tisíc slov.

Podľa rekonštrukčných zásad moskovského etymologického slavistického centra na čele s akademikom Trubačëvom mala praslovančina najmenej dvakrát väčší rozsah lexikálnych jednotiek, než to predpokladá krakovské centrum. Prvé dva zväzky diela Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov /prvý zväzok Moskva 1974, 214 s., druhý zväzok Moskva 1975, 238 s./, hoci podávajú iba praslovenskú slovnú zásobu so začiatočným a-, kým so začiatočným b- sú iba elová po bratr, obsahujú viac ako dvojnásobný počet rozsahu*krakovského slovníka so všetkými slovami začínajúcimi sa na a- aj b-. Podľa Trubačëvovho chápania poznala praslovančina viac ako dvadsať tisíc slov.

Veľký stupeň zachovania praslovenského lexikálneho fondu v slovenčine možno ukázať nielen tou metódou, ako to urobil F. Kopečný, ale aj štatistickým vyčíslením pomeru starých slovanských slov a neskorších prevzatých slov vo frekvenčnom slovníku súčasnej slovenčiny. Z diela J. Mistríka, Frekvencia slov v slovenčine /Bratislava 1969, 726 s./ zisťujeme, že v rámci prvých sto najfrekventovanejších slov v slovenčine, a to od spojky a po adjektívum dobrý, je 99 % slov starého praslovenského pôvodu, a iba 1 % predstavuje slovo prevzaté. Ide o modálne sloveso musieť, ktoré preniklo ešte na konci predhistorického, resp. na začiatku historického vývinu slovanských jazykov z nemčiny do západoslovenskej a čiastočne do južnoslovenskej jazykovej sféry. Rovnako aj v rámci druhej stovky najfrekventovanejších slov v slovenčine, t.j. me-

dzi slovami s frekvenčným zaradením 101 /teraz/ až 201 /hladiet/ má slovenčina 99 % slov pôvodnej slovenskej proveniencie a iba 1 % predstavuje prevzaté slovo, a to chvíľa, ktoré prešlo už v staršej dobe z nemčiny do slovenskej sféry západoslovenskej a cez poľštinu aj do oblasti východoslovenskej. Rovnako aj medzi slovami s frekvenčným indexom 201 /hladiet/ až 301 /národ/ je iba jedno prevzaté slovo, a to kultúrny europeizmus grécko-latinského pôvodu škola. Medzi slovami s frekvenčným číslom od 302 /jazyk/ do 401 /verit/ sú už síce tri slová neslovenské /forma, socialistický, koruna/, medzi slovami od 402 /základ/ do 501 /predstava/ je šesť slov neslovenského pôvodu /máj, cieľ, škoda, situácia, farba, organizácia/, od 502 /prv/ do 601 /súd/ päť slov neslovenského pôvodu /filozofia, minúta, auto, literatúra, paragraf/, od 602 /tráva/ do 701 /pevný/ štyri slová cudzie /papier, problém, energia, autor/. Celkove z tisíc najfrekventovanejších slov v súčasnej slovenčine je 950 zdedených z praslovenského obdobia pred 10. storočím a iba 50 slov prevzatých akôr či neskôr v historickom vývine slovenčiny od 10. storočia po súčasnosť. Je to teda 95 % slov slovenských a 5 % slov neslovenských. Medzi týmito 5 % prevzatých slov absolútne prevažujú kultúrne europeizmy grécko-latinského pôvodu. Na druhom mieste sú slová germánskeho, resp. nemeckého pôvodu /musieť, chvíľa, cieľ, škoda, farba, váha, ďakovať/.

Prekvapujúce je zistenie, že základný slovný fond slovenčiny nie je podstatne ovplyvnený slovami maďarskými, hoci Slováci žili tisícročia spolu s Maďarmi v rámci spoločného uhorského štátu. Ak odhliadneme od takých slov, ktoré prešli od Slovanov k Maďarom a z maďarčiny späť do slovenčiny, ako sú napr. gazda, gate, guľa, ako aj od takých slov, o ktorých nie je isté, či ich majú Maďari od

Slovanov, resp. Slovákov, alebo Slovenia, resp. Slováci od Maďarov, ako je napr. slovo chotár /porov. našu štúdiu v Slovenskej reči 1973, č. 1, s. 32-39/, nenachádzame v základnom slovnom fonde takmer nijaké prvky maďarského pôvodu. Podľa frekvencie slov v slovenčine, ako sú zoskupené v práci J. Mistríka, prvé typicky maďarské slovo v slovenčine tvarom "ťažoba" /z maďarského terhe/ je až na 1574. mieste, druhé z maďarčiny prevzaté slovo chýr "správa, povest" /z maďarského hír/ je až na 2422. mieste. Pravda, to je situácia v dnešnej spisovnej slovenčine. Iný stav bol v slovenských historických textoch od 15. do 19. storočia, v ktorých sa starý feudálny poriadok Uhorska odrážal aj v preberaní maďarských slov do slovenčiny. Ako ustupoval feudalizmus, ustupovala z aktívneho slovného fondu slovenčiny aj vretve z maďarčiny prevzatých slov. Aj v slovenských nárečiach je väčšie percento z maďarčiny prevzatých slov než v súčasnom spisovnom jazyku.

Ako sme uviedli vyššie, centrálné postavenie slovenčiny na križoviatke medzi západoslovenskou, východoslovenskou a južnoslovenskou jazykovou sférou sa odrazilo nielen vo fonologickom a gramatickom, ale aj v lexikálnom vývine slovenčiny.

Do západoslovenského jazykového areálu sa slovenčina začleňuje najmä takými lexikálnymi jednotkami, ktoré možno z hľadiska praslovenského pokladať skôr za mladšie inovácie než za rezíduá staršieho praslovenského stavu.

Ako je známe, pre pojem "arbor" aj pre pojem "lignum" mali Praslovania jednotné slovo dervo, po metatéze drěvo, drevo, derevo, prípadne v nulovom stupni drvo. Iba tá časť Praslovanov, z ktorej sa sformovali Slováci, Česi a čiastočne Poliaci /Sliezako/ špecifikovala lexému dervo, resp. drěvo, drevo na pojem "lignum", kým pre po-

jem "arbor" vznikla západoslovanská inovácia strom, geneticky súvisiaca pravdepodobne s adj. strmý. Podobne pre pomenovanie "drieku stromu" majú západní Slovania, a to Slovinci, Česi a Lužickí Srbi špecifickú lexikálnu inováciu v podobe kmeň, ktorá má nielen botanický význam "driek stromu, trup stromu", ale aj etnický význam "plemeno", t.j. významove je paralelné so sémantickou dvojčlennosťou nemeckého slova Stamm. Aj pre pomenovanie vrchných výrastkov stromu majú západní Slovania okrem všeobecne slovenského slova vetev, vetva aj špecifické synonymá, a to haluz/a/ z praslovanského galęz/a/, geneticky súvisiaceho s baltským galas, gala "ostrie, špic", a konár, derivát praslovanského koreňa kon- "ostrie, špic". K sémantickému vzťahu "ostrie, špic" a "konár, haluz, vetev" porov. grécke akra "ostrie, špic, koniec" a grécke akremon "vetev". Zo západoslovanskej, slovensko-poľskej oblasti presahujú lexémy haluz a konár aj do ukrajinčiny.

Kým slová jata a jama s prvotným významom "tmavý podzemný priestor" sú, resp. boli celoslovanské, zatiaľ inovačný derivát ět-sk- > jask-, zastúpený slovenským jask a celozápadoslovanským jaskyňa, je špecifický iba pre západoslovanskú jazykovú oblasť /a presahom do slovinčiny, ktorá sa celkove vyznačuje niektorými lexikálnymi prvkami zhodnými so západoslovanskými jazykmi/.

Obdobnú situáciu zisťujeme aj pri derivačnej sieti praslovanského slovesného koreňa pek- s prvotným významom "pozerať" /geneticky zhodné s latin. s-pecere, s-pectare "pozerať"/ a druhotným významom "dávať pozor, opatrovať, starať sa". Kým slovesá pekti /porov. staroslovien-ske pešti sę/, opěkatī /sę/, ako aj subst. pekja, o-pek-a majú širšie slovanské rozloženie /rusky pečə, čes. péče, poľské opieka, opiekun atď./, zatiaľ derivát pěk-n-"krásky" je typicky západoslovanský. Sémantický vzťah me-

dzi pek- s prvotným významom "pozerat" a derivátom pekný "krásny" je obdobný ako medzi českým hledět "pozerat" a českým pohledný, medzi slovenským hľadiet a úhľadný, vzhľadný, medzi nemeckým schauen "pozerat" a schön "pek-ný". Pretože sa slovesný koreň pek- významove posunul na "dávať pozor, opatrovať, starať sa, strážiť", vznikla pre prvotný význam "pozerat" apofonická obmena pōk- > pak-, ktorá je zastúpená slovenským slovesom páčiť v staršom význame "pozerat" /zachovaný v nárečiach, u spisovateľov Hviezdoslava, Kukučina/. Sloveso páčiť nadobudlo v slovenčine veľkú produktivitu, ako svedčia lexémy páčiť sa, pre-páčiť, nech sa páči! a i. So slovesom páčiť súvisí geneticky aj subst. roz-paky s pôvodným významom "rozhliadanie sa, neistota". V. Machek mýlne spojil subst. rozpaky s homonymným slovesom páčiť "vylamovať", resp. jeho odvođenou páka "sochor". Vo východoslovenských nárečiach, v ukrajinčine, poľštine a bieloruštine sa staré slovanské pačiti "pozerat" zámenou p/b zmenilo na bačiti.

Západoslovenskou inováciou je aj lexéma práca ako synonymum všeobecne slovenského robota, rabota. Lexéma práca je derivátom slovesa pratiti "odprevádzat', posielat'". Sémantický vzťah medzi pratja > práca a slovesom pratiti "posielat'" je obdobný ako medzi erbochorvátskym posao "prá-ca" a poslati, slati "posielat'". Česko-slovenská podoba práca substituovala aj staropol'akú podobu proca a cez poľštinu prenikla aj do ukrajinčiny a bieloruštiny.

Pri niektorých typicky západoslovenských lexémach sa nedá jednoznačne rozhodnúť, či ide o mladšiu inováciu, alebo o západoslovenské rezíduum staršieho praslovanského, resp. praslovansko-indoeurópskeho dedičstva. Takým prípadom je napr. slovo pán. Ak sa geneticky spája so slovom župan /Brückner, Vasmer/, v tom prípade ide o inováciu, ale ak sa spája geneticky so staroindickým patni, gréc-

kým potnia "pani", ide o archaizmus /Machek/.

Ze západoslovenský archaizmus možno pokladať aj sloveso volať, ak ho geneticky vykladáme tak, že jeho nultý koreň väzí, rozšírený o -s-, v staroslovienskom slovese vls-nq-ti "kričať, volať", resp. v substantíve vľsvʔ, vľchvʔ "hádač, mág" /ruské volchv, bulharské vlʔchva, slovin. volhva/.

Ze sémantický archaizmus možno pokladať aj slovensko-české hodiť "iacere" oproti širšie slovanskému a apofonicky i sémanticky druhotnému gadati "hovoriť, hádať, predpovedať", ktoré má takmer celoslovenské zastúpenie. Vzťah medzi prvotným hodiť "iacere" a druhotným gadati "dicere" je obdobný ako medzi gréckym díkein "iacere" a latinským dicere.

Západoslovenským archaizmom je aj zachovanie všeobecného významu "tempus" v slovanskej lexéme čas-, kým v oblasti východo-južnoslovanskej nastala druhotná sémantická špecifikácia na význam "hodina" /okrem slovinčiny, ktorá aj v tejto vlastnosti korešponduje so západoslovenskou oblasťou/. Ukrajinčina a bieloruština tu korešponduje podobne ako slovinčina so západoslovenskou oblasťou. Otázku, či v ukrajinčine a v bieloruštine ide o pôvodný stav, alebo o druhotnú korešpondenciu s poľštinou, nám tu nepatrí riešiť.

So známymi fonologickými a gramatickým starými korešpondenciami zápedo-východoslovenskými /výsledky ro-, lo- pri metatéze začiatkových skupín or-, ol- pod circumflexovou intonáciou, napr. rokyta, loni, genitív sg. dušě oproti dušę a i./ sú v súlade aj niektoré zápedo-východoslovenské lexémy na rozdiel od oblasti južnoslovanskej. Napr. praslovanské sloveso běžati s prvotným významom "bežať" a "krútiť sa" malo iba na zápedo-východoslovanskej oblasti apofonickú podobu bag-, ktoré má v tejto ob-

lasti pomerne bohatú formálnu a významovú deriváciu. Z apofonickej podoby koreňa bag- bolo v tejto oblasti odvodené sloveso bažiť, bag-nq-ti, bag-ot-iti vo význame "bažiť, túžiť, veľmi chcieť". V slovenčine bolo toto sloveso značne produktívne, ako svedčia slová bažiť, bahotiť, bahotný, ale aj pachtiť sa, ktoré vzniklo redukciou z bahotiť sa na bahtiť sa, zámenou p/b vzniklo pachtiť sa "veľmi chcieť niečo, veľmi túžiť po niečom". Významový vzťah medzi prvotným významom "bežať" a druhotným významom "túžiť, chcieť" v slovesách bežať, bažiť je obdobný ako v gréc. memas "bežať" a maomai "bažiť", medzi staročeským chvátati "bežať", ale aj "chcieť" ap. Podobný vzťah bol aj medzi praslovanským šetati, šetati "chodiť" a apofonickou obdobou chotěti "chcieť".

Apofonický základ bag- s prvotným významom "bežať" a špecifikovaným významom "krútiť sa, ohýbať sa" má u západných a východných Slovanov menný derivát bag-n-o "bahno", u Slovákov aj bažina. Tento derivát prešiel od významu "ohyb rieky, zátoka" k významu "bahno, bažina". Iba pre slovenčinu a východoslovanské jazyky je charakteristický derivát bag-r- s prvotným etymologickým významom "skrútené, ohnuté drevo", resp. "skrútené, ohnuté železo, hák". Tento derivát žije v slovenskom slove bahor, bahro "Radbogen, Radfelge" a vo východoslovanskom bager "Bogen, Hacken". Genetický vzťah medzi bagr- "Radbogen" a bagno, bažina "Morast" je obdobný ako genetický vzťah medzi českým loukot', praslovanským lqkotě "Radbogen" a slovanským lqka, českým louka "Wiese".

Západo-východoslovanské staré responzie potvrdzuje aj lexéma stat7k7 > statok "majetok, bohatstvo, statok", ktorá nie je známa v južných slovanských jazykoch. Južné slovanské jazyky však majú v tom istom význame lexému sto-ka. Je pravdepodobné, že prvotnou praslovanskou lexémou je

stoka, ktorá zostala v južnej oblasti nederivovaná, kým v severnej oblasti sa derivovala na stōk-t-, zjednodušením spoluhláskových skupín na stat-, pričom pod vplyvom synonyma dobytʔkʔ vznikla rozšírená podoba statʔkʔ. O genetickej totožnosti lexém stoka a statok svedčí aj ich komplementárna zemepisná distribúcia. Tam, kde je stoka /slovenský juh/, nie je statok, a naopak, tam, kde je statʔkʔ /slovenský sever/, nie je stoka. Je pravdepodobné, že základ stat- sa už v praslovančine pod vplyvom slova govędo "hovädo" zmenil aj na stad-o. Lexéma stađo má však na rozdiel od stoka a statok celoslovenské zastúpenie. Praslovenské stōt-, stōd-, resp. stāt-, stād- prevzali od starých Slovanov aj Germáni, u ktorých nadobudlo zúžený význam "stádo koní, kobýl", porov. dnešné nemecké Stute "kobyla" a anglické stud "žrebčinec".

Popri takých slovách, ktoré má slovenčina spoločné s ostatnými západoslovenskými a východoslovenskými jazykmi, vyčleňuje sa v slovenčine vretva slov, ktoré sú charakteristické iba pre slovenčinu a pre východoslovenský areál. Okrem uvedeného derivátu bagr- /slovenské bahor, bahro "časť kolesa", ukrajin. bagro "časť kolesa", ruské bagor "žrď s ohnutým koncom"/ treba tu uviesť napr. slovenské sloveso hutoriť, resp. východoslovenské hutoric, ktoré má responziu v ukrajinskom hutoryty, bieloruskom huteryc a ruskom oblastnom gotoriť "rozprávať, besedovať". Ide o sufixom -or- odvodené sloveso od staršej podoby gętati, gętiti s prvotným významom "vydávať zvuky, šumy, hovoriť" /porov. ukrajinské hutity/ a druhotným responzibilným významom "myslieť". Tento vývinove druhotný význam "myslieť" vznikol v slovensko-slovenskom slovese gętati už pred 10. storočím, o čom svedčí okolnosť, že slovensko-slovenské sloveso gętati, z ktorého je dnešné slovenské sloveso hutať ako synonymum sloviess myslieť a dumať, bolo už v 10.

storočí prevzaté do maďarčiny v podobe goná-ol- "mysliet". Slovensko-východoslovenské slovesá gōtati, gōtoriti boli v praslovančine odvodené od slovesa gen-, gon- "žením, hnať" podobne ako bolo v latinčine od agere "hnať" odvodené nielen agio > aio "hovorím", ale aj co-agito > cogito "myslím". O responzibilnosti významov "vydávať zvuky, hovoriť" a "mysliet" svedčia nielen latinské deriváty slovesa agere, agitare, cogitare, ale aj slovenské sloveso duma-ti, ktoré u západných a východných Slovanov znamená "mysliet", ale u južných Slovanov aj "hovoriť", porov. bulharské duma "hovorím", duma "slovo", srbochorvátske dumatī 1. hovoriť, 2. myslieť. Podobne aj grécke muthomai neznamená iba "hovoriť", ale aj "mysliet", resp. muthos, mythos neznamená iba "hovorenie" ale aj "myslenie".

O starej väzbe slovensko-južnoslovenskej svedčia nielen také slová, ktoré sú spoločné v slovenčine a v češtině na jednej strane, v južnej slovanskej oblasti na strane druhej, ako sú napr. slová cesta, kladivo, vyhně, ktoré zaberajú slovanskú oblasť slovensko-česko-slovinsko-srbochorvátsku, ale predovšetkým také slová, ktoré sú špecifické iba pre slovenčinu a pre južnú slovanskú oblasť. Jedným z nich je slovenské sloveso vravieť, ktorým sa slovenčina vymyká zo západoslovanského areálu so slovesom mľviti /české mluvití, poľské mówić/, ale začleňuje do oblasti južnoslovenskej. Slovenské vravieť je pokračovaním praslovenskej predmetatetickej podoby vorv-, kým apofonická predmetatetická podoba verv-, po metatéze vrěv- je zastúpená najmä na bulharskej jazykovej oblasti, ako svedčí bulharské nárečové slovo vrevja "hovorím", vrevež "vrava, hovor". O tom, že sloveso dicendi vravieť je v slovenčine dedičstvom z praslovančiny, svedčí aj jeho modálny príslovkový derivát vraj z pôvodného tvaru 3. osoby vraví, resp. vravia. Kým v slovenčine od vraví, vravia bolo odvodené modál-

ne slovo vraj, v češtine bolo podobne od slovesa praviti, praví odvodené slovo praj, po prehláske prej, graficky hyperkorektne písané ako prý. Od slovesa praviti odvodené praj zasahuje aj nárečovú oblasť západoslovenskú a čiastočne aj severoslovenskú. Modálna častica vraj od slovesného tvaru vraví je však typicky stredoslovenská a spisovná.

Za slovensko-, resp. stredoslovensko-južnoslovenskú špecifickú zhodu treba pokladať aj predložku cez /v spisovnej slovenčine cez/, porov. slovinské čez, srbochorvátske starije a nárečové čez. Táto predložka nemusí byť redukovanou podobou "správnej" podoby črěz, resp. čerez, ako sa to doteraz vykladá, ale môže mať ten istý pôvod ako slovanská predložka skvoz, pričom skvoz má pohyblivé s- a koreň kvoz-, ktorý mal v jasnej apofónii podobu kvez-, po aporadickej delabializácii /porov. kvapka : kapka, chorý : chory atď./ zmenené na kez-, po palatalizácii zákonite čez-. Tento výklad podporuje skutočnosť, že slovanská predložka skvoz je obmedzená na oblasť južno-východoslovenskú /v slovinčine má podobu skoz, čo potvrdzuje výskyt delabializácie/, predložka čez na oblasť južnoslovenskú, a ktorou korešponduje aj stredoslovenské čez.

Slovenčinu spája s južnými slovanskými jazykmi aj staršia sémantika praslovanskej lexémy đorga, po metatéze draga, droga, doroga. Kým pre slovenčinu /západnú a strednú/ je charakteristický v lexéme draha starší význam "úžľabina, debra", zhodný s významom lexémy draga v slovinčine a v srbochorváčtine, zatiaľ pre oblasť západoslovensko-východoslovenskú je charakteristický novší význam "cesta". Vývin významu slovanskej lexémy đorga > draga, droga, doroga od "úžľabina, debra, údolie" k významu "cesta" je paralelný s vývinom významu slovanskej lexémy ulica, ktoré tiež prešla od etymologického významu "úžľabina, údolie"

k významu "cesta, ulica". Významový vzťah medzi slovensko-južnoslovanským *droga* > *draga*, *draha* "Schlucht, Engtal" a západoslovansko-východoslovanským *dorga* > *draga*, *droga*, *doroga* "Strasse, Gasse" je podobný ako medzi gréckym *aulos* "längliche Höhlung", *aulon* "Schlucht" a slovanským *ula*, *ulica* "Strasse, Gasse".

O slovensko-južnoslovanskej, presnejšie stredoslovensko-južnoslovanskej väzbe svedčí aj stredoslovenské a spisovné slovo *vrece* /oproti západoslovenskému a východoslovenskému *mech*/ z praslovanského *vertj-*, ktoré má južnoslovanské reflexy v bulharskom *vrešt*, *vrešta*, v srbochorvátskom *vreća* a slovinskom *vreča*. Pre východoslovanskú oblasť je charakteristická nejotovaná podoba *vert-*, porov. ruské *vereta*, *veretje*, ukrajinské *vereta*. U západných Slovanov toto staré praslovanské slovo zaniklo.

Podobne ako pri lexéme *dorga* > *draga*, *draha* zachovala slovenčina starší, pôvodnejší význam, je tomu tak aj pri niektorých iných lexémach, ktoré sú v slovenčine zhodné s responzibilnými formami v iných slovanských jazykoch, avšak v slovenčine sa zachoval starší, pôvodnejší význam danej lexémy. Presvedčivým príkladom je napr. slovo *lichva*, ktoré iba v slovenčine /západnej a strednej/ označuje statok, dobytok, kým v ostatných slovanských jazykoch lexéma *lichva* nadobudla vývinove druhotný význam "úžera". O významovom vývine od "dobytok, statok" k "peniaze" a k "úžera" svedčí významové diferenciácie lexém vo viacerých jazykoch. Porov. latinské *pecus* a *pecunia*, grécke *tokos* 1. mladé domáce zvieratá, 2. úžera, nemecké *Schatz* so starým významom "statok, majetok, peniaze", kým zodpovedajúce štedroholské *schade* znamená "úžera". Porov. Kluge, 20. vydanie, str. 638. Slovenské slovo *lichva* s prvotným významom "statok, dobytok" a druhotným významom "úžera" nie je prevzaté z nemčiny, ako sa doteraz traduje, ale je

pôvodné praslovanské slovo s prvotným významom "movitý, pohyblivý majetok". Porov. Jazykovedné štúdie 10, 1969, s. 17-23.

Iným presvedčivým príkladom na zachovanie pôvodnejšieho významu praslovanského slova v slovenčine je slovenská lexéma žiadza "žiadostivosť, túžba", odvodená od praslovanského slovesa žędati "žiať". Kým v ostatných slovanských jazykoch sa v lexéme žędja prvotný všeobecný význam "žiadostivosť, túžba" významovo špecifikoval na "žiadostivosť po pití, po nápoji", ako svedčí ruské жажа, жажда, srbochorvátske žędja, slovinské žeja, staročeské žieze, novočeské žizeň, zatiaľ v slovenčine zostal prvotný všeobecný význam "žiadostivosť", ako svedčia texty našich spisovateľov Hviezdoslava /Zišla ta, na trhovisko, sotva zo žiadze po zábave/, Fr. Kráľa /Z očí jej žiarila túžba, na tvári sedela žiadza/ alebo Dobšinského /Odpadala ľuďom všetka žiadza na jedlá/.

V slovenčine sa v lexéme žędja > žiadza zachoval prvotný význam "žiadostivosť" preto, že slovenčina mala od najstarších čias pre význam "Durst" vlastnú špecifickú lexému smęd z praslovanského smęd-, ktoré je geneticky späté so slovanským, a to západo-južnoslovanským slovesom smęditi vo význame "páliť", druhotne "zapáchať pripálením", ako svedčí slovenské smuďiť, české smouditi, lužické smudzic, slovinské smoditi, srbochorvátske smuditi.

Takých špecificky slovenských slov, o ktorých sa hláskovo-morfematickou a sémantickou analýzou dá dokázať, že majú starú praslovanskú provenienciu, hoci iné slovanské jazyky ich nepoznejú, ako je uvedené slovo smęd, geneticky súvisiace so slovesom smuďiť, smudnúť, môžeme uviesť viacej.

Pre spojenie muža a ženy do manželského zväzku a pre slávnostnú zábavu a hostinu pri tomto spojení mali pred-

historickí Slovania tri synonymá. Boli to brak⁷, svatôba a posag⁷ s prvotným významom "sobáš, svadba" a druhotným metonymickým významom "svadobný dar, veno". Z uvedených troch synonym, resp. tautonym má najväčšiu životnosť v slovanských jazykoch slovo svadba. Slovo posag sa zachovalo iba u východných Slovanov a u Poliakov. Jeho odvodenina posag-man /tvorená obdobne ako suk-man, dur-man, lič-man atď., porov. F. Sławski, Słownik praslowiański, I, s. 131/, po redukcii posman, so znelostnou zámenou p/b bosman sa zachovala práve na tých slovanských oblastiach, ktoré nezachovali základné slovo posag-, t.j. v slovenčine a v slovínčine, kde slovo bosman označuje v čase svadby venované koláče, svadobné koláče. Druhotne začalo slovo bosman označovať podarúnek, výslužku nielen v čase svadby, ale aj v čase krstín, v čase zabíjačky ap. Porov. našu štúdiu Slovenské nárečové slová bosman, pošajdes a staroslovienske posag- "svadba", Slovenské reč 1976, č. 5.

Kým staré slovenské slovo svatôba si zachovalo svoj prvotný význam "svadobná hostina" takmer u všetkých Slovanov, pre akt spojenia muža a ženy do manželského zväzku si vytvorili slovanské národy viacej špecifických, vývinovo neskorších slov, ako sú ruské brakosôčetanije, slovinské poroka, poľské ślub, české oddavky, sňatek a i. Starí slovanskí predkovia Slovákov si vytvorili pre tento pojem svoje špecifické slovo, a to predponovú odvodeninu slovesa pojasati-pojašę "spájať, zväzovať, opásť". išlo o odvodeninu sę-pojas-j- > sę-pojašę, ktoré dala po sporadickej denazalizácii sę- na so- /porov. ruské sosed namiesto sused, ruské soper namiesto super ai./ a zákonitej pravidelnej kontrakcii -pojaš- na -páš- výsledok sopáš, po zámene p/b historickú podobu sobáš. Takýto pôvod má teda špecificky slovenské slovo sobáš "Trauung". Jeho moti-

vácia bola podobná ako motivácia praslovanského slova posag, ktoré prešlo od významu "sobáš" k metonymickému významu "svadba" a "svadobný dar". Praslovanské posag- má totiž predponu po- a koreň -sōg->-sāg-, geneticky súvisiaci s litovským slovesom segu, segti "sprájať, zväzovať". Bližšie k etymológii slovenského slova sobáš v Slovenskej reči 1975, č. 5.

Záverom môžeme o slovanskej, resp. praslovanskej základnej vrstve v slovnej zásobe slovenčiny a cudzej, prevzatej "nadstavbe" na tejto základnej vrstve uviesť tieto konštatovania:

1. Základný slovný fond slovenčiny je výrazne slovenský, resp. praslovanský. V rámci prvej tisíciky najfrekvencovanejších slov je to 95 %, t.j. 950 slovenských a 5 %, t.j. 50 neslovenských. V rámci druhej tisíciky najfrekvencovanejších slov je 880, t.j. 88 % slovenských, 120, t.j. 12 % neslovenských slov. Celkovo z prvých 2000 najfrekvencovanejších slov v slovenčine je 1830, t.j. 91,5 % slovenských, 170, t.j. 8,5 % neslovenských slov.

2. Všetky slová slovanskej proveniencie nie sú v slovenčine také, ktoré slovenčina zdedila priamo z praslovenčiny ako lexémy alebo také, ktoré sa v historickom vývine slovenčiny odvodili od lexém zdedených z praslovenčiny.

Najširšiu vrstvu takých slovenských slov, ktoré slovenčina nezdedila priamo z praslovenčiny ani ich sama neodvodila od praslovanských kontinuantov, predstavujú slová, ktoré slovenčina prevzala z češtiny. Preberanie slov z češtiny sa začalo najmä od 15. storočia, keď Slováci začali používať češtinu popri latinčine ako "domáci" spisovný jazyk.

Českú provenienciu slovenských slov v slovenčine môžeme zistiť podľa kritérií lexikálnych, morfológických a fonetických.

Pretože slovenčina "stratila" v svojom historickom vývine praslovanské lexémy *dělati*, *uměti*, *mlviti*, *peča*, môžeme "a priori" konštatovať, že celé siete derivátov uvedených základných lexém v slovenčine majú pôvod v češtine. Sú to napr. *slová dielo, dielňa /súvisiace s dēlati/, umenie, umelec, umelý, umelecký* ai. /súvisiace s *uměti/, zmluva, zmluvný /odvožené od *mlviti*, české *mluviti*/, bezpečný, nebezpečný, bezpečnosť, nebezpečie* ai. /súvisiace s *prasl. *peča*, českým *péče*/.*

3. Z neslovanskej vrstvy slov v slovenčine predstavujú podobne ako v ostatných slovanských jazykoch najväčšie percento kultúrne europeizmy grécko-latinského pôvodu, a to jednak staré, súvisiace so šírením kresťanstva od 9. - 10. storočia /*kríž, kostol, sobota, žiak* ai./, jednak nové, súvisiace s rozvojom vedy, najmä od čias humanizmu a renesancie. Na druhom mieste sú *slová germánskeho, nemeckého pôvodu*, a to jednak staré, siahajúce pred 13. storočie, ako napr. *musieť, chvíľa, škoda, váha, pohár, ďakovať, vďaka, múr, misa, žart, šechtár*, ako aj mladšie, prevzaté od 13. storočia, po kolonizácii Slovenska Nemcami po tatarských vojnách, a to najmä z oblasti remeselníckej a priemyselnej terminológie. Veľmi nepatrnú vrstvu v dnešnej spisovnej slovenčine predstavujú *slová maďarského pôvodu*. Z dvoch prvých tisícok najfrekvencovanejších slov v slovenčine je to iba jedno slovo, a to *tarcha*.

Literatúra

- Bernolák, A.: Slovník slovenský česko-latinsko-němec-ko-uherský, I - V, Budae 1825, 4416 s.
- Káral, K.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923, 1012 + CIII s.
- Kluge, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 20. vydanie, Berlin 1967, 915 s.
- Kopečný, E.: Základní všeslovenské slovní zásoba, Brno 1964, 559 s.
- Krajčovič, R.: Slovenčina a slovenské jazyky. Bratislava 1975.
- Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, 627 s.
- Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968, 866 s.
- Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969, 726 s.
- Ondruš, Š.: Dva slovenské lexikálne archaizmy. In: Jazykovedné štúdie, 10, Bratislava 1969, s. 17-23.
- Ondruš, Š.: Význam a pôvod slovesa páčiť sa. Slovenská reč 1970, s. 257-265.
- Ondruš, Š.: Význam a pôvod sloves hútať - hutoriť. Slovenská reč 1970, s. 332-340.
- Ondruš, Š.: Pôvod slova bahor. Jazykovedné štúdie, 11. Bratislava 1971, s. 111-115.
- Ondruš, Š.: O pôvode smädu. Kultúra slova 1971, s. 39-42.
- Ondruš, Š.: Pôvod slovesa vravieť. Slovenská reč 1971, s. 273-284.
- Ondruš, Š.: Je slovo chotár maďarského pôvodu? Slovenská reč 1973, s. 32-39.
- Ondruš, Š.: O pôvode slov sobáš a svadba. Slovenská

reč 1975, s. 265-274.

Ondruš, Š.: Slovenské nárečové slová bosman, pošajdes a staroslovienske posag. Slovenská reč 1976, č. 5.

Ondruš, Š.: Tri slovanské etymologické kompendiá. Slavia 1976, č. 2.

Peciar, Š. a kol.: Slovník slovenského jazyka I - V. Bratislava 1959-1965.

Skok, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-III, Zagreb 1971-1973.

Sławski, F. a kol.: Słownik prasłowiański I, A-B. Wrocław 1974, 487 s.

Trubačev, O. N. a kol.: Etimologičeskij slovar slavjanskych jazykov 1, 2. Moskva 1974, 1975; 214 + 238 s.

Vasmer, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch I-III, Heidelberg 1953-1958.

**Kontrastívna analýza
slovenskej a českej konjugácie
a neohybných slovných druhov**

Eugen Pauliny

Konjugácia

Už pri kontrastívnej analýze slovenskej a českej deklinácie /*Studia Academica Slovaca* 4, 1975/ som upozornil na to, že sa pri porovnávaní tvaroslovného systému slovenčiny a češtiny nedá postupovať naskrze paralelne ako v hláskosloví. Príčiny sú v tom, ako som uviedol na príslušnom mieste, že slovenské tvaroslovie sa vyvíjalo veľmi rozdielne od českého. A základná ťažkosť je v tom, že odlišnosti vo vývine sú rozmanitého druhu a sú navzájom rozmanite pospájané, takže vo výsledku je konfrontácia slovenského stavu s českým veľmi zložitá.

Na uvedenom mieste som sa usiloval aj určiť jednotlivé typy rozdielov. Uviedol som ich takto:

1. Hláskoslovné zmeny v slovenčine neboli také prenikavé ako v češtine. Týka sa to hlavne vokalického systému. Rozmanité prehlásky a úženia českých vokálov epôsobili, že obraz tvaru sa prenikavo zmenil aj vtedy, keď sa nezmenila pôvodná prípona. Proti slovenskému radu tvarov: vracat' - vraciaš - vracajú je český rad: vracet - vracíš - vracejí. Za praslovanskú nosovú samohlásku *o* v dlhej pozícii je v češtine -ou i -í, kým v slovenčine je len -ú /porov. čes. 3. osoba plur. nesou, kryjí proti slovenskému nesú, kryjú/.

2. V češtine sa v podstatne väčšej miere ako v slovenčine zachovali pôvodné prípony a pôvodné rozčlenenie ohýbacích vzorov. Táto okolnosť, spolu s bohatými hláskoslovnými premenami, spôsobila veľkú pestrosť tvarov.

Napr. proti slovenskému nesiem, pijem, kupujem, volám je české nesu, piju - piji, kupuju - kupuji, volám. Teda proti zakončeniu -m v slovenčine, je v češtine zakončenie -m, -i, -u.

3. V slovenčine nastáva zjednodušovanie ohýbacích vzorov. Túto vec tu podrobnejšie rozoberať nebudeme.

4. V slovenčine sa vyrovnáva aj podoba kmeňa. Obvykle má kmeň rovnaké zakončenie v celej paradigme. V češtine sa obvykle zachovávajú staré rozdiely v kmeni, resp. v koreni, ktoré boli spôsobené praslovanskými zmenami hlások. Napr. v slovenčine pečiem - pečieš - pečú /podľa najrozšírenejších foriem/, v češtine: peku - pečeš - pekou /pravdaže, teraz sú v spisovnej češtine prípustné aj tvary: pečú - pečeš - pečou/.

Všetky tieto a podobné faktory spôsobili, že súčasná slovenská konjugácia je zoskupená inak ako česká konjugácia. Hláskoslovný i morfológický vývin v oboch jazykoch spôsobil, že sa pri opise súčasného jazyka nepoužívajú historicky zdôvodnené kritériá na určovanie vzorov, ale sa vychádza zo súčasného stavu. Nie je však zhoda v členení na časovacie vzory nielen medzi češtinou a slovenčinou - čo by bolo pochopiteľné vzhľadom na rozdielny hláskoslovný vývin, ale nie je zhoda ani medzi autormi gramatík súčasného slovenského spisovného jazyka.

Iba na všeobecnú ilustráciu. V knihe Slovenská gramatika /Pauliny-Ružička-Štolc, 1968/ sa podáva 14 vzorov /autorom je Jozef Ružička/, v akademickej Morfológii slovenského jazyka je 14 vzorov, v knihe Krátka gramatika slovenská /1971, Eugen Pauliny/ je 14, resp. 15 vzorov v siedmich triedach, v Pravidlách slovenského pravopisu je 15 vzorov v piatich skupinách. V knihe B. Havránka - A. Jedličku, Česká mluvnice /1963/ je 14 vzorov v piatich triedach.

Nemôžeme teda nijako, ešte s menším úspechom ako v deklinácii, stavať slovenské tvary, resp. skupiny tvarov proti českým a robiť tak kontrastívnu analýzu. Preto sa musíme obmedziť na charakteristiku slovenskej konjugácie a češtinu budeme, obdobne ako vo výklade deklinácie, používať iba ako ilustračný materiál.

Ponajprv niekoľko slov o sústave tvarov a ich využití.

Pri celkovo rovnakej sústave slovesných tvarov a ich využití v slovenčine a češtine predsa sa len vyskytujú niektoré zreteľné rozdiely, na ktoré treba upozorniť.

Pri zvratných slovesách treba upozorniť aspoň na tie prípady, keď v češtine môže byť zvratná i nezvratná podoba /častejšie je nezvratná/, ale v slovenčine je iba zvratné sloveso. Sú to prípady ako: čes. představení /se/ začíná, /se/ končí; spoléhat /se/ na sebe; usilovat /se/ o lepší prospěch a pod. Proti tomu slovenské: predstavenie sa začína, sa končí; spoliehať sa na seba; usilovať sa o lepší prospech a pod.

V češtine je obmedzený počet tzv. fázových sloviess /začínat, končit, atď./. V slovenčine môžu v tejto platnosti fungovať aj plnovýznamové slovesá, napr. priberat sa, pribrať sa robiť, schytit sa utekat atď. V češtine nejestvují tzv. limitné slovesá, ktoré vyjadrujú konečný stav pred uskutočnením deja vyjadreného infinitívom, napr. ide pršať, malo ma zadusit /= temer na zadusilo/ atď.

V češtine, hlavne v prejavoch odborného štýlu, sa podstatne viacej využíva opisné pasívum ako v slovenčine. Pravdaže, podobne ako v slovenčine, aj v češtine veľmi často preráža stavové /rezultatívne/ chápanie pasívneho participia /participium sa hodnotí ako adjektívum/. Napr.: Hrad byl tehdy už vystavěn /adjektívum/. - Hrad byl vystavěn za Karla IV. /pasívum/. Ako vidieť, rozdiel sa zisťu-

je zo súvislosti. Niekedy sa zisťuje ťažko aj zo súvislosti.

Kategória osoby sa vyjadruje v češtine tak ako v slovenčine. Jediný rozdiel je varí v tom, že v hovorovom štýle sa v češtine môže v minulom čase vyjadriť kategória osoby iba osobným zemenom, napr. já přišel, my přišli. V slovenčine sa takéto vyjadrovanie hodnotí ako neepisovné.

Zhoda menného rodu sa v živom českom vyjadrovaní využíva tak ako v slovenčine. Sú tu však pravopisné rozdiely. V plur. neutra sú spisovné tvary rozdielne: pěkná děvčata zpívala - pekné dievčence spievali. V hovorenej češtine sa táto forma nepoužíva.

Slovesný čas sa tvorí a využíva v češtine tak ako v slovenčine. Treba iba poznamenať, že tvary futúra s predponou po- sú častejšie ako v slovenčine. Napr.: poběžím, poletím, porostu, pokvete. Dávnominulý čas /antepreteritum/, ktorým sa zdôrazňuje minulosť, sa v češtine nevyužíva. Napr.: Otec se byl vyučil řemeslu v Strážově. Táto forma sa využíva v češtine veľmi zriedka iba na vyjadrenie predčasnosti pred iným minulým dejom.

Využitie slovesných časov a spôsobov je v češtine a slovenčine v podstate zhodné. Niekedy sa však v češtine namiesto kondicionálu minulého môže použiť aj kondicionál prítomný. Napr.: "Kéž by se to nestalo" značí "Bodej by se to nestalo" /želanie pre budúcnosť/ i "Bodej by se to nebolo stalo" /v minulosti sa to stalo/.

Infinitív má v češtine dve podoby: bežnejšiu so zakončením -t /nést, péct, kupovat/ a knižnú so zakončením -ti /nešti, kupovati/, resp. -ci /péci, moci, tlouci, téci/. V slovenčine je len jedno zakončenie na -ť /niešť, piecť, kupovať/.

Prechodník má v slovenčine v podstate veľmi jedno-

duchú sústavu tvarov. V spisovnej češtine je to pomerne zložitá sústava. Ukážeme na hlavné rozdiely, pretože niektoré prechodníkové tvary sú v češtine dosť zriedkavo využívané. V češtine totiž badať pri prechodníkoch ohľad na starší stav v spisovnom jazyku. V češtine sa pri prechodníkoch rozlišuje tvar muž. rodu a žen. a stred. rodu v singulári a tvar plur., teda: nesa - nesouc - nesouce. V slovenčine proti tomu je len jeden zmeravený tvar nesúc. V češtine je prechodník prítomný /od nedokonavých slovies/, prechodník budúci /od dokonavých slovies/ a prechodník minulý /od dokonavých slovies, ale s iným odvodzovaním/. Prechodníkom prítomným sa vyjadruje sprievodný dej súčasný s dejom vysloveným určitým slovesným tvarom. Prechodníkom budúcim sa vyjadruje dej predčasný pred budúcim dejom a prechodníkom minulým predčasný dej pred iným minulým dejom. V slovenčine je situácia oveľa jednoduchšia. Prechodníkom sa vyjadruje sprievodný dej, ktorý sa uskutočňuje v súvislosti s iným dejom. Časové následnosti vyplývajú z dokonavosti alebo nedokonavosti oboch dejov. Sú teda dané lexikálne.

České príklady:

prechodník prítomný: Kuřátko pijíc, hledí do nebe;
 prechodník budúci: Kuřátko napíjíc se, pohlédne do neba;
 prechodník minulý: Kuřátko napivši se, pohlédlo do neba;

Slovenské príklady:

Kuriatko pijúc, hľadá do neba. - Kuriatko napíjúc sa, pozrie sa do neba. - Kuriatko napíjúc sa, pozrelo sa do neba.

Trpné prídastie má v slovenčine také zakončenie ako adjektívum /nesený, nosený, kúpený/, kým v češtine sa zachovávali staré menné tvary: nesen, nošen, koupen.

Osobné prípony prítomného času sa v češtine v jednotlivostiach líšia od slovenčiny. V slovenčine v tva-

ra 1. osoby sg. prenikla naskrze prípona -m /nesiem, kryjem, kupujem, nosím/, kým v češtine sa zachovala v dosť veľkom rozsahu pôvodná prípona na -u /z nosovky -q/, niekedy prehlasovaná -u > -i, teda v češtine sú jednak staré formy -u, resp. -u > -i, a jednak pri niektorých vzoroch tvary na -m, teda: nesu, kryju/kryji, kupuju/kupují, nosím. V prvej osobe množ. čísla je v prvej triede /pozri o tom ďalej/ popri prípona -em aj prípona -eme: nesem/neseme. V bežnej reči je častejšia prípona -em /nesem/. V slovenčine je len prípona -me /nesieme atď./. V tretej osobe plur. je z pôvodnej prípony -q/t6/, -q/t6/ v slovenčine -ú/-u/, -ia, kým v češtine je namiesto -ú prípona -ou alebo -í a namiesto -ia je prípona -í.

Časovanie podľa tried

Ako základné kritérium pre triedenie tvarov si tu berieme historické hľadisko. Budeme vychádzať z delenia slovies podľa infinitívneho kmeňa. Toto delenie je jednak všeobecnejšie o jednak - a to je hlavné - zachycuje väčšinu slovesných tvarov, nielen časovanie prezenta.

Sloviesá prvej triedy nemajú v infinitíve kmeňotvornú príponu. V slovenčine je pre veľký počet slovies tejto triedy charakteristická prezentná kmeňotvorná prípona -ie-, v češtine ostáva vždy nezdižená -e-, teda: nesiem, nesieš, nesie, beriem, berieš, berie - čes. nesu, neseš, nese, беру, bereš, бере.

Veľa slovies tejto triedy, ktorých kmeň sa v infinitíve končí na spoluhlásku, prechádza v slovenčine do produktívnejších tried, v češtine ostávajú pôvodné tvary /niekedy však majú róz knižnosti/, napr. čes. říci - slov. rieknúť, čes. zříci se - slov. zrieknuť sa, čes. navléci - slov. navlieknúť, čes. evléci - slov. zvlieknúť, čes. stříci - slov. strieknuť, čes. kvéstí - slov. kvitnúť, čes. krásti, krađu - slov. kraďnúť, kradnem.

Slovesá, ktorých kmeň sa v infinitíve končí na konsonant, majú v tvare minulého času muž. rodu vkladné -o-: slov. niesol, vliekol - čes. nesl, vlekl.

V druhej triede pri slovesách, ktorých koreň je zakončený na spoluhlásku /slov. paď-nú-t - čes. tisk-nou-t/ je v češtine popri pravidelnom tvare min. času tisk-l v hovorenej reči často aj tvar tisk-nu-l. V slovenčine je len tvar typu paď-o-l.

V participiu pasívnom sú tu v češtine dvojtvary /niekedy s významovým rozdielom/, napr.: zamčen - zamknut, tištěn - tisknut, zatčen - zatknut, proboden - probodnut. V slovenčine sú len tvary typu zamknutý, zatknutý, probodnutý a pod. Také rozdiely /často aj vo význame/ sú v češtine aj pri slovesnom podstatnom mene: stisknutí /ruky/ - vytištění /knihy/. V slovenčine sú len tvary typu stisnutie /ruky/, vytisnutie a pod. V slovenčine sa tieto tvary uplatnili preto, aby sa odstránilo striedanie korenného konsonantu, teda proti čes. zatk-nou-t, zatč-en, zatč-ení so striedaním k/č je slov. zatk-nú-t - zatk-nu-tý - zatk-nu-tie bez striedania korenej spoluhlásky.

V štvrtej triede treba upozorniť pri trpnom participiu na staršie tvary so striedaním konsonantu v koreni v češtine proti novším tvarom v slovenčine. V češtine sa totiž často zachovávajú zmeny korenej spoluhlásky, spôsobené v praslovenčine spoluhláskou j, v slovenčine sú tieto zmeny odstránené. Napr. čes. pros-i-ti - proš-en, bud-i-ti - buz-en, krot-i-ti - kroc-en, chyt-i-ti - chyc-en, kaz-i-ti - kaž-en, pust-i-ti - pušt-en proti slov. pros-i-t - pros-ený, bud-i-t - bud-ený, krot-i-t - krot-ený, chyt-i-t - chyt-ený, kaz-i-t - kaz-ený, pust-i-t - pust-ený atď.

Treba ešte upozorniť na tvary imperatívu. V češtine sa zachovávajú sčasti ešte staré prípony. Keď je v tvare

2. os. sg. prípona -i /tiskni, modlí se/ sú v 1. a 2. os. plur. prípony -ěme, -ěte /tiskněme, tiskněte, modleme se, modlete se/. V slovenčine je proti tomu vždy len -i-: padni, padnime, padnite.

Rozdielov medzi českou a slovenskou konjugáciou je, pravdaže, viac, ako tu uvádzame, ale bolo by ťažko zhrnúť ich do skupín tak, aby sme ich vystihli v stručnom prehľade. Vcelku možno vidieť aj pri konjugácii celkovú črtu slovenského a českého ohýbania: slovenské ohýbanie, a teda aj konjugácia smeruje k jednoduchosti a pravidelnosti, odstraňujú sa alternácie kmeňových, resp. korenných konsonantov, v českej konjugácii sa odrážajú početné hláskoslovné zmeny a viacej sa prejavuje tendencia zachovávať staré striedanie kmeňových konsonantov. To prispieva k jej zložitejšej podobe.

Príslovky

Funkcia prísloviak je v češtine tá istá ako v slovenčine. Rozdiel je jednak v znení viacerých prísloviak a jednak v čiastočne inom využívaní odvodovacích prípon.

Rozdiel v zvukovej podobe je pri mnohých príslovkách. Napr. /prvá forma je slovenská, druhá česká/: tu - zde, ~~ta~~ /smer/, tam /miesto/ - tam, hore - nahoru /smer/, nahore /miesto/, vnútri, dnu - uvnitř, dnu /smer/ - dovnitř, ~~tede~~ - tudy, všude - všudy, tohto roku - letos, lani - loni, teraz - teď, nyní, inokedy - jindy, skoro - brzo, neskoro - pozdě, doteraz - dosud, vtedy - tehdy, hocikedy - kdykoliv, chytro - honem, zrazu - najednou, nenazdajky - znenadání, dovedna - dohromady atď.

Od prídavných mien sa tvoria príslovky rovnako v češtine i v slovenčine, ale rozdiel je vo využívaní prípon -e, -o. Prípona -ě /slov. -e/ je oveľa častejšia v češtine ako v slovenčine. V slovenčine sú totiž odstránené v

morfológii obyčajne alternácie konsonantov, kým v češtine sa zachovávajú. Porov. čes. krátce, draze, tiše proti slov. krátko, draho, ticho. V slovenčine sa teda častejšie využíva prípona -o, pred ktorou nenastáva alternácia velárneho korenného konsonantu s palatálnym. V niektorých prípadoch sú v češtine dvojtvary, ktoré sa často využívajú v rozdielnych kontextoch, teda: draho/draze, těžko/težce, vysoko (vzlétl)/vysoce (ideový), hluboko (v zemi)/hluboce (dojat). Takéto prípady v slovenčine nie sú.

Príslovky, ktoré vznikli z predložkových spojení, sa v slovenčine píšú zásadne ako jedno slovo, napr.: nahlas, sčasti, naspamäť, napríklad atď. Aj v češtine je to obvykle tak, ale v niektorých prípadoch sa taká príslovka môže písať aj oddelene, napr.: zpočátku/z počátku, například/na příklad atď.

Príslovky, ktoré vyjadrujú vlastnosť a mieru, sa stupňujú v oboch jazykoch /napr. čes. zdravě, zdravěji, nejzdravěji/. V češtine sa v druhom stupni dosť často zachováva starší tvar s príponou -e. Niekedy sa aj táto prípona odpája, a tak sa tu často vyskytujú dvojtvary i trojtvary, napr.: snadně - snadněji, snáze, snáz; hluboko - hlouběji, hloub; obdobne: blíže - blíž; užaji - úže; šířeji - šíře - šír; výše - výš; dráže - draž; více - víc; lépe - líp /hovorové/; hůře - hůř atď. V slovenčine je tu úplná pravidelnosť: hlbšie, bližšie, užšie, širšie, vyššie, drahšie atď.

Tzv. vetné príslovky sa v oboch jazykoch čiastočne zhodujú: bolo /čes. bylo/ tma a poď. Niekedy je čiastočný rozdiel, napr. slov. treba, čes. "je třeba". Pravda, niektoré sú celkom odchylné, napr. čes. nutno, dlužno, je záhodno říci, slov. treba, našim povedať.

Predložky

Počet, podoba a využívanie predložiek je v zásade rovnaké v slovenčine i češtine. Sú, pravdaže, početné hláskoslovné rozdiely. K najstarším patrí rozdiel v znení predložky pre /slov./ - pro /čes./. Ide o rozdiel, siahajúci do praslovančiny. Veľké sú rozdiely pri zložených predložkách, ako: ponad, popri, spreď, spoza, spoloči, povyšě atď., ktoré sú veľmi početné a frekventované v slovenčine, ale ktoré sa nevyskytujú v češtine.

Rozdiely sú aj v sekundárnych nevlastných predložkách. Okrem pochopiteľných hláskoslovných rozdielov, čes. kolem, kromě, vedle, dle atď. - slov. okolo, okrem, vedľa, podľa atď., sú rozdiely aj vo význame /čes. mimo to - slov. okrem toho/ a vo väzbe: čes. mimo město - slov. mimo mesta. Zdá sa, ako by sa v češtine druhotné predložky typu prostřednictvím, kvůli a pod. využívali /hlavne v odbornom štýle/ viacej ako v slovenčine.

V češtine je aj viacej odvodených významov pri predložkách. Napr. predložka k, ke sa využíva aj na vyjadrenie účelového vzťahu: kniha k čtení, pokoj k pronajmutí, odsoudit k ztrátě svobody. V slovenčine sa tu používa predložka na: kniha na čítanie, odsúdiť na stratu slobody atď.

Aj pri predložke u je čiastočne iné využitie. Porov. čes. Újezd u Brna, sloužit u ministerstva, jsem u telefonu a slov. Blatnica pri Martine, slúžiť na ministerstve, som pri telefóne a pod.

Pri určení časovej lehoty sa v češtine používa predložka za: čes. přijede za týden, vrátí se za hodinu - slov. príde o týždeň, vrátí sa o hodinu.

Druhotné predložky sa v češtine a slovenčine spájajú s genitívom: slov. pomocou peňazí - čes. pomocí pe-

něz, slov. vedľa školy - čes. vedle školy atd.; ale v češtině se výnimočně předložky mimo, skrz, vyjma spájajú s akuzatívom, napr. čes. vyjma materiální výdaje - slov. vyjmúc materiálnych výdavkov.

Spojky a částice

Spojky mají v češtině i slovenčine rovnaký charakter. Okrem starých spojok ako a, i, ani, že, aby a pod. je však v zvukovej podobe spojok tej istej funkcie značné rozdielnosť. Ide jednak o rozdielnosť hláskoslovnú a jednak ide o iné znenie. Napr. /prvá spojka je vždy slovenská/: tiež - též, lebo, alebo - nebo, ale, avšak - nýbrž; protože - neboť; veď - vždyť; keď - když; keby - kdyby; hoci - аčколи, аč; hoci - třebaže; ak - jestliže, -li; ani - anzi atd.

Částice /partikuly/ sú tiež zväčša rozdielne zvukovou podobou, napr. /prvá částica je slovenská/: nech - аť, нехť; kież - kéž; či - zda, zdali, -li; čo - což, copak.

Sam sa radia aj modálne slová: slov. možno, vraj - čes. snad, прý.

Cítoslovcia

Cítoslovciá sú v oboch jazykoch zväčša zhodné /ach, ó, jaj/, ale je dosť aj odlišných, hlavne druhotných, napr. slov. hľa - čes. vída, hle, ejhle; slov. ľaľa - čes. hele, čes. jemínáčku atd.

Rozdiel je aj v niektorých onomatopojách a pobádacích slovách pre zvieratá: slov. žblnk - čes. žbluňk, slov. cing - čes. břink, slov. hijó - čes. víjó /na kone/, slov. pi-pi-pi - čes. put /na sliepky/ atd.

Literatúra

Havrének, B. - Jedlička, A.: Česká mluvnice, 1970.

Čeština, vysokoškolská učebnice, 1972, hlavne kap. Slovesá, str. 67-106 /autor J. Ružička/, Neohybné slovné druhy, str. 106-111 /autor E. Jóna/.

Morfológia slovenského jazyka, SAV, 1966.

Pauliny, E.: Krátka gramatika slovenská, 1971.

O vzťahoch slovenčiny a češtiny

Štefan Peciar

1. O jazykových vzťahoch možno hovoriť tam, kde existujú kontakty medzi dvoma alebo viacerými jazykmi. Jazyk ako dorozumievací znakový systém istého spoločenstva prichádza do kontaktu s iným jazykom vtedy, keď sa potrebujú navzájom dorozumieť príslušníci rozličných národov hovoriacich rozličnými jazykmi, ale pritom nepoužívajú nejaký tretí, sprostredkujúci jazyk. V takomto prípade je vzájomné dorozumievanie možné: 1. pri aktívnom alebo aspoň pasívnom /úplnom alebo čiastočnom/, hoci jednostrannom bilingvizme alebo 2. pri veľkej blízkosti jazykov.

Jazykový styk, čiže jazykové kontakty môžu mať rozličné formy. Rozlišuje sa aktívny jazykový styk /napr. v pracovnom procese, v každodennom spoločenskom živote, na poradách a pod./ a pasívny jazykový styk /realizovaný napr. čítaním tlače, prostredníctvom rozhlasu a televízie, divadla a filmu a pod./. Pri aktívnom jazykovom styku sa používa ústna forma jazyka, pri pasívnom jazykovom styku ústna alebo písomná forma jazyka.

Pre vývin a vzájomné vzťahy jazykov majú význam predovšetkým dlhotrvajúce hromadné jazykové kontakty, na ktorých sa zúčastňuje veľký počet ľudí. Pri dlhotrvajúcich hromadných kontaktoch sa prejavuje viac alebo menej markantne /podľa intenzity a trvania kontaktov/ vplyv jazyka na jazyk, jednostranný, alebo častejšie obojstranný. To závisí jednak od spoločenských podmienok, jednak od vnútrojazykovej situácie daných jazykov. Výsledkom vzájomné-

ho ovplyvňovania jazykov sú rozličné interferencie ich prvkov v jednotlivých rovinách jazykovej stavby. Najvýraznejšie sa prejavuje pôsobenie jazykových kontaktov v slovnnej zásobe, ktorá, ako je známe, je najpohyblivejšou zložkou jazyka, pomerne rýchle sa mení stálym obohacovaním výrazových prostriedkov podľa potrieb spoločnosti a najľahšie podlieha aj cudzím vplyvom. Ale vplyv jazyka na jazyk sa môže prejavovať aj v iných jazykových rovinách. V gramatickej stavbe je badateľný najmä v syntaxi. Najodolnejšie sú roviny formálnej jazykovej stavby: morfológický a fonologický systém, ale ani tie nie sú imúnne pred cudzími vplyvmi.

Závažným momentom pri vzťahoch dvoch jazykových systémov je stupeň ich genetickej a štruktúrnej príbuznosti. Blízko príbuzné jazyky sa navzájom ľahšie ovplyvňujú ako vzdialené, štruktúrne veľmi odlišné jazyky. Napr. slovenčina má vo svojom vývine dlhotrvajúce, niekoľkostoročné kontakty s češtinou i s maďarčinou. Ale z češtiny, s ktorou je slovenčina geneticky a štruktúrne príbuzná, prevzala oveľa viac prvkov ako z maďarčiny, s ktorou nie je geneticky príbuzná a štruktúrne sa od nej veľmi odlišuje.

Iným faktorom, ktorý pôsobí pri jazykových kontaktoch, je stupeň stability toho-ktorého jazyka. Stabilita jazyka je tým väčšia, čím dlhšia je jeho spisovná tradícia, čím dlhšie sa daný jazyk používa v jednotnej spisovnej forme. Nespisovné jazyky a jazykové útvary sú oveľa menej stabilné ako spisovné jazyky. Dôležitý je, pravda, aj rozsah používania spisovného jazyka a jeho spoločenské funkcie. Preto je celkom pochopiteľné, že v 15. - 18. storočí, keď čeština bola spisovným jazykom nielen českej, ale aj slovenskej národnosti, teda jazykom vyšších spoločenských funkcií, ako boli vtedajšie slovenské nárečia, dostali sa do kultúrnej reči Slovákov mnohé vyjadrovacie

prostriedky českého pôvodu a v adaptovanej podobe zdomácneli v slovenčine natrvalo.

2. Pravda, priame kontakty dávnych predkov Čechov a Slovákov a ich jazykov sa nezačínajú v 15. storočí, ale siahajú hlboko do minulosti, do praslovenského obdobia, v ktorom západoslovenské kmene žili vedľa seba a dorozumievali sa spoločným jazykom, len málo geograficky diferencovaným. Tam má pôvod genetická príbuznosť a štruktúrna blízkosť slovenčiny a češtiny.

Kontakty predkov našich národov sa potom obnovili v ich nových sídlach na území Veľkej Moravy, kde sa sformovala veľkomoravská národnosť a vykryštalizoval sa veľkomoravský typ západoslovenského kultúrneho jazyka. Tieto kontakty zanechali zreteľné stopy v kresťanskej náboženskej terminológii, ktorá je v češtine a slovenčine takmer úplne zhodná. Keď sa neskôr presunulo kultúrne centrum z veľkomoravského územia do Prahy a čeština sa rýchle vypracovala v rozvitý spisovný jazyk, existovali už v dôsledku predchádzajúceho vývinu priaznivé podmienky pre prenikanie češtiny ako kultúrneho jazyka na Slovensko.

Tým, že sa čeština viac ako štyri storočia používala na Slovensku vo funkcii spisovného jazyka, mala priamy vplyv na vznik a formovanie spisovnej slovenčiny. Podľa modelu spisovnej češtiny a na jej základe sa utvárala od 16. storočia kultúrna západoslovenčina, ktorú používali vzdelanci, evanjelici i katolíci, na západnom Slovensku v ústnom i písomnom kultúrnom styku až do 18. storočia. V 17. a 18. storočí, v období protireformácie, používali západoslovenskí katolíci kultúrnu západoslovenčinu aj v tlačenej náboženskej spisbe. Kultúrnu západoslovenčinu, ako sa vyvinula v úzve vzdelancov na západnom Slovensku, kodifikoval koncom 18. storočia Anton Bernolák. Pravda, Bernolák si už uvedomoval rozdiely medzi spisovnou češti-

nou a kultúrnou západoslovenčinou a do veľkej miery na ne vo svojich kodifikačných prácach upozorňuje. Niektoré rozdiely medzi češtinou a slovenčinou sa uvedomovali už dávnejšie pred Bernolákom /napr. neexistencia hlásky ř v slovenčine, čes. ou proti sloven. ú, niektoré rozdielne výrazy a pod./.

Na Bernolákovu kodifikáciu vedome nadviazal Ľudovít Štúr kodifikáciou kultúrnej stredoslovenčiny, ktorá sa sformovala v priebehu 17. a najmä 18. storočia a po úpadku hospodárskej a kultúrnej prestíže západného Slovenska /univerzita sa presťahovala z Trnavy do Budína/ rýchle vytlačila z kultúrnej tvorby kultúrnu západoslovenčinu a zaujala jej miesto v úzke slovenských vzdelancov z celého územia Slovenska. Štúrov krok nemožno teda hodnotiť ako "odluku", "odtrhnutie", "rozkol" a pod., ako sa to pertraktovalo v českej, resp. československej buržoáznej jazykovede a kultúrnej politike. Štúrov počín, nedvážajúci na bernolákovcov, znamená pochopenie historického vývinu, ktorý viedol k sformovaniu slovenského národa. Celý ďalší vývin vzťahov slovenského a českého kultúrneho života svedčí o tom, že skutočný rozkol medzi Slovákmi a Čechmi nikdy neexistoval a že sa aj po vzniku spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu rozvíjali a prehĺbovali kultúrne styky medzi našimi dvoma národmi.

3. Povšimnime si teraz, v čom a ako sa konkrétne prejavil vplyv spisovnej češtiny na formovanie spisovnej slovenčiny.

Nápadný je paralelný vývoj pravopisných systémov našich dvoch jazykov. Pravopis slovenských písomností od najstarších čias cez prvé tlače až do Bernoláka zachováva v zásade princípy českého pravopisu: najprv zložkový princíp, potom Husov diakritický princíp i bratský pravopisný systém. Niektoré zásady fonetického pravopisu,

ktoré vo svojej kodifikácii zaviedol Bernolák a po ňom Štúr, sa neudržali natrvalo v slovenskom pravopise a ustúpili zásadám etymologicko-morfologického prevopisaného systému /najmä rozlišovanie i - y a písanie zložiek di, ti, ni, li, resp. dy, ty, ny, ly, písanie dvojhlásky uo ako ō pod vplyvom čes. ť a i./. Tieto zásady sa nezmenili ani pri poslednej úprave slovenského pravopisu r. 1953, ktorou sa prehĺbil fonologický pravopisný princíp. Výraznejší rozdiel proti češtine znamená iba zmena etymologického písania predpôň s-, z-, zo-. V súčasnosti sa uvažuje na slovenskej i na českej strane o možnosti zbližiti český a slovenský pravopisný systém, kde by to neodporovalo charakteristickým rozdielom vo zvukovej a gramatickej stavbe češtiny a slovenčiny.

Už sme sa zmienili o obohacovaní slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny výrazmi prevzatými z češtiny. Zmienili sme sa aj o spoločnej náboženskej terminológii z najstarších čias. V neskoršom období je pôsobenie českej slovnej zásoby na slovenskú čoraz širšie a výraznejšie. Mnohé slová, ktoré v češtine vznikli v humanistickom období, prešli do slovenčiny a úplne v nej zdomácnili. Sú to mnohé adjektíva s príponou -itý alebo -telný /v slovenčine -telný/, ako napr.: nepretržitý, náležitý, zložitý, určitý, viditeľný, znesiteľný, zreteľný. Obidva tieto slovotvorné typy adjektív sa stali v češtine i slovenčine veľmi produktívne. Slovenčina bez ťažkostí prevzala z humanistickej češtiny aj slová cit, druh, látka, námietka, bájka, živočích, ľahkoverný, ľahkovážny, ľahkomyselný a i. Okrem slovnej zásoby vplývala na jazyk slovenského písomníctva aj česká humanistická syntax.

Neskôr preberala slovenčina zo spisovnej češtiny predovšetkým nové termíny, ktoré sa v češtine utvorili na pomenovanie nových vedeckých pojmov. Takto prešli do slo-

venčiny celé terminologické sústavy, ktoré v češtine utvorila Jungmannova škola na začiatku 19. storočia. Uvedieme niekoľko príkladov. Termíny ako poznatok, predstava, pojem, sústava, veda, účel, výsledok, zámer, dojem, názor, rozbor, úvaha, výrok, vkus, totožný, uskutočniť, nárečie, časovanie, samohláska, dejstvo, cestopis, časopis, nerast, rastlina, dusík, kyselík, kyselina, prvok, zlúčenina, trojuholník, štvorec, výkres, otvor a mn. i., ktoré vznikli v obrodenskej češtine, prevzala slovenčina /niektoré po hláskoslovnej adaptácii/ ešte za štúrovských čias a nepočítajú sa ani v súčasnej slovenčine ako neorganické prvky.

4. Význam češtiny pre rozvoj spisovnej slovenčiny sa najprenikavejšie manifestoval po vzniku Československej republiky, keď sa slovenčina dostala do základných a stredných škôl ako vyučovací jazyk, do administratívy ako úradný jazyk a začala plniť funkcie štátneho jazyka na Slovensku. Spisovná slovenčina, ktorá vo feudálnom a polofeudálnom uhorskom štáte mala veľmi nepriaznivé podmienky rozvoja, nebola a nemohla byť v dvadsiatych rokoch dostatočne pripravená na plnenie všetkých funkcií štátneho jazyka. Nebola dostatočne kodifikovaná. Czamblova Rukoväť spisovnej reči slovenskej, ktorá vyšla r. 1919 v treťom vydaní v úpreve Jozefa Škultétyho, bola nedostačujúca najmä v oblasti elovníka. Slovenčina nemala vypracovanú terminológiu prevažnej väčšiny vedných a technických odborov. Nebolo slovenských učebníc. A nebolo ani slovenských vzdelancov, učiteľov, úradníkov, ktorí by v potrebnej miere ovládali spisovnú slovenčinu. V tejto situácii vypomohli Slovákom tisíce českých učiteľov a úradníkov, ktorí v dvadsiatych a tridsiatych rokoch pôsobili na Slovensku. Mnohí z nich sa naučili hovoriť po slovensky a vykonali na Slovensku veľa užitočnej kultúrnej a osvetovej práce. Súčasne prudko stúpol počet aktívnych používateľov spisov-

nej slovenčiny z radov narastajúcej slovenskej inteligencie.

Uvedené sociolingvistické fakty a vtedajšia vnútrojazyková situácia slovenčiny zohrali významnú úlohu v ďalšom rozvoji spisovnej slovenčiny v buržoáznom Československu. Vplyv rozvinutej spisovnej češtiny a jej bohatej slovnej zásoby na slabozvinutú spisovnú slovenčinu bol na jednej strane blahoderný. S oporou o českú odbornú terminológiu sa rýchle dotvárala alebo celkom nanovo tvorila slovenská odborná terminológia. Pod vplyvom českej syntaxe sa začala ušľachťovať slovenská syntax v odbornom vyjadrovaní. No na druhej strane sa do slovenčiny dostávali aj neorganické prvky a rozkolísavali slovenskú spisovnú normu, ktorá sa opierala o tzv. martinský úzus. V reči značnej časti slovenskej inteligencie, odchovanej na slovenských stredných a vysokých školách českými profesormi, sa množili výrazy a zvraty odporujúce vnútorným zákonitostiam slovenského jazyka. Časté boli také prípady, že sa v ústnych, ale aj v písomných jazykových prejavoch miešali prvky českého jazyka, a to nielen lexikálne prostriedky a syntaktické javy, ale aj morfológické tvary a hlásková podoba frekventovaných slov. Najmä v snobskej mestskej spoločnosti bol takýto spôsob vyjadrovania častý. To boli zase negatívne momenty vo vývine slovenčiny najmä v dvadsiatych a sčasti v tridsiatych rokoch.

V dvadsiatych rokoch sa v slovenčine rozšírilo napríklad používanie termínov berný úrad /slov. daňový úrad/, zemeделец, zemeľský /slov. roľník/, padelanie, padelať, padelok /slov. falšovanie, falšovať, falzifikát, falzum/, merítka /alebo v neumelej "poslovenčenej" podobe "meriatko"; slov. miera, mierka, meradlo/, zbožie vo význame tovar, zatýmny /čes. zatímní, slov. dočasný/, akcia, akciový, akcionár /slov. účastina, účastinný, účastinár/, arch, ar-

šík /slov. hárok, hářček/, brýle /slov. okuliare/, dopis /slov. list/, dopisnica /slov. pohľadnica, lístok/, valná hromada /slov. valné zhromaždenie/, chtiť /slov. nízky pud/, inkúst /slov. strament/, jednatel' /slov. tajomník/, ješitný /slov. márnomyseľný/, kapesník /slov. vreckovka/, kartáč /slov. kefa/, kojenec /slov. dojča/, kotník /slov. členok/, krychľa /slov. kubík, kocka/, nabídka /slov. ponuka/, znenie vliv začalo vytláčať vplyv, spojka jestli spojku ak, spojka ponevač spojku pretože, keďže, lebo, spojka ačkol'vek spojku hoci, slová barva, barviť, barevný vytláčali slová farba, farbiť, farebný a mn. i. pod. Veľmi sa rozšíril neslovenský spôsob vykania typu bol ste, bola ste /apis. slov. boli ste/.

Tento vývoj slovenčiny nachádzal oporu vo vnútroštátnej politike buržoázných činiteľov prvej ČSR, ktorá vychádzala z nereálnej koncepcie jednotného československého národa a československého jazyka. Niektorí prívrženci tejto koncepcie uvažovali aj o tom, že by sa používanie slovenčiny malo obmedziť na beletriu, kým na pestovanie vedy v ČSR by mala byť vyhradená čeština.

Už na začiatku dvadsiatych rokov sa pociťovala potreba normatívnej príručky spisovnej slovenčiny. Úloha vypracovať takúto príručku pripadla Jazykovednému odboru Matice slovenskej. Prácu viedol Václav Vážný. Výsledkom boli Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vyšli roku 1931. Pravidlá V. Vážneho do značnej miery prispeli k stabilizácii spisovnej slovenčiny v tridsiatych rokoch, najmä v rovinách pravopisu, zvukovej stavby a morfológie, a to jednak priamo svojou autoritou školskej normatívnej príručky, jednak nepriamo tým, že vyvolali polemiku proti tendencii umele približovať spisovnú slovenčinu češtine, ktorú V. Vážný v Pravidlách uplatnil. V tejto polemike sa definitívne presadila požiadavka zachovať kontinuitu tzv.

martinského úzu /napr. v znení infinitívu typov rozumieť, trpieť, mrieť a prítomných tvarov typu beriem, berieš ..., mriem, mrieš ..., odstránením nepotrebných dubliet typov venec - veniec, krúžek - krúžok, lhať - luhať, rokyta - rakyta, svoboda - sloboda a i./.

Táto polemika prebudila záujem slovenskej inteligencie o otázky jazykovej správnosti. Záujem slovenskej kultúrnej verejnosti o spisovnú slovenčinu v tridsiatych rokoch upevňoval a prehĺboval najmä časopis Slovenská reč /I. roč. vyšiel r. 1932/, orgán Matice slovenskej. Časopis bol v rukách slovenských puristov na čele s Henrichom Bartkom.

Slovenské puristické hnutie, ktorého stupenci sa zoskupili v tridsiatych rokoch okolo časopisu Slovenská reč, vzniklo, resp. ožilo na začiatku tridsiatych rokov ako obranná reakcia ideológií jednotného československého národa a československého jazyka, ktorú prevažná časť slovenskej inteligencie odmietala ako prostriedok na kultúrnu a jazykovú asimiláciu Slovákov.

V otázkach jazykovej čistoty a jazykovej správnosti Slovenská reč nadväzovala na líniu Sama Czambela. Czambel i puristi preceňovali úlohu nárečí ako prameňa obohacovania a rozvoja spisovnej slovenčiny a nedoceňovali možnosti obohacovania spisovného jazyka, najmä spisovnej slovnéj zásoby preberaním a adaptáciou výrazových prostriedkov z blízko príbuzných jazykov. Nedoceňovali ani vyjadrovacie potreby spisovného jazyka, ktoré sú oveľa náročnejšie, mnohostrannejšie a rozmanitejšie ako vyjadrovacie potreby nárečí. Z toho všetkého pramenilo ich úsilie "očistiť" spisovnú slovenčinu od "cudzích prvkov", najmä od výrazov českého pôvodu, a to niekedy aj za cenu ochudobňovania vyjadrovacích možností spisovnej slovenčiny. Napriek tomuto pomýlenému úsiliu puristov časopis Slovenská reč vykonal

v tridsiatych rokoch veľa užitočnej práce na zvýšení úrovne jazykovej praxe a na ustáľovaní spisovnej slovenčiny. Značnú časť odporúčení Slovenskej reči /pravda, okrem puristických výstrelkov/ prijala celá slovenská kultúrna verejnosť i neskoršie kodifikačné príručky, takže sa postupne stali súčasťou dnešnej slovenskej spisovnej normy.

5. Nové obdobie vo vzájomných vzťahoch Slovákov a Čechov a ich národných jazykov nastalo v novom ľudovodemokratickom a neskôr v socialistickom Československu. Vo vzťahoch našich dvoch národov, opierajúcich sa o zásadu rovný a rovným, stávajú sa v tomto období dominantnými črty priateľstva a vzájomnej pomoci pri budovaní novej spoločnosti. Politický vývoj, ktorý sa začal Slovenským národným povstaním a pokračoval víťazstvom pracujúcich vo februári 1948, sa završil uzákonením československej federácie r. 1968. Prevrátne spoločenské zmeny, ktoré sa odohrali v našom štáte za tri posledné desaťročia, sú spoločným dielom pokrokových síl oboch našich národov i národností žijúcich v Československu.

Za týchto podmienok sa slovenčina vyvíja v stálom úzkom kontakte a češtinou. Oboja národné jazyky, najmä v spisovnej podobe, sa vyvíjajú paralelne. V ich vývine čoraz viac prevládajú spoločné črty. Napríklad terminológia nových vedných odborov, technických a výrobných odvetví, organizácie spoločenského a politického života, socialistickej ekonomiky atď. je v slovenčine a v češtine takmer úplne zhodná. V oboch jazykoch pribúdajú spoločné črty aj vo vývine ich gramatickej stavby, predovšetkým v syntaxi. Vznikajú napríklad sekundárne predložkové a spájacie výrazy na vyjadrenie zložitých myšlienkových vzťahov /napr. s ohľadom na, nehľadiac na, v porovnaní s, v pomere k a pod./. V odbornom vyjadrovaní prevláda hypotaxa nad parataxou.

Paralelný v oboch jazykoch je aj rozvoj funkčných štýlov. Paralelné sú najmä črty a prostriedky odborného štýlu a publicistických prejavov, kým v hovorovom štýle sa prejavujú nielen zhodné črty, ale aj charakteristické rozdiely medzi slovenčinou a češtinou.

Spisovná slovenčina vstúpila do nového obdobia ako jazyk pomerne ustálený a vypracovaný. Preto sa v nej popri paralelnom vývoji s češtinou zachovávajú aj viaceré špecifické črty, ktorými sa slovenčina odlišuje od češtiny. Niektoré z týchto špecifických črt zvýraznila posledná úprava slovenského pravopisu z r. 1953, a to nielen v samom pravopisanom systéme, ale aj v rovine zvukovej a gramatickej stavby /napr. pravidlo o písaní predpôň s-, z-, zo- podľa spisovnej výslovnosti, písanie predložiek z/zo/ - s/so/ podľa gramatického princípu, jednotné písanie slovesných tvarov na -li a i./.

Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov z viacerých jazykových rovín na rozdiely medzi spisovnou slovenčinou a spisovnou češtinou.

V oblasti tvorenia slov nemá spisovná slovenčina napr. typ deminutív stredného rodu s príponami -tko, -átko, -ítko, ktorý je produktívny v češtine: čes. sedátko, lehátko, šoupátko - slov. sedadlo, ležadlo, posúvadlo a pod.; v slov. sa drží iba termín pravítko. Slovenčina nemá typ činiteľských mien na -čí, ako sú čes. výběrčí, průvodčí, rozhodčí, mluvčí, krejčí - slov. výberca, sprievodca, rozhodca, predstavitel', tlmočník, zástupca, krajčír. Proti českým činiteľským menám typu babral, kecal, štoural, kutil sa v slovenčine používajú výrazy iných slovo tvorných typov: bebrák, táraj, tárač, táradlo, vyrývač, domáci majster a pod. Charakteristické sú rozdiely v pomenovaniach druhov mäsa a mäsových jedál: čes. vepřová, vepřové /maso/ - slov. bravčovina; čes. skopová,

skopové /maso/ - slov. baranina; čes. hovězí /maso/ - slov. hovädzina; čes. telecí - slov. telacina; čes. kuřecí - slov. kuracina; čes. rybí maso - slov. rybacina a pod. Rozdiely sú aj v pomenovaní iných jedál: čes. jáhly /pl./ - slov. proso /sg./; čes. hrozny /pl./ popri víno - slov. hrozno /sg./; čes. roštěná s bramborem /sg./ - slov. roštenka so zemiakmi /pl./ a i. Českým deverbatívnym adjektívam na -lý zodpovedajú v slovenčine zväčša adjektíva na -nutý: puklý - puknutý, zmrzlý - zmrznutý, zkrěhlý - skrehnutý, vytáhly - vytiahnutý, vzniklý - vzniknutý, zaniklý - zaniknutý, ale zmrzlina, zdochlina je aj v slovenčine.

V oblasti syntaxe sú charakteristické rozdiely medzi slovenčinou a češtinou napr. pri používaní väzieb s predl. k, na, pro, resp. pre: čes. něco je /není/ k máni, k dostání - slov. niečo dostať /nedostať/; čes. je to k pláči, k breku, k smíchu, k zlosti, k nesnesení, k zbláznění - slov. je to na zaplakanie, na smiech, na zlosť, na nevydržanie, na zbláznenie; čes. máte něco k jídlu, k snědku, k pití, k zakousnutí - slov. máte niečo jesť, piť, zajesť, zehryznúť; čes. odsoudit k smrti, k trestu smrti - slov. odsúdiť na smrť, na trest smrti; čes. nejsou k tomu/pro to podmínky - slov. nie sú na to podmienky; čes. jít, poslat pro vodu, pro lékaře, pro peníze - slov. ísť, poslať po/na/pre vodu, po/pre lekára, po/pre peniaze; čes. prášek pro spaní - slov. prášok na spanie; čes. říci něco pro zasmání - slov. povedať niečo na zasmiatie; čes. ob. je to pro kočku - slov. je to nanič a pod. O rozdielnom spôsobe vykonania v slovenčine a v češtine sme sa už zmienili vyššie.

V prácach, ktoré sa uvádzajú v zozname literatúry, možno nájsť údaje o viacerých iných rozdieloch medzi češtinou a slovenčinou, ale aj o zhodách v oboch jazykoch.

Záver. V podmienkach spoločného života Čechov a Slo-

vákov v socialistickom štáte rozvíja sa slovenčina a čeština harmonicky paralelne ako dva blízko príbuzné, ale vo viacerých črtách odlišné jazyky. V ich vývoji sa uplatňujú dve tendencie, pôsobiace popri sebe: na jednej strane rozvoj podľa špecifických zákonitostí slovenčiny, resp. češtiny, na druhej strane tendencia paralelného vývinu a vzájomného zbližovania pribúdajúcimi spoločnými, resp. paralelnými črtami. Táto druhá tendencia nepôsobí proti prvej, ale jej váha má stúpajúci trend.

Literatúra

Bělič, J.: Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu. In: Problémy marxistické jazykovědy. Nekl. ČSAV, Praha 1962, s. 387-402.

Bělič, J. et al.: Slovenština. Stát. ped. nkl., Praha 1957, 182 s.

Blanár, V. - Jóna, E. - Ružička, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1974, 254 s.

Pauliny, E.: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956, s. 99-124.

Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1971, 132 s.

Pauliny, E.: Kontrastívna analýza slovenského a českého hláskoslovía. In: Studia Academica Slovaca 3. Red. J. Mistrík. Bratislava 1974, s. 257-272.

Pauliny, E.: Kontrastívna analýza slovenskej a českej deklinácie. In: Studia Academica Slovaca 4. Red. J. Mistrík. Bratislava 1975, s. 243-257.

Peciar, Š.: O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: Problémy marxistické jazykovědy. Nakladatel'stvo ČSAV, Praha 1962, s. 403-416.

Peciar, Š.: O jazykových kontaktoch. In: O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1974, s. 57-68.

Peciar, Š.: Konfrontácia slovenčiny a češtiny. In: Studia Academica Slovaca 2. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973, s. 231-243.

Peciar, Š.: Spoločné črty vo vývine slovenčiny a češtiny. In: Studia Academica Slovaca 4. Red. J. Mistrík. Bra-

tislava 1975, s. 259-275.

Ružička, J.: Slovenčina. Spisovná slovenčina v Československu. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1970, 250 s.

Ružička, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1975, 65 s.

Konfrontácia lužickej srbčiny a slovenčiny

Štefan Peciar

Lužická srbčina patrí spolu s češtinou, slovenčinou, poľštinou a vyhynutou polabčinou medzi západoslovanské jazyky. Lužickosrbsky hovorí časť obyvateľstva Hornej a Dolnej Lužice. Horná i Dolná Lužica tvorí súčasť územia Nemeckej demokratickej republiky. Lužickosrbské jazykové územie sa rozprestiera na sever od Krkonôš a na západ od rieky Nisy pozdĺž rieky Sprévy, na ktorej leží kultúrne stredisko Hornej Lužice Budyšin /Bautzen/ i kultúrne a priemyselné centrum Dolnej Lužice Chošebuz /Cottbus/. Lužičania teda žijú v nemeckom jazykovom prostredí a všetci sú bilingvisti. Vláda NDR zákonom z r. 1948 priznala Lužičanom všetky práva národnostnej menšiny a 11. článok ústavy Nemeckej demokratickej republiky zaručuje rovnoprávnosť národnostných menšín vo všetkých oblastiach verejného života. Po tisícročnom sociálnom a národnom útlaku stali sa Lužičania slobodní a rovnoprávni s nemeckým národom a môžu rozvíjať svoj jazyk a svoju kultúru.

Historický vývoj a administratívne rozdelenie lužického jazykového územia v minulosti do dvoch nemeckých štátov /Horná Lužica patrila do Saská, Dolná Lužica do Pruska/ a napokon aj náboženské rozdiely /obyvateľstvo Dolnej Lužice a severnej časti Hornej Lužice je evanjelického vyznania, v južnej časti Hornej Lužice žijú katolíci/ neposkytovali priaznivé podmienky pre jazykovú a kultúrnu integráciu. Tým si vysvetlíme, že pomerne malé teritórium Lužice sa vyznačuje veľkou nárečovou členitosťou /lužickosrbskí dialektológovia rozlišujú až 10 hluž. a 7 dluž. nárečí, pričom

tri juhovýchodné dluž. nárečia, mužakovské, slepianske a východogrodkovské tvoria prechodné pásmo medzi hluž. a vlastnými dluž. nárečiami/ a vyvinuli sa dokonca dva osobitné lužickosrbské spisovné jazyky: horná lužická srbčina a dolná lužická srbčina. Rozšírenejšia a v slavistike známejšia je horná lužická srbčina. V nej vychádza prevažná väčšina lužickosrbských novín, časopisov a kníh, je to vyučovací jazyk v jednom type základných škôl a učebný predmet v niektorých školách v Lužici, v nej sa píše vedecké a populárnonáučné práce, Lužickí Srbi ju používajú vo verejnom živote. Spisovná tradícia dolnej lužickej srbčiny je slabšia, jej používanie je územne aj čo do počtu používateľov dosť obmedzené. Dolná lužická srbčina sa postupne zbližuje s hornou lužickou srbčinou, najmä lexikálne, ale aj gramaticky. Ale snahy o zavedenie jednotného spisovného jazyka dosiaľ stroskotali, medziiným aj pre rozdielnu tradíciu v ortografii a v grafike /u evanjelikov mala tradíciu nemecké fraktúra a nemecký pravopis, u katolíkov bola bežná latinka a diakritický pravopis pod vplyvom českej pravopisnej sústavy/.

Charakteristické črty lužickej srbčiny

Zápslov. jazykovú skupinu ako celok charakterizujú viaceré pomerne staré hláskoslovné a tvaroslovné črty, zárodky ktorých sa vyvinuli v severozápadnej časti praslovančiny v období jej nárečovej diferenciácie medzi 7. a 9. stor. Sú to tieto javy:

1. Za pslov. začiatočné hláskové skupiny olt-, ort- a cirkumflexovou intonáciou majú zápslov. jazyky hláskové skupiny typu lot-, rot-, resp. ich striednice, v zhode s východnou slovančinou a na rozdiel od južnej slovanskej jazykovej vetvy, v ktorej príslušné slová majú skupiny lat-, rat-. Stredná slovenčina a s ňou aj spisovná sloven-

čina sa v tomto bode do veľkej miery zhoduje s južnými slovanskými jazykmi. Napr.: hluž. *Yochć, Yodź, rosć* - rostu, runy /← *równy*/, rożeń f., prefix roz-; dluž. *Yoké, Yoź /Yodka/, Yoński, rosć* - rostu, rowny, rożon, roz-; čes. *loket, loď, loňský, růsti* - rostu, rovný, roz-; sloven. *lakeť, /v/ lani, lanjský, rásť* - rastiem, režen /nár. i rožen/, ale *loď, loďka, rovný, roz-/ráz-*; poľ. *Yokieć, Yodka, Yoński, rosnać/rósć* - rosne, równy, rożen, roz- proti napr. bulh. *lăkăt, lădijsa /ale lōdka/, lăni, lănski, rastă, răven, raz-* atď.

2. Vývoj pslov. hláskových skupín typu *tolt-, tort-, telt-, tert-* nebol v zápslov. jazykoch jednotný. V severnej časti zápslov. jazykového areálu t.j. v poľštine a lužickej srbčine, sa vyvinulo znenie typu *tlot-, trot-, tlet-, tret-* /bokom ponechávame komplikovanejší stav vo vyhynutej polabčine a sčasti v kašubčine/, v južnej časti, t.j. v češtine a slovenčine - v zhode s južnoslov. jazykmi - sa vyvinulo znenie *tlat-, trat-, tlět-, trět-*. Výchslav. jazyky majú v týchto prípadoch plnohlásie. Napr.: hluž. *hYód, hYowa, hród, proch/próch, strowy, mloko* /← *mleko*/ *mlěć* /← *mléti*/, *brěza* /← *bréza*/, *brëmjo* /← *brémja*/, *brjóh* /← *brjeh*/; dluž. *gYód, gYowa, gród, proch, strowy, mloko, mlaś, brjaza, brëmje, brjog*; čes. a sloven. *hlad, hlava, hrad, prach, zdravý*; čes. *mléko, mlíti, bříza, břímě, břeh*; sloven. *mlieko, mlieť, breza, bremě/bremeno, breh*; poľ. *gYód, gYowa, gród, proch, zdrowy, mleko, mleć, brzoza, brzemie, brzeg* proti napr. bulh. *glad, glavă, grad* /= rus. *górod, 2. zaster. krepost*/, *prach, zdrav, mlăko, mēla, breză, brème* /stsl. *brēmę*/, *brjag*; rus. *gólod, golová, górod, póroch* /= strelný prach/, *zdoróv, molokó, molót, berjóza*, ale *berémennaja* /= *tarchavă*/, *béreg*.

3. Za psl. skupiny *tj, kt a dj*, ktoré sa neakôr zmenili na palatalizované alveoléry *t, ě, majú zápslov. jazyky*

striednice c, dz /čes. z/ proti výchslav. č, ž /← dž/,
 stslav. a bulh. št, žd, maked. k', g', srbochorv. č, đ /j/,
 slovin. č, j. Napr.: hluž. swěca, nóc, cuzy, pjec /← pek-
 tí/, mjeza, predl. mjez/y/; dluž. swěca, noc, cuzy, pjao,
 mjeza, mjez/y/; čes. svíce, noc, cizí, péci/péct, mez, me-
 zi; sloven. svieca, noc, cudzí, piect, medza, medzi; pol.
 świeca, noc, cudzy, piac, miedza, między; rus. svečá, noč,
 čužój, peč', mežá, ale méždu/mež atď.

4. Ze slav. s' /← ch pri II. a III. palatalizácii
 velár/ majú zápslav. jazyky spoluhlásku š proti výchslav.
 s' a južnoslav. s /← s'/ . Porov. hluž. zám. wšón, wša,
 wšo, adv. wšudže, nom. pl. m. Češa/Češi, paduši; dluž.
 wšen, wša, wšo, wšyken, wšykna, wšykno, wšuží, lok. sg. m.
 w brjuša, w měše, w proše /w brjuchu, w měchu, w prochu;
 čes. všechen, všechna/ všecka, všechno/všecko/vše, pl.
 všichni, všudy, dat.-lok. sg. f. mouše, lok. sg. m./n.
 v břiše, nom. pl. m. Česi, hoši, lenoši; sloven. všetok,
 všetka, všetko, všetci, všade, ale Česi, mnísi, leňosi;
 pol. wszyscy, wszyscy, wszyscy, wszędzie; rus. vse',
 vsja, vsjo, vezde, /po/vsjuđu; bulh. vséki, vsejéka, vsejé-
 ko, vséde atď.

5. Slav. skupiny kv, gv /hv/ sa v zápslav. jazykoch
 zachovali aj v tých prípadoch, kde výchslav. a južnoslav.
 jazyky majú cv, zv /← dzv/, t.j. v polohe pred š, i /i/
 diftongického pôvodu. Porov. hluž. kwět, kwětk, kőő - ktu,
 hwězda; dluž. kwět, kwětk, kwisć, gwězda; čes. květ, kvítek,
 kvěsti, hvězda; sloven. kvet, kvietok, kvitnúť, hviezda;
 pol. kwiat, kwiatek, kwitnąć, gwiazda; rus. cvet, cvetók,
 cvestí, zvezdá; bulh. cvjat, cvéte, cvetásva, zvezdá atď.

6. Slav. vnútroslavné skupiny -tl-, -dl- sa v zápslav.
 jazykoch zachovali na rozdiel od výchslav. a južnoslav. ja-
 zykov, v ktorých sa tieto skupiny zjednodušili na -l-.
 Porov. hluž. mjetło, mydło, radło, radlica, spadły, spadli-

na; dluž. mydło, radlica, spadło, spadlina; čes. metla, mýdlo, rádlo, radlice, padla; sloven. metla, ometlo/nár. pomelo, radlo, radlica, padla; pol. mietlica /bot./, mydło, radło, radlica, padlina; rus. metlá, ale pomeló, mýlo, rálo, upála; bulh. melina, rálo, rálica, sálo atď.

7. Po palov. palatalizovaných labiáloch b', p', m', v' /← *bj, *pj, *mj, *vj/ sa v koncových slabikách nevyvinulo v zápsov. jazykoch epentetické l', ako vo výchslav. a južnoslov. jazykoch /okrem bulharčiny, ktorá tiež nemá epentetické l'/; palatálny element sa tu sčasti zachoval v spoluhláske j, sčasti zanikol. Porov. napr. tvary 1. os. sg. sloviav typu kupiti: hluž. lubju /= sľubujem/, kupju, kormju, žiwju; dluž. lubim, kupim, kjarmim, żywim; čes. sľíbím, koupím, krmím, živím; sloven. sľúbim, kúpim, krmím, živím; pol. ślubię, kupię, karmię, żywię proti rus. lublú, kormlú, lovlú, stslav. lovľę atď.; fem. typu hluž. i dluž. zemja, čes. země, slov. zem, pol. ziemia proti rus. zemlá atď.

Dve staré hláskoslovné a zároveň tvaroslovné črty majú zápsov. jazyky spoločné s výchslav. Je to pôvodná koncovka inštr. sg. o-kmeňov a jo-kmeňov muž. a str. rodu a pôvodná koncovka gen. sg. a nom./akuz. pl. fem. tzv. ja-kmeňov.

8. V severnej časti p.lov. jazykového územia sa vyvinula v inštr. sg. muž. a str. o-kmeňov a jo-kmeňov koncovka -7m6, resp. -6m6, v južnej časti koncovka -om6, resp. -am6. Tento pôvodný stav je v niektorých súčasných jazykoch sčasti zastretý vývojom jerových striednic. V lužickej erbčine, hornej i dolnej, je v tvrdých i mäkkých vzoroch koncovka -om; hluž. z nanom, z wučerjom, z lěsom, z kijom, ze sřowom, z polom; dluž. z dubom, z koňom, ze sřowom, z mořom. Tento stav nám pripomína spis. slovenčinu, kde je tiež jednotná koncovka -om: synom, otcom, dubom, kyjom,

maestom, polom. Naproti tomu v češtine a v polštine má inštr. sg. mask. a neutr. dôsledne koncovku -em, kde samohláska e je jerového pôvodu: čes. synem, otcem, dubem, kyjem, městem, polem; pol. synem, ojcem, dębem, miastem, polem atď. V slovenčine je samohláska o v koncovke -om alebo jerová striednica, alebo sa vyvinula analógiou, alebo ide o reflex pôvodnej psl. koncovky -om. Obdobná situácia je v luž. srbčine.

9. Obdobne ako v bode 8 sa rozdvajilo slov. jazykové územie izoglosou dvojakej koncovky gen. sg. a nom./akuz. pl. fer. starých ja-kmeňov a v nom./akuz. pl. starých jo-kmeňov mask. V severnej časti, a teda aj v zápslov. jazykoch treba v uvedených pádoch predpokladať koncovku -ě, v južnej časti koncovku -ę. Porov. stčes. dušě, koně proti stel. dušę, kraję. Luž. srbčina, horná i dolná, tu má tvary zemje, duše, konje, obdobne ako čes. země, duše, koně, sloven. zeme, duše, kone. V pol. sa vyvinuli synkretizmom tvary ziemi, duszy, ale zachoval sa tvar kraje. V ruštine sú tvary zemlí, duší, rublí.

V ďalšom vývoji /10.-12. stor./ sa zápslov. jazykový areál stále viac diferencoval tým, že niektoré zmeny, ktoré sa šírili z rozličných centier, nezasiahli celé zápslov. jazykové územie, ale iba niektoré jeho časti, pričom izoglosy jednotlivých zmien mali rozličný priebeh a niekedy sa pretínali. Týmto diferencovaným vývojom spoločného alebo veľmi blízkeho praslovanského východiska sa vykryštalizovali charakteristické črty jednotlivých zápslov. jazykov. Ide o tieto javy:

1. Zmena melodické prízvuku na dynamický /niekedy sa hovorí o zmene psl. slabičných intonácií na kvantitu samohlások/ a ustálenie prízvuku v čes., sloven. a hluž. na prvej slabike, v pol. a dluž. na predposlednej slabike slova.

2. Denazalizácia psl. nosových samohlások *o, ę, ich* zmena na ústne samohlásky, ktorá sa datuje do 10. stor., je jav takmer všeslovanský /nosovky sa zachovali, hoci v pozmenenej podobe, iba v poľštine/, ale konečný výsledok denazalizácie nie je vo všetkých slov. jazykoch rovnaký. V záp slov. jazykoch /okrem poľštiny/ je za nosovku *o* samohláska *u*, ale v striedniciach za nosovku *ę* sú rozdiely dokonca aj medzi hluž. a dluž. Hluž. má za *ę* najčastejšie samohlásku *a*, pred ktorou je mäkká spoluhláska, ak to nie je *s, z* /tieto sykavky v luž. stvrdli/. Napr. jazyk, pĵaty, dźewjaty, ale dźesać, dźesaty, mėsac. Možno s istotou predpokladať, že v hluž. splynulo *a* /← *ę*/ s pôvodnou psl. samohláskou *a*, s ktorou sa ďalej vyvíjalo ako jedna fonéma. V polohe medzi dvoma mäkkými spoluhláskami zmenilo sa hluž. *a* na *e* /*ě*/. Napr. pĵeć /= päť/, dźewjeć /= deväť/, ćeżki, rovnako ako dźerżeć /= držať/, trzęsieć /= strieľať/. Na konci slova sa *-a* /← *ę*/ v hluž. niekedy zachováva /napr. v koncovke 3. os. pl. sloviess typov palić - pale, dźerżeć - dźerża/, inokedy sa mení na *-e* a ďalej na *-o* /porov. dźećo=dieťa, jehnjo=jahňa/. V dluž. splynula striednica za psl. *ę* so samohláskou *ě*: porov. dluž. jězyk, pěś /= päť/, pięty, źewjeś, źewjety, śeżki /= ťažký/, źesieś /= desať/, mjasec.

3. Rozdielny je aj vývoj jerových samohlások. V hluž. je za 7 popri *e* často *o*, podobne ako v slovenčine, za 6 je *e*; dluž. má za 7 aj za 6 spravidla samohlásku *e*, rovnako ako čeština a poľština. Porov. hluž. tón, moch, són, rót/rot, wosoŹ /← voseŹ/, ale deść, dzeń, ćeńki, wjes; dluž. ten, mech, deść, ale soń f. /asi sekundárne za náležité sen/, źeń, śańki /← śeńki/, wjas /← wjes/.

4. V záp slov. jazykoch sa zachovali v dosť širokom rozsahu reflexy mäkkčenia /palatalizácie/ spoluhlások pred psl. prednými samohláskami *ě, i, e, 6, ę*. Luž. srbčina

má pomerne bohaté rady tzv. párových mäkkých spoluhlások: okrem mäkkých alveolár *dź, ć* /dluž. *ź, ś* /, *ń, ł* sa zachovali aj mäkké labiály *b', p', m', v'* /realizované ako *bj, pj, mj, vj* / - v zhode s poľštinou, ba v istom rozsahu aj mäkké *ř*. Mäkké spoluhlásky sa udržali aj pred samohláskou *e* a pred striednicou *ś* v zhode s poľštinou a slovenčinou a na rozdiel od češtiny, kde pred *e* /<*e, ǝ*/ nastala depalatalizácia všetkých spoluhlások. Porov. čes. vedete, den; sloven. vediete, deň; poľ. wiedziecie, dzień; hluž. wje-dzeće, dzeń; dluž. wjeżośo, żeń.

5. Z morfológických javov je pre zápslov. /i výchslav./ jazyky charakteristický spôsob vyjadrovania budúceho času: pri pf. formou prezenta, pri pohybových slovesách prefixom *po-*: hluž. pónđu /=*pōjdem*/, ponjesu, dluž. pojzom, ponjasom, pri ipf. opisom bude /sloven. budem, poľ. będą/ + inf.

6. V systéme skloňovania sa rozlišuje v muž. rode kategória životnosti/neživotnosti, pričom v morfológickej realizácii kategórie životnosti sú medzi jednotlivými zápslov. jazykmi niektoré charakteristické rozdiely. Napr. v luž. srbčine majú rationalia mask. v pl. tvar *G./A.* s koncovkou *-ow* obdobne ako v slovenčine /-ov/ a v poľštine /-ów/, na rozdiel od češtiny, kde je v *G.* pl. koncovka *-ů* a *A.* má koncovku *-y*, resp. *-e* ako pri neživ. mask.: luž. *G./A.* nanow, poľ. chłopców, sloven. chlapov, mužov, čes. *G.* hochů, mužů - *A.* hochy, muže. V sloven. a češ. je pre živ. mask. charakteristická koncovka *D. sg.* *-ovi*, kým luž. srb. a poľ. majú v *D. sg.* jednotnú koncovku pre živ. i neživ. mask.: hluž. nanej, lěsej, kijej; dluž. nanej, dworoj, zŁożej, Łokś; poľ. sąsiadowi, dworowi, dębowi.

Špecifické črty lužickej srbčiny

1. Lužická srbčina má len krátke samohlásky. Kvantita samohlások zanikla v luž. srbčine rovnako ako v poľštine v 16. stor. Stopy kvantity sa zachovali v hluž. v tzv. zužených /poľ. pochylných/ samohláskach ó, ě. V rámci slovenčiny stratili kvantitu samohlások východoslovenské nárečia.

2. Palatálne spoluhlásky ě, ě sa asibílovali /ako v poľštine a v niektorých sloven. nárečiach/ a zmenili sa na afrikáty dz, cz, ktoré sa v hluž. zachovali, ale v dluž. stratili záverový element a zmenili sa na z, s. Okrem príkladov uvedených vyššie je názorná prípona infinitívu: hluž. -ć /dźełać, kupić/, dluž. s /zełas, kupis/.

3. Luž. srbčina /zhodne s poľ. a na rozdiel od češ. a sloven./ nemá slabičné r, l. Má za ne skupiny samohláska + neslabičné r, l, pričom sú medzi hluž. a dluž. dosť veľké rozdiely. Napr.: hluž. hordy, chort, korčma, wjerba, wjerch, mjerznyć; dluž. gjardy, chart, kjarcoma, wjerba, wjerch, mjarznuś /= sloven. hrđý, chrt, krčma, vrba, vrch, mrznúť/; hluž. dołm, dołn, dołhi, wołma, mjelčeć, wjelk; dluž. dołn, dług, dłujki, wołma, mjelcas, wjelk /= sloven. čln, dlh, dlhý, vlna, mlčať, vlk; čes. člun, dluh, dlouhý, vlna, mlčet, vlk/.

4. Ako sme sa už zmienili, spoluhlásky c, z, s v luž. srb. stvrdli, a to aj v polohe pred i, takže sa v súčasnej luž. srb. po nich píše y /vysl. takmer e/.

5. Skupiny ky, gy /resp. hluž. hy/ sa zmenili na ki, gi, resp. hi, v hluž. sa zmenila aj skupina chy na chi/chě; v dluž. sa chy zachovalo ako v poľ. Porov. hluž. ruki, kiwać, nohi, hibać, chiba, chětry, chěža; dluž. ruki, kiwas, nogi, gibas, chytăy, chyža.

6. Pozoruhodná je v luž. srb. tendencia zjednodušovať

pôvodnú pol. spoluhláskovú skupinu str zanedbaním artikulácie spoluhlásky s. Porov. hluž. wotrow, dluž. wotšow /= ostrov/, hluž. wotroha, dluž. wotšoga /= ostroha/, hluž. wótry, dluž. wotšy /= ostrý/, hluž. třělec /= strieľať/, třěcha /= strecha/, třihać /= strihať/, hluž. truna, dluž. tšuna /= struna/, hluž. truhać, dluž. tšugaś /= strúhať/, hluž. truk, dluž. tšuk /* struk/; ale strowy /c*zdorv-/, strona /c*storna/, stróžic /c*storž-/, straćic /c*s7trati-ti/. Zmena str>tr asi súvisí so sykavou výslovnosťou spoluhlásky r v skupine tr.

7. Z morfológických javov treba uviesť koncovku 1. os. pl. prez. -my /ako v pol./ proti čes. a sloven. -me.

8. Pri tvorení slov a tvarov je pre luž. srb. charakteristické vypadávanie jerovej samohlásky v poslednej slabike slova, ktoré sa v polov. končilo dvoma slabikami s jermi: -7k7, -6c6, -7t6, -6a6 a pod. Porov. hluž. štwórtk, pjatk, kwětk, mēsačk, kónc, hólc, hólěk, Yokć, wěchć, nochć, wows; dluž. stwortk, pětk, kwětk, mjaseck, kónc, golc, goleck, Yokś, nokś, wows /= sloven. štvrtok, piatok, kvietok, mesiačik, koniec, chlapec, chlapček, lakeť, večer, noč, ovos/. Podľa tejto tendencie sa vyvinulo aj adv. hluž. džens/a/, dluž. žěnsa /dón6a6/, slov. dnes.

9. V luž. srb. sa zachovali niektoré morfológické kategórie, ktoré v iných slov. jazykoch zanikli. Je to duál, pre ktorý má luž. srb. osobitné tvary v deklinácii i v konjugácii. Duál sa zachoval ešte v slovinčine.

10. V rámci konjugácie sa v luž. srb. zachovali jednoduché minulé časy, imperfektum a aorist, pričom sa tieto slovesné časy kombinujú s vidovými rozdielmi: imperfektum sa používa len pri ipf., aorist len pri pf.

11. Je prirodzené, že luž. srb. má svoje osobitné lexikálne a vôbec vyjadrovacie prostriedky, ktorými sa odlišuje od iných slov. jazykov. Sú to jednak domáce, sloven-

ské výrazy, ktoré v luž. srb. nadobudli osobitný význam, jednak slová prevzaté z nemčiny. Z vrstvy domácich výrazov treba uviesť najmä slová nan, nank /= otec/, zrejme hypokoristického pôvodu ako sloven. ňaňo, ňaňko. Hluž. wótc, dluž. wośc sa používa iba vo význame predok, predkovia, ďalej v spojení Bóh Wótc a v modlitbe wótčenáš. V luž. srb. sa namiesto slova zodpovedajúceho pslov. sěrděce používa výraz wutroba, adj. wutrobny, dluž. wutšoba/hutšoba, wutšobny /<psl. *qtroba/. V luž. srb. sa zachovalo sloveso dyrbjec, dluž. derbjes /= musieť, mať povinnosť/, známe aj zo starej češtiny. Príviedčacia častica znie v hluž. haj /pripomína sloven. hej/, v dluž. jo /z nem. ja/. Výraz zbožo /<psl. s7bož6je/ nadobudol v hluž. význam "šťastie", v dluž. význam "dobytok". V slovenčine je slovo zbožie synonymné so slovom obilie. Význam "obilie" má subst. zbože aj v pol'. V češtine zboží = tovar. Slovo swajźba /= svadba/ sa zachovalo len v dluž.; v hluž. nadobudlo tento význam slovo kwas.

Zdomácnených slov nemeckého pôvodu je v luž. srb. veľa. Spomeňme aspoň niektoré veľmi bežné v hluž. i v dluž.: bur /<Bauer = sedliak, roľník/; butra /<Butter = maslo/; hluž. hasa, dluž. gasa /<Gasse = úzka ulica/; hluž. bleša, dluž. flaša /<Flasche = fľaša/, hluž. kadla, dluž. kjarl /<Kerl = mladík, chlapík/; hluž. kěžor, dluž. kejžor /<Kaiser = cisár/; hluž. drasta, dluž. drastwa /<Tracht = odev, kroj/ a mn. i. V luž. srbčine je pochopiteľne veľa kalkov z nemčiny, ktoré sú cudzie iným slov. jazykom. Sú to napr. výrezy typu wukraj /= Ausland/, tukraj /= Inland/, dwornišćo /= Bahnhof/; hluž. wobđželić so, dluž. wobželiś se /= sich beteiligen/; hluž. wobđželnik, dluž. wobžělbnik /= Beteiligter, Teilnehmer/, hluž. wobzamknyć, dluž. wobzamknuś, wobzamknjenje /= beschliessen, Beschluss/; zloženiny typu hluž. sobudžěŕaśer, dluž. sobužěŕaśer /= Mitarbei-

ter/, hluž. sobučuće, dluž. sobučuše /= Mitgefühl/, hluž. sobuskutkowanje /= Mitwirkung/, sobustaw /Mitglied/, sobuhić /= mitgehen/ a pod. Kelkovaním z nemčiny vznikli aj niektoré ustálené alebo frazeologické spojenia.

Vplyv nemčiny na luž. srb. možno vidieť aj v nadmernom rozšírení slovo tvorného sufixu -ar, er v činiteľských menách. Porov. hluž. wučer /= učiteľ/, šuler /= žiak/, dźełaćer /= Arbeiter = pracovník/, kublar /= vychovávateľ/, kubler /= Gutsbesitzer = statkár/ a pod.

Pod silným vplyvom nemčiny je aj luž. srb. syntax. Vidieť to napríklad v slovoslede, vo viacerých javoch v stavbe viet a súvetí. Táto otázka však nepatrí do rámca našej témy.

Povšimneme si aspoň jeden syntaktický jav, ktorý má paralelu v luž. srb. a v slovenčine. Sú to konštrukcie typu hluž. našeho nanowe pole sg. /pola pl./, mojeje sotřine dźěći, knjeza wučerjowa kniha, knjeza Nowotneho awto, stareje Bjenedźineje syn a paralelné slovenské konštrukcie z ľudovej reči: môjho otcova záhrada, našej nevestine deti, starého otcova fajka, starej materine sukňa, pána učiteľova kniha, pani Novotnej syn a pod., vyjadrujúce prívlastňovací vzťah genitívom prívlastňovacieho zámena, adjektíva alebo substantíva a zároveň prívlastňovacím adjektívom. Je to /okrem posledného príkladu/ kontaminácia dvoch konštrukcií: konštrukcie s prívlastňovacím genitívom a konštrukcie s prívlastňovacím zámenom.

Záver: Luž. srbčina ako zápslov. jazyk má viaceré staré črty spoločné s inými zápslov. jazykmi, a teda aj so slovenčinou. Sú to hláskoslovné a tvaroslovné javy zdedené z praslovančiny, svedčiace o genetickej príbuznosti zápslov. jazykov. Luž. srbčinu ako osobitný jazykový celok charakterizuje však súbor jazykových črt, starších i mladších, ktoré ju odlišujú od iných zápslov. jazykov.

Niektoré z týchto črt spájajú luž. srbčinu s češtinou a slovenčinou, iné s poľštinou. Luž. srbčina je vnútorne diferencovaná. Horná luž. srbčina je bližšia češtine a slovenčine, dolná luž. srbčina je bližšia poľštine. Pokiaľ sa v luž. srbčine vyvinuli v novšom historickom období paralelné alebo podobné javy ako v iných záp slov. jazykoch, vznikli bez genetickej súvislosti v každom jazyku samostatne. Svedčia však o veľkej genetickej a štruktúrnej blízkosti slovanských jazykov vo všeobecnosti a západoslovanských jazykov osobitne.

Literatúra

Horálek, K.: Úvod do studie slovanských jazyků. Praha, NČSAV 1962, 535 s.

Jakubaš, F.: Hornjoserbsko-němcki słownik. Budyšin-Bautzen, Domowina 1954, XVI, 543 s.

Mały słownik języka polskiego. Red. S. Skorupka et al. Warszawa, PWN 1969, 1034 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, vyd. SAV 1966, 895 s.

Rečnik na sǎvremennija bǎlgarski knižoven ezik I.-III. Red. S. Romanski. Sofija 1955-1959.

Slovník slovenského jazyka I.-VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, vyd. SAV 1959-1968.

Slovník spisovného jazyka českého I.-IV. Red. B. Havránek et al. Praha, Academia 1960-1971.

Šewc, H.: Gramatika hornjoserbskeje řeče, 1. zwjazk, fonematika a morfologija. Budyšin, Domowina 1968, 320 s.

Šwela, B.: Grammatik der niedersorbischen Sprache. 2. Aufl. Bearbeitet u. herausgegeben von Dr. F. Mětšk. Bautzen, Domowina 1952, 107 s.

Šwjela, B.: Dolnoserbsko-němcki słownik. Budyšin, Domowina 1963, 628 s.

Szober, S.: Gramatyka języka polskiego. Wyd. czwarte. Ed. W. Doroszewski. Warszawa, PWN 1957, 390 s.

**Pastierske motívy
v ľudovom výtvarnom prejave**

Ester Plicková

V tradičnom spôsobe života a práce ľudu v horekých i nížinných oblastiach Slovenska podstatné miesto patrilo v minulosti chovu hospodárskych zvierat /dobytok, ovce, kone/, a to nielen z hľadiska základného zdroja obživy, zamestnania a príjmu obyvateľstva, ale i ďalšieho jeho intenzívneho vplyvu na vznik a formovanie početných javov ľudovej kultúry. Od 14. storočia počínajúc začali sa rozvíjať špeciálne salašnícke spôsoby chovu oviec vo vysoko položených lesnatých a hôlnych krajoch Slovenska. Životné prostredie pastierov na salašoch a formy ich práce podmienili vo veľkej miere rozvoj mnohých žánrov ich umeleckého prejavu. Vrcholnú úroveň dosiahli začiatkom 19. storočia a niektoré z nich prežívajú v takmer nezmenenej podobe až do súčasnosti, čo súvisí bezpochyby aj s kontinuálnym udržiavaním salašnických výrobných systémov.

Pastierstvo si našlo v rozpätí stáročí svoj presvedčivý odraz v oblasti hmotnej a duchovnej ľudovej kultúry, ako aj vo folklórnych prejavoch /piesňový, hudobný a tanečný prejav, rôzne formy prózy/. V centre výtvarného záujmu pastierov boli predovšetkým úžitkové predmety, bezprostredne potrebné pre prácu na salaši. Najrozšírenejším stvárňovaným materiálom k tomuto účelu bolo drevo, ako najprístupnejšia surovina z blízkeho okolia. K charakteristickým a výtvarne pôsobivým artefaktom slovenskej pastierskej hmotnej kultúry patria predovšetkým črpáky /nádoba na pitie žinčice a súčasne aj jej mierka/. V plastickej výzdobe ich držadiel-ucha možno rozlíšiť typologicky rozdielne skupi-

ny: motívy antropomorfné /postavy pastierov pri práci, pri zábave, v tanci, s hudobnými nástrojmi - píšťalou, gajdami/; motívy zoomorfné /ovce, medveďe, psi, kone, srnky, vtáci, fantastické dračie hlavy/; motívy architektonické /kolíbka/; motívy vegetatívne /jedličky/; napokon poslednú skupinu tvoria výlučne ornamentálne koncipované kompozície držiadiel. Tieto motívické skupiny sa zväčša viazali na určitý región /napr. pre Pohronie charakteristická figurálna výzdoba/.

Rovnakú pozornosť ako črpákom venovali pastieri-rezbári výtvarnému riešeniu ostatného náradia dennej potreby, ako boli gelety, varechy, habarky, soľničky, svietniky, palice, valašky, háky na chytanie oviec, bičiská, formy na oštiepky a syr /v podobe ovečky, vtáka, srdca/. Príležitostne sa zhotovovali aj typické tradičné hudobné nástroje, trúby, fujary, píšťaly, gajdy, zdobené figurálnymi pastierskymi motívami. Stereotyp priebehu dňa, relatívny dostatok voľného času i celková priaznivá pohoda v prírodnom prostredí salašov vytvárali mimoriadne vhodné podmienky k umeleckej tvorbe, prípadne k estetickému dovtváreniu bežných užitkových predmetov.

Ako v ostatných žánroch ľudového umenia i v pastierskej výtvarnej kultúre tvorca dôverne poznal prostredie, ktoré stvárňoval. Dokonalá znalosť reálií životného a pracovného prostredia umožňovali aj ich interpretáciu v esteticky presvedčivej forme. Avšak nielen tvorca, svojou profesiou pastier nachádzal podnety k tvorbe vo svojom vlastnom pracovnom prostredí. Pastierska kultúra bola všeobecne prítlačlivým a mnohotvárnym zdrojom inšpirácií. Doklady tradičných ľudových výtvarných prejavov, najmä z oblastí stredného Slovenska sú výrečným dokumentom o vzájomných stimulačných kontaktoch medzi kultúrou pastiersko - roľníckou a baníckou. Zo živnej pôdy dynamic-

kého stretávania sa a prepletania elementov práce a kultúry dvoch diametrálne odlišných sociálnych spoločností a prostredí vyrástli aj niektoré špecifické javy ľudového výtvarného umenia. Takýmto jedinečným fenoménom sú aj maľované prospekty pred vianočné betlehemy, a to z okolia Banskej Štiavnice a Banskej Bystrice /Špania Dolina/.

Prospekty sú 2 až 3 metre dlhé papierové pásy s maľovanými žánrovými výjavmi z pastierskeho života. Inštalovali sa vo vianočnom období v rohu izby ako predné ozdoby poličky, na ktorej je umiestnený figurálny plastický, alebo papierový betlehem. Doba ich vzniku spadá do druhej polovice 19. storočia a dožívania až do súčasnosti. Ich regionálny názov je "salaš" /Štiavnica s okolím/, alebo "pastva" /Špania Dolina/, čo obidvoje vystihuje ich obsahovú náplň. Ich výskyt sa v teréne koncentruje na uvedené lokality stredného Slovenska a prevládajúcim baníckym obyvateľstvom. V roľníckych obciach a osadách sa prospekty nemaľovali, ba ani sprostredkovaný záujem o ne nebol. Nositeľmi a udržiavateľmi tejto tradície boli výlučne baníci, roľníci. Ani pastieri sa touto tvorbou nezaoberali. Tvorcami a nositeľmi tejto tradície boli v naprosto prevažujúcej miere baníci. Oni maľovali prospekty, navzájom si ich vymieňali, derúvali i predávali. Maľované prospekty sú regionálnym špecifikom banskoštiavnickej a banskobystrickej montánnej oblasti, žiadna ich obdoba sa na Slovensku nikde nenašla.

Svojou základnou funkciou boli prospekty viazané ku kalendárnemu, špeciálne vianočnému zvykoslovnému cyklu. V týchto súvislostiach však primárny význam patril plastickým betlehemom - maľovaný prospekt bol sekundárny, a jeho väzba s betlehemom nebola vždy normatívne určená. Keďže motív Narodenia bol naplno už vyjadrený v betlehemoch, maľovaný prospekt len v kontrastnom dialógu ho dopĺňa.

Funkcia prospektu sa takto presúvala jednoznačne do polôh dekoratívneho pôsobenia. Aj jeho obsahová náplň nie je determinovaná vyslovene zvykoslovným motívom - jeho tvorcovia tu majú možnosť prikloniť sa k profánnej tematike. Tvorca prospektov si mohol na tejto ploche maľovať "to, čo chcel", mohol si rozohrať fresku pastierskych motívov podľa vlastných predstáv a nielen ako obligatórne pastierske motívy v rámci betlehemskej témy. Vo svojej podstate ide o prejav, ktorý je, možno povedať, príkladom voľného ľudového maliarskeho prejavu. Prospekty sa tak značne približujú už funkcii závesného obrazu. Samozrejme aj v tomto prípade, v samotnom procese tvorby autori prospektov nevybojili zo vzťahových súvislostí k zaužívaným estetickým normám kolektívu.

Na prvý pohľad je prekvapujúce, že v tematickom repertoári tvorcov z banického pracovného prostredia si našli miesto aj tieto maľované prospekty s presvedčivo prevládajúcimi pastierskymi motívmi. Baníci tento motívický fond uchopili v jeho širokej obsahovej rozmanitosti a bohatstve; rozvinuli ho v esteticky účinnej forme, so snahou o dôkladné podanie reálií z pastierskeho života, hoci sami žili v celkom odlišných podmienkach. Baník v podstate strávil veľkú časť života pod zemou /ak berieme do úvahy i dĺžku pracovných smien v minulom, i predchádzajúcich storočiach/, žil v tme, pri práci bez slnka, bez tepla, bez zelene. K odlišnostiam v životnom štýle baníka a pastiera /rolníka/ patrí aj rytmus dňa. Baník bol viazaný preasným rytmom pracovných smien, kým pastier - roľník žil v prirodzenom rytme striedania dňa a noci, leta a zimy. A tak pri estetickom osvojovaní si skutočností, vo svojich výtvarných snaženiach prejavil baník - tvorca prospektov - i svoj hlboký citový vzťah k niečomu, čoho sa mu dostávalo len vo veľmi skromnej miere. Svoju túžbu po prírode konkrétni-

zoval aj prostredníctvom stvárňovania motívov z pastierskeho prostredia, ktoré mu bolo vlastne nedosažiteľné. Ilúzia pastierskeho života vo voľnej prírode symbolizovala baníkovi jeho neuskutočnené predstavy o inom spôsobe života, než v akom sa on nachádzal. Preto aj vkladal toľko citového zánietenia do tvorby maľovaných prospektov, preto aj s precíznou dôkladnosťou interpretoval motívy, odpozorované z pastierskeho-ovčiarskeho prostredia. Jeden z baníkov-maľarov prospektov to výstižne takto charakterizoval: "Muselo tam byť všetko, ako naozaj na salaši." A nie je bez významu skutočnosť, ako sme už uviedli, že prospekty si sám ľud nazýval "salašmi" alebo "pastvami".

Znalosť reálií pastierskeho prostredia sa u tvorcov prospektov-baníkov opierala iste o čiastočné vlastné poznatky, ale mohla byť tradovaná i z druhej ruky. Baníci-maľári, najmä tí menej zruční si požičiavali predlohy jednotlivých stavebných motivických prvkov a s nimi ďalej v skladbe prospektov tvorivo, podľa vlastných predstáv manipulovali. Aj v prípadoch tých menej invenčných majetrov /treba mať na mysli ich vysoký počet a v súvisi s tým rozmanitosť rukopisov, rozdielnú výtvarnú úroveň/, v každom prípade tým najosobitejším, najavojekejším princípom jednotlivého autora bola kompozícia a kolorit prospektu. Obsahová skladba prospektov musela obsahovať základné motivické elementy: do krajinárskeho reliéfu, ktorý vytvárajú lesíky, stromy, tráva, potok, skaliská, slnko, sú vkomponované motívy architektonické, sedliacke usadlosti, hájovne, kostolíky, kolíby, prístrešia pre valachov. Okrem toho sú prospekty zaľudnené pastiermi-valachmi v rozmanitých pracovných činnostiach i oddychových situáciách /napr. valasi strážia ovce v košiari, alebo vo voľnom priestore, ženú čriedu k napájedlu, doja ovce, miešajú mlieko v gelete, mútia mlieko, rúbajú drevo, varia žincicu v kot-

líku, strihajú ovce, sedia okolo ohňa, pečú slaninu, ležia pred košiarom, spia, popíjajú si, bijú sa, hrajú na píšťale, na gajdách, trúbia atď./ Malované prospekty ožívajú zvieratá - predovšetkým stáda oviec, iba zriedkavo kravy, kozy. Z drobných domácich zvierat sú to pes, husky, prasiatka, ďalej sú na prospektoch vtáci, jastrab, sova, stehlík, ďalej zajac, líška, veverička, srnka, jelen. Napokon sa k týmto pripája vlk uháňajúci s ovečkou ulapenou z košiare. Tieto motívy pastierskeho života skĺbili baníci-maliari, aj s určitou dávkou humoru do rozsiahlej fresky bukolických scén. Stavebný kompozičný princíp prospektu spočíva vo voľnom, aditívnom priraďovaní jednotlivých motivických prvkov do sekvencií, voľne plynúcich v epickom sledе za sebou, ale bez výraznej dramatickej krivky. Motivické stavebné prvky majú relatívnu samostatnú existenciu, môžu kedykoľvek vstupovať do iných významových súvislostí, vzťahov, podľa ľubovôle a tvorivej koncepcie jednotlivých autorov. Narábanie s členením plochy mnohých autorov charakterizuje ich zmysel pre kompozíciu plochy, usporiadanie množstva motivických prvkov, ich rozčlenenie na ploche nezvyčajného podlhovastého formátu /napr. na niektorých prospektoch sa umiestilo do 30 ľudských postáv a 90 zvieracích figúr, čo by bezpochyby aj pre profesionála-monumentalistu znamenalo kompozičný problém/. Sled motívov v kompozícii prospektu je ľubovoľný, záväzná je však norma kolektívu k samotným motívom. Sú motívy, ktoré sú už dávno známe všetkým, ale diváci ich rok čo rok znovu hľadajú, prípadne na nových maľovaných prospektoch nikdy nemeli chýbať. Je to jav analogicky známy aj z iných oblastí ľudovej kultúry. K týmto obľúbeným motívom patrí napr. varenie žinčice, pasenie oviec, vlk s ulapenou ovečkou, valasi v bitke, gajdoš a valach a píšťalkou, pričom - pochopiteľne - frekvencia týchto motívov je častejšia

v porovnaní s ostatnými. Aj keď pri interpretácii pastierskych motívov na prospektoch, maľovaných baníkmi, je podstatnou črtou snaha o znalosť stvárňovaného salašníckeho prostredia, spôsobu života a práce, ako aj príslušných reálií, predsa len baníci-maliari sa dopúšťali chýb pri zobrazovaní stvárňovanej reality, pretože v konečnom dôsledku toto pracovné a životné pastierske prostredie poznali vlastne len sprostredkované, a nie priamo. Preto aj dokumentárna hodnota a výpoveď zobrazovaných faktov a reálií na prospektoch je neraz problematická a ako zdroj etnografického štúdia ich treba podrobiť príslušnej verifikácii. Avšak výsledný estetický účinok maľovaných prospektov je poeticky nanajvýš účinný a predstavuje vrcholy stvárnenia pastierskej tematiky v slovenskej ľudovej kultúre.

DAV, davisti – slovenská literatúra

Karol Rosenbaum

V úvode sa pokúšam najprv vyznačiť ideový charakter DAVu a len potom pristúpim k hodnoteniu jeho významu pre slovenskú literatúru. DAV bol orgánom ľavicovej inteligencie, ktorá podporovala nielen sympatiami, ale aj priamou účasťou v politickom zápase boj slovenského proletariátu proti kapitalistickému spoločenskému poriadku. Nebol však časopisom Komunistickej strany ani niektorých jej zložiek. V tomto smere nemal postavenie českého časopisu Tvorba, ktorá bola orgánom KSČ. To však neznamená, že DAV bol nestranickým časopisom, prípadne časopisom, ktorý odmietal plniť svoje úlohy blízke úlohám stranického orgánu. DAV sa nikdy nepostavil proti generálnej línii Komunistickej strany Československa.

DAV mal svoj vlastný vývin, a to tak vo svojom obsahu, ako v žurnalistických formách a v postojoch k vlastnému zameraniu. Spočiatku išlo o časopis prevažne literárno-umelecký, v druhej fáze - 1929-1934 - o časopis politický, zaujímajúci sa predovšetkým o otázky spoločnosti; v tretej fáze - 1934-1937 - je problematika časopisu rozložená do jednotlivých oblastí politického a kultúrneho života. Prvá fáza nadväzovala kádom prispievateľov na "Ľavé" Mladé Slovensko /Poničanovo a Novomeského/ a na Proletársku nedeľu, prílohu Pravdy chudoby, a preto mala prevahu príspevkov literárneho a umeleckého charakteru. Druhá fáza spadá do obdobia, keď Komunistická strana na Slovensku temer nemá svoj vlastný orgán, keď Krajský úrad na dlhé mesiace zastavil Pravdu, aby sa v dôsledku toho jej ročníky stali iba torzom. DAV nenahradzuje v

úplnosti Pravdu, ani inú socialistickú tlač, lebo nemá spravodajskú funkciu, no buduje si sieť svojich vlastných roľníckych a robotníckych dopisovateľov. Tretia fáza je obdobím vystupňovaného boja o slovenskú inteligenciu a jej orientáciu. DAV sa vo zvýšenej miere musí vyjadrovať k základným otázkam spoločnosti, usiluje sa organizovať protifašistický front a všímať si otázky národnej kultúry a národných dejín, spoločenskej morálky ap. Tretie obdobie nič nezľavuje z principiálnosti, zato však musí redakcia viac domýšľať stratégiu vo svojom zápase.

Treba povedať, že DAV nie je prvým literárnym časopisom slovenskej literárnej ľavice; ako som už uviedol: DAV je novou fázou vo vývine socialistickej literatúry, pod ktorou rozumieme tvorbu angažujúcu sa za socializmus, za pomoc triednemu zápasu proletariátu. DAV bol orgánom socialistickej literatúry po celý čas svojho vychádzania. V 1. čísle napísala redakcia v tiráži, že DAV "združuje všetkých priekopníkov socialistických ideí mladej generácie na Slovensku, ktorí sú činní v oblasti myšlienkovvej a umeleckej". Označenie seba samých za "priekopníkov socialistických ideí" sa zdá nadneseným, pravda, iba vtedy, ak by sme zabudli na skutočné pomery, ktoré sa vyznačovali najmä medzi inteligenciou tým, že iba tenká vrstva slovenskej inteligencie, i tak málo početnej, bola socialistickej orientácie. A tu začína vlastne aj hodnotenie významu DAVu pre slovenskú literatúru. Spočíva predovšetkým v prvej fáze, že sa stal pevne sformovanou a nikým neobmedzenou skupinou, ktorá sa pre literárnu tvorbu usilovala vytýčiť jasne sformovaný program, a to predovšetkým program ideologického obsahu, a až na druhom mieste dosahu pre konkrétne esteticko-teoretické otázky a problémy umeleckej praxe. Ide o program, ktorý pripúšťal vnútornú diferencovanosť socialistickej literatúry, kým v politic-

kom ohľade bol nonkonformný. Táto vnútorná diferencovanosť vznikala tým, že mladí autori sa orientovali na rozličné avantgardné ideové a umelecké prúdy. V tomto smere sú uvedomele netradiční a protitradiční. Už aj slovo tradícia im bolo termínom, ktorý bol podľa nich majetkom meštiaka. Ak tu bola tradícia robotníckej tvorby, väčšinou ponáškového charakteru, zaujali k nej negatívne stanovisko, nebola im dostatočne umelecká. Na rozbeh davistov už pred ich vystúpením na stránkach DAVu vplývali jednotlivé prúdy českej a sovietskej literatúry, a to aj proletárska literatúra Wolkrova významu, aj poetizmus Nezvalovej Pantomíny, Majakovskij a konštruktivizmus, aj Blok a Jesenin. Prevalu nadobudol vplyv českej proletárskej poézie, pričom DAV a jeho autori si tento prúd českej literatúry adaptovali na slovenské podmienky a usilovali sa, dnes možno povedať, predčasne, k prvej syntéze slovenskej socialistickej literatúry. Podľa Okáliho proletárske umenie v období DAVu sa pokúša "o umeleckú syntézu, ktorá bude tvorená z prvkov konštruktivistických a späť v živý a sociálne účinný celok revolučnou ideológiou". Pravda, na syntézu nebolo ani umeleckých skúseností, ani diel. Syntéza prichádza po prudkých nástupoch, keď zúžitkujú nielen vlastné výdobytky, novátorský prínos, ale aj nedostatky, ktoré vznikajú z dogmatickej uzavrenosti, netolerantnosti k iným smerom a prúdom. Syntéza slovenskej socialistickej literatúry prichádza až v tridsiatych rokoch v diele Jilemnického, Novomeského, Fr. Kráľa i Jána Poničana. Mladí davisti na syntézu nemali ešte dostatok síl. Hľadali ju preto, aby zostali trvalo usadení v literatúre, i keď boli netradiční a protitradiční nielen entuziazmom nastupujúcej generácie, ale aj svojím ideologickým programom. V čase svojho vstupu do literatúry nemohli byť iní. Stáli proti mnohým, stáli temer proti všetkým. Nehľadali spojencov,

nestáli o nich, ba čo je podstatné, boli prísni na samých seba. V očiach českej umeleckej avantgardy bola však tvorba davistov označovaná za proletkultovskú, čo nebola pravda, lebo už vtedy bola ich tvorba diferencovaná. Neostali však bez vplyvu na mladých, ktorým najviac imponovali. Mladé Slovensko i naďalej bolo ich tribúnou, ba jeho zánik bol v priamej súvislosti s tým, že uverejňovalo tvorbu davistov. Davisti po prerušení vydávania DAVu a Mladého Slovenska okrem straníckej tlače uchýlili sa na stránky liberálnejších časopisov, zakladajúc Klub mladých, "nasťahovali sa" do Výboru Umeleckej besedy slovenskej, odkiaľ boli po ročnom pôsobení vylúčení, sú spoluzakladateľmi Spolku pre hospodárske a kultúrne združenia s Novým Ruskom.

V týchto organizáciách pracujú tak, aby získavali ďalších stúpencov svojich ideí. Už roku 1926 si museli postaviť otázku, ako pracovať sami na sebe, ako sa organizovať, s kým spolupracovať. Bola to základná otázka pre všetkých k proletárskej revolúcii sa hlásiacich spisovateľov u nás i v iných štátoch. DAV si na túto otázku odpovedal článkom B. Václavka Detské nemoce ľavého frontu kultúrneho, vyslovené v knihe Literatúra a revolúcia. DAV k názorom B. Václavka pripojil poznámku, že je ako výsledok diskusie uznaná "potreba jednotného ľavého frontu a jeho zmysel a účinok externý a interný. Podtrhujeme najmä tú myšlienku, že ľavý front môže byť jedine ľavým frontom kultúrnym, a nie výlučne umeleckým. Proste preto, že naše skupiny umelecké by nikdy samy osebe nevytvorili kooperačnú základňu". Takto to chápal neskoršie aj Poničan v anke-
te U-Bloku. Bol to klad či zápor pre ďalší vývin slovenskej socialistickej literatúry? Domnievame sa, že klad, pretože toto stanovisko dovolilo pôsobiť na ďalších spisovateľov v duchu socialistickom, najmä ak davisti neustúpili zo svojich princípov. Išlo im o zoskupenie ľavých síl,

ale na princípe politických postojov, a nie na základe nediferencovanej umeleckej tvorby. Sám L. Novomeský vracia sa k tejto otázke niekoľkokrát, a to v článkoch rokov tridsiatych i po druhej svetovej vojne, a zvažuje túto základnú črtu DAVu aj v rokoch šesťdesiatych. Ide o to, aby sme si vždy ujasnili postavenie DAVu ako "celku" a postavenie jednotlivých prispievateľov, ich názory. DAV totiž bol jednotný na základe spoločnej a spoločne bránej politickej platformy, ale diferencovaný v názoroch na estetické otázky, v otázkach umeleckej praxe. O jednoznačnosti tejto politickej orientácie počas triednych zápasov v rokoch tridsiatych nik nepochyboval. Novomeský o vnútornej situácii po rokoch napísal: "V jednom časopise, v jednej skupine, v jednom spoločnom súdružskom priateľstve sa stretali a pracovali ľudia stojaci na jednej spoločnej ideovej platforme socializmu a komunizmu, hoci ich umelecké vyznanie a názory na umenie boli rozdielne. Jedni boli tuhí stúpenci socialistického realizmu, iní vyznávali alebo tolerovali iné spôsoby umeleckej tvorby, nezhodné s metódami socialistického realizmu". Novomeský hovorí, že to nebolo "nijaké špecifikum, iba produkt našich malých, nediferencovaných ... žobráckych pomerov". Isteže i táto príčina zohrala tu svoju úlohu. Nie je to však jediná črta vnútornej diferencovanosti DAVu, najmä ak poznáme postoje a stanoviská Novomeského k podobe socialistickej literatúry v čase, keď DAV a davisti vo svojej práci kulminovali; je to vidieť i na Novomeského názoroch, keď aj po charkovskej konferencii upozorňuje na nebezpečenstvá číhajúce na proletársku literatúru. Novomeský zdôraznil, že nie je možné vracať sa k proletkultovcom, ba nebolo by ani dobré, aby sa plytvalo silami s omylmi proletkultovstva, ktoré "chťelo zavrhnout vše, co v minulosti bylo vykonáno a dělat kulturu třeba nedochůdnou, ale naši". V tom čase vystúpil pro-

ti tým, čo proletársku literatúru odmietali z pravicových, estetických pozícií, ako aj proti tým, ktorí mali "ultra-ľavé sklony" a odmietali umeleckú náročnosť. Bolo tak v Novomeského článku, publikovanom pod príznačným názvom "Doprava i doleva" v Tvorbe 1931.

Tieto fakty uvádzame preto, že sklon k diferenciácii slovenskej socialistickej literatúry nebola slabosť DAVu, ale jeho prednosť. Táto diferenciácia neoslabila ideovú pevnosť DAVu v jeho politickom zápase. Tvrdím, že priam bola príčinou, že DAV a davisti upútali na seba pozornosť, že priťahovali tých, u ktorých bol namiesto triedneho nazerania na spoločenské postavenie proletariátu iba súcit s trpiacimi, prípadne sympatie k proletariátu a odpor k praktikám vládnuúcich tried, ako sa to stalo pri streľbe do košútskych robotníkov roku 1930. Túto príťažlivosť davistov treba o to viac oceňovať, že proti nim stál veľký tábor stúpencov liberalizmu, nacionalizmu a klerikalizmu. Stalo sa tak preto, že rástla ich umelecká autorita, že spolu s ňou rástla ich spoločenská autorita.

Bez tejto umeleckej autority Jilemnického, Novomeského, Poníčaná a Kráľa by s oveľa väčšími ťažkosťami prebiehal aj zápas o politickú orientáciu slovenských spisovateľov. To sa ukázalo najmä na 1. kongrese slovenských spisovateľov roku 1936, kde referát L. Novomeského stal sa skutočne hlavným referátom a udal tón nielen priebehu zjazdu, ale aj jeho záverom. Čo bolo nové, to povedali davisti. Davisti totiž prišli nielen s politickým programom, ale aj s konkrétnou koncepciou plného a slobodného rozvoja slovenskej literatúry. Jedným odzbrojovali a získavali a druhým vyzbrojovali získaných. Každá iná koncepcia bola príúška, neucelená, a mohla byť programom pre vlastnú skupinu. Referát Novomeského na trenčianskoteplieckom zjazde myslel na rozvoj slovenskej literatúry, všet-

kých jej progresívnych zložiek, pričom spojovacou platformou bol negatívny postoj k domácejmu a zahraničnému fašizmu, šovinizmu a konfesijnému klerikalizmu. Pod týmto programom mohli sa zjednotiť všetky demokratické sily v slovenskej literatúre.

Protifešistický charakter trenčianskoteplického kongresu, ovplyvneného davistami, zaviazal slovenských spisovateľov k odporu proti reakčným silám. Je pravda, že tento postoj nikto z tých, čo podpísali kongresové uzávery, neskoršie nedodržiaval, že už roku 1937 a 1938 všetci vyskočili "z radu" a podľahli nacionalizmu, za čo sa im dostalo od L. Novomeského spravodlivej kritiky. V období, keď komunistická strana roku 1937 formuluje svoj vlastný program rozvoja Slovenska, davisti na stránkach DAVu, Slovenských zvestí, Slovenských smerov, riešali nielen otázky vlastnej tvorby, ale aj otázky celej národnej kultúry; možno povedať, že ich zaujal nielen M. Gorkij, ale aj Bernolák, nielen služba proletariátu, ale aj plný rozvoj všetkých oblastí národnej kultúry, aj literatúry, aj divadla, filmu, školstva, vedy atď. Týmto pozitívnym vzťahom k slovenskej kultúre ako celku predčili všetkých partnerov, udávali tón. Aj tým sa upevňovala vedúca úloha DAVu, jeho autorov a cez nich premyslená taktika komunistickej strany vo vzťahu k inteligencii.

Prevažne nesektárske postoje davistov vytvorili klímu pre vznik nových avantgardných prúdov. Vznik nadrealizmu, ale aj jeho zákonitá premena diela sa v atmosfére širokej koncepcie literatúry, akú predstavoval DAV. V tomto smere neprestal DAV byť "mladým", nepúšťal sa do kritiky nastupujúcej generácie v literatúre; o to vehementnejšie kritizoval rýchle osvojovanie si metód agrárnej a klasistickej stáreže mladými kariéristami prvej Republiky.

Šírka pôsobenia DAVu, jeho autorita rástla v trvalej

obrane demokratických práv a ľudských hodnôt slovenskej literatúry, v kladnom vzťahu k národnej minulosti, v jej správnom výklade, odlišnom od skresľovania vládúcim režimom. V duchu Leninovho, dnes už klasického prístupu ku kultúrnemu dedičstvu napísal roku 1936 V. Clementis, že robotnícka trieda sa cíti byť "dedičom toho najlepšieho, čo slovenská kultúra vytvorila". Tento vzťah sa postupne prehĺboval i po zániku DAVu na stránkach straníckej tlače a po jej zániku na stránkach liberálneho Slovenského hlasu a Smrekovho Elánu. Tam publikoval L. Novomeský až do roku 1942 i Ján Poničan /tam vyšiel Divný Janko skôr a len potom v Komornej knižnici Elánu/. Na stránkach Elánu v rokoch 1938-1941 prevládal duch odporu slovenskej kultúry proti klérofašizmu, proti uniformovanosti a cudzosti v národnej kultúre, pričom cudzotou sa myslelo prisľuhovanie nacizmu. V čase, keď vládnuce kruhy chceli zatvárať obloky do Európy protifašistickej koalície, Elán ich otváral. Úloha L. Novomeského v Eláne je podobná úlohe J. Fučíka, keď po zákaze Ruďého práva a Tvorby publikoval pod cudzím menom, a keď témami jeho prác sa stávali významné postavy českej kultúrnej minulosti, o ktorých písal tak, aby odkryl ich vzťah k národu, k boju o ľudskosť, spravodlivosť, t.j. k hodnotám, ktoré útočný fašizmus potupil. Podobne postupoval L. Novomeský. Jeho portrét Hviezdoslava, Janka Kráľa, jeho výklad ľudovosti divadla, národnosti národnej kultúry je iný, ako výklady oficiálnych osobností. Delil ich predovšetkým rozdielny postoj, aký zaujal klerikálny nacionalizmus na jednej strane a skutočné vlastenectvo komunistu, objavujúce hodnoty národnej kultúry na druhej strane. Ján Poničan poémou Divný Janko podčiarkol revolučný odkaz Janka Kráľa, a oslabil tým zneužitie diela básnika pre ciele fašistického režimu. Zásluhou DAVu a davistov sa i po zániku straníckej tlače

udržala kontinuita v slovenskej literatúre a pokrokovými tradíciami a zužila sa možnosť prenikat' klérofašistickej ideológii na minimálnu mieru. Pravdu má L. Novomeský, keď hovorí o vojnovom Eláne a Tvorbe, že aj ich zásluhou sa vytvorila duchovná báza pre kultúru a spoločnosť a jej protifašistický zápas, vyúsťujúci do Slovenského národného povstania.

DAV mal aj tú prednosť, že v rokoch, keď riešil otázky národnej literatúry, neuzatváral literatúru do úzkych národných hraníc, ale naopak, hľadal pre ňu podnety z cudzích literatúr. Ide najmä o vzťah k literatúre českej a sovietskej. Je pravda, že vzťah k literatúre českej mali v "referáte" aj iní, predovšetkým stúpenca československej národnej, a keď nie národnej, tak jazykovej, prípadne len literárnej jednoty. Davisti mali tú prednosť, že vychádzali z osobitosti slovenského národa, slovenskej literatúry, jazyka, pričom k skutočným hodnotám českej literatúry mali kladný vzťah, ba priamo sa zúčastňovali na názorových bojoch v záujme českej kultúry a českých pokrokových síl. Myslím tu najmä na Urxa, Jilemnického, Clementisa, Novomeského a Poničana. Davisti na druhej strane pritiahli k spolupráci predstaviteľov progresívnych síl českej kultúry na čela so Šaldom, Sekaninom, Vančúrom, Olbrachtom, Fučíkom, Majerovou a Zď. Nejedlým. Táto dôsledne premyslená orientácia bola argumentom proti obidvom táborom, proti táboru čechoslovakistickému i táboru ľudáckemu.

Vo vzťahu k sovietskej literatúre zostal DAV okrem stránickej tlače temer osihotený. Je pravda, že v tridsiatych rokoch, keď sa v ČSR lámali l'ady vo vzťahu k ZSSR, a autorita ZSSR stúpala, nebol v izolácii dvadsiatych rokov, no na Slovensku predstavoval DAV a davisti organizovanú silu, ktorá mala vplyv aj na staršiu generá-

ciu nekďajších rusofilov z generácie Janka Jesenského a Jozefa Gregora Tajovského. V tridsiatych rokoch vystupujú aj títo autori po boku davistov, keď predtým DAV dostal kladné vyjadrenie k ZSSR v známych anketách, v ktorých vystúpilo viacero autorov. V orientácii na sovietsku literatúru zaujali davisti veľmi široké stanovisko, ktoré dovoľovalo prijímať podnety všetkých umeleckých tendencií sovietskej literatúry.

A tak isto by sme mohli pokračovať i pri charakterizovaní vzťahu davistov k ďalším inonárodným literatúram. Orientovali sa najmä na aktívne protifašistické prúdy, na R. Rollanda, Henri Barbussea, na nemeckú protifašistickú literatúru. Pravda, nestihli sa vyrovnávať s ich dielami, no vedeli o nich a hlásili sa k nim.

Všetky tieto fakty uvádzame preto, lebo súvisia s postavením davistov v slovenskej literatúre a slovenskej kultúre. Súvisia s vytváraním tvorivej atmosféry plného a slobodného rozvoja slovenskej literatúry, s vytváraním autority, ktorá bola rozhodujúca pri ovplyvnení ideového a umeleckého smerovania slovenskej literatúry. Davisti na rozdiel od buržoázneho štátu nemali čo sľubovať ani čo darovať a nemohli hroziť, ale iba priťahovať úrovňou programu, vlastnej tvorby, spojenej s osudom slovenského proletariátu a neskoršie v čase ohrozenia fašizmom, s osudom slovenského národa. V atmosfére vplyvu davistov sa slovenskí spisovatelia vzdávali od klerikálneho a konfesionálneho zataženia, emancipovali sa od nánosov teologického myslenia, nacionalizmu, folklórneho schematizmu a pseudoludovosti. Davisti, a to je podstatné, objavili pre slovenskú literatúru nové látky, nové témy i nový, triedny pohľad na spoločenskú problematiku. Nedavistickí, ne-socialistickí autori sa začali touto problematikou tiež zaoberať, nemohli ju nevidieť a obísť ju. Mnohí z nich sa

v niektorých dielach davistickému pohľadu priblížili.

DAV ako časopis skupiny, davisti, ako skupina, ďaleko prerástli rámec svojho pôvodného určenia, rámec svojho pôsobenia. DAV sa stal hýbadlom nových umeleckých i ideových prúdov, iniciátorom duchovnej premeny slovenského kultúrneho a literárneho života. DAV sa zaslúžil nielen o rozvoj socialistickej literatúry, ale aj o rozvoj celej národnej kultúry v duchu spoločenského pokroku.

**Slovenské novinarstvo
na prelome historickej epochy**

Fraňo Ruttkay

Prípravy na ozbrojený svetový vojnový konflikt sa začali v Uhorsku už niekoľko rokov pred jeho vypuknutím. Vidieť to aj zo zväčšujúcich sa vojnových daní, ktoré ťažko doliehali hlavne na robotníkov a roľníkov. Uhorský snem, ktorý bol zvolaný do Budapešti na 23. mája 1912, mal rokovať nielen o návrhu zákona o volebnom práve, ale aj o prípravách na svetovú vojnu o odhlasovaní ďalších vojnových úveroch. Pretože v tom istom čase vypukol v hlavnom meste Uhorska generálny štrajk, ktorý prerástol na politickú demonštráciu robotníkov, situácia sa stala pre vládnučiu triedu kritickou. 30 000 demonštrujúcich robotníkov zhromaždených pred budovou parlamentu vystupovalo s heslami "Nech žije revolúcia!", "Nech žije všeobecné volebné právo!", "Dolu s Tiszom!" a pod.

Predseda snemu, nenávidený gróf Štefan Tisza, proti demonštrujúcim robotníkom zavolať do pohotovosti 10 000 vojakov, 2 000 policajtov a 250 žandárov. Po ich strelbe do robotníkov obyvatelia Budapešti začali stavať barikády, podpáliť domy a sklady. Za dva dni sa vláde podarilo vzburu, ktorú generálnym štrajkom podporovali robotníci vo všetkých významnejších priemyselných strediskách Uhorska, zložiť, pričom bolo zastrelených deväť ľudí /z toho dvaja slovenskí robotníci - Holúb a Burinka/ a 158 bolo ťažko zranených. To bola vážna porážka robotníckeho hnutia v Budapešti, zapríčinená hlavne tým, že oportunistické a s buržoáziou paktujúce vedenie Uhorskej sociálnej demokracie odvolalo generálny štrajk a nebolo schopné tento boj podprieť tým, aby preň získalo vidiecky proletár-

riát i roľníkov z okolia hlavného mesta.

Uhorský snem potom v niekoľkých dramatických zasadnutiach, na ktorých bola vždy opozícia vyvedená z miestnosti 120 policajtmi, odhlasoval 4. júna 1912 všetky vojenské predlohy. 17. septembra toho istého roku vláda v takomto terorizovanom ovzduší predložila parlamentu na schválenie osnovu takého zákona, podľa ktorého volebné právo mali mať len stredoškolsky vzdelaní muži od 24 rokov a ostatní len od 30 rokov za podmienok, že vedeli čítať a písať, že platili určitú výšku dane, že vlastnili niekoľko jutár pôdy, alebo mali živnostenský list. Z robotníkov mali mať volebné právo len tí, ktorí sa podrobili skúške gramotnosti v maďarskom jazyku a mohli dokázať, že aspoň tri roky pracovali na jednom mieste. Na protest proti takémuto reakčnému zákonu mimoriadny zjazd sociálnodemokratickej strany v Budapešti 26. januára 1913 vyzval proletariát Uhorska na generálny štrajk. Keď však Budapešť obsadilo 60 000 vojakov, polícia a žandárstvo, vtedy Ústredný výbor sociálnodemokratickej strany štrajk odvolal, a tak ustúpil na celej čiare. To bola zdruvujúca porážka uhorského proletariátu, ktorý takto dlhé roky zbytočne bojoval za zavedenie všeobecného, priameho i tajného hlasovacieho práva.

S prípravami na začatie prvej svetovej vojny súvisí aj vzrastajúci teror vládnych kruhov proti demokratickým silám Uhorska. Jeho prejavom bolo aj silné obmedzovanie slobody tlače, čo sa stalo vážnou prekážkou rozvoja slovenského novínarstva. Proti týmto podujatiam vládnucej triedy sa konali v Budapešti i mimo nej protestné ľudové zhromaždenia, ktoré sa spomínajú aj vo významnom článku "Za slobodu tlače", publikovanom 15. januára 1914 v Robotníckych novinách.

Napriek mnohým protestným akciám snemovňa odhlaso-

vala navrhovanú tlačovú reformu a povýšila ju na zákon, čím sa len kodifikoval protidemokratický vývoj v Uhorsku. Prijatie tohto reakčného Tiszovho tlačového zákona Robotnícke noviny komentovali takto: "Poctivej robotníckej tlači má byť hoďený na hrdlo povraz, ba ju mohli vládnuce triedy zahrúsiť a zničiť." Podľa tohto zákona, odhlasovaného 11. apríla 1914, sa podstatne sprísnila cenzúra a zaviedla sa aj neúmerne zvýšená kaucia na noviny a časopisy. Za jeho porušovanie mohol byť vydavateľ, redaktor i dopisovateľ odsúdený k peňažitej pokute alebo aj zatvorený. Sprísnil sa cenzúrne predpisy a podstatne sa zvýšil počet cenzorov. Týmto represáliám boli vystavení aj tí, ktorí podrobili nový tlačový zákon kritike alebo sa mu stavali na odpor.

Ako sa v tejto zložitej situácii zachovali slovenské politické strany a ich krídla? Slovenskí sociálni demokrati na svojom IV. zjazde v Bratislave 12. a 13. apríla 1914 sa zaoberali úlohami politického i odborového organizovania slovenského proletariátu, prípravami k voľbám do snemu /ktoré sa pre vypuknutie prvej svetovej vojny nere realizovali/, rozširovaním robotníckej tlače a literatúry, ale aj riešením slovenskej národnej otázky. Predseda Slovenského výkonného výboru sociálnodemokratickej strany a redaktor Robotníckych novín Emanuel Lehocký v hlavnom referáte na zjazde odsúdil politickú pasivitu slovenskej buržoázie. Slovenskú národnú politiku od roku 1848 označoval za nerevolučnú a vopred odsúdenú na neúspech pre nevýbojnosť a pokoru /Žiadosti slovenského národa z r. 1848, Slovenské memorandum z r. 1861 .../. Nesúhlasil s tými politikmi Slovenskej národnej strany, ktorí "očakávali mesiáša z Petrohradu", ale ani so skupinou sústreďenou okolo Milana Hodžu a jeho Slovenského týždenníka, ktorí čakali "vykupiteľa z Belvederu" /z Vied-

V zjazdovej rezolúcii sa odsudzovalo nadväzovanie kontaktov slovenských buržoázných politikov s predsedom uhorského snemu a neskôršie s ministerským predsedom grófom Štefanom Tiszom, ale aj s ostatnými šľachtickými a buržoáznymi predstaviteľmi vládnuúcich tried. Chybou však bolo, že ani tento zjazd nevytýčil oprávnenú požiadavku sebaurčovacího práva slovenského národa, ale sa uspokojil len s tzv. Beuerovou tézou o potrebe vytvorenia kultúrnej autonómie Nemaďarov v rámci Uhorska. Napriek týmto nedostatkom bol predseda len Lehockého referát a zjazdová rezolúcia istým pokusom o formovanie bojového programu slovenskej robotníckej triedy v národnoslobodzovacom boji slovenského národa.

Predstavitelia liberálnej slovenskej buržoázie - mladší hlasisti sústreďení okolo Milana Hodžu a jeho Slovenského týždenníka v tejto dobe - robili oportunistickú politiku. Vyhlasovali potrebu nadväzovania kontaktov s maďarskou vládou, aby táto bola ochotná splniť tzv. slovenské školské memorandum a poskytnúť aj niekoľko mandátov do snemu pre slovenských národovcov. Z týchto sľubov však vláda nič nespĺnila. Hodža a jeho stúpenci sa pred prvou svetovou vojnou najviac spoliehali na nástupcu trónu Františka Ferdinanda, s ktorým aj často rokovali. Páčila sa im jeho myšlienka premeny rakúsko-uhorského dualizmu v trializmus, v ktorom by dostala veľké politické práva v monarchii aj česká vládnuca trieda, ako hegemon Slovanov v Rakúsko-Uhorsku. Podobné pokusy o kolaboráciu s maďarskou vládnucou triedou v tejto dobe robili aj predstavitelia Slovenskej národnej strany - jej oficiálne martinské vedenie, ale aj stúpenci katolícko-klerikálneho krídla tejto strany - ľudáci známi svojou nenávisťou k slovenskému sociálnodemokratickému hnutiu.

Predstavitelia Slovenskej národnej strany sa vtedy snažili o vytvorenie celoslovenského politického vedenia, pravda, pod vlastnou hegemoniou. Preto aj zvolali celoslovenskú poradu do Budapešti na 26. mája 1914. Zúčastnil sa jej Matúš Dula, Vavro Šrobár, Pavel Blaho, Ferdinand Juriga, ale aj zástupca slovenskej sociálnej demokracie Emanuel Lehocký, hoci predtým sa v novinách často v mene strany osvedčoval, že slovenskí sociálni demokrati sa nikdy nepodriadia buržoáznej hegemonii. Na porade teda boli predstavitelia národnárskeho, hlasistického, ľudáckeho krídla, ale aj reprezentant slovenskej sociálnej demokracie, ktorý mal byť členom pripravovanej Slovenskej národnej rady. Vedenie slovenskej sociálnej demokracie vtedy nerobilo samostatnú triednu politiku, ale podliehalo oportunizmu, najmä hlasistom a ich liberálno-buržoázny názorom. Vplyvom buržoáznej ideológie nebola vtedy vystavená len slovenská, ale aj iné sociálnodemokratické strany strednej a západnej Európy.

Vyhlásením vojny Srbsku zo strany Rakúsko-Uhorska 28. júla 1914 sa začala prvá svetová vojna. Nastal boj imperialistických mocností o znovurozdelenie už rozdeľného sveta. Už v prvých týždňoch prvej svetovej vojny bol uhorský život zaplavený veľkou vlnou vojnychtivého nacionalného šovinizmu namiereného najmä proti robotníckemu hnutiu a nemaďarským národnostiam. Slovenské novinarstvo sa vtedy dostalo do hlbokého úpadku. Vládny vojnový teror tu vykonal zhubné dielo. Kým v prvej polovici roku 1914 vychádzalo 77 slovenských novín a časopisov, v druhej polovici roku, po vypuknutí vojny, ich zostalo už len 33. Tento pokles sa cez svetovú vojnu nezastavil. Roku 1915 ich vychádzalo 30, potom v rokoch 1916 - 1931, 1917 - 1929 a 1918 - iba po 28. Vojna a jej dôsledky podlamovali slovenské novinarstvo v jeho životných kore-

ňoch. Proti štyrom slovenským politickým novinám stálo vtedy päť maďarónskych. Okrem toho vtedy vychádzalo aj dvanásť cirkevných časopisov, ktoré prinášali únikovú tematiku, boli reakčnými a veľmi vzdialenými od skutočných potrieb slovenského verejného života.

Po vypuknutí vojny zanikli alebo boli zastavené mnohé dôležité slovenské politické, hospodárske i kultúrne noviny a časopisy. V jeseni roku 1914 prestal napr. vychádzať Národný hlásnik, ktorý zastavil turčiansky župan pre článok "Hyeny chcú vojnu". Podobný osud stihol aj slovenské regionálne noviny zakladané liberálno-buržoáznymi stúpenkami Milana Hodžu. Hneď po vypuknutí vojny zaniká Dolnozemský Slováč, Nitriansko-Trenčianske noviny, Zvolenské noviny. Vážnou stratou pre slovenské národné hnutie bola likvidácia hospodárskych, kultúrnych, literárnych a vedeckých tlačových orgánov. Vtedy zaniká Hospodársky obzor, Kupecké, priemyselné a hospodárske noviny, Rolnícke čítanka, Slovenský hospodár, Slovenský peňažník, ale aj Dennica, Domácnosť a škola, Noviny mládeže, Prúdy, Púčky, Rodina, Zornička, Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti atď.

Vznik prvej svetovej vojny zasiahol veľmi nepriaznivo do vývoja slovenského novinárstva. Mnohí vydavatelia a redaktori slovenských novín a časopisov museli narukovať a nejednen z nich sa dostal pod policajný dozor alebo do internačného tábora. Zvýšili sa aj ceny týchto tlačových orgánov. Vydavatelia mávali vážne ťažkosti aj z ich vytlačením, pretože nebolo dost odborníkov - sadzačov a méterov, lebo tí museli tiež odísť na front. Vojnovými pomermi trpeli hlavne tvorcovia slovenských kultúrnych, vedeckých a literárnych časopisov, lebo slovenská verejnosť sa vtedy zaujímala predovšetkým o politické noviny a o informácie z frontov. Preto sa aj v rokoch prvej sve-

tovej vojny spolu s novinárstvom dostáva do ťažkosti aj umelecká literatúra. Zhoršená politická, finančná a cenzúrna situácia doľahla na ňu veľmi ťažko.

Nielen noviny a časopisy, ale ani mnohé literárne diela nemohli cez prvú svetovú vojnu vychádzať. Boli to napr. Hviezdoslavove Krvavé sonety, Jesenského i Tajovského Rozprávky zo zajatia, niektoré Rázusove básne a pod. Takmer všetci básnici slovenskej Moderny vtedy prestali tvoriť, iní narukovali na ruský alebo taliansky front /Ivan Kras-ko, Jozef Gregor-Tajovský, Janko Jesenský, Vladimír Roy/. Martin Kukučín už predtým emigroval do Južnej Ameriky a Svetozár Hurban Vajanský roku 1916 - uprostred vojny, kedy ho slovenský kultúrny i politický život veľmi potreboval - zomiera.

Z najdôležitejších slovenských politických novín, ktoré postihla vojna, spomenieme hodžovský Slovenský denník, ktorý vláda zastavila hneď na začiatku vojny, no po Dulových odvolaniach sa a urgenciách ho v jeseni roku 1914 znovu povolila. Naďalej potom vychádzal iba do septembra nasledujúceho roku, kedy ho meďarské úrady definitívne zastavili. Zdôvodňovali to jeho údajným propagovaním československej spolupráce. Vavro Šrobár vo svojich Pamätiach z vojny a z väzenia /Martin 1946, 50/ uvádza, že sa tak stalo na základe udania z Martina, podľa ktorého noviny financovali organizátori československej spolupráce z Prahy.

Cez svetovú vojnu vychádzal iba Slovenský týždenník, redigovaný postupne Milanom Licherdom, Dušanom Porubským a Karolom Hušekom. Pretože jeho vydavateľ Budapešťiansky nakladateľský spolok nemal cez vojnu peniaze na zloženie podstatne zvýšenej kaucie predpísanej pre politické noviny, nesmel prinášať príspevky politického zamerania. Až na konci vojny sa to zmenilo, keď Milan Hodža - ako jeho

vydavateľ - získal od martínskej Tatra banky peniaze na zloženie predpísanej kaucie. Cez vojnu aj Slovenskému týždenníku chýbali také články, ktoré by umožnili nášmu čitateľovi správne sa orientovať v zložitej vojnovnej i politickej situácii. Po odchode Milana Hodžu k vojsku noviny upadali, čo bolo vidieť aj na podstatnom znížení počtu ich predplatiteľov.

Katolícko-klerikálny bratislavský týždenník Slovenské ľudové noviny v tejto dobe priamo demonštroval "uhorské vlastenectvo". Zaslúžil sa o to ich zodpovedný redaktor, bývalý poslanec Ferko Skyčák, ale i jeho hlavní spolupracovníci Ferdiš Juriga a Florián Tománek. V úvodníkoch Ferdiša Jurigu sa tu hovorilo o Uhorsku ako o "dobrej matke všetkých obyvateľov", o "svätosti vojnového ťaženia", o potrebe občanov prinášať akékoľvek obete pre víťazstvo Rakúsko-Uhorska a jeho spojencov. V novinách sa cez vojnu len veľmi zriedkavo písalo o skutočných pomeroch na našom území, pričom zostávalo bokom aj pestovanie slovenského a slovanického povedomia.

Najviac príspevkov v tomto čase posielali dopisovatelia do Národných novín, do Hodžovho Slovenského týždenníka, do Živeny i do Robotníckych novín. Mnohé z nich mali protipanské a protivojnové zameranie. Objavili sa tu aj príspevky proti habsburskej monarchii - pravda, písané alegoricky, alebo v narážkach. To všetko však bolo bez zamerania a koncepcie, a tak aj ony postupne zanikajú v živelnosti a v bezradnosti takej typickej pre slovenský verejný a politický život. Slovenskej periodickej tlači vychádzajúcej cez prvú svetovú vojnu chýbal pevný politický program, dostatok spolupracovníkov a sústavné i bohaté domáce i zahraničné spravodajstvo.

V slovenských novinách a v časopisoch sa už v prvom roku svetovej vojny písalo o vzrastajúcej biede roľníkov

a robotníkov, o nedostatku potravín, kuriva, šatstva, i o tom, ako štátna správa na dedinách násilne rekviruje posledný dobytok i obilie od sedliakov. To išlo v spojení so vzrastajúcou úžerou a čiernym obchodom, so svojvôľou úradníkov i so zavádzaním vojenskej disciplíny v továrňach. Preto aj vzrastali prejavy živelného odporu ľudových mas. Roku 1915 boli na území Slovenska viaceré nepokoje, štrajky i demonštrácie proti rekvirácii obilie na dedinách, proti zlému zásobovaniu, proti machináciám a podporami pre rodiny narukovaných vojakov a pod.

V nasledujúcich rokoch ešte narastali prejavy nespokojnosti ľudových mas doma i na frontoch. Slovenskí vojaci zaradení do uhorských plukov často prebehovali do zajatia k Rusom. Vzrastali aj rozličné prejavy pasívneho odporu proti vojne, sabotáže v zázemí atď. Napr. už v prvých mesiacoch vojny, keď 13. a 73. pluk, zložený zo slovenských vojakov, odmietol na fronte útočiť, bol obklúčený maďarskými a nemeckými plukmi a nemilosrdne vyvraždený.

Pravda, v novinách sa takéto správy objavovali len veľmi sporadicky, alebo v náznakoch, takže žurnalistika v tomto čase ešte nemohla podstatnejšie ovplyvniť formovanie verejnej mienky ani revolučný vývoj slovenského národného hnutia.

Najdôkladnejšie informácie o sociálnych pomeroch v rokoch prvej svetovej vojny na našom území nachádzame do roku 1917, a to v slovenskej robotníckej tlači. Aj tu však ide len o také správy, ktoré cenzúra prepustila. Tie to ani zďaleka nemohli podať pravdivé svedectvo o živote slovenského ľudu, no aj tak naznačovali, v akých ťažkých sociálnych i nacionálnych pomeroch žije.

Vážnou prekážkou rozvoja Robotníckych novín cez vojnu boli ich ťažkosti technické i personálne. Pre nedostatok peňazí muselo vydavateľstvo dva razy prerušiť ich vydá-

vanie /od jesene 1915 do januára 1916 a od 1. marca 1917 do 4. októbra 1917/. Bol to vážny nedostatok, lebo takto ani nemohli priamo svojich čitateľov informovať o ruskej februárovej revolúcii, ale ani o prípravách na Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu. Cez vojnu Robotnícke noviny, tak ako aj ostatná slovenská periodická tlač, trpeli na nedostatok spolupracovníkov a dopisovateľov už aj preto, lebo hlavne do roku 1917 sa od nich slovenská národne uvedomelá inteligencia dosť odťahovala.

V Robotníckych novinách cez svetovú vojnu vychádzali otrasné správy o zhoršovaní sa životných pomerov slovenskej robotníckej triedy a poukazovalo sa aj na vinníkov tohto neutešeného stavu. Redakcia novín takto komentovala listy dopisovateľov: "Je to dojemné čítať ťažkou koverobotníckou rukou písané dopisy, v ktorých sa zrkadlí úprimná duša slovenského robotníka ... a súčasne možno vycítiť z dopisu i zaťatú päsť, znamenajúcu vzdor dnešnému nespravodlivému spoločenskému poriadku". Noviny sledovali nárast sociálneho šovinizmu v Uhorsku i neblahé dôsledky vojnových zákonov, ktoré pozbavili robotníkov výdobytkov získaných triednym bojom v predchádzajúcich desaťročiach. V rokoch 1914 - 1917 robotnícke hnutie na Slovensku upadalo. Vplyvom vojny klesol počet členov odborov na polovicu a koncom decembra 1915 bol na tej istej úrovni ako roku 1903. Do života monarchie vtedy vošli aj výnimočné opatrenia. Patril k nim zákaz štrajkov, vojenský dozor v továrňach, zákaz fluktuácie robotníkov, zvyšovania plátov, zrušenie slobody tlače, prejavu, zhromažďovania sa i zákaz zakladania nových spolkov. Listové tajomstvo úplne vymizlo z listov a balíky sa mohli úradne otvárať. Ministerstvo vnútra často využívalo aj zákon o možnosti zastavenia novín a časopisov, ktoré podľa jeho názoru "ohrozovali vedenie vojny".

Robotnícke noviny, ktoré ešte tesne pred vypuknutím svetovej vojny pranierovali pednecovateľov vojnového vraždenia, postupne vyslovujú súhlas aj s mnohými opatreniami reakčnej vlády. Preto aj cez vojnu odporúčali zastavenie triednych bojov a uprednostňovali pred sociálnym zápasom "obranu vlasti" - teda Uhorska - tohto "žalára národov". To všetko zapríčiňovalo ochromovanie činnosti sociálnodemokratickej strany a odborov na Slovensku.

Oveľa väčší význam ako Robotnícke noviny mali pre boj proti militaristickej politike Rakúsko-Uhorska i za vytvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov americko-slovenské noviny a časopisy. Medzi nimi vývodila hlavne robotnícka tlač, ktorá robila rozsiahlu protivojnovú kampanď dovtedy, kým nevstúpili Spojené štáty severoamerické do vojny. Potom im to americké nadriadené úrady zakázali. Myslíme tu hlavne na Rovnosť Ľudu, ktorá vždy podporovala ľavicové krídlo slovenskej sociálnej demokracie. Tu sa už v októbri roku 1915 písalo na tému "Slováci a Česi v jeden štát". Vytvorenie tohto štátu podporoval od roku 1915 aj výkonný výbor Slovenského odvetvia Socialistickej strany USA, ktorý tlmočil záujmy americko-slovenského proletariátu.

V Rovnosti Ľudu, ale aj v newyorskom slovenskom socialistickom mesačníku, v Hlase slobody, sa vtedy písalo o prvej svetovej vojne ako o imperialistickej a zločinnej. Vyhlasovalo sa, že "kým robotníctvo Európy kape v zákopoch, boháči sú doma a nesmierne bohatnú". Pre nekompromisnú protivojnovú propagandu americké úrady Hlas slobody zastavili hneď, ako USA vstúpilo do vojny. Noviny americko-slovenského proletariátu cez svetovú vojnu tlmočili aj túžby a stanoviská slovenského proletariátu v Uhorsku, ktorý vtedy nemal ešte nijakú možnosť vysloviť sa za spolužitie nášho národa s českým v jednom štáte, ani za riešenie

pálčivých sociálnych a politických otázok.

Pokroková línia americko-slovenských robotníckych novín sa neprejavila len cez prvú svetovú vojnu. Veď tieto noviny už od roku 1905 kritizovali oportunizmus uhorskej, ale aj slovenskej sociálnej demokracie a podporovali jej ľavú opozíciu. Preto aj po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii a po vytvorení Komunistickej internacionály slovenské robotnícke hnutie v USA sa k nej prihlásilo, pričom Rovnosť ľudu sa stala slovenskými novinami Komunistickej strany USA. V tomto čase už funkcionári americko-slovenského robotníckeho hnutia výdatne pomáhali aj ľavicovým prúdom sociálnodemokratickej strany na Slovensku. Poprední predstavitelia slovenských komunistov v USA Marek Čulen a Jozef Schiffel po vytvorení Československej republiky patrili medzi vodcov slovenského robotníckeho hnutia, ktorí sa pričínili aj o založenie Komunistickej strany Slovenska. Schiffel sa stal tajomníkom marxistickej ľavice na Slovensku so sídlom v Liptovskom Mikuláši a Marek Čulen bol predsedom Ľubochnianskeho zjazdu marxistickej ľavice v januári roku 1921.

Ohlas Februárovej a Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v slovenskej tlači. Rozpadnutie cárskej vlády v Rusku, ako aj februárová a októbrová socialistickej revolúcie podstatne ovplyvnili robotnícke hnutie i ďalší vývoj svetovej vojny. V Uhorsku sa to prejavovalo v stupňovaní štrajkov a demonštrácií. Aktivitu robotníckeho hnutia v Uhorsku pozdvihli aj veľké oslavy a manifestácie na 1. mája 1917, ktoré sa konali vo všetkých významnejších mestách Uhorska napriek tomu, že vláda takéto zhromaždenie zakázala. Už tu sa proklamovala požiadavka okamžitého uzavretia mieru. Vlna revolučnosti naďalej narastala. Rádoví členovia sociálnodemokratickej strany kritizujú jej oportunistické vedenie. Vývodiacie postavenie medzi

nimi mali hlavne kovorobotníci. Počet členov Zväzu uhorských kovorobotníkov sa zvýšil roku 1917 z 20 000 na 80 000, pričom sa stále vytvárali jeho nové organizácie aj na Slovensku /Brezno, Hronec, Podbrezová, Krompachy, Hnúšťa, Likier, Zvolen/.

Roku 1917 pod vplyvom ruskej revolúcie a veľkého sociálneho a protivojnového hnutia vzrástol počet organizovaných robotníkov. Kým napr. v Budapešti bolo k 31. 12. 1916 organizovaných 40 691 robotníkov, k 31. 12. 1917 ich už bolo 121 450. Rapídne stúpol aj počet robotníkov v odboroch, a to najmä medzi pomocnými robotníkmi, ktorí predtým odborovo organizovaní neboli. Táto zvýšená organizovanosť sa spájala s aktivizáciou robotníckeho hnutia. Hlavne po 1. máji 1917 - napriek stannému právu - dochádza aj na Slovensku k rozmachu štrajkov a demonštrácií proti vojne a jej vinníkom /Železničiarsky štrajk, v októbri 1917 štrajk v podbrezovských železiarňach, štrajk žien v tabakovej továrni v Banskej Štiavnici 6. 8. 1917 atď./.

Podstatný rozvoj revolučného hnutia, ale aj aktivizácia slovenského novinárstva nastala po 7. novembri 1917 - po víťazstve socialistickej revolúcie v Rusku. Myšlienky tejto revolúcie sa šírili prostredníctvom novín a časopisov aj v našich krajoch. Slovenská tlač, hoci oneskorene, predsa len oboznamovala svojich čitateľov a najdôležitejšími dokumentmi Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Bol to predovšetkým dekrét o mieri, dekrét o pôde a uznesenie o vytvorení robotníckej a roľníckej vlády. Veď to, že "sovietska vláda navrhla bojujúcim národom a ich vládam, aby sa hneď začalo rokovať o spravodlivom demokratickom mieri", bolo aj pre ľudové vrstvy na Slovensku veľmi príťažlivé.

Aj pod vplyvom takýchto správ mohutnelo masové hnutie robotníkov a utláčaných národov habsburskej monarchie.

Pod týmto tlakom aj Ústredný výbor sociálnodemokratickej strany Uhorska vydal "Ohlas", v ktorom žiada uhorskú vládu, aby prijala ponúkané prímerie a pôsobila v tomto smere aj na svojich vojnových spojencov. Od tých čias aj Robotnícke noviny píšú o potrebe rešpektovania samourčovacieho práva slovenského národa.

Podľa príkladu ruských bolševikov začali roku 1918 vznikať aj na našom území národné i robotnícke rady. Mestský proletariát i dedičania vyhánali vtedy nenávidených predstaviteľov štátnej moci, ba rabovali aj obchody a krčmy tých vykorisťovateľov, ktorí sa cez vojnu správali k pospolitému ľudu bezohľadne. Revolučný vývoj v monarchii urýchlil aj všeobecný politický štrajk, ktorý sa začal v januári 1918 v Dolnom Rakúsku, podnietený stúpencami zimmerwaldskej ľavice. Za krátky čas zachvátil aj Slovensko. Jeho strediskami boli Bratislava, Nové Zámky a Vrútky. Jeho účastníci chceli presadiť okamžité zakončenie vojny a začatie mierových rokovaní. Bol to teda tiež protest proti prerušeniu mierového rokovania v Breste Litovsku.

Tento štrajk mohol prerásť v masové hnutie, no oportunistické vedenie uhorskej sociálnej demokracie ho od začiatku brzdilo. Vtedy sa osobitne vyostrejajú boje medzi vedením strany a jej radovými členmi, ktorých ovplyvňovali vojnoví zajatci prichádzajúci z Ruska a propagujúci revolučnú prax ruských bolševikov. Prejavom nespokojnosti ľudu boli aj množiace sa vzbury v rakúsko-uhorskej armáde roku 1918, ktoré podporovali organizovaným odporom proti štátnej moci aj obyvatelia Slovenska /Rimavské Sobota, Trenčín/. Najväčšia vzburá bola v noci z 2. na 3. júna 1918 v srbskom meste Kragujevac. Tu sa vzbúril 71. peší pluk, zložený zo slovenských vojakov z trenčianskej, turčianskej a oravskej stolice. Títo vojaci, ovplyvnení bývelými ruskými zajatcami, chceli "na celom fronte zvo-

liť podľa príkladu ruských bolševikov vojenskej rady, zvrhnúť vládu, a urobiť koniec vojne". Vzbura bola síce potlačená a jej 44 vodcov bolo popravených, no aj tak sa stala predzvestou rozpadu Rakúsko-Uhorska.

Veľký ohlas v slovenských pomeroch vzbudila tzv. Trojkráľová deklarácia českých poslancov rakúskeho parlamentu a krajinského českého, moravského a sliezskeho snemu /6. 1. 1918/. Tu sa český národ hlásil o svoju samostatnosť, t.j. o samostatnosť navrhnutú sovietskou delegáciou v Breste Litovskom. Hovoril pritom aj za "porobenú a utláčenú vetvu slovenskú v Uhorsku".

Pre surový nacionálny i sociálny útlak v Uhorsku sa Slováci ešte vtedy nemohli verejne ozvať za tú istú požiadavku, a to tým viac, že Slovenská národná strana sa ešte stále obávala obnoviť svoju činnosť zastavenú po vypuknutí vojny. Oveľa silnejšia bola vtedy slovenská sociálnodemokratická strana, do ktorej sa pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie hlásilo tisíce nových členov. Na verejných oslavách 1. mája 1918 v Liptovskom Mikuláši, organizovaných sociálnou demokraciou, prehovoril dr. Vavro Šrobár. Toto zhromaždenie, na ktorom bolo prítomných asi dvetisíc ľudí, prijalo aj požiadavku spravodlivého a trvalého mieru. Ďalej sa v prijatej rezolúcii hovorí: "Ako prirodzený následok uznanej slobody žiadame bezpodmienečné uznanie práva na sebaurčenie všetkých národov Rakúsko-Uhorska, teda aj vetvy uhorskej československého kmeňa".

V ostatných bodoch rezolúcie sa hovorilo o požiadavke všeobecného tajného a priameho hlasovacieho práva, o osemhodinovej pracovnej dobe i o potrebe zachovávanía základných občianskych slobôd, medzi ktoré patrí sloboda prejavu, tlače i zhromažďovania sa. Aj tu vidieť priamy vplyv leninského Dekréty o mieri i učenia o sebaurčova-

com práve národov. O úspech liptovsko-mikulášskeho zhromaždenia sa veľmi pričinili práve Robotnícke noviny, ktoré jeho príprave venovali značnú pozornosť. Preto aj po skončení tohto zhromaždenia polícia vykonala v redakcii týchto novín veľkú prehliadku.

Až pod vplyvom zahraničného odboja Čechov a Slovákov, ale najmä pod vplyvom liptovsko-mikulášskeho zhromaždenia 1. mája 1918, začala sa aktivizovať aj Slovenská národná strana ako politická reprezentantka slovenských maloburžoázych vrstiev. Tá sa aj na seba rozhodla prevziať vedenie odboja. Tomuto sa podriadilo aj vedenie slovenskej sociálnej demokracie, hoci náš proletariát očakával, že práve ono sa stane hegemonom sociálnej i národnej revolúcie na našom území. Na schôdzi 24. mája 1918 Ústredný výbor Slovenskej národnej strany prijal takéto uznesenie: "Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmienečného sebaurčovacího práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu, pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska. Matúš Dula sa poveruje, aby o tomto konečnom rozhodnutí upovedomil českého dejateľa v Prahe."

Tieto akcie, ako aj všeobecný politický štrajk, ktorý vypukol v Budapešti 20. júna 1918 a rozšíril sa veľmi rýchlo aj na celé slovenské územie, bol predzvestou rozpadu Rakúsko-Uhorska. Maďarská vláda sa aj teraz zo všetkých síl a s brutalitou rozhodla potlačiť národno-oslobodzovací boj Nemaďarov v Uhorsku, čo sa jej však už nepodarilo.

30. októbra 1918 na osobitnej schôdzi v Martine slovenskí politici vytvorili Slovenskú národnú radu a jej dvadsaťčlenný výkonný výbor. Vtedy prijali aj známu Martinskú deklaráciu, ktorá bola výsledkom zahraničného od-

boja Čechov a Slovákov, ale aj vlastného ľudového hnutia podnieteného Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou. V tejto deklarácii sa slovenský národ prihlásil do zväzku s českým národom v spoločnej Československej republike. Jej zrod znamená tiež začiatok novej, kvalitatívne odlišnej epochy dejín slovenského novinárstva.

**Súčasná spisovná slovenčina
a jej vzťah k iným jazykom**

Jozef Ružička

1. Súčasné obdobie vo vývine slovenčiny

Vývin spisovnej slovenčiny v 20. storočí sa člení na tri etapy, pričom medzníkmi sú význačné spoločenské udalosti zasahujúce podstatu celonárodného života: najprv vznik Československa r. 1918 /a budovanie kapitalistickej spoločnosti/, potom realizácia socialistickej revolúcie r. 1948 /a budovanie socialistickej spoločnosti/. Súčasná etapa vo vývine spisovnej slovenčiny znamená najväčší rozkvet v celom jej doterajšom vývine. Táto etapa sa vyčleňuje nielen vonkajšími spoločenskými udalosťami, ktoré sú primárne, ale aj vnútornými jazykovými faktami, ktoré sú sekundárne, keďže vývin jazyka závisí od vývinu spoločnosti. Treba uviesť javy z funkčného rozvoja slovenčiny, ďalej javy z oblasti formálnej i sémantickej stavby slovenčiny a napokon javy z oblasti vzťahov slovenčiny k iným jazykom. Do jednotlivých javov zaraďujeme tak jednotlivé nové jazykové fakty, ako aj isté vývinové tendencie naznačujúce dynamickosť súčasného stavu.

Spisovná slovenčina sa v súčasnosti rozvíja podľa vlastných zákonitostí a na splnenie potrieb svojich nositeľov. Niet nijakého tlaku zvonku, ktorý by deformoval jej vývin. Hlavnou črtou tohto vývinu je demokratizácia a súčasné diferenciacia spisovnej reči. Obidve tendencie súvisia s integráciou slovenskej spoločnosti na jednej strane a so súčasným vedeckotechnickým rozvojom na strane druhej. Osobitne treba spomenúť postoj spoločnosti k spisovnej reči, lebo ide v podstate o nový vzťah v dejinách

nášho národa. Tradičný teplý citový vzťah k spisovnej slovenčine, k jej zvukovým, gramatickým a lexikálnym vlastnostiam, v podstate ustupuje do pozadia a na miesto citového vzťahu k rodnej reči ako dedičstvu otcov nastupuje rozumový vzťah k spisovnej reči ako k dobrému nástroju dorozumievania a spoločenskej práce, resp. zdôrazňovania jednoduchosti a pravidelnosti formálnych zložiek, pohotovosti a výstižnosti sémantických prostriedkov. Od súčasnej spisovnej slovenčiny sa jednoznačne vyžaduje, aby slúžila bez zbytočných ťažkostí a porúch pri všetkých komunikačných situáciách vyspelej socialistickej spoločnosti. Dôvera v schopnosti spisovnej slovenčiny vyvoláva tak vo vedomí vedúcich kruhov, ako aj vo vedomí širokých vrstiev súčasnej spoločnosti potrebu účinne pomáhať pri rozvíjaní slovnnej zásoby a starať sa o úroveň každodennej praxe. Zaväzi pritom aj úzus vedúcich činiteľov stranického, vládneho a výkonného aparátu, lebo je gramaticky správny, štylisticky primeraný aj zvukovo kultivovaný. Pri tom všetkom správna politika vedy umožňuje v súčasnosti nielen všestranný výskum spisovnej slovenčiny, ale účinne podporuje aj priame prenášanie jeho výsledkov do celospoločenskej praxe. Ide najmä o oblasť jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Osobitne treba pripomenúť tú skutočnosť, že starostlivosť vedúcich ustanovizní o správnu jazykovú prax vo forme budovania adekvátneho domáceho úzu je spontánna a že slovenčinári sú prizývaní ako experti pri riešení sporných prípadov, najmä pri tvorení, ustáľovaní a revízii termínov a celých terminologických sústav z rozličných vedných, technických a priemyselných odborov. Tak sa tvorba novej terminológie reguluje v súlade s celou lexikou spisovnej slovenčiny a súčasne sa tým zamedzuje živelnosť v tvorení a vo výbere nových výrazov. Prihliadnutie na spoločenskú situáciu a na spoločné potreby oboidvoch našich národov a

jazykov tvorí politické pozadie tejto teoretickej i praktickej činnosti, ktoré sa prostredníctvom školy a prostriedkov masovej komunikácie uplatňuje ako silný faktor pri utváraní spoločenského postoja k národnému jazyku a tiež k celej národnej kultúre.

2. Typologická charakteristika súčasnej spisovnej slovenčiny

Spisovná slovenčina je pomerne mladý spisovný jazyk. Napriek tomu sú jej formálne prostriedky pomerne dobre ustálené. Ale jazykový systém nie je mŕtvy.

V súčasnom období sa dynamickosť hláskovej stavby prejavuje upevňovaním systémovosti, ako to vidieť napríklad aj na zdomácnovaní prevzatých slov. Nevznikajú nové fonémy, ani nové fonémové skupiny, iba frekvencia niektorých foném sa mení. Najnápadnejší je rastúci počet slov s fonémami é, ó v prípadoch typu sérum, fonéma, stopér; gól, korózia. Iným stupňom zdomácnovania je odstraňovanie týchto hlások v oblasti relačných i lexikálnych morféme, napr. *tableau* > *tabló* > *tablo*, *drôt* > *drôt*, *deka*, ^x*dék* > *diek*.

K zvýšeniu stability hláskovej stavby spisovnej slovenčiny značnou mierou prispela aj úprava pravopisu r. 1953, ktorou sa sledovalo zvýšenie súladu medzi ortografiou a ortoepiou, pričom vedúca úloha sa dala zvukovej stránke. Stabilizačný faktor je najzávažnejšou črtou v hláskovej stavbe spisovnej slovenčiny dnešných dní. Na-
tolko vyvážený vzťah medzi zvukovou realizáciou a grafickým zaznačovaním spisovnej reči nenecháme v žiadnom inom slovanskom spisovnom jazyku.

Morfologická stavba súčasnej spisovnej slovenčiny je mimoriadne ustálená a súčasne jednoduchá a pravidelná. Vynikne to v porovnaní s inými západoslovanskými jazykmi, ako je čeština, poľština a lužičtina. To sa prejavuje aj

pri rýchlom zdomáčňovaní prevzatých slov. Ide o zaraďovanie prevzatých slov do domácej morfolologickej sústavy: hoci istý počet substantív a sčjektív ostáva nesklonný, **jednako** nevzniká osobitný typ nesklonných substantív.

Prevzaté substantíva sa rýchle zdomáčňujú tým, že sa zaraďujú do ustálených paradigiem, pričom sa zakončenie ich kmeňa často mení, t.j. prispôsobuje domácim slovám. Napr.: büfe - bufet, debü - debut, kenguru - kengura, aloe - aloa, psyché - psycha.

Typologicky dôležitou črtou je tendencia po stabilite slovného základu a tendencia po uniformite relačných prípon. To sa týka tak domácich slov, ako aj prevzatých slov. Príklady:

a/ Odstraňujú sa striedenia a alternácie na konci kmeňa, čím vznikajú najprv dublety, napr. chrbát - chrbta/chrbáta, teľa - telca/telatá, potom rozštiepením aj nové slová, napr. paciens, pacients/paciensa > paciens, paciensa // pacient, pacients, podobne agens, agensa // agent, agents a pod.

b/ Odstraňujú sa rozdiely medzi jednotlivými vzormi skloňovania i časovania, napr. rozdiely medzi bývalými vzormi chlap a muž, medzi vzormi ulica a dlaň, medzi bývalými atematickými a tematickými slovesami a pod.

Uvedenými vývinovými tendenciami sa zoslabuje flektívny charakter slovenskej morfológie, čo sa podporuje aj tým, že sa v slovenčine čoraz silnejšie uplatňujú analytické prvky /napr. predložkové pády, konštrukcie typu - je upratané, mám upratané/. Výsledkom je značná jednoduchosť slovenskej morfológie /paradigmatiky aj gramatickej sémantiky/, ako sa to zisťuje napríklad aj porovnaním tzv. neurčitých slovesných tvarov v západoslovenských jazykoch /neurčitok, prechodník, činné prídastie, trpné prídastie, slovesné podstatné meno: tiecť/vytiecť, tečúc/vytečúc,

tečúci/ŕ, tečený/vytačený, tečenie/vytečenie; dôležitá je aj neexistencia tvaru činného prídavia minulého pri slovesách uvedeného morfematického typu - konsonanticky zakončený kmeň/. Tieto slovesné tvary slúžia najmä ako kondenzátory pri zomknutom vyjadrovaní zložitých sémantických konštrukcií. Rovnako sa typologicky uplatňujú aj zložené pasívne tvary slovesné, pretože sa nimi zoslabuje flektívny ráz jazyka a dáva sa priechod pre vedúce postavenie sémantiky vety pred ustálenými syntaktickými vetnými konštrukciami.

Typologicky závažnou je existencia a pomerne vysoká frekvencia pasívnych viet, ktorých predikát obsahuje zložený pasívny tvar prechodných sloves. V súčasnej spisovnej slovenčine existuje totiž celá paradigma pasívnych tvarov prechodných nedokonavých i dokonavých činnostných sloves /napr. byť volaný, som volaný, budem volaný, bol som volaný ...; byť zvolaný, bol som zvolaný, budem zvolaný .../, takže sa pasívne vety môžu využívať najmä v odborných textoch na vystihnutie sémantickej perspektívy vety ako integrovanej časti textu. Frekvencia tohto typu viet sa zvyšuje v kontakte slovenčiny s inými jazykmi, ktoré majú inú gramatickú stavbu vety než slovenčina /resp. slovanské jazyky vôbec/.

Aj v slovnej zásobe sa uplatňujú nové črty dôležité aj pre typologický ráz súčasnej spisovnej slovenčiny. Rýchle obohacovanie slovnej zásoby je všeobecná vývinová črta moderných jazykov. Preto pre typologický ráz jazyka viac zaväží využívanie istých slovotvorných postupov pri tvorení nových pomenovaní. Popri preberaní hotových pomenovaní z iných jazykov obohacuje sa naša súčasná slovná zásoba najmä tvorením nových slov odvodením. Ukazuje sa, že aj súčasná slovenčina sa vyznačuje neobyčajnou tvorivosťou; využívajú sa rozličné prípony, predpony a

ich kombinácie, napr.: zrno-zrnina/zrnovina, úraz-úrazovosť, zápas-pozápas, predzápas, cesta-priecestie, humno-záhumienuk, hviezda-súhvezdie. Oveľa zriedkavejšie sú však zloženiny, hoci ich počet dnes citelne narastá, napr. lesopark, štrkopiesok, hviezdokopa, štvrtbrat, chvostok, kuklorodka, jadrolod. Najmä táto tendencia /ináč aj pod vplyvom iných jazykov/, podobne ako narastanie frekvencie viacslovných pomenovaní typu člen korešpondent, mravac drevokaz, krajčír údržbár majú značný význam pre modifikáciu typologického rázu slovenskej lexiky, podobný ako majú viacslovné pomenovanie typu návrhový list, lišaj smrtkový, bezkrídly hmyz, rozhlas po drôte, stoj rozkročno: ide o zoslabenie syntetickosti slovnéj zásoby, a súčasne o zosilnenie analytických zložiek v lexike, čím sa zoslabuje celkový flektívny ráz jazyka.

Súhrnne možno teda konštatovať isté zmeny v typologickej charakteristike stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, ktoré ju posúvajú od syntetickosti k analytickosti, pričom sa zreteľne znižuje váha flektívnych črt celej jazykovej stavby. Účasť na tomto pohybe majú najmä nové zložky zvukovej, gramatickej i lexikálnej stavby jazyka. Tento proces vyviera jednak z vnútorných potrieb jazyka a jednak z popudov, ktoré prichádzajú z iných jazykov. Ide o zložitý proces, ktorý možno nazvať internacionalizáciou spisovnej slovenčiny.

3. Slovenčina a iné jazyky v súčasnosti

Na rozdiel od minulých vývinových etáp sa súčasná spisovná slovenčina vyznačuje aj novým vzťahom k iným jazykom: ide o priame kontakty medzi rovnocennými partnermi, pričom slovenčina ako preberajúci jazyk sa vyznačuje aktivnosťou v tomto vzťahu, pretože preberá z iných jazykov iba také prostriedky, ktoré sú z nejakej príčiny potrebné,

a ktorými sa napríklad pokrývajú prázdne miesta v inventári slovenčiny.

Tieto kontakty sú priame; napríklad nemčina alebo maďarčina už neslúžia ako sprostredkujúce jazyky. Súvisí to so vzrastom všeobecného vzdelania a s narastajúcou znalosťou veľkých jazykov - ruštiny, nemčiny a angličtiny. Uvedené priame kontakty pomaly nadobúdajú masový charakter. Z toho vyplýva úloha pre súčasnú spisovnú slovenčinu vyrovnávať sa v lexike nielen s vnútornými potrebami súčasnej medzinárodnej spolupráce. Táto úloha sa rieši spravidla tak, že sa národné a medzinárodné požiadavky plnia rovnovážne: dnes niet času ani dôvodu priamočiaro nacionalizovať, poslovenčovať všetky preberané jednotky, a to najmä preto nie, lebo slovenčina nie je pod tlakom cudzej expanzie. Súčasná slovenčina sa teda nestavia odmietavo k potrebným a užitočným výpožičkám, najmä ak ide o výrazy medzinárodnej povahy, ako kybernetika, televízia, kozmonaut, heliport, biatlon, akvabela, plast, algoritmus, abstencia, apartheid, sputnik, lunochod, estráda, častuška, chozraščot ... Nimi sa nedväzuje na zdomácnené prevzatia utvorené z grécko-latinských základov alebo priamo z klasických jazykov v dávnejších etapách, keď bola spoločenská situácia celkom iná a latinčina bola kultúrnym dorozumievacím prostriedkom mednarodným. Sú to aj slová, ktoré sa v slovenčine udomácnili aj v ľudovej reči /na rozdiel od ostatných západoslovenských jazykov/, napr. mená mesiacov. Že sa dnes neuplatňuje nacionalistický purizmus, ukazujú prevzaté slová typu víkend, team /i. tím/, trend, džíp, džús, hit, ktoré nepatria do úzkej odbornej terminológie, a jednako sa nenahrádzajú domácimi výrazmi. Rovnako liberálnejší postoj sa uplatňuje aj v odbornej terminológii, najmä v oblasti modernej vedy a techniky, ako je helmintológia, atómové fyzika, informatika atď.

Tieto slová uľahčujú medzinárodné dorozumievanie a podporujú integráciu vedy a techniky, a to prostredníctvom poimenovaní utvorených z morfológických prostriedkov latinčiny a gréčtiny; napr.: televízia, noktovízia, magnetofón, futuroológia, politológia, betatrón, cyklotrón, izotop, reaktor...

Samozrejme, ukazuje sa istý rozdiel medzi mnohými dávnejšími a novšími výpožičkami. Staršie výpožičky často ustupujú z centra lexiky ako fabrikát /dnes archaický výraz, resp. pejoratívny výraz/, hoci novšia výpožička prefabrikát je bežný termín.

Prevzaté slová sa stávajú celkom životaschopnými, ak sa zaraďia do gramatickej sústavy slovenčiny: začínajú sa skloňovať alebo časovať a možno od nich tvoriť aj odvodeniny, napr. prídavné mená od podstatných mien ako televízia - televízny, estráda - estrádny, chozrasčot - chozrasčotový; polarita - polarizácia - polarizovať - polarizátor - polarizačný.

Osobitne treba poukázať na zdomácnovanie zloženín typov termočlánok, plexisklo, stereoefekt, minibus, mikropovedka, maxikabát, antifutbal, polyekrán, videofón, čím sa zosilňuje slovotvorný postup skladaním z dvoch základov /porov. kovorolník, mäso priemysel, samobsluha/. Aj tu je zreteľný vplyv cudzích jazykov, podobne ako pri utváraní skratiek a skratkových slov, napr. ROH, SOR, MNV, OMV, KNV, ZBN, JRD; resp. Zväzarm, Rempo, Skloexport, Incheba atď., ktoré sú typické pre všetky moderné jazyky.

Za hlavné zdroje obohacovania súčasnej lexiky treba teda pokladať medzinárodné zložky modernej slovnej zásoby, ďalej lexiku angličtiny a ruštiny. V tom sa odzrkadľuje jednak medzinárodné integrácie vedy, techniky a civilizácie, jednak utváranie základných ekonomicko-politic-

kých centier v celosvetovom meradle.

Aj dnes je veľmi dôležitý vzťah medzi slovenčinou a češtinou. Aj tu ide v súčasnosti o kvalitatívne novú situáciu, pretože spoločenské a ekonomické trenice medzi našimi národmi sa politicky vyriešili budovaním spoločnej vlasti podľa leninskej zásady rovnoprávnosti a rovnocennosti národov v spoločnej vlasti a napokon federalizáciou socialistického Československa, takže sa aj naše spisovné jazyky môžu rozvíjať popri sebe a tvoriť si novú lexiku paralelne. Samozrejme uplatňujú sa aj v súčasnej slovenčine nové slová z češtiny, takisto ako v češtine zasa nové slová zo slovenčiny, ale posilňovaním fondu spoločných prostriedkov sa nenarúša svojbytnosť našich jazykov. Ako príklad novej výpožičky z češtiny uvidíme iba slovo záškolák /a jeho odvodeniny záškoláčka, záškoláctvo, záškolácky/, ktorým sa získalo terminologické synonymum k hovorovému výrazu blicer /resp. blicerka, blicovať, blicovanie/.

Paralelný rozvoj slovenskej a českej lexiky sa dá doložiť aj zmenami, ktoré sa uskutočnili z rozličných spoločenských príčin. Napríklad namiesto slova hasič v terminologickej platnosti sa zaviedlo slovo požiarnik, ktoré sa ujalo a drží sa dobre. Iný príklad: namiesto slova duša ako časť pneumatiky alebo lopty sa zaviedol termín vzdušnica; ten sa však nevžil, a nová čs. norma sa vracia k starému termínu duša, napríklad aj v novom termíne bezdušové pneumatika.

Vzťahy medzi slovenčinou a inými jazykmi v súčasnosti ukazujú, že slovenčina sa nebráni proti potrebným výpožičkám a že zdomšćňovanie prevzatých slov sa týka ich hláskovej a gramatickej stránky. To je dôkazom, že slovenčina je životaschopná moderná reč, s vypracovanou a ustálenou gramatickou stavbou, ktorá je schopná pohotovo

reagovať na potreby národného rozvoja aj na potreby medzi-
národnej spolupráce. Súčasná spisovná slovenčina nie je
puristická, a to ani voči češtine: naše národné jazyky sa
rozvíjajú paralelne a vzájomne sa obohacujú.

**Súčinnosť fonologickej
a morfolologickej roviny
spisovnej slovenčiny**

Ján Sabol

0.0. Dotyk a prienik zvukovej a morfolologickej roviny je evidentný. Najmenšie významové jazykové jednotky – morfémy, modelujúce vyššie útvary jazykového systému /gramatické tvary a slová ako elementy morfolologickej sústavy/, sa skladajú zo zvukových prvkov, schopných rozlíšiť význam – z foném, ktoré sú usporiadané podľa ustálených, ale dynamických, historicky podmienených vzťahov /protikladov/, odrážajúcich konfigurácie dištinkatívnych príznakov pri členoch fonologického plénu. Každý jazyk využíva na výstavbu svojich významových jednotiek určitý počet foném, z ktorých niektoré preferuje, iné zase vysúva na okraj systému; zvuková rovina teda ponúka morfolologickej rovine súbor konštitutívnych jednotiek a ich distribučných, kombinančných, frekvenčných a iných zákonitostí, ktoré sa vytvárali v histórii jazyka a v ktorých sa aj v synchrónii prejavuje živý vnútorný pohyb. Sledovanie súčinnosti fonologickej a morfolologickej roviny zároveň odкрýva aj jeden priestor dialektického spätia formy a obsahu, výrazu a významu v jazykovom systéme.

1.0. Východiskom našich úvah bude inventár foném dnešnej spisovnej slovenčiny /vokalický a konsonantický podsystém/ a vzťahy medzi nimi /fonologická štruktúra/; jadrom poznámky o fungovaní vzťahov medzi jednotkami fonologickej roviny a o využívaní foném pri výstavbe slova a tvaru, pri tvarotvorných /okrajovo aj slovotvorných/ procesoch v slovenčine.

2.0. E. Pauliny /1968, s. 51/ na základe pravidiel

platných na určovanie foném, vymedzuje tieto samohláskové fonémy: o, a, u, e, ä, i, ó, á, ú, é, í, ô, ia, iu, ie /k týmto vokalicickým fonémam by sme ešte mohli pridať slabičné r, l, r', l' - ich fonologický charakter však treba ešte osobitne preskúmať/; p, b, t, d, t', d', k, g, c, dz, č, dž, f, v, s, z, š, ž, ch, h; m, n, ň, l, l', r, j. Medzi uvedenými fonémami sa uplatňujú vzťahy stvárnené týmito fonologickými protikladmi: 1. V - V⁰ /vokálnosť - nevokálnosť/, 2. C - C⁰ /konsonantnosť - nekonsonantnosť/, 3. D - D⁰ /difúznosť - nedifúznosť/kompaktnosť/, 4. A - A⁰ /ostroť - neostroť/tuposť/, 5. Vc - Vc⁰ /znelosť - neznelosť/, 6. O - O⁰ /záverovosť - nezáverovosť/úžinovosť/, 7. S - S⁰ /sykavosť - nesykavosť/, 8. N - N⁰ /nazálnosť - nenazálnosť/, 9. P - P⁰ /okrajovosť - neokrajovosť/stredovosť/, 10. G - G⁰ /kízavosť - nekízavosť/, 11. L - L⁰ /kvantitatívnosť - nekvantitatívnosť/. Vychádzame pritom v podstate z protikladov uvedených v práci R. Jakobsona a M. Halleho /1956; poľský preklad 1964/ a najmä z uvedených protikladov prispôsobených pre slovenčinu E. Paulinym /op. cit., s. 30-35, 54-66/ a doplnených nami /Sabol, 1974, s. 407-408; 1975, s. 48/. Protiklady 1, 2, 3, 4, 9, 10 a 11 sa zúčastňujú na výstavbe vokalicického pod systému a protiklady 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 a 9 konštituuju konsonantický pod systém spisovnej slovenčiny. Typickými vokalicickými protikladmi sú 10. a 11. a výlučnými konsonantickými opozíciami sú 5., 6., 7. a 8. Ostatné protiklady vytvárajú v sieti foném spisovnej slovenčiny prienikovú množinu.

2.1. Fonémy sa zúčastňujú na modelovaní morfév v dvoch smeroch: syntagmaticky /lineárne/ a paradigmaticky. Paradigmatické využívanie fonologických protikladov je širšie, univerzálnejšie. Pri lineárnom radení foném do vyšších jednotiek jazykového systému sa v slovenčine

najčastejšie uplatňujú základné protiklady: C - C⁰ /šumové spoluhlásky a sonóry - vokály/ a V - V⁰ /vokály a sonóry - šumové spoluhlásky/. Tieto opozície odrážajú aj základný slabičný kontrast - konsonant + sonanta, teda spoluhláska + nositeľ slabičnosti /o funkcii slabiky pri morfematickej stavbe slova a tvaru a pri ich percepcii a apercepcii porov. Pauliny, 1975/. V spisovnej slovenčine - podobne ako v iných jazykoch - je najbežnejšie spojenie CV /konsonant + vokál; za vokály pri tejto kombinačnej následnosti foném treba pokladať všetky slabičné prvky, teda aj slabičné r, l, r', l'/. Toto spojenie pri jednoslabičných slovách v slovenčine predstavuje takmer polovicu, pri dvojslabičných až päťslabých slovách približne štvrtinu všetkých spoluhláskovo-samohláskových variácií. Ide o typ spojenia foném, ktorý je artikulačne, akusticky a percepčne - pretože sa pri ňom uplatňuje najväčší kontrast - najvýhodnejší, a teda komunikačne najústrojnejší /Sabol, 1975 a, s. 110/. Spontánna "snaha" jazykového systému po dobrom komunikačnom spôsobe sa prejavuje aj pri zoskupeniach konsonantov; ide o tendenciu využiť väčšie zvukové rozdiely medzi spoluhláskami zúčastnenými na výstavbe spoluhláskových skupín. Pri konsonantoch je najviditeľnejší rozdiel medzi sonórnymi spoluhláskami a nesonórmi /šumovými spoluhláskami/; uplatňuje sa tu fonologický protiklad V - V⁰. Okrem tejto opozície sa na výstavbe konsonantických zoskupení najčastejšie využíva protiklad O - O⁰. Kombinačné zákonitosti slovenčiny však nedovoľujú pri lineárnom rešení foném uplatniť v každom prípade všetky protiklady. Tak napr. v spoluhláskovej skupine nemôže stáť vedľa seba znelá a neznelá šumová spoluhláska /alebo naopak/, pretože vlastnosť /ne/znelosti sa pri takomto zoskupovaní konsonantických foném neutralizuje, zastiera. Celkove možno konštatovať, že v konečnom ustrojení spolu-

hlásková skupina má len také konsonanty, ktorých vlastnosti sa v príslušnom kontexte neneutralizujú /Sabol, 1975 b, s. 206/.

2.2. Pri realizácii foném - a teda pri výslednom zvukovom stvárnení vyšších jednotiek jazykového systému - majú dôležitú funkciu neutralizácie, javy, pri ktorých ide o vplyv fonémy na fonému /Pauliny, 1968, s. 90-92/, alebo aj o vplyv prozodémy na prozodému /Sabol, 1974, s. 4407/. V spisovnej slovenčine sa uplatňuje neutralizácia protikladu $L - L^0$, $L^0G^0 - LG$, $LG^0 - LG$, $A - A^0$ /ide o typy vokelických neutralizácií/, $Vc - Vc^0$, $D - D^0$ a $S - S^0$ /ide o typy konsonantických neutralizácií, podrobnejšie Sabol, ibid., s. 408 n./. Uvedené zmeny foném môžeme interpretovať ako kombinačné /Pauliny, 1968, s. 90/.

2.3. Pri výstavbe morfémy, slova a tvaru sa uplatňujú aj nekombinačné, resp. voľné zmeny /ide pri nich o vplyv morfémy na fonému/, ktoré sa nazývajú alternáciami /Pauliny, ibid., s. 90-91/. Podľa druhu alternujúcich foném možno vyčleniť alternácie konsonantické /korelovaných a nekorelovaných konsonantov/ a vokelické alternácie /kvalitatívne alternácie, kvantitatívne alternácie a alternácie vokál/∅ - Pauliny, ibid., s. 100-118/. Alternácie vokál/konsonant sú v spisovnej slovenčine synchronicky zanedbateľné.

2.3.1. Pri morfonologickej analýze treba ďalej rozlišovať alternácie na úrovni manifestácie, realizácie a alternácie na úrovni fonologickej abstrakcie, fonologického systému /k tejto problematike sa vrátíme v osobitnej štúdii/.

2.4. Pri modelovaní tvaroslovných jednotiek narážajú na seba zákonitosti fonologickej a morfolologickej roviny. Na jednej strane ide najmä o kombinačné a distribučné špecifikosti fonologického systému /prejavujúce sa napr.

caz neutralizácie/ a na druhej strane o výrazné osobitosti morfolologickej roviny. Za najzávažnejšie z nich možno v systéme dnešnej slovenčiny pokladať tendenciu po jednotnej báze a tendenciu po uniforme tvarov /tvarovú analógiu/, ktoré sa dopĺňajú /Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 48/.

2.4.1. V morfológii spisovnej slovenčiny sa napríklad "silne uplatňuje súvzťažnosť samohlások v gramatických príponách s predchádzajúcimi hláskami čiže s koncovými hláskami bázy" /ibid.; o fonologických kritériách ako princípe výstavby substantívnych tvarov porov. aj Oravec, 1974/. Toto konštatovanie možno rozšíriť: v slovenčine sa viažu aj vokalicke fonémy v derivačných morfédoch s koncovými hláskami slovotvorného základu. Vznikajú tak paralelné skloňovacie, časovacie /ale aj slovotvorné/ typy, ktoré sa však neutralizovanými fonémami s vlastnosťami VC^0 líšia iba na úrovni manifestácie /žena - ulica, mesto - srdce, dobrý - cudzí, volám - voniam, pekár - ovčiar atď./; v systémovej rovine sa vokalicke alofóny stojace v neutralizačnom postavení "zlievajú" do jednej fonémy /podrobnejšie Sabol, 1968; 1974; 1976; 1976 a/.

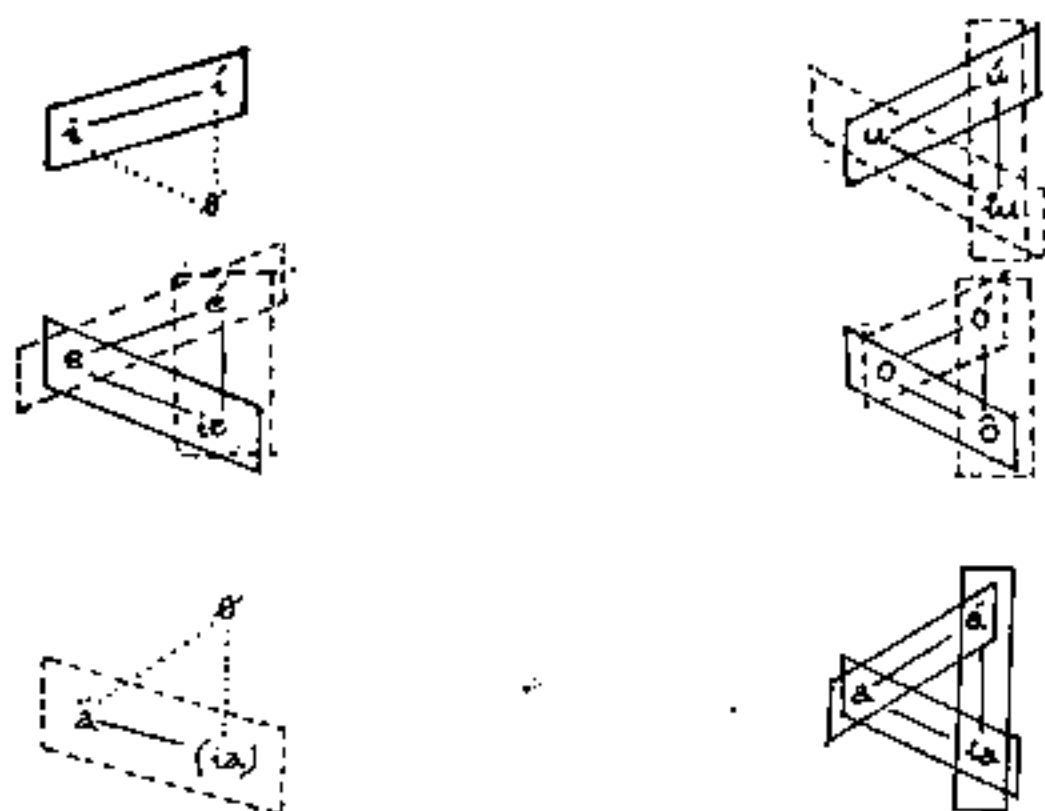
3.0. Fonémy s vlastnosťami V a C^0 /krátke vokály, dlhé vokály a diftongy; elabičné r , l , $\dot{r}$, $\dot{l}$ necháme pri ďalšom výklade bokom/ vytvárajú sieť vzťahov v rámci príslušného samohláskového timbru /tu sa uplatňujú protiklady $VC^0L^0G^0$ - VC^0LG^0 , teda krátky vokál - dlhý vokál; VC^0LG^0 - VC^0LG , teda dlhý vokál - diftong, a protiklad, prípadne kontrast $VC^0L^0G^0$ - VC^0LG , teda krátky vokál - diftong; o termínoch protiklad a kontrast porov. napr. Pauliny, 1968, s. 27-28/, ale aj "navonok", v opozícii timbrov, pričom sa konštituuju aj ďalšími vlastnosťami /porov. 2.0./ . Treba poznamenať, že vokalicke prvky sa využívajú predovšetkým pri výstavbe významových jednotiek na

paradigmatickej osi jazyka /nakonec tak sa vymedzujú fonémy ako prvky systému - porov. Trubetzkoy, 1939, s. 41-47/; syntagmaticky /v rámci slova/ sa v slovenčine ako vzájomne kontrastujúce uplatňujú oveľa menej - bráni tomu totiž skutočnosť, že spisovná slovenčina nepripúšťa /okrem morfeomatického švíku predpona + základ slova a okrem niektorých okrajových prípadov spájania základu slova a relačnej, prípadne derivačnej morfémy - o morfeomatickej analýze slovenčiny porov. Horecký, 1964/ spojenie dvoch samohlások, čiže hiát.

3.1. Podrobnejšie sa pristavíme pri prvom type vzťahov vo vokálickom podsysteme dnešnej spisovnej slovenčiny, ktoré vznikajú protikladmi $L - L^0$ a $G - G^0$ v rámci príslušných vokálických timbrov. Zároveň sa pokúsime vymedziť centrálnu a periférnu prvky v tomto podsysteme zvukovej sústavy slovenčiny.

3.1.1. M. Romportl /1973, s. 21-27/ na vymedzenie centrálnych a periférnych prvkov vo fonologickom systéme používa tieto kritériá: účasť na väčšom alebo menšom počte dištingtívnych opozícií, vlastnosti protikladov /izolované, proporčné/, na ktorých sa fonéma zúčastňuje /stupeň proporcionality/, distribúciu a kombinačnú potenciu fonémy, miesto fonémy v centrálnom fonologickom systéme /domáci, intelektuálny slovník/ a v periférnych systémoch /emocionálne slová, cudzie slová, vlastné mená/. V našich výskumoch /Sabol, 1974 a/ sa ukázalo, že pre fungovanie určitého fonologického protikladu je dôležitý predovšetkým stupeň fonologického zataženia foném stojacich v opozícií, a to najmä v podstaveniach maximálnej fonologickej diferenciácie. Do úvahy tu treba brať aj rozloženie foném vo väčšom či menšom počte morfém, čím sa roznožujú alebo obmedzujú možnosti na fonologické vyťaženie určitého protikladu.

3.1.2. Na základe frekvenčných, kombinačných, distribučných, a teda aj /faktických a potenciálnych/ funkčných ukazovateľov, ktoré určujú miesto fonémy v centre alebo na periférii, mohli by sme vzťahy v jednotlivých vokalic-
kých podmnožinách slovenčiny naznačiť takto:

Keby sme stupeň fonologického zaťaženia týchto foném vyjadrili číslom od 1 /najmenšie zaťaženie/, dostali by sme aproximatívne hodnoty, ako sa uvádzajú v tabuľke na nasledujúcej strane.

3.1.2.1. Naznačené osobitosti vo vokalickej podsy-
stéme slovenčiny zároveň odкрývajú hierarchiu vzťahov medzi
analyzovanými fonémami, ktorá má svoje dôsledky aj vo
výstavbe morfému a vyšších významových jednotiek.

3.1.2.2. Protiklad podľa kvantity, ktorý patrí k
najuniverzálnejším, sa využíva vo všetkých vokalic-
kých

fonéma	stupeň zataženia fonémy	fonologické zataženie vokálického typu
a	3	9
á	3	
ia	3	
e	3	8
é	2	
ie	3	
o	3	7
ó	1	
ô /uo/	3	
u	3	7
ú	3	
iu	1	
i	3	6
í	3	
ä	1	1

timbroch, a to takým spôsobom, že fonéma s vlastnosťou L^0 zodpovedá fonéma /alebo dve fonémy/ s vlastnosťou L. Výnimočné postavenie má tu samohláska ä, pri ktorej na miesto protikladného dlhého pendantu "zaskakuje" fonéma inej podmnožiny - diftong ia /porov. alternácie päta/piat, deväť/déviaty¹/. Uvedená skutočnosť - popri ostatných, najmä distribučných a frekvenčných osobitostiach, veľmi oslabuje fungovanie tejto fonémy /o fonematickej platnosti alofóny /ä/, ktorá sa realizuje v jednej norme spisovnej slovenčiny, porov. Pauliny, 1968, s. 74-76; Sabol 1972; tam aj rozbor príslušnej literatúry/. Je zaujímavé, že tento "neperspektívny" prvok spisovná slovenčina čoraz viac vysúva na perifériu /napr. tvary bremä, temä, semä, vemä, plemä, ramä sa dnes charakterizujú ako archaické,

tlak tvarovej enalógie si vynútil podoby bremeno, temeno, semeno, vemeno, plemeno, rameno; neproduktívne slovesá na -pät vytláčajú produktívne tvary s -pnúť; cudzie ä v prevzatých slovách sa v slovenčine substituuje hláskou e - o týchto skutočnostiach porov. Dvonč, 1965; 1965 a, s. 146-150/.

3.1.2.3. Protiklad podľa kvantity vyrastá v spisovnej slovenčine z časovej modulácie artikulačného prúdu /Sabol, 1975 c/; ním sa zbližuje rovina segmentálnych a suprasegmentálnych javov, pretože sa uplatňuje - podobne ako inherentné vlastnosti foném - ako dištinkatívny. Fonologické využívanie protikladu $L - L^0$ sa v spisovnej slovenčine reguluje osobitou zvukovou zákonitosťou, tzv. rytmickým krátením, rytmickým zákonom, ktorý možno charakterizovať ako neutralizáciu kvantity /Sabol, 1974, s. 408-410/. Priebeh tejto neutralizácie je v spisovnej slovenčine progresívny; časovo "staršia" prozodéma pôsobí na nasledujúcu a vynucuje si jej zmenu. Realizácia rytmického zákona /teda skracovanie systémovo dlhej slabiky po dlhej slabike/, ktorý - podobne ako iné typy neutralizácie - neprekračuje rámec slova, spôsobuje, že protiklad podľa kvantity $/L - L^0/$ sa v slovenčine dá funkčne vyťažiť a/ v jedno-slabičných slovách, b/ v 1. slabike 2-slabičných až n-slabičných slov, c/ v postavení po slabike s L^0 a d/ v postavení v slabike s L po L, ale nie v slabike s L^0 po L /Sabol, ibid., s. 408/.

Rytmický zákon je zvukový jav, presakujúci predovšetkým tvaroslovnou rovinou spisovnej slovenčiny. Uplatňuje sa pri substantívach, adjektíváliách a slovesách, pokrýva teda veľký počet prvkov zo sémanticky najvýraznejších množín slov /porov. tvary ženám - bránam, dobrý - múdry, volám - spievam/. Možnosť lineárnej postupnosti dvoch dlhých slabík v rámci slova /pozri bod d/ však signalizuje, že

rytmický zákon sa pod tlakom iných rovín v niektorých prípadoch narúša /podrobný výpočet výnimiek z rytmického krátenia uvádza Dvonč, 1955; porov. aj kodifikačné príručky, napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1967, s. 23-24/. Výnimky z rytmického krátenia sú teda "odôvodnené inými zákonitostami, ktoré obmedzujú platnosť pôvodne zvukového pravidla z dôvodov tvarových" /Morfológia slovenského jazyka, s. 52; podobne Ružička, 1972, s. 206/. Podrobný prieskum výnimočných prípadov z neutralizácie kvantity potvrdzuje, že spisovná slovenčina využíva tento jav v zásade na signalizovanie protikladu tvarotvorného a slovotvorného procesu. Výnimkami v priestore "čistého" tvaroslovía /teda pri modelovaní tvarov v rámci pohybu len najvšeobecnejších morfológických kategórií/ sú vlastne len tvary gen. pl. typu básní /ktoré možno vyvetliť snahou po odstránení homonymie pádových prípon - pozri Dvonč, 1964, s. 46/, prvý z možných variantov v gen. pl. zámien/zámen a tvary 3. os. pl. slovíes typu bránia /v oboch prípadoch mohol pôsobiť aj tlak analógie; k podrobnému vysvetleniu druhej výnimky sa však bude treba vrátiť/. Pri substantívach typu listie a pri adjektívach typu páví ide aj o odvodzovací proces /Horecký, 1971, s. 161, 171-172/, relačné morfémy majú tu aj sekundárnu funkciu derivačnú; o jednoznačný slovotvorný proces ide pri slovesách typu múčriť /ibid., s. 214-216/ a pri substantívach s derivačnou morférou -ár-/-iar- /frézár, mliekárň, lúkárstvo/. Ďalšími výnimočnými prípadmi z rytmického krátenia sú prídastia, "hybridné" tvary, v ktorých sú prostriedky na vyjadrenie slovesnej aj mennej charakteristiky /Morfológia slovenského jazyka, s. 42/, napr. chváliaci, píšúci, uemievši sa; ďalej tvarovo meravý prechodník typu chváliac a frekventatíva /modifikujúce lexikálno-gramatickú kategóriu vidu/: súdiavam, tváriavam se. Slovotvorný pro-

ces signalizuje aj spojenie dlhej predpony ná-, zá-, sú- s prvou dlhou slabikou základu slova: námieta, zásielka, súcitiť. Zostávajú zloženiny typu tisíc násobný a niečí; tu v pravom zmysle slova nejde o narušenie neutralizácie kvantity. Tento prípad potvrdzuje zákonitosť, že neutralizácia protikladu $L - L^0$ neprekračuje rámec slova /slovo sa môže začínať na dlhú slabiku bez ohľadu na dlhú poslednú slabiku predchádzajúceho slova/. Signálom medzislovného predelu v tvare tisíc násobný je aj neutralizácia neznejšej šumovej spoluhlásky na znelú pred sonórou, čo je výrazný znak slovnej hranice /porov. 4.1./. Posledné dva prípady zároveň dokumentujú, že v spisovnej slovenčine sú na švíku prefix + základ slova podobné kombinačné zákonitosti ako na rozhraní slov. Ale o tejto súvislosti bude ešte reč ďalej /4.1., 4.1.1., 4.2./.

V závere našich poznámok o neutralizácii kvantity a jej priebehu v tvarotvorných a slovotvorných procesoch možno hypoteticky formulovať ešte jednu myšlienku. Zdá sa, že protiklad tvaroslovných a derivačných postupov sa prostredníctvom kvantity vykresľuje v spisovnej slovenčine aj inak: v tvarosloví je viac "doma" neutralizácia kvantity, slovotvorná sústava zase viac obľubuje kvantitatívne alternácie.²

3.1.2.4. Zo vzťahov medzi vokalickými fonémami spisovnej slovenčiny, naznačených v 3.1.2., vyplýva, že všetky tri druhy možných protikladov vyplývajúcich z vlastností L/L^0 a G/G^0 / $L^0G^0 - LG^0$, $LG^0 - LG$ a $L^0G^0 - LG$ - 3.0./ sa v rámci príslušných vokalických typov najvyváženejšie realizujú pre a-ovom timbri. V ostatných vokalických typoch sa buď nerealizuje niektorý člen protikladu s vlastnosťou L /pri i-ovom type chýba diftong, pri ä-ovom type príslušný dlhý vokál a vlastne aj zodpovedajúci timbrový diftong/, alebo jeden z členov protikladu s vlastnosťou

L je periférny /pri e-ovom type é, pri o-ovom type ó, pri u-ovom type iu/. Pri tomto probléme sa treba pristaviť bližšie, pretože v slovenskej jazykovednej literatúre sa vyslovil názor, že "fonémy é, ó ako prvky pôvodne okrajové, periférne, stávajú sa postupne prvkami normálnymi, bežne v systéme spisovnej slovenčiny využívanými" /Dvonč, 1968, s. 107/. Fonéma é sa v spisovnej slovenčine síce vyskytuje v centrálnom pásme domácich slov, ale len vo vymedzených prípadoch: v relačných submorfémach adjektív /dobré, dobrého, dobrého/ a v koreňovej morféme slova dcéra a jeho derivátov. Práve preto sme stupeň jej fonologickej zaťaženosti hodnotili vyššie ako pri fonéme ó /číslo 2 - pozri 3.1.2.; porov. aj konštatovanie J. Ružičku: "V slovenčine je fonéma é pevnejšie integrovaná do systému ako fonéma ó" - 1973, s. 320; Dvonč, 1968, s. 115/. Inak sa é, podobne ako ó, vyskytuje len v periférnej oblasti /dokonca v tzv. mimosystémovej periférii - k termínu Živov-Uspenskij, 1973, s. 27/: v prevzatých slovách a v citoslovciach a onomatopojach. Rovnako má okrajové postavenie aj fonéma iu: je len v relačných submorfémach dat. eg. pri type vysvedčenie, v ak. eg. fem. skloňovacích typov cudzí a pávi a v ak. eg. slove pani /v prípade, keď sa skloňuje/.

3.1.2.4.1. Distribučné a kombinačné osobitosti dlhých vokálov a diftongov ia, ie, iu /diftong é má špecifické distribučné zákonitosti/ určuje charakter predchádzajúcich konsonantov. Celkove sa dá vzťah medzi obidvoma typmi foném definovať ako komplementárna distribúcia: po "mäkkých" spoluhláskach sa v dlhej slabike vyskytuje fonéma s vlastnosťou LG, po "nie mäkkých" spoluhláskach fonéma s vlastnosťou LG⁰ /ak sa neneutralizuje vlastnosť kvantity/. Po spoluhláskach {p, b, m, v, s, z, r, ř} sa však môže realizovať jeden aj druhý člen protikladu /postavenie

maximálneho fonologického rozlíšenia a východiško fonologickej rekonštrukcie pre túto opozíciu - Šabol, 1974, s. 410; 1974 b, s. 346/, čím vzniká predpoklad na jeho fonologicko-sémantickú dištinkciu /porov. dvojice rád - riad, hráva - hrieva/. V koreňových morfémech sa postavenie maximálnej fonologickej diferenciácie pre interpretované fonémy vzťahuje aj na postavenie po niektorých iných spoluhláskach /tu bude nevyhnutný ďalší výskum/.

Uvedené zákonitosti však v centrálnom fonologickom systéme /domáci, intelektuálny slovník - Romportl, op. cit./ platia dôsledne len pri a-ovom type, na ktorom ako jedínom možno sledovať fonologickú súhru krátkych vokálov, dlhých vokálov a diftongov /všetky tri členy príslušných opozícií sú centrálné/.

Uvedieme príklady z tvorenia gen. pl. feminín: Pri e-ovom a u-ovom timbri "zaskakujú" aj na predpokladané miesta foném é a iu príslušné centrálné prvky /hlava - hláv, žaba - žiab, chata - chát, štava - štíav; včela - včiel, ale aj kefa - kief, maketa - makiet; pokuta - pokút, huba - húb, ale aj štuks - štúk/. Pri o-ovom timbri je tu rovnako len diftong ô /hora - hór, šopa - šóp, ťažoba - ťažôb/. Tejto zákonitosti - morfolologickej tendencii po dĺžení poslednej kmeňovej slabiky v gen. pl. feminín a neutier /uplatňuje sa tu vlastne "snaha" po "vyrovnaní" tvaru skráteného tvorením nulovou relačnou submorfémy/ - podliehajú aj prevzaté slová, pravda, tu treba diferencovať niekoľko osobitných typov podľa kmeňových samohlások. Pravidelne a bez problémov sa v týchto slovách uplatňuje alternácia a/á, i/í, u/ú /dlhé pendanty patria medzi centrálné prvky; samohlásky é a e v týchto slovách používa aj po "mäkkých spoluhláskach" - šachta/šácht/. Prevzaté slová so samohláskou -a- a -o- v poslednej kmeňovej slabike odolávajú tejto systémovej zákonitosti silnejšie /Šabol,

1972 a/. Periférne prvky é a ó sa tu použiť nemôžu, avšak systémové striedanie e/ie, o/uo /ô/ je už symptómom značného stupňa zdomácnenia prevzatého slova, pretože dvojhlásky sa vyskytujú len v domácich slovách /takto sa potom môže "upraviť" v rámci a-ového timbru aj á na ia po "mäkkej" spoluhláske/. Alternácia e/ie a o/ô sa teda v tomto type výrazov objavujú až pri značnom stupni ich zdomácnenia: legenda - legiend, paleta - paliet, nota - nôt, boka - bôk, ale Dardanely - Dardanel, komtesa - komtes, metresa - metres, silueta - siluet /v tomto slove sa alternácia nemôže vyskytnúť aj z kombinačných dôvodov: diftong ie - podobne ako ostatné diftongy s počiatočným i, ktorý jediný prichádza do úvahy, sa vždy viaže na predchádzajúci konsonantický kontext, nemôže teda stáť po samohláske/, parabola - parabol, amfora - amfor, katastrofa - katastrof.

3.1.2.4.2. Vzťah fonologickej a morfolologickej roviny možno pri množine vokálnych prvkov sledovať okrem iného aj na protiklade /kontraste/ L^0G^0 - LG /krátky vokál - diftong/. Tento protiklad /kontrast/, ktorý je istou špecifikáciou opozície L^0 - L /Sabol, 1974, s. 410/, sa v príslušnom zvukovom okolí neutralizuje. Ide o postavenie samohlásky a, e, o, u po spoluhláske j a o niektoré prípady kontextového viazania samohlásky o. Prejavy tejto neutralizácie objavujeme aj v morfolologickej rovine vo forme výnimočných prípadov: tak napr. v tvaroch dat. a lok. pl. fem. typu ulica a dľaň by sme mohli očakávať podoby kopijiam, kolajiam, o kopijiech, kolajiach, pri slovese kajať sa tvary kajiam sa, kajiaš sa, adjektívne tvary papagájeho, papagāju by "mali" znieť papagájieho, papagájieu. Realizácii takýchto tvarov bráni inkompatibilita spoluhlásky j s polovokálom i. Výsledké kombinácie j + a, j + e, j + u zase narúšajú morfolologickú systémovosť dlhých slabík

v príslušnom deklináčnom a časovacom type. Tlak morfolologickej analógie sa však v systéme spisovnej slovenčiny prejavuje veľmi výrazne aj v týchto prípadoch: pri *a*-ovom timbri sa využíva druhý centrálny prvok /á/, hoci sa pri jeho použití narúša iná kombinančná fonologická zákonitosť /po "mäkkej" spoluhláske by sa mal realizovať príslušný diftong, nie dlhý vokál/. V Morfológii slovenského jazyka /s. 437/ sa už uvádzajú tvary *kajám sa*, *kajáš sa* a pod. popri starších tvaroch s krátkym *-a-*; pri slovese *hajať* /expresívne slovo z detskej reči, teda z periférneho systému/ sa uvádzajú už len tvary *a -á-*. Príklady na toto pôsobenie morfolologickej analógie aj proti fonologickému pravidlu a návrhom na zmenu kodifikácie zhrňujúco uvádza J. Jacko /1960/. Osobitne stoja prípady neutralizácie protikladu *o - ô*; porov. napr. tvary gen. pl. fem. s krátkym *o - budova/budov*, *potvora/potvor*, *obhajoba/obhajob* a i. /postavenie minimálneho fonologického rozlíšenia pre tento protiklad; k vysvetleniu tejto neutralizácie sa bude treba vrátiť v osobitnej úvahe/.

3.1.2.4.3. Treba poznamenať, že fonémy zúčastnené na neutralizáciách protikladov $L^0 - L$, $L^0G^0 - LG$ a $L^0G - LG$ možno - hoci nie vo všetkých prípadoch - vo fonologickom systéme rekonštruovať podľa ich výskytu v postaveniach maximálneho fonologického rozlíšenia /podrobnejšie Šabol, 1974/, čím sa, prirodzene, zníži ich počet v porovnaní s rovinou manifestácie v rámci príslušných typov morfému a fonologický systém sa vzhľadom na svoju vyššiu abstrakciu ukáže ako kompaktnejší, jednodiatejší než jeho realizácia. Pri interpretovaných zákonitostiach vzťahu fonickej a morfolologickej sústavy treba preto vidieť aj "dvojrozmernosť" zvukovej roviny /úroveň manifestácie, úroveň abstrakcie/ a brať ju do úvahy pri skúmaní súčinnosti oboch rovín jazykového systému. Takáto analýza však presahuje rámec

nášho textu, v ktorom ide skôr o načrtnutie skúmanej problematiky než o jej podrobnejšie a ucelenejšie riešenie.

3.2. V rozoberaných príkladoch sme sa usilovali ukázať na súhru a protihru fonologických a morfológických zákonitostí v dynamickom systéme dnešnej spisovnej slovenčiny. Potvrdilo sa, že v rámci vokálického podsystemu slovenčina uprednostňuje centrálné prvky a fonologicky málo zaťažené jednotky vysúva viac na okraj sústavy /prípadne posilňuje ich pozície, ale len v periférnych systémoch: é, ó v cudzích slovách, ä v onomatopoickom výraze bĕkanie - pozri Sabol, 1972/. Ide o tendenciu po zjednodušení jazykových prvkov, ktoré sa iniciatívne presadzuje aj v morfológickom pláne najmä cez uvedené tendencie po jednotnej báze a po uniformite tvarov /2.4./.

4.0. V ďalšej časti štúdie sa pristavíme pri slovenskom konsonantickom systéme a prostredníctvom niektorých typov kombinačných a distribučných osobitostí, najmä neutralizácií a alternácií, naznačíme vzťah zvukovej a morfológickej /čiastočne aj slovotvornej/ roviny.

4.1. Zo spoluhláskového systému najsystemovejšie prebieha neutralizácia protikladu $Vc - Vc^0$ /znelosť - neznelosť/. Uskutočňuje sa na hraniciach najmenších významových jednotiek - morfém, na morfematických švíkoch /Pauliny, 1968, s. 90-92; Sabol, 1975 d, s. 76/; vnútri tejže morfémy len vo vzácných prípadoch /Pauliny, 1968, s. 92/. Uplatňovanie sa tejto neutralizácie je v spisovnej slovenčine citlivým ukazovateľom jazykového vnímania morfematickej hranice /Pauliny, ibid.; 1975 a, s. 258; 1975 b, s. 216; Sabol, 1975 d, s. 76/; najsystematickejšie sa realizuje práve na najviac zrejmých predeloch morfém: na rozhraní slov a na rozhraní predpona + základ slova. V týchto postaveniach sa vyskytuje znelé šumové spoluhláskové nielenie pred znelým šumovým konsonantom, ale aj pred samohláskami

a sonórmi: zbit' [zbit'], zväbit' [zväbit'], zorať [zorať], zrátať [zrátať], odorať [odorať]. Ak sa dostane neznelá šumová spoluhláska v takomto postavení pred znelú šumovú spoluhlásku, sonórnu alebo vokalicú fonému, mení sa na znelú: žiak beží [žiak beží], pes drieme [pez drieme], žiak odišiel [žiak odišiel] pes uteká [pez uteká], žiak ma čaká [žiak ma čaká], pes nebreše [pez nebreše]. Protiklad šumových spoluhlások s rozličnou prítomnosťou vlastnosti /ne/znelosti sa v spisovnej slovenčine funkčne, teda na významové rozlíšenie využíva len v rámci slova pred fonémami s vlastnosťami VC⁰ /vokály a diftongy/, VC /sonóry/ a pred konsonantom v, ktorý sa pri tejto kombinácii foném správa ako sonórna spoluhláska /podrobnejšie Sabol, 1974 a, s. 53-55/: kosa - koza, prať - brat, periem - beriem, tvor - dvor, chudobný - hudobný, telo - delo, tiel - diel, šit - žit, frak - vrek, vetné - vedné atď. V ostatných prípadoch sú znelé a neznelé šumové spoluhlásky vzhľadom na protiklad Vc - Vc⁰ v neutralizačnom postavení /ich skutočná fonematická charakteristika sa musí preverovať podľa výskytu v pozíciách maximálnej fonologickej diferenciácie - Sabol, 1973, s. 46-47; 1974 a/. Realizovanie, resp. nerealizovanie tejto neutralizácie pred fonémami s vlastnosťami VC⁰ - VC a pred fonémou v je výrazným komunikačným signálom rozhrania slov a kombinácie vnútri slova a tvaru: chlape si videl [xlope si videl] - chlap asi videl [xlab asi videl], chlapmi trhá [xlapmi trhá] - chlap mi trhá [xlab mi trhá].

4.1.1. Z pravidiel o neviazaní znalej a neznalej šumovej spoluhlásky pred samohláskami a sonórmi v rámci slova sa vymykajú tri výnimočné prípady: je to postavenie na konci prefixálnej morfémy [zlomiť, zistiť, predhliet'], pozícia pred gramatickou morfému imperatívu v 1. os. pl. [pížme, kúbme, plaďme, puzďme] a v zámených tvaroch [náž-

mu, vážnu/. Prvý prípad možno vysvetliť skutočnosťou, že na švíku predpona + koreň slova sú v spisovnej slovenčine podobné kombinačné zákonitosti ako na rozhraní dvoch slov /pozri aj 3.1.2.3./. Tu sa výrazným spôsobom ozýva veľmi silný a jednoznačne vymedziteľný morfológický švík; keď sa táto morfológická hranica vo vedomí používateľov už neuvedomuje, znelostná neutralizácia nenastáva /napr. v slovách smrť, svah, sloh/. Druhý prípad možno vari vysvetľovať expresívnym zafarbením imperatívu a tým, že v tveroch rozkazovacieho spôsobu dochádza dôsledne k znelostnej asimilácii. V treťom prípade možno vidieť analógiu s tvarmi /nážho, vážho/, v ktorých sa podľa zákona nezlučiteľnosti neznej a znej šumovej spoluhlásky vyskytuje /ž/ celkom systémovo /Sabol, 1974 a, s. 55; 1975 d, s. 77/. Posledné dva prípady E. Pauliny vysvetľuje tak, že v dnešnom jazykovom vedomí sa uvedené tvary hodnotia ako zrazeniny, preto tu nastáva neutralizácia ako pri zložených slovách alebo na rozhraní dvoch slov /1975 a, s. 261-263/.

4.2. Súčinnosť zvukovej a morfológickej roviny sa prejavuje aj v realizácii kombinácií v podmnožine ostrých spoluhlások s vlastnosťou D /d, t, n, l/ a D⁰ /ď, ť, ň, ľ/. Neutralizačným postavením tohto protikladu je postavenie pred príslušnou korelačnou spoluhláskou, pred e, i, í, ia, ie, iu a pred niektorými inými spoluhláskami /k tejto neutralizácii pozri Sabol, 1974, s. 413/. Narúšaním tejto neutralizácie, teda realizáciou difúzných spoluhlások d, t, n, l pred e, i, í, ie sa hlási periférny fonologický systém /slová cudzieho pôvodu: termín, idea, lignit, nikotín; onomatopoické výrazy: tik-tak, tidli-fidli/, presadzuje sa morfológická rovina cez zákonitosť jednotnej podoby tvarotvorného základu /zaviateho, piatemu, krásnej, biele, matkinej, jednej, tie/ a cez zákonitosť tvarovej analógie /jeden, žiaden, vinen, hoden/, ohlášajú sa relik-

ty starších vývinových štádií slovenčiny /ten, temer, teraz, vtedy, teda³/ a potvrdzuje sa súhra medzislovného predelu a prefixálneho švíku /odísť, predísť, nadísť, pođeň, nađeň - rovnako ako na rozhraní slov: /von idem/, nie /voň idem/; pozri 4.1.1. a 3.1.2.3./.

4.3. Rozbor neutralizácie Vc - Vc⁰ a D - D⁰ /pri ostrých okluzívach a sonórach/ potvrdil, že pravidlá zoskupovania foném sa v každom jazyku utvárajú podľa určitých synchronických, ale historicky podmienených zákonitostí, ktoré ukazujú na špecifický spôsob fungovania a využívania zvukových protikladov vo významových jednotkách, na stupeň ich zataženia atď. Osobitosti oboch neutralizácií sa dajú dobre vysvetliť na pozadí napätia historického a synchronického stavu v jazyku, vzťahu rozličných jazykových štruktúr a prienikom viacerých jazykových rovín. A ešte jedna poznámka: tzv. výnimočné javy v jazyku sú "výnimkami" len z hľadiska jednej roviny, pohľad cez iné jazykové roviny a tendencie v nich zasa potvrdzuje, že nejde o náhodné, ale završene funkčne vynútené a zdôvodnené javy /k otázke usporiadateľnosti a neusporiadateľnosti vlastností v systéme pozri Krupa, 1974; tam aj ďalšia literatúra/.

4.4. Vo využívaní konsonantických alternácií /2.3./ sa v dnešnej spisovnej slovenčine prejavuje jednak súvzťažnosť s vokalizkými alternáciami, jednak sa uplatňujú osobitné zákonitosti pri striedaní korelovaných a nekorelovaných konsonantov a jednak sa intenzívne manifestuje tlak morfolologickej roviny: tendencie po jednotnej báze a tendencie po uniformite tvarov /2.4./.

4.4.1. V súvislosti so súhrou vokalizkých a konsonantických alternácií treba pripomenúť konštatovanie R. Jakobsona /1931, s. 160/, že v spisovnej slovenčine ako členy kvantitatívnej korelácie vystupujú zvyčajne korelačné fonémy /koňa - kôň, žena - žien, sudca - súd/, zatiaľ čo

v spisovnej češtine krátka fonéma často alternuje s dlhou fonémou, s ktorou nie je korelačná /koně - kůň, chlív - chlívěk, mukou - mouka/. Toto konštatovanie možno rozšíriť aj na konsonantické alternácie v oboch jazykoch. "Súlad" oboch podsystémov sa prejavuje v tom, že v slovenčine sú veľmi frekventované alternácie korelovaných konsonantov, zatiaľ čo v češtine sa oveľa častejšie vyskytujú aj alternácie nekorelovaných konsonantov /matka - matke, matkin, čes. matce, matčin; velký člověk - velký ľudia, čes. velcí lidé atď./.⁴

Alternácie nekorelovaných konsonantov sa v slovenskom tvarosloví obmedzujú najmä pôsobením uvedených morfológických tendencií /4.4./. Pri skloňovaní substantív typu chlap je v nom. pl. pravidelná alternácia k/c /vojak/vojaci, žiak/žiaci; ide tu o signál príznaku životnosti/, avšak vo viacerých prípadoch sa pritlmuje prirábaním relačnej submorfémy -ovia /ujček/ujčekovia, Dák/Dákovia/; alternácia ch/s už nie je taká produktívna /hajdúch/hajdúsi, valach/valasi, beloch/belosi, ale zloduch/zloduchovia, moloch/molochovia, šach/šachovia/; pri tvarotvornej báze zakončenej na -g a -h sa slovenčina vyhýba alternácii tým, že v tomto tvare sa používa len morféma -ovia, pred ktorou alternácie nie sú /stratég/stratégovia, súdruh/súdrughovia/. Rovnako v lok. sg. pri substantívach skloňovacieho typu dub a mesto sa k tvarotvornej báze zakončenej na -k, -g, -h, -ch pripája morféma -u, pred ktorou nebezpečenstvo alternácie nehrozí /príklady ne uvedené tvary pozri napr. v Morfológii slovenského jazyka, s. 80-82, 92, 114/. Alternácie nekorelovaných konsonantov sa pri slovesách upletňujú len v neproduktívnych typoch niest /piekol/pečie, striehol/strežie/ s česať /skákať/skáče, páchať/páše, luháť/luže/. V súčasnosti pri type česať ba- dať silný vnútorný pohyb: z tejto dnes už uzavretej sku-

piny sloves postupne prechádzajú slovesá k produktívnemu typu chytat', čo sa prejavuje v množstve dvojtvarov pri mnohých slovesách; tento "rozpad" typu česať podporujú aj konsonantické alternácie /ibid., s. 447-448/, ktoré nie sú v súlade s celkovou tendenciou slovenskej morfológie po jednotnej báze. Skutočnosť, že práve v rámci tohto typu sa alternácie využívajú ako signál expresívneho príznaku /ibid., s. 448/, svedčí o tom, že tento fonologický jav sa tu postupne vysúva do periférneho systému.

4.4.2. Alternácie nekorelovaných konsonantov /ide o striedanie k, ch, h, g s tupými sykavkami: krok/krôčik, orech/oriešok, bréh/briežok, striga/stridža/ sa na rozdiel od tvaroslovia systémovo uplatňujú pri derivácii.⁵ Je to ďalší zvukový signál na rozlíšenie tvarotvorného a slovo- tvorného procesu v spisovnej slovenčine /porov. 3.1.2.3./.

5.0. Naše úvahy o súčinnosti fonologickej a morfolologickej roviny dnešnej spisovnej slovenčiny možno zhrnúť do týchto najvšeobecnejších záverov:

a/ Vo výstavbe významových jednotiek sa výrazne odrážajú kombinačné, distribučné, frekvenčné vzťahy medzi fonémami vnútri vokalickeho a konsonantického podsystemu.

b/ Hranice významových jednotiek /morfém a slov/ sa vykresľujú markantnými zvukovými prostriedkami. Aj tým sa dosahuje funkčné komunikačné usporiadanie a efektívnosť morfolologických jednotiek slovenčiny.

c/ Neutrelizácie /kombinačné zmeny/ a alternácie /nekombinačné zmeny/ majú značný zástoj v zvukovej realizácii významových jednotiek; viaceré konkrétne prejavy týchto javov slúžia ako diferencujúce signály tvarotvorného a slovo- tvorného procesu.

d/ Za najzávažnejšie a najdynamickejšie zákonitosti v morfolologickej rovine spisovnej slovenčiny, vynucujúce

si zavše zmeny aj v zvukovom stvárnení morféme, možno pokladať tendenciu po jednotnej báze a tendenciu po uniformite tvarov.

e/ Súčinnosť fonologickej a morfolologickej roviny sa prejavuje najmä v snahe posilňovať centrálnu, systémovú a pravidelnú javy.

6.0. Viaceré výsledky našich pozorovaní sme formulovali skôr hypoteticky. Bude treba sa k nim vrátiť v ďalšom výskume.

Literatúra a poznámky

1. Tu by sme - na rozdiel od E. Paulínyho /1968, s. 109-114/ hovorili skôr o kvantitatívno-kvalitatívnej /nie kvantitatívnej/ alternácii. Tento typ alternácie treba, prirodzene, predpokladať aj v prípade, keď sa namiesto /ä/ vyslovuje /e/ - [peta/piet], [devet/deviati]. V oboch prípadoch ide totiž vo vzťahu alternánt o zmenu podľa protikladu $L^0 - L$ /kvantitatívny rozdiel/ a o zmenu kvalitatívnu, vyjadrenú inými fonologickými protikladmi /v prvom prípade $A - A^0$, v druhom prípade $A - A^0$ a $P^0 - P$ /.

2. V tvarosloví vzniká systémová kvantitatívna alternácia pri tvorení gen. pl. feminín a neutier /žena - žien, vrane - vrán, mesto - miest/. Ale nie je nezaujímavé, že práve v tomto tvare je tendencia narušať rytmický zákon /básní, zámien, hospodárstiev/.

Rovnako v derivácii prevažujú alternačné zmeny spoluhlások /o tom pozri 4.4.2./.

3. Do tejto skupiny výrazov treba vlastne zaradiť aj slová typu dych, lyže, tylo, v ktorých síce - na pozadí dnešnej grafickej sústavy slovenčiny - ypsilon signalizuje nepalatálnu, pôvodnú výslovnosť, ale vo zvukovej rovine ide o kombináciu /d, t, n, l + i/ /Sabol, 1975 e, s. 20/.

4. Tieto poznámky o súhre vokalických a konsonantických alternácií v slovenčine a v češtine možno predĺžiť do širších komunikačných súvislostí: v slovenčine prevláda "snaha" tvaroslovného systému po jednotnej podobe bázy, v češtine je tu zase väčšia tendencia po jej diferencovanosti /tento "nébeh" k protichodným tendenciám je už vo vzťahu alternánt: v slovenčine sú v prevahe menej diferencované alternanty, v češtine majú značnú frekvenciu práve ony/. S týmito zákonitostami - zdá sa - súvisí menšia

homonymita relačných morfév v slovenčine a naopak v češtine. Výsledné tvary sú tak vo vzťahu lexikálnej a gramatickej zložky "vyvážené", znižuje sa pri nich komunikačné riziko a potvrdzuje sa ich funkčné usporiadanie a efektívnosť v oboch jazykových systémoch.

5. Za upozornenie na túto skutočnosť ďakujeme dr. J. Furdíkovi, CSc.

Dvonč, L.: Rytmičný zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, 254 s.

Dvonč, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 35-48.

Dvonč, L.: K otázke ä v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 136-141.

Dvonč, L.: K diskusi o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, 30, 1965 /a/, s. 143-153.

Dvonč, L.: K otázke dlhých samohlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 102-116.

Horecký, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 196 s.

Horecký, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, 254 s.

Jacko, J.: Ešte raz o dlhom á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969, s. 287-290.

Jakobson, R.: Z fonologie spisovné slovenčiny. In: Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. Dr. Albertu Fražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti. Red. J. Jirásek a F. Tichý. Bratislava 1931, s. 155-163.

Jakobson, R. - Halle, M.: Podstawy języka. Wyd. 1. Wrocław - Warszawa - Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo 1964, 140 s.

Krupa, V.: Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 11-20.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 895 s.

Oravec, J.: Základné fonologické protiklady - základné princípy formálnej morfológie slovenských substantív. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Ročník 23-24. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 179-184.

Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 126 s.

Pauliny, E.: Členenie slov na slabiky v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975, s. 321-332.

Pauliny, E.: Protiklad znelosť - neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975 /a/, s. 257-265.

Pauliny, E.: Die phonologischen Eigenschaften der Sonorlaute im Slowakischen. Wiener Slavistisches Jahrbuch 1975 /b/, s. 214-218.

Pravidlá slovenského pravopisu. 8. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, 418 s.

Romportl, M.: Studies in Phonetics. 1. vyd. Prague, Academia 1973, 217 s.

Ružička, J.: Typológia slovenskej morfológie. In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 201-210.

Ružička, J.: Dynamika súčasného stavu spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 315-332.

Sabol, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae Bratislavenensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43-53.

Sabol, J.: K problematike samohlásky ä v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 37, 1972, s. 146-151.

Sabol, J.: Genitív pl. slova anekdota. Slovenská reč, 37, 1972 /a/, s. 188-189.

Sabol, J.: K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morfém. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 45-49.

Sabol, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 405-417.

Sabol, J.: Fonologické zaťaženie protikladu znelosť - neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1974 /a/, s. 53-69.

Sabol, J.: Fonologická úvaha o adverbialných relačných morfémach. Slovenská reč, 39, 1974 /b/, s. 343-349.

Sabol, J.: Morfonologický náčrt koncoviek adjektív v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Jazykovedný zborník. 4. Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 43-51.

Sabol, J.: Niektoré kombinačné zákonitosti slovenčiny. Kultúra slova, 9, 1975 /a/, s. 110-113.

Sabol, J.: Spoluhláskové skupiny a fonologické protiklady. Kultúra slova, 9, 1972 /b/, s. 204-207.

Sabol, J.: Sústava suprasegmentálnych jevov spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Prednášky XI. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava. ALFA 1975 /c/, s. 373-393.

Sabol, J.: Osobitosti pri znelostnej asimilácii v slovenčine. *Kultúra slova*, 9, 1975 /d/, s. 76-78.

Sabol, J.: Výslovnosť spoluhlások ě, ě, ň, ě pred e, i, í, ia, ie, iu. *Kultúra slova*, 9, 1975 /e/, s. 18-21.

Sabol, J.: On the Morphology of the Slovak Substantives. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 5. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1976 /v tlači/.

Sabol, J.: Z morfológie slovenského slovesa. In: *Jazykovedné štúdie*. 13. Ružičkov zborník. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1976 /a/ /v tlači/.

Trubetzkoy, N. S.: Grundzüge der Phonologie. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. 7. Prague 1939, 271 s.

Živov, V. M. - Uspenskij, B. A.: Centr i periferija v jazyke v svete jazykovych universalij. *Voprosy jazykoznanija*, 22, 1973, 5, s. 24-35.

Rusizmy v slovenčine

Ella Sekaninová

Realizácia vplyvu spoločnosti, sociálnych faktorov na rozvoj jazyka prebieha dvoma cestami. Je to 1/ cesta samovoľného pôsobenia sociálnych faktorov na jazykovú skutočnosť a 2/ cesta vedomého regulovania procesov jazykového rozvoja spoločnosťou. V závislosti od odpovede na otázku, do akej miery môžu ľudia vplyvať na svoj jazyk, vznikali v minulosti rozličné teórie. Jedni predpokladali, že sa jazyk rozvíja nezávisle od ľudí, ktorí ním hovoria, a druhí boli tej mienky, že jazyk možno "rozumne regulovať" ako formálnu konštrukciu. V skutočnosti sa mýlili jedni i druhí: prví nebrali do úvahy mnohostrannosť fungovania jazyka v spoločnosti a druhí prenášali metódy skúmania umelých jazykov na jazyky prirodzené.

Vedecký prístup k danej problematike nás učí skúmať javy týkajúce sa vzťahu jazyka a spoločnosti v zložitom vzájomnom pôsobení s ohľadom na obidve stránky dialektickej jednoty. Ak vychádzame zo všeobecnej teórie historického materializmu, jednotlivé teórie musíme diferencovať v závislosti od špecifiky skúmaného objektu. L. B. Nikol'ský¹ v článku "O predmete sociolingvistiky" vyratúva špecifické vlastnosti jazyka. Spočívajú v nasledujúcom: 1/ Jazyk slúži spoločnosti vo všetkých sférach; 2/ je jediným prostriedkom odrazu spoločenského vedomia; 3/ odráža zmeny vo všetkých sférach spoločenského života; 4/ je formovaný spoločnosťou v pravom zmysle slova.

Sociolingvistický výskum možno úspešne začať výskumom lexiky, slovnnej zásoby jazyka, pretože práve táto

jazyková oblasť reaguje priamo na zmeny v spoločenskom živote. Sociolingvistické korelácie v oblasti lexiky sú dostupné priamemu pozorovaniu a skúmaniu.

Vznik všetkého nového v živote spoločnosti, úspechy vedy a techniky, rozširovanie okruhu poznania vyvolávajú nutnosť nominácie, pomenovania. Tento proces podmieňuje tvorenie nových slov a výrazov alebo rozšírenie významov jestvujúcich slov. Jazyk má svoje vnútorné zákonitosti, ktoré pôsobia spolu s mimojazykovými faktormi.

Ak sledujeme vývin lexikálnej sústavy slovenčiny v poslednom čase, konštatujeme jej prudký rast v súvislosti so vznikom nových mimojazykových skutočností. Lexikálna sústava slovenčiny sa dopĺňa 1/ tvorením neologizmov; 2/ preberaním inojazyčných slov; 3/ vnášaním prvkov nespišovného jazyka a 4/ zmenami vo význame jestvujúcich slov.

Naďvážujúc na uvedené body, a to najmä na 2. bod: preberanie inojazyčných slov, a 4. bod: zmeny vo význame jestvujúcich slov, chceme zamerať našu pozornosť na skutočnosť, že v mnohých prípadoch sa rozširuje slovná zásoba slovenčiny uvedenými spôsobmi aj pod vplyvom ruštiny.

Pozrime sa však trochu aj do minulosti.

Už v minulom storočí slovenskí pokrokoví činitelia a spisovatelia obracali svoje zrak na východ k mocnému slovenskému bratovi v snahe hľadať cesty, ako pomôcť utiedenému ľudu. Prejavovalo sa to aj v príklone k ruskému jazyku a v používaní ruských slov v literárnych dielach.

Literárni kritici, ktorí sa zaoberali otázkou rusizmov, nachádzajú vplyvy ruštiny už u Hollého aj Bernoláka /napísal slovár, nie slovník/, ale najmä v prácach Vajanského a jeho rovesníkov a neskoršie v prácach Jersenského a iných.

Osobitnú pozornosť skúmaniu rusizmov v diele Sveto-

zára Hurbana Vajanského venoval Vladimír Bobek v práci "Rusizmy Vajanského"². Vajanský používal zámerne čisto ruské slová v slovenskom kontexte, robil tak s úmyslom zbližovať ruský a slovenský národ. Používal slová ako: dača, gramota, smirenije, sozercanije, nasledženije, aviaščennik, sovietnik, pomieščík, deržava no i: kružka, mirný, ružejný, ochotnik a iné.

Vajanský predpokladal, že mnohé zo slov, ktoré použil vo svojej spisbe, priemerný slovenský čitateľ nemôže poznať, preto ich napr. v Národných novinách uvádzal s vysvetlením v rámci iných cudzích slov.

Rusizmy nájdeme aj v básnických dielach Sládkoviča: spevec, genij, stvorenie, vlúbení, suďba a iné, ba aj u Hviezdoslava: porok, ubijca, brozný, a najmä syntaktické väzby: "holubicami rozleteli sa kol"; "íď, plávať rybou", a iné.

Janko Jesenský prevýšil veri všetkých v používaní ruských slov, a to najmä v románoch z ruského prostredia a v prekladoch. Súviselo to s tým, že dlho žil v ruskom zajatí. Používaním ruských slov chce priblížiť ruský spôsob života, ktorý opisuje. Mnohé z nich sú názvami ruských reálií, napr. bazar, bliny, boršč, bulka, butelka, furažka, papacha, izvoščík, no mnohé sú čisto ruské slová so všeobecným významom napr.: borba, bunt, dobrovolec, dumať, gospodin, gosudar, chuligán, iskať, kipiatok, koridor, kriepost, kušať a iné. Používa veľa rusizmov slovotvorných a syntaktických.³

Pri skúmaní rusizmov v súčasnej slovenskej lexike nejde o preberanie ruských slov, ako v uvedených príkladoch, ale o skutočnosť, že v dôsledku spoločensko-politickej situácie vznikajú mnohé pomenovania v ruštine a slovenčine za rovnakých podmienok alebo sa preberajú z ruštiny spolu s pomenovanou realitou.

Na prvom mieste uveďme slová, ktoré sú priamo prevzaté z ruštiny. Tak národnohospodársky termín *chozrasčot* /*chozjaistvennyj rasčot* = hospodársky rozpočet/ prevzala naša ekonomická terminológia spolu s realitou ako názov pre ekonomickú kategóriu socializmu vyjadrujúcu sústavu vzťahov medzi podnikom a štátom a medzi jednotlivými podnikmi. Je to metóda plánovitého riadenia podnikov. Tento termín sa zachoval aj ako súčasť zložených termínov: podnikový *chozrasčot*, vnútropodnikový *chozrasčot* i *chozrasčotná organizácia*.

Ďalej sú to slová z oblasti politického a verejného života, napr. *previerka*, *preverovať* /v ruštine *provierka*, *proveriat*/: *previerky* v strane, *preverovať* členov strany, *preverený* člen strany; *pohraničník* /*pograničník*/, *kulak*, *kulacký* i *novátor* vo význame *zlepšovateľ*.

Terminológia z oblasti kozmonautiky je prevzatá z ruštiny alebo tvorená podľa ruštiny.

Predovšetkým je to slovo *sputnik*, ktoré prešlo do všetkých jazykov v súvisi s historickým úspechom sovietskej vedy a techniky. V slovenčine vzniklo i slovo "*družica*": *iskusstvennyj sputnik* *umelá družica*, *zapusk iskusstvennogo sputnika Zemli* *vypustenie umelej družice Zeme*. Medzinárodné názvy: *kozmos* - vesmír, *kozmonaut*, *kozmonautika*, *kozmonautický* prevzala slovenčina z ruštiny. *Kozmodróm* označuje štartovaciu stanicu pre telesá odpáľované do kozmu. Slovo je utvorené podľa vzoru slova "*aerodrom*", ktoré slovenčina nemá. Po slovensky hovoríme "*letisko*". Spojenie *kozmickej loď* je prekladom ruského "*kosmičeskij korabl*". Vyskytovalo sa aj spojenie "*kozmic-
ký koráb*", ktoré neskôr zaniklo. Všetky uvedené termíny I. zväzok Slovníka slovenského jazyka⁴ z roku 1959 neuvádza, avšak v Dodatkoch⁵ z roku 1969 sú už uvedené. Podľa ruského "*mjagkoje prizemlenije*" vzniklo *mäkké pristátie*

/popri hladké pristátie/.

Rovnako mnohé termíny aj z iných odborov sa tvoria súbežne v ruštine aj slovenčine a označujú nové skutočnosti.

Vráťme sa však k lexike z politického, verejného a spoločenského života. Spomínali sme slovo novátor ako zlepšovateľ. Možno k nemu pripojiť slovo úderník, ktoré sa rozšírilo pod vplyvom ruského "udarnik". Pôvodný význam tohto slova v ruštine aj v slovenčine je z vojenskej terminológie. Je to názov časti ručnej palebnej zbrane i vojaka ako člena údernej vojenskej jednotky. "Úderník" ako označenie robotníka, ktorý prekračuje pracovné normy, prešlo z ruštiny, ako aj názvy úderník práce, úderná brigáda, úderka.

V súčasnosti nachádzame na stránkach dennej tlače slovo subotník ako názov pre bezplatnú sobotňajšiu brigádu. Vyskytuje sa aj v podobe "sobotník", hoci niet odôvodnenia, aby sa toto slovo preberalo.

Z ruštiny prešlo do slovenčiny adjektívum bezprizorný. V priamom význame: bezprizorné deti ako deti bez dozoru, bez domova, uvádza toto slovo aj Slovník slovenského jazyka. Šíri sa však najmä jeho prenesený význam: opustený, o ktorého sa nikto nesterá. Uvedieme citát z novín: "Najväčším prínosom scény bolo, že ... pomáhala bezprizorným súborom k priestoru". /Večerník/

Oveľa častejšie sú prípady, keď sa priberá z ruštiny nový význam k jestvujúcemu slovu v slovenčine.

Tak slovo pamätník vo význame slovenského "pomník" sa rozšírilo pod vplyvom ruského "pamiatnik". V slovenčine označuje slovo pamätník knihu, do ktorej sa píše a kreslí na pamiatku, ako aj človeka, ktorý sa na niečo pamätá, napr. pamätník prvej svetovej vojny, pamätník starých čias. Treť význam, a to: predmet, ktorý pripa-

mätúva nejakú udalosť, pomník, stĺp a pod., napr. pamätník oslobodenia, postaviť pamätník prešiel z ruštiny. A tak sa rozlišuje "pomník" ako náhrobný kameň nad hrobom zomretého a "pamätník" ako upomienka na hrdinov, ktorí padli v boji za slobodu. Slavin je pamätník osloboditeľov.

Ďalej slovo aktiv nadobudlo pod vplyvom ruštiny význam "najviac činná, politicky skúsená skupina v nejakej organizácii". Od tohto slova vzniklo aj odvodené aktivista s významom "popredný spoločenský pracovník".

Slovo brigáda ako vojenský termín jestvuje v ruštine i v slovenčine. Označuje vojenský útvar, pozostávajúci obyčajne z dvoch plukov.

V sovietskej epoche nadobudlo slovo "brigáda" nový význam, označuje "pracovný kolektív, spíňajúci zadanú výrobnú úlohu v závode, kolchoze alebo podniku".

Vzniklo spojenie úderná brigáda, vyjadrujúce nové socialistické formy práce. Práve cez toto spojenie prešlo z ruštiny do slovenčiny /i do češtiny/ slovo brigáda v novom význame. V rámci socialistického súťaženia súťažia pracovné kolektívy o dosiahnutie titulu "Brigáda socialistickej práce".

Po oslobodení Československa Sovietskou armádou vznikali dobrovoľné pracovné skupiny najmä študentov, ktoré pomáhali v baniach. Nazývali sa "uholné brigády". A tak sa slovom "brigáda" začali nazývať všetky dobrovoľné kolektívy pracujúce pre blaho republiky, ako aj samotná dobrovoľná činnosť: ísť na brigádu, zorganizovať brigádu na pomoc pri žatve a pod. Vznikli aj odvodeniny: brigádnik, brigádnicka, brigádnický i brigádničiť.

Obdobný osud má slovo beseđa, ktoré pôvodne označovalo priateľský rozhovor, družné posedenie s debatou: chodiť na beseđu, beseđa pri víne i druh kruhového tanca.

Toto slovo sa pod vplyvom ruštiny začalo používať

v novom význame ako: všeobecne prístupná prednáška s debatou a poslucháčmi. Taký význam má v spojeniach: besedy pracujúcich o aktuálnych otázkach, agitačné besedy, besedy o hospodárskych a politických otázkach a pod.

Tento význam sa rozšíril i na prostredie, v ktorom sa takéto besedy usporadúvajú, a tak vznikli osvetové besedy. Osvetové besedy označujú dnes najmä kluby, v ktorých sa mládež stretáva na prednáškach, debatách, kultúrno-zábavných posedeniach a pri tanci.

Chceme ešte poukázať na významy slova družba.

Týmto slovom sa označuje mládenec sprevádzajúci mladú alebo družičku pri svadobných obredoch. Ako homonymné slovo označuje "priateľstvo": družba národov, družba robotníkov a roľníkov.

Tento význam sa rozšíril, a slovo "družba" ako jediné sa dá použiť v spojeniach: družba medzi podnikmi, medzi závodmi, medzi roľníckymi družstvami, medzi školami. Tu nemožno povedať "priateľstvo", aj keď ide o tento význam. "Družobné" podniky, školy a pod., sú tie, ktoré si vymieňajú skúsenosti, navštevujú sa a na diaľku spolupracujú. Slovenské podniky, družstvá, školy majú družbu so sovietskymi podnikmi, družstvami, školami, no aj v rámci republiky, alebo v susednej obci. Medzi ich členmi sa uskutočňujú "družobné návštevy".

Z ruštiny do slovenčiny preniklo slovo vkład v prenesenom význame napr. v dokladoch z dennej tlače: Vklád do šiestaj päťročnice. Veríme, že spoločný let sovietskych a amerických kozmonautov bude spoločným vkladom mieru. Slovník slovenského jazyka takýto význam neuvádza a Veľký rusko-slovenský slovník⁶ uvádza ako ekvivalent ruskému "vkład" slovenké "prínos".

Aj prenesený význam slova priestor v spojení dať priestor niečomu sa rozšíril pod vplyvom ruštiny. Ide o

význam: umožniť niečo, dať možnosti niečomu.

Takýchto prípadov je veľa.

Mnohé pomenovania nových skutočností, ktoré vznikli v súvisi so socialistickým zriadením, vznikali zhodne s ruskými alebo podľa ich vzoru, napr.: socializácia, kolektivizácia, päťročnica, agitačné stredisko, verejnoprospešná práca, politická príprava, stranické vzdelávanie, údernícke hnutie a iné.

Podľa vzoru ruštiny vzniklo v slovenčine veľa skratiek, ako MNV /miestny národný výbor/, JRD /jednotné roľnícke družstvo/, PKO /park kultúry a oddychu/, BŠF /brigáda socialistickej práce/, PO /pionierska organizácia/ a iné.

Cez ruštinu prenikajú do slovenčiny aj slová z iných jazykov, napr. z angličtiny. Tak slovo "chuligén", "dispečing", "míting" a iné.

Na záver by sme chceli ešte raz zdôrazniť, že dopĺňanie lexikálnej sústavy jazyka v súvislosti s rozvojom príslušnej spoločnosti je súčasťou všeobecnej zákonitosti jazykového vývinu. V tejto súvislosti možno pripomenúť slová Maxima Gorkého: "... história kultúry učí, že jazyk sa neobyčajne rýchlo obohacuje v epochách mimoriadne energetickej činnosti ľudí spolu s rôznorodosťou nových pracovných postupov".⁷ Rozvoj lexikálnej sústavy slovenčiny v súčasnosti je toho nesporným dôkazom.

Literatúra a poznámky

1. Nikol'skij, L. B.: O predmete sociolingvistiky, Voprosy jazykoznanija 1974, 1.
2. Bobek, V.: Rusizmy Vajenského, Slovenská reč IV, 1935-36, 9.
3. Malíková, M. O.: Rusizmy v proizvedenijach Jana Jesenskogo 1949 /rukopis/.
4. Slovník slovenského jazyka, ved. red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1969, 6 zv.
5. Slovník slovenského jazyka, VI. diel, Doplnky, Dodatky, ved. red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.
6. Dorotjaková, V., Filkusová, M., Kučerová, E., Malíková, M. O., Sekaninová, E.: Velký rusko-slovenský slovník, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1960-1970, 5 zv.
7. Gorkij, M.: Sobranije sočinenij v 30-ti tomach, t. 27, Moskva 1963, s. 213.

**Nemecké slová
v spisovnej a ľudovej slovenčine**

Viliam Schwanzer

Vo vývine každého prirodzeného jazyka je jedným z hlavných vonkajších faktorov vplyv iného /cudzieho/ jazyka.¹ Pri dotyku dvoch alebo viacerých jazykov môže dôjsť k foneticko-fonologickým, morfológickým i syntaktickým zmenám v zúčastnených jazykoch, no najnápadnejšie a pre posudzovanie podmienok, okolností a dôsledkov kontaktovej situácie príslušných jazykových spoločenstiev /etník/ zvlášť významné je vzájomné pôsobenie na slovnú zásobu. Medzijazykové dotyky v lexike sa prejavujú najmä preberaním slov a slovných spojení s osobitnou lexikálno-sémantickou charakteristikou /fráz, spojení s funkčnými slovesami/ z jedného jazyka do druhého.

Pri skýmaní preberania slov treba mať na zreteli jednak stupeň afinity jazykov /"sesterské" jazyky, príbuzné jazyky, nepríbuzné jazyky/ jednak vonkajšie podmienky a cesty vnikania cudzích slov.

Potreba hláskovej a morfológickej adaptácie slova pri jeho preberaní z češtiny do slovenčiny alebo naopak je ďaleko menšia ako pri začlenení nemeckého slova do slovenskej slovnej zásoby, lebo "príbuznosť" slovenčiny a nemčiny /ako indoeurópskych jazykov/ je už dosť vzdialená a systém i štruktúra oboch jazykov sú v historickom období značne odlišné.

Vzhľadom na vonkajšie podmienky a cesty preberania slov musíme rozlišovať predovšetkým medzi nepriamym prijímaním slov, t.j. medzi preberaním slov z jazyka spoločenstva, s ktorým prijímajúce jazykové spoločenstvo nie je v

bezprostrednom kontakte, a preberaním slov v podmienkach apolužitia spoločenstiev alebo skupín. Kým slová latinského pôvodu, pokiaľ neboli sprostredkované živým jazykom, ktorý bol v priamom kontakte so slovenčinou, a väčšina prevzatých českých slov sa dostali do slovenskej slovnice zásoby nepriamo, a majú teda knižný charakter, veľká väčšina slov nemeckého pôvodu bola prevzatá v priamom kontakte slovenského a nemeckého obyvateľstva.² Takisto priamo boli prevzaté slovenské slová do reči Nemcov žijúcich na Slovensku.

Vyskum staršej vratvy do slovenčiny prevzatých slov nemeckého pôvodu je vlastne vecou porovnávacej germano-slovenskej lexikológie /lexikografie/. Ide o slová, ktoré boli prevzaté do viacerých slovanských alebo aspoň do väčšiny západno- a severo-západoslovanských jazykov. Cesty preberania týchto slov, sprostredkujúce jazyky a mimojazykové /spoločensko-historické/ motívy a príčiny preberania sú spravidla ťažko zistiteľné. Sem patria slová ako chvíľa /č. chvíle, poľ. chwila, hornoluž. chwila, dolnoluž. chwila, chyla/ zo sthn. hwila "Weile", mních /č. poľ. hornoluž. mnich, dolnoluž. mīch, srboch. slovin. mnih/ zo sthn. munih, munihh /to zo strlat. monicus/, musieť /č. musiti, poľ. musieć, hornoluž. musyc, musac, dolnoluž. musys, musas, ukr. musity/ zo sthn. muogen.

V dôsledku nemeckej kolonizácie /počnúc 13. storočím/ došlo k priamemu kontaktu Slovákov a Nemcami v širšom rozsahu, a tým k preberaniu sprvoti iba početných nemeckých slov do slovenčiny, neskôr - po čiastočnej asimilácii Nemcov - aj slovenských slov do nemčiny slovenských miest a obcí. Nemecké slová sa dostávali - pravda, po náležitej adaptácii - predovšetkým do hovorenej slovenčiny, takže môžeme predpokladať, že v ústnom styku medzi Slovákami a Nemcami ako aj v živej ľudovej slovenskej reči samotnej

existovali často oveľa skôr ako v rozličných zápisoch, podľa ktorých určujeme ich výskyt. Slová boli prevzaté v tej hláskovej a tvarovej podobe, v akej boli bežné v miestnom styku s Nemcami. Preto sa udomácnili v ľudovej slovenčine rozličných krajov a miest odlišné znenia toho istého nemeckého slova /napr. havránka okolo Banskej Bystrice, holevrant, olevrant, olovrant v Turci, ovrant na východnom Slovensku podľa rozličných nárečových znení nemeckého slova Halberabend/.

Podľa pôvodu nemeckých prisťahovalcov a podľa prúdov, ktorými prebiehala nemecká kolonizácia, sa diferencovali oblasti s určitým základným nemeckým nárečovým charakterom, čo sa odráža v podobe a znení prevzatého slovenského slova: Na juhozápadnom Slovensku prevládal bavorsko-rakúsky vplyv, ba miestami možno nemeckú nárečovú bázu identifikovať priamo ako dolnorakúsky dialekt, pretože ide vlastne o výbežok dolnorekúskeho osídlenia; na severozápadnom Slovensku je vedľa bavorských znakov zreteľný východostredonemecký /sliezsky/ vplyv; v stredoslovenskej oblasti mieša sa základný bavorský ráz nemeckých nárečí miestami viac miestami menej so sliezskymi prvkami a na východnom Slovensku badať vedľa bavorsko-východostredonemeckých znakov aj vplyvenie západostredonemeckých nárečí. Pravda, v písomnostiach dochádza niekedy k určitej promiskuite nárečových základov, lebo pisári nemuseli pochádzať z príslušného kraja a mohli zmiešať nárečové prvky kraja, v ktorom pôsobili, s nárečovými prvkami kraja, odkiaľ prišli, prípadne mohol pôsobiť aj relatívne ustálený úzus písania slova /Schreibweise/, ktorý si pisári osvojili na štúdiách nielen doma, ale dokonca aj v nemeckej cudzine /v Rakúsku, Sasku a inde/. Napokon treba mať na mysli, že sa časom vytvorili tradiované miestne štýly /kancelárske jazyky/ v niektorých väčších mestách /Žili-

na, Bratislava, Trnava, Banská Štiavnica, Banské Bystrica, Kremnica, Krupina, Bardejov atď./, čím sa stierali nárečové rozdiely.

Slová nemeckého pôvodu, ktoré prešli do ľudovej a niektoré z nich neskôr tiež do spisovnej slovenčiny, možno zaradiť do určitých okruhov vecných pomenovaní. Týkajú sa takých realít, ktoré alebo vznikli príchodom Nemcov alebo sa rozvíjali za ich rozhodujúcej účasti.

Podstatný podiel mali Nemci na organizácii cechovníctva na Slovensku. Už slovo cech samotné je nemeckého pôvodu /strhn. zechē/. Bolo prevzaté v oboch jeho pôvodných významoch: 1. združenie remeselníkov, 2. útrata. V nemčine mimo kolonizátorskej oblasti stratilo však čoskoro /v 13. storočí/ prvý význam a bolo nahradené strhn. slovom zunft, zumft, ktoré pôvodne znamenalo "zákonitosť, pravidlá nažívania spoločností". Od slova cech sa odvodzovalo čoskoro pomenovanie príslušníka cechu, totiž cechovník, cechník, a relačné adjektívum cechový, cechovní, čo svedčí o rýchlom a úplnom zdomácnení tohto slova.

Rýchle zdomácnelo na celom Slovensku aj slovo majster, ktoré bolo prevzaté z nemčiny /nem. Meister z lat. magister/, kým český ekvivalent mistr je priamo utvorený na základe latinského slova. V zloženinách sa vyskytuje aj v slovenčine -mister: firmister, fiermister, hyperkorektné aj fürmister vedľa firmajster z nem. Viermeister "je-den zo štyroch hlavných majstrov cechu". Ako zloženina bolo prevzaté aj slovo cechmajster /vyskytuje sa tiež ako priezvisko/ alebo bolo včlenené do slovenskej slovnej zásoby vo forme združeného pomenovania: cechový /cehovný/ majster. Dôležitú funkciu v cechu mali aj bajziceri, t.j. prisediaci, z nem. Beisitzer /aj toto slovo sa vyskytuje na Slovensku ako priezvisko/. Cechy zaznamenávali uda-

losti v cechovních knihách /Zechenbücher/ a důležité písemnosti, listiny a znaky uložili do lády /nem. Lade/, t.j. do cechové truhlice.

V každém cechu boli organizovaní remeselníci vykonávající určité remeslo, takže v městech existovali cechy obuvníků, tesárov, stolárov, kožušníkov atď. Aj mená týchto povolání boli často nemeckého pôvodu: Najmä na západnom Slovensku bolo a v ľudovej reči ešte podnes je rozšírené slovo šuster "obuvník" z nem. Schuster /strhn. schuoh-sûtaere, druhá časť slova z lat. sûtor/, za slovo tesár, ktoré je doložené až v predbernolákovskom období, a to iba na západnom Slovensku, používalo sa, pravda, nie oveľa staršie prevzaté slovo cimerman, cirmomán z nem. Zimmermann³, na strednom Slovensku sa vyskytovalo slovo tišliar "stolár" z nem. Tischler, podľa hláskového stavu pomerne skoro muselo byť prevzaté označenie remeselníka, ktorý spracúva kožu, kožiara: garbiar /nem. Gerber, strhn. ledar-garowo k slovesu garawen; nhn. slovo sa opiera o neskorší strhn. tvar slovesa gerwen/. V období rannej nhn. dostalo sa do slovenčiny slovo kušníar, kušníar "kožušník" /nem. Kürschner/, čo dokazuje -š- v slovenskom slove; keby bolo bývalo skôr prevzaté, bolo by sa zachovalo -s- podľa strhn. znenia kürsenaere. Slovo klampiar bolo síce prevzaté z horskonemeckého nárečového klampfer /15. storočie/, ktoré je odvodeninou z dolnonemeckého slovesa klampen "tlačiť na plech, spôsobiť rachot, rachotiť", avšak konsonanticky sa prikláňa k dolnonemeckej /severonemeckej/ podobe.⁴ Rozšírené a čiastočne podnes známe sú mená remeselníckych povolání ako šlosiar "zámočník" /nem. Schlosser/, murár /k strhn. mur z lat. murus/, palier /nem. Polier/, traxler "sústružník, tokár" /z nem. Drechsler, strhn. drehsil/ a iné. Remeselník, ktorý nebol členom cechu, sa označoval ako fušer /z nem. Pfuscher/.

Toto slovo sa stalo základom ďalších odvođenín: fušovať, fušovanie, fušerský, fušerstvo.

Aj materiál a mnohé nástroje, s ktorými pracovali remeselníci, ako aj remeselné výrobky sa označovali často slovami nemeckého pôvodu: dratva /nem. Draht, Schusterdraht/, cveky, cvoky /strhn. strhn. zwec/, branzol "stielka" /nem. Brandschle/, rašpľa /nem. Raspel/; cverna /nem. Zwirn/, cvilich "dvojité nit" /strhn. zwilich, zwilch/; novšieho pôvodu sú slová vo význame "látko" cajg /nem. Zeug/⁵ a štof, štofový; rozšírené boli slová označujúce časti odevu, z ktorých niektoré prešli do spisovnej slovenčiny: lajblik, rajblik /disimilácia l-r/ "tielko" /horskonem. Leibel, spis. nem. Leibchen/, brusliak, prusliak, pruslek "živôtko" /nem. Brustfleck/, gurtňa "opasok" /strhn. gurt, nhn. Gurt, Gürtel/, pančucha, punčocha /nem. Bundschuhe, vlastne "šnúrovacie topánky"/, novšie štrimfla "pančucha" /nem. Strumpf, podľa plur. Strümpfe/.

Mnoho prevzatých slov nemeckého pôvodu patrí do okruhu obchodu a trhovníctva: handel "obchod, obchodovanie" /nem. Handel/, krám "/drobný/ obchod, krám, sténok" /strhn. krām, nhn. Kram, Kramladen, Krambude/⁶ kramár /nem. Krämer/, v Liptove je vo význame "kramár" doložené aj flagnár /z bav.-rak. Pfragner/, inde k tomu fem. fragnárka. Nemecké slovo Markt /strhn. market, merket/ sa vyskytuje iba v zloženinách, samostatne vystupuje len trh: jarmark, jarmak, jarnok, jarmek "výročný trh" /nem. Jahrmarkt/, frajmark, frajmak, frajmek "výmenný trh, výmenný obchod" /nem. Freimarkt "voľný trh"/, z toho sloveso frajmačiť /sa/, frajmočiť "vymieňať, čarovať", markšauer "dozorca na trhu, vyberač trhových poplatkov" /nem. Marktschauer, Marktbeschauer/. S obchodom súvisia aj slová šacovať "ohodnocovať" /nem. schätzen k strhn. schaz "ímanie, bohatstvo"/, šacung, šacúnok "ohodnoco-

vanie" /nem. Schätzung/, borg "úver" /dať na borg, kúpiť na borg, k nem. slovesu borgen "požičať, požičiavať"/ a označenie peňazí /mincí/ ako verduňok "štvrtka hrivny" /zo strhn. vierdunc/,⁷ funt /sthn. strhn. phunt z lat. pondō/, halier /zo strhn. hallaere, Haller pfeninc "denarius Hallensis"/, grajciar, krajciar /až z nhn. Kreuzer, nie zo strhn. kriuzer "denarius cruciatus"/, minca /nem. Münze z lat. monēte/. Slovo groš nie je nemeckého pôvodu, bolo však prevzaté vo východostredonemeckej podobe grosch, ktorá sa neskôr stala všeobecnou, spisovnou: Grosch, Groschen. Toto slovo je latinského pôvodu /grossus/, v češtine dostalo hláskovú podobu groš /s>š/ a v tomto znení bolo prevzaté najprv do východostredonemeckých národí, neskôr sa stalo základom spisovného slova.⁸

Významný podiel majú slová nemeckého pôvodu na terminológii baníctva a baníckej výroby.⁹ Okrem starších, už zo sthn. prevzatých slov halda, huta, štôlna zdomácnili v slovenskej baníckej reči pôvodne nemecké slová ako gang "choďba v bani" /z nem. Gang, z toho aj ľudové slovo gánok "chodba v dome"/, šachta /nem. Schacht/, šichta "smena" /strhn. schicht, schichte/, hunt, huntík "banícky vozík" /z strhn. hunt/; sloveso fárať bolo prevzaté z nem. fahren /strhn. faren/, ktoré malo pôvodne široký význam "pohybovať sa z miesta", neskôr "pohybovať sa, ísť vozidlom, cestovať", zachovalo sa však v slovenčine v zúženom terminologickom význame "zostupovať do bane, spúšťať sa, schádzať do bane", neskôr aj "pracovať v bani".¹⁰ Sloveso fedrovať /nem. fördern/ má v baníckej reči význam "ťažiť, dopravovať rudu na povrch", vyskytuje sa však aj v ľudovej reči vo význame "podporovať"; na západnom Slovensku existuje fedrovať /z rak. fördern, federn, spis. nem. fordern/ s významom "naliehať, žiadať, požadovať"; k baníckemu fedrovať patrí subst. fedrunk

"ťažba". Známe slovo haviar je tiež nemeckého pôvodu /v rannej nhn. Haver/. V hutníckej terminológii sa dlho udržalo slovo šmelciar "šavič" /nem. Schmelzer/, k tomu sloveso šmelcovať.

Pretože v starších časoch mali Nemci prevahu v mestskej samospráve a slovenskí obyvatelia sa len postupne presadzovali, je aj značný počet slov z okruhu mestskej správy, súdnictva a občianskeho života nemeckého pôvodu: slovo richtár "starosta, predstaviteľ mesta alebo obce" bolo prevzaté z nem. Richter, na západnom a severozápadnom Slovensku nachádzame v zápisoch v tom istom význame fojt /zo strhn. voget, vogt, stredodolnonem. voit, vait a pôvodným významom "právny zástupca, ochránca", neskôr "sudca, pán"/, na východnom a severovýchodnom Slovensku je rozšírené slovo šoltýs "dedičný richtár" /zo strhn. schultheiß, strlat. scultētus/. Tieto slová sa stali v rozličných podobách aj priezviskami. Slovo gemein, gmein, gmán, východoslov. tiež gmín, gmína znamenalo jednak "obecná rada", jednak "spoločenstvo obyvateľstva mesta alebo dediny". /Pochádza z bav.-rak. gmein, gman, spis. nem. Gemeinde/. Člen obecnej rady sa volal geman, gmanec. Na čele obecnej rady stál forminder, vormund "orator" /z nem. Vormund, forminder z plur. Vormünder/. Najmä na východnom Slovensku sa ujalo slovo burger, burger za slovenské slovo mešten. Burger, burger je staré prevzaté slovo /sthn. burgāre, strhn. burgaere/. Za slovo radnica je v starých zápisoch často slovo nemeckého pôvodu ratuz, rathuz, rotheus, rotaus /prvé dve znenia na základe staršieho strhnh. rāthûs; rotheus, rotaus podľa mladšej bav.-rak. hláskovej podoby/. V rozličných súdnych a občianskych písomnostiach nachádzame slové ako ortiel "súdny výrok" /zo strhn. urteil, bav.-rak. aj urtel/, štrof, na strednom Slovensku aj štröf, štruof "po-

kuta" /z nem. Strafe, a to podľa bav.-rak. znenia/, k tomu sloveso štrofať, štrôfať, štráfať "pokutovať, trestať". Na strednom a západnom Slovensku sa hojne vyskytuje slovo šarha, šerha "žalárnik, katov pomocník" /zo strhn. scher-ge/.¹¹ Na bavorsko-rakúskom území dostalo toto slovo význam "súdny zamestnanec". Neskoršie nadobudlo slovo šarha význam "chytač psov". V tomto význame sa objavuje koncom 19. storočia na západnom Slovensku slovo šinter /z rak. Schinder k slovesu schinden "ťahovať kožu, týrať, trápiť"/. Ako sa dostalo toto slovo k expresívnemu významu "nezbedný chlapec, betár, huncút", nie je dosiaľ zistené. Dôležitými občianskymi písomnosťami boli kšaft "závet, testament" /z bav.-rak. geschäft/, šulprif "dlžobný úpis" /nem. Schuldbrief/, najmä na východnom Slovensku sa vyskytujúce slovo rachunek "účet" /z nem. Rechnung/, k tomu sloveso rachovac, ratunk, ratunek, obratunk "vyúčtovanie" /oproté o nem. Abrechnung/, šajn "doklad, potvrdenka" /z nem. Schein/ a iné.

Slová označujúce skutočnosti každodenného života dokazujú, že medzi nemeckým a slovenským obyvateľstvom existovali úzke vzťahy, ba možno predpokladať, že najmä v mestách žil nemalý počet bilingvistov. Treba tu spomenúť slová špejza /z nhn. Speise, Speisekammer/, staršie špižiareň /zo strhn. spíše/, kamrlík /zo sliez. kammerle/, cimra "izba" /z nem. Zimmer/, fraucimer, frajcimer "ženská izba" /z nem. Frauenzimmer, pôvodne "ženská izba", potom "ženská osoba, žena", dnes mierne pejoratívne "ženská"/, fraucimerka, frajcimerka "služobná, komorná", címer "erb, znak, ozdoba" /zo strhn. ziemer, pôvodne "ozdoba na prilbe, na zbrani, na konskom postroji", potom "ozdoba"/, ďalej slová označujúce zariadenie, domáce potreby, jedlá, plody atď.: kredenc "príborník" /z rak. Kredenz/, šporhert, špornet, šporák "šporák" /z rak. Spar-

herd/, kýbel "džber, vedro" /z bav.-rak. Kübel, strhn. kübel/, putňa "drevená nádoba /na vodu/" /z bav.-rak. putten, spis. nem. Bütte/, tanier /nem. Teller, sthn. talier/,¹² žufa "polievka" /zo strhn. supfe, v nhn. obnovený dolnonemecký hláskový stav Suppe, stredodolnonem. sloveso súpen "srkať, chlípäť"/, buršt, buršľa "klobása" /nem. Wurst, prevzaté v bavorskej hláskovej podobe/, knédľa, knedľa /z bav.-rak. Knödel/, paradajka /z rak. Paradeis, spis. nem. Paradiesapfel, Tomate/, ríbezľa /z rak. Ribisel, spis. nem. Johannisbeere/.

Mnohé z týchto a ďalšie slová nemeckého pôvodu zachovali sa v ľudovej slovenčine podnes, iné ustúpili alebo zmizli jednak preto, že označovali historické, v súčasnom spoločenskom živote už neexistujúce reality, jednak preto, že spisovný jazyk sa ostrejšie a zreteľnejšie diferencuje od koexistujúcich jazykov /Nehbarsprachen/ ako ľudový jazyk¹³ a pri kodifikácii lexiky nahradzuje cudzie slová domácimi, prípadne novoutvorenými slovami. No v krásnej literatúre sa predsa objavujú aj zastarané a ľudové slová za účelom vykresľovania dobového alebo miestneho spoločenského prostredia a ľudového koloritu. Preto mnohé zo slov, ktoré sme uviedli, ako aj ďalšie slová ľudovej slovenčiny, ktoré boli prevzaté z nemčiny, nájdeme v dielach básnikov a spisovateľov počnúc od klasikov až po súčasnosť.

Treba ešte poznamenať, že sa do slovenčiny dostalo aj niekoľko slov z jiddiš, jazyka, ktorý sa samostatne vyvinul zo strednej hornej nemčiny a ktorý obsahuje okrem nemeckých prvkov najmä v lexike značný počet hebrejizmov. Niektoré z týchto slov boli naspäť prevzaté do novej nemčiny. Na Slovensku sú známe slová kóšer, kóšerný, kóšerovať, chosėň, chosėňovať /z jidd. chassenes/, mešuge "bláznivý, pomätený" /z jidd. meschugga, me-

echugge/, nišpócha "rodina, spoločnosť" /z jidd. mischpoche, hebr. mischpāhā "židovská rodina"/, chochmes "rozum, vtip" /z jidd. chochmes, hebr. chochmas/, šlamastika "trápne polozenie, nepríjemná situácia" /z jidd. echlimasel, schlemasel "nešťastie", zložené z nem. schlimm "zlý" a hebr. mezol "osud"; do nemčiny prevzaté naspät ako Schlemassel/.

Tento stručný náčrt jazykových kontaktov medzi slovenčinou a nemčinou na poli lexiky uzavrieme poukazom na to, že v tej miere, ako sa Nemci na Slovensku zbližovali so slovenským obyvateľstvom a jazykovo asimilovali, vnikajú aj slovenské slová do nemčiny. Už v starých nemeckých zápisoch nachádzame adaptované alebo neadaptované slovenské slová ako Kopanizen, Łazi, Oraczina, Luka, Planina, Ostredken, Koschar, Koscharwirt, Robsch /zo slov. rováš, rubáša/ vedľa Karbholz "Kerbholz",¹⁴ Hole, Hotttert, Hatttert, na západnom Slovensku Hotter /zo slov. chotár/, Dworsky, Lapatten "Schläge" /zo slov. lopata/ a ďalšie.

Poznámky

1. Havránek, B.: Zur Problematik der Sprachmischung. In: TLP 2, 1966, s. 81-95 /82/.

2. Doruľa, J.: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. In: Slavia Slovaca 2, 1967, s. 23-35, 364-378 /373/.

3. Doruľa, J.: Z histórie mien povolání. In: Slovenská reč, 33, 1968, s. 79-87. Mihál, J.: Pokus o etymológiu niektorých dialektizmov. In: Jazykovedné štúdie 9, Bratislava 1966, s. 179.

4. Za horskonem. -pf- v kombinácii -mpf- by malo byť v slovenčine -f-; porov. strhn. kampher /cez arab. kāfūr z ind., základ camphora/, slov. kamfor, káfor, gáfor. Novšie nemecké slovo za klampiar je Klempner, rozšírené v severnej a strednej nemeckej oblasti, rak. Spengler.

5. Porov. strhn. ziuc, gezius.

6. Aj druhý význam slovenského slova krám, krámy "hareburdy" je už obsiahnutý v nemeckom slove Kram "bez lahu a skladu vyložený tovar", neskôr "neusporiadané veci".

7. Pozri tiež Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957 /pod "věrdunk"/.

8. Bližšie pozri Machek, V., l.c., pod "groš"; Kluge, F. - Mitzka, W.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin 1967²⁰ /pod "Groschen"/; van Wijk, N.: Franck's Etymologisch woordenboek der nederlandse taal. 's Gravenhage 1949² /pod "Groot II"/.

9. Na to poukazujú a bližšie o tom pojednávajú: Blanár, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava 1961; Matunák, M.: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928; Ratkoš, P.: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku.

Bratislava 1951; Tóvik, Š.: Jazyk a terminológia starých slovenských písomných pamiatok výrobných sektorov. In: Sborník Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove. Bratislava 1960, s. 80-157.

10. Blanár, V.: Die Einbürgerung entlehnter Wörter in graphischer Darstellung. In: TLP 3, 1968, s. 155-178 /165/.

11. Bližšie o týchto slovách pozri Doruľa, J.: Z histórie slovenskej slovnej zásoby; l. berecin, šarha, šarhovňa a ďalšie príbuzné slová. In: Kultúra slova 6, 1972, s. 18-23.

12. -n- namiesto -l- podľa maď. tányér /Náček, V., l.c., pod "talíř".

13. Havránek, B., l.c. s. 89.

14. Bližšie o slove Robach pozri Bräuse, A.: Das Kerbholz im Karpethenraum mit besonderer Berücksichtigung der Zips. In: KL 10, 1937, s. 84-90.

**Slovenské vysťahovalectvo
a zahraniční Slováci**

Ján Sirácky

Slováci patria medzi tie európske národy, ktorých vysoké percento žije mimo svojho materského etnika, za hranicami svojej vlasti. Táto skutočnosť je výsledkom dlhodobého historického procesu, počas ktorého státisíce predkov terajších zahraničných Slovákov opúšťali svoje rodné kraje a hľadali si možnosti obživy v blízkej i ďalekej cudzine. Keď hovoríme o slovenskom vystahovalectve, máme na mysli predovšetkým odchody z hospodárskych, sociálnych, a nie z politických príčin; opúšťanie vlasti z politických príčin označujeme slovom emigrácia, resp. politická emigrácia. Táto netvorí vysoké percento, a pre poznanie procesu slovenského vystahovalectva a jeho ďalších osudov nie je rozhodujúca.

Na rozdiel od väčšiny európskych krajín, z ktorých obyvateľstvo odchádzalo najmä za kapitalizmu, to značí v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia, na rozdiel od tohto, dalo by sa povedať klasického vystahovalectva, poddanské obyvateľstvo Slovenska odchádza z vlastného materského územia už od konca 17. storočia, intenzívne najmä v 18. storočí /čiastočne i v prvej polovici 19. storočia/ a sťahuje sa na Dolnú zem v rámci toho istého rakúsko-uhorského štátu. Preto tento proces nazývame sťahovaním Slovákov na široké priestranstvá Dolnej zeme, takmer vylúdené v dôsledku dlhodobého tureckého panstva.

Výsledkom tohto sťahovania poddaných, migratio colonorum, boli, resp. sú slovenské enklávy, prípadne diaspory na území Maďarskej ľudovej republiky, Rumunskej socialistic-

kej republiky, Socialistickéj federatívnej republiky Juhooslávie. Do konca druhej svetovej vojny navelký počet Slovákov žil aj v Bulharsku. Títo sa však takmer všetci v rámci reemigrácie po r. 1945 vrátili do Československa; keď sa vracali aj početní Slováci z vyššie uvedených krajín. V európskych socialistických krajinách žijú okrem toho aj Slováci v Poľsku ako pôvodné obyvateľstvo na slovensko-poľskej etnickej i štátnej hranici, rovnako ako v severovýchodnom Maďarsku. V ZSSR žijú potomkovia členov družstva Interhelpe.

V uvedenom procese sťahovania Slovákov na Dolnú zem slovenskí poddaní postupne prenikali cez etnickú hranicu slovensko-maďarskú na územie medzi Dunajom a Tisou, do Zádunajska i Zátisia, zanechávajúc pri tomto prenikaní takmer súvislé slovenské osídlenie, ktoré sa postupom času v 18. storočí sformovalo v podobe slovenských ostrovov v tzv. novohradsko-peštianskej skupine slovenských osád, v zádunajskom ostrove, vo venci osád okolo Budapešti, v Zátisi v békešskej oblasti /Békešháza, Sarvaš, Tótkomlóš/ i v osíhotenej Nyíregyháze; v 19. storočí i v podobe komorských obcí v Čanádskej stolici /Pitvaroš, Csánádelberti, Ambrozfalva v Maďarsku, a veľký slovenský Nadlek v terajšom Rumunsku, kde v Bihorských horách vzniklo ďalšie slovenské osídlenie/.

V pokračovaní prúdu medzi Dunajom a Tisou, kde južne od Budapešti bol ľudnatý slovenský Kišköröš, v polovici 18. storočia vlny slovenských osadníkov prenikajú aj do Báčky, Srijemu a Banátu, na územie terajšej juhoslovanskej Vojvodiny /neskôr i do chorvátskeho Slavónska/, zanechávajúc po sebe stopy pomerne kompaktného slovenského osídlenia v týchto krajoch. Napokon treba uviesť, že sa ku koncu 18. storočia Slováci z terajšieho juhoslovanského i rumunského Banátu osiedli v Bulharsku, predovšetkým v okolí Gor-

nej Mitropolje.

Pravda, tento proces bol mimoriadne zložitý, uskutočňoval sa po etapách a v jednotlivých vlnách. Nové obyvateľstvo, kým sa definitívne osadilo, často vystriedalo niekoľko osád a oblastí. Treba vedieť, že dlho po vyhnaní Turkov z Uhorska bolo obyvateľstvo v značnom pohybe, v dôsledku čoho sa tu neraz stretávame aj so sekundárnou či terciárnou kolonizáciou z už existujúcich slovenských osád.

Z počtu približne 1 300 000 zahraničných Slovákov /za zahraničných Slovákov považujeme tých, ktorí sa sami za nich považujú, a nie všetkých potomkov slovenských vysťahovalcov, ktorí sa už asimilovali/, z počtu, ktorý, žiaľ, nie je presný, keďže národnostné štatistiky nabývali a ani v súčasnosti nie sú presné, alebo sa ani nevedú, žije v európskych socialistických krajinách približne 300 000 Slovákov, v poradí čo do počtu 1. MĽR, 2. SFRJ, 3. PĽR, 4. RSR.

Vysťahovalectvo zo Slovenska za kapitalizmu, ktoré v dôsledku zhoršených hospodárskych a sociálnych pomerov slovenského obyvateľstva v rámci Uhorska, postihovaného aj národnostným útlakom, sa intenzívnejšie začína od konca sedemdesiatych rokov 19. storočia, orientuje slovenských vysťahovalcov na vyspelé kapitalistické krajiny, zo zámoreských najmä na USA a neskôršie aj Kanadu. V USA sa osadzovali predovšetkým v priemyslených centrách v štátoch Pennsylvánia, New York, Ohio, New Jersey, Illinois a ďalších. Dlhý čas najpočetnejší slovenskí prisťahovalci prichádzali práve do "Čiernej" Pennsylvánie a prevahou banského a hutníckeho priemyslu a osadzovali sa najmä v Pittsburge a na okolí. Ďalšími slovenskými strediskami sa stali Cleveland, Chicago, Detroit, New York atď. - V Kanade sa Slováci osadzovali najmä v provincii Ontario, v mestách Toronto, London, Welland, Niagara Falls, Windsor, v pro-

vinciách Alberta a Monitoba. V súčasnosti žije v USA vyše 750 000 Slovákov, v Kanade vyše 70 000. - V krajinách južnej Ameriky /v Argentíne, Brazílii, Bolívii, Chile, Uruguaji, Venezuele/ je okolo 40-50 000 Slovákov. V Austrálii vyše 5 000. Intenzívne vystahovalectvo do uvedených krajín bolo v období medzi dvoma vojnami, a to tak do priemyslu, ako aj do poľnohospodárstva.

Pre úplnosť sa treba zmieniť aj o slovenských vystahovalcoch v európskych kapitalistických krajinách, kam odchádzali takisto najmä za buržoáznej ČSR. Vo Francúzsku pracovali najmä v poľnohospodárstve a baníctve, v Belgicku v baníctve, v Rakúsku v poľnohospodárstve /zeleninárstve/. V Belgicku žije približne 2 000, vo Francúzsku 30 000, v Rakúsku 2-3 000 Slovákov. Menšie počty žijú aj v niektorých ďalších európskych kapitalistických krajinách.

Pri skúmaní dejín a života zahraničných Slovákov vychádzame zo stanoviska, že slovenské vystahovalectvo v oboch uvedených podobách i časových rozpätiach je súčasťou slovenských národných dejín a že pôvodná kultúra slovenských vystahovalcov je súčasťou slovenskej národnej kultúry. Pritom si uvedomujeme a zdôrazňujeme skutočnosť, že tak slovenské vystahovalectvo, ako aj tradičnú ľudovú kultúru prestahovaných Slovákov treba posudzovať aj z hľadiska národných či štátnych, resp. kultúrnych dejín tých národov a štátov, medzi ktorými, či v ktorých, sa naši vystahovalci po odchode z materského etnika osadili a ktoré celkom prirodzene ovplyvňovali a ovplyvňujú ich ďalší vývin.

Keď slovenský vystahovalec, ale to platí najčastejšie aj pre iných, opúšťal svoje rodiisko a vlasť svojich predkov, napriek tomu, že bola k nemu často macošská a nebezpečovala mu dostatok obživy a dôstojné živobytie, odnášal si kus z nej do novej vlasti, často ďalekej cudziny,

od ktorej očakával, že bude lepšia, láskavejšia, že v nej ľahšie bude žiť sám i jeho rodina, najmä deti. Pravda, odnášal si predovšetkým to, čím ho poznačilo jeho rodisko, prípadne blízke okolie jeho rodiska - materinská reč, čiže nárečie, ktorým sa u nich hovorilo, zvyky a obyčaje svojich predkov, spomienky na miesta svojho detstva i svojich detských hier, ale aj na cintoríny, kde odpočívali jeho predkovia, na všedné i sviatočné dni; odnášal si aj svoje intenzívnejšie či slabšie národné povedomie, vedomie príslušnosti k národu i ku kraju, z ktorého pochádzal. Neodnášal si však každý rovnako: jeden menej, druhý viac, a ani každý s tým, čo si so sebou priniesol zo starej, nešafáril rovnako v novej vlasti. Ale ostáva skutočnosťou, že po odchode zo starej vlasti dostal sa do iného, nového, cudzieho prostredia, ktoré malo svoje odlišné a vlastné zákony, iné zvyky a obyčaje, podľa známeho: "Iný kraj, iný mrav".

V tomto inom kraji naši vystahovalci začínajú podstupovať zápas o svoju existenciu, o svoj nový život. Prvé generácie slovenských vystahovalcov vydali nejedno svedectvo o ťažkých začiatkoch v novej vlasti, kde bolo treba nielen ťažko pracovať, ale aj prispôbovať sa novému prostrediu. Pre toto prispôbovanie sa novému často nemali dost diapozícií prinesených z domu: húževnatosť a odhodlanie pracovať a predovšetkým prácou si vybudovať novú podstatu neboli vždy dostatočnými dobrými vlastnosťami a prednosťami - v zápase s novým prostredím sa museli odriekať všeličoho z toho, čo si priniesli so sebou a čo v novom prostredí, v novom svete sa neraz zdalo nepotrebné, často až smiešne. Prirodzenou reakciou na vplyvy nového prostredia bolo isté a pomerne dlhotrvajúce uzavieranie sa do seba a okolo seba: aj slovenské roľnícke obyvateľstvo Dolnej zeme, aj slovenskí robotníci-vystahovalci do zámoria

sa grupovali do slovenských osád, štvrtí, kolónií, v ktorých mali príbuzných a známych, kde večerami zneli slovenské piesne a kde sa po celý deň ozýval slovenský džavot ich detí, kde mohli aspoň čiastočne žiť tak, ako si zvykli v starom kraji. A už aj pre toto, pravda, aj pre ďalšie príčiny a okolností, prvé generácie našich vysťahovalcov vďaže ostali slovenské. Hoci sa v novej vlasti zákonite dostali pod vplyv cudzích, inojazyčných a inonárodných kultúr, tieto ich vo väčšej miere nepoznačili a ich duchovný život pokračoval predovšetkým vo sfére vlastnej národnej kultúry, vo sfére vlastnej ľudovej kultúry.

Pravda, ďalšie generácie našich vysťahovalcov, resp. ich potomkov, už vo väčšej miere podliehali vplyvom cudzieho prostredia i inonárodných kultúr: dispozície prinesené zo starej vlasti už nestačili uspokojovať ich potreby. Osvojili si nielen jazyk nového prostredia, ale aj niektoré iné charakteristické črty tak v oblasti hmotnej, ako aj duchovnej kultúry. Stará vlasť, o ktorej rodičia vedeli tak dlho a pekne rozprávať, a tým im ju približovať, bola čoraz vzdialenejšia a črtala sa v čoraz nejasnejších kontúrach. Slabli aj príbuzenské vzťahy. Tým sa menila aj miera závislosti na kultúrnych potrebách zo zdrojov vlastného národa, zo zdrojov materskej kultúry. Všeobecne možno aj dnes povedať, že miera závislosti na vlastnej národnej kultúre a stupeň potreby ostať a ňou i naďalej v styku je podmienená rozličnými objektívnymi i subjektívnymi faktormi, ako je napr. prostredie, v ktorom krajenia žijú, dĺžka ich pobytu v cudzine, ich zamestnanie /či ide o robotníkov, inteligenciu, prípadne iné povolania/, ich fyzický vek, resp. príslušnosť k vysťahovaleckej generácii, stupeň národného povedomia, ktoré sa vo všeobecnosti čoraz viac presúva do polohy vedomia o pôvode, ich politické presvedčenie, či majú vlastné školy, noviny, spolky, inteligenciu,

či v ich kruhu vzniká slovenská literárna, prípadne umelecká tvorba, do akej miery môžu používať slovenčinu na verejnosti, atď., atď.

Ako vidíme, problematika slovenského vystahovalectva a zahraničných Slovákov zďaleka nie je jednoduchá a komplexný prístup k nej si vyžaduje angažovanie sa viacerých spoločenskovedných disciplín: histórie, národopisu, jazykovedy, literárnej histórie, sociológie i demografie atď. Napriek tomu, že sme v nejednom smere ešte stále prakticky v začiatkoch, dosiahli sa v poslednom období pozoruhodné výsledky.

Slovenská marxistická historiografia urobila seriózne kroky k poznaniu tak stahovania Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí, ako aj k poznaniu procesu slovenského vystahovalectva za kapitalizmu, resp. k poznaniu ďalšieho celkového vývoja zahraničných Slovákov. K prvému okruhu problémov vyšla monografická práca /J. Sirácky/ a viac štúdií, resp. zborníkov, k druhému početné seriózne štúdiá /Gosiorovský, Hanzlík, Tajták, Bielik, Jakešová a i./, ako aj edícia dokumentov Slovenské vystahovalectvo v období kapitalizmu /Bielik-Rákoš/, ktoré sa teraz rozširujú aj na staršie slovenské vystahovalectvo za feudalizmu.

Významnými výsledkami sa môže pochváliť aj slovenský národopis predovšetkým vo vzťahu k dolnozemskej Slovákom vôbec a k juhoslovenským osobitne /Bednáríkova monografia o Slovákoch v Južoslávii, zborník o tradičnej kultúre Slovákov vo Vojvodine, monotematické číslo Slovenského národopisu venované tradičnej kultúre Slovákov na bývalej uhorskej Dolnej zemi - s príspevkami Filovej, Botíka, Švehláka, Kovačevičovej, Burlasovej atď. Touto problematikou sa u nás zaoberajú aj ďalší národopisci i etnomuzikológovia a ich výsledky spolu s výsledkami ich kolegov z Maďarska a Južoslávie umožňujú v súčasnosti pristupovať k syntetickému

spracovániu ľudovej kultúry predovšetkým dolnozemských Slovákov.

Z jazykovedcov sa problematike slovenských nárečí na Dolnej zemi venovali, resp. venujú J. Štolc a P. Ondrus, z radov juhoslovenských Slovákov D. Dudok, sporadickéjšie tak doma ako v zahraničí aj ďalší. Štyri monografické práce z uvedenej problematiky sú nielen významným vedeckým prínosom, ale aj základom pre ďalšie a hlbšie výskumy.

Od konca šesťdesiatych rokov výskum slovenského vystahovalectva a zahraničných Slovákov získal aj profesionálnu inštitucionálnu základňu v rámci Matice slovenskej, kde vzniklo pracovisko pre výskum dejín a života zahraničných Slovákov a udržiavanie kultúrnych stykov s nimi /Ústav pre zahraničných Slovákov, v súčasnosti Oddelenie pre zahraničných Slovákov/, ktoré už tiež dosiahlo niektoré výsledky na poli vedeckého spracúvania i dokumentácie tejto problematiky, pričom plní aj vedecko-organizačné a sčasti koordinačné úlohy vo vzťahu k ostatným vedeckým pracoviskám, ktoré sa ňou zaoberajú. Vydáva vlastný zborník Slováci v zahraničí, v ktorom publikujú aj zahraniční autori.

V súčasnosti sa početní odborníci zúčastňujú na príprave prvej syntetickej publikácie Slováci vo svete, ktorá populárnovedeckou formou chce podať naše doterajšie vedomosti o zahraničných Slovákoch, zachytiť príčiny slovenského vystahovalectva v celom dlhom časovom období a spracovať hospodársky, politický a kultúrny vývin Slovákov v príslušných krajinách až po súčasnosť.

Prípravené podrobné tézy publikácie svedčia o serióznom prístupe spolupracovníkov a mali by byť zárukou solídneho diela o zahraničných Slovákoch, pripravovaného tak pre potreby domácej, ako i zahraničnej, najmä krajskej verejnosti.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že sme presvedčení o správnosti našej orientácie skúmať prednostne tie vrstvy zahraničných Slovákov, tie deje a udalosti v ich minulosti i prítomnosti, ktoré na strane pokroku, sociálneho a robotníckeho hnutia posúvali vpred spoločenský vývin a prispievali, resp. prispievajú k jeho internacionalistickej orientácii. Takýto prístup, zohľadňujúci z marxisticko-leninských princípov dialektiku národného a internacionálneho, posilňuje internacionalistické tendencie v záujme mierového spolunažívania národov a pomáha čeliť separatisticko-ludáckym tendenciám tak vo výklade minulosti, ako aj v prekrúcaní súčasného postoja väčšiny zahraničných Slovákov k starej vlasti, najmä na západe.

Literatúra

Sirácky, J.: Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí, I. vyd. Bratislava 1966, II. vyd. Martin 1971.

Bednárík, R.: Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre. Kapitolu Prehľad osídlenia spracoval J. Sirácky, I. vyd. Bratislava 1964, II. vyd. 1966.

Štolc, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku, Bratislava 1949; Reč Slovákov v Juhoslávii, Bratislava 1968.

Ondrus, P.: Stredoslovenské nárečie v Maďarskej ľudovej republike, Bratislava 1956.

Dudok, D.: Nárečie Pivnice v Báčke, Martin 1972.

Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine, Nový Sad 1970.

Stará Pazova 1770-1970, Nový Sad 1972.

Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine, Nový Sad 1973.

Výročie časopisu Svät ako päťdesiat rokov organizovaného literárneho života Slovákov vo Vojvodine, Nový Sad 1975.

Slovenský národopis 2/23, 1975.

Národopis Slovákov v Maďarsku 1975, Budapešť 1975.

Gosiorovský, M.: Dejiny slovenského robotníckeho hnutia, Bratislava 1958.

Bielik, Fr. - Rékoš, E.: Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty I /do roku 1918/, Bratislava 1969; Slovenské vystahovalectvo. Dokumenty II /1919-1938/, Martin 1975.

Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA, Bratislava 1970.

Sveton, J.: Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu, Bratislava 1958.

Slováci v zahraničí, zborník OZS MS /zodp. red. J. Sirácky/, 1/1971, 2/1974.

Prehľad ďalších štúdií o amerických Slovákoch pozri v príspevku L. Tajtáka - M. Potemru, Slovenská historiografia v období zvýšeného národnostného útlaku. In: Historický časopis, r. 24, č. 1-2, 1976.

Slovenské ľudové divadlo

Martin Slivka

Kým bol folklór aktívnou súčasťou tradičnej kultúry, boli jeho prejavy späté so životom ľudu systémom mnohokrát zložitých väzieb. Vo svojom obsahu sa často dotýkali priam základných otázok bytia, vo svojom výraze smerovali zase k autochtónnym estetickým ideálom. V tejto životnej a estetickej jednote tradičného folklóru je ťažko viesť hranicu medzi umením a náboženstvom, medzi obradom a prácou. Rovnako splývajú medzi sebou i jednotlivé folklórne žánre. Ťažko povedať, kde je rozprávka len slovesným útvarom ústnej literatúry a kde začína divadlo pri jej prednese, kde je tradičný obrad ľudovým náboženstvom a kde zvykovým divadlom, kde detská hra je choreografickým, slovesným, či dejovým útvarom a kde divadlom bez publika.

V genetickom procese vzniku jednotlivých folklórnych žánrov - teda i ľudového divadla - nebolo na začiatku striktného druhového delenia. Proces tvorby i prítomná manifestná produkcia sa neriadila podľa noriem žánrovej čistoty vysokého umenia. Sú bezprostredným výrazom estetickej potreby života, v komplexe ktorej nachádza svoj výraz aj elementárne dramatické a divadelné cítenie.

Horizont ľudového divadla je teda hodne široký. Prakticky zahŕňa nielen ľudovú drámu, ale i všetky folklórne prejavy vyjadrené v dramatických formách alebo oplývajúce divadelnými prvkami. Dramatično, dialóg, kostým, rekvizita, gesto, mimika ... - neraz radia folklórny jav do sféry divadelného záujmu, i keď ako celok divadlom nie je. S týmito dramatickými a divadelnými prvkami sa zaoberá

súčasná folkloristika i divadelná veda, lebo predstavujú vzácny materiál na štúdium gnozeológie divadla. Pojem ľudového divadla v užšom zmysle slova vymedzuje fenomén premeny ako špecifickej formy hry, funkcia herca, dianie odvíjajúce sa v čase, optický výrez a publikum. Týmto určujúcimi znakmi v komplexe folklóru vymedzené divadelné prejavy možno deliť tematicky i druhovo, dajú sa zhrnúť do celkov v obradných cykloch roka i života jedinca a dovoľujú analyzovať svoje charakteristické prvky divadelnosti i ľudovosti.

Folklórne divadlo na Slovensku svojím množstvom hier a funkciou v tradičnom obradovom živote zaujíma významné miesto v ľudovej duchovnej kultúre. V tomto tematicky a žánrovo pestrom repertoári najstaršou vrstvou sú hry obradného divadla. Predstavujú zvykové reziduá, ktorých korene siahajú do staroslovanských čias. Realizačne sa tieto hry pripínajú k cyklom slnovratov a rovnodenností. Svojím obsahom sú vlastne divadelnými obradmi magicko-vegetatívneho rázu. Najmarkantnejšie vystupujú tieto prvky v obradných jarných hrách realizovaných ako fašiangové sprievody masiek. Tradičné fašiangy na slovenskej dedine nie sú redukciami mestských karnevalov. V typológii masiek, v ich obradnej funkcii, v ustálených motívoch hry rezonujú genetické popudy týchto obradných hier. Na ich začiatku stojí kult plodivých síl nazývaný tiež kultom falických démonov a obrady súvisia s príchodom jari a magickým odklíňaním plodivých síl zeme. Vynášanie a topenie Moreny, zabíjanie Dedka - obidvoje v divadelnom zostúpení bábikou - je obradné odstránenie starých neplodných síl, aby mohli nastúpiť mladé sily naplnené miazgou a pulzom života. Divadelne znázorňované motívy a akty plodenia, či už zoomorfnými figúrami - Koza, Turoň - alebo antropomorfnými - Cigán,

Cigánka - rôzne vinše, prania, to všetko poukazuje na dávne korene týchto hier, keď ich divadelný obred mal na zlome zimy a jari privolať nový životodarný cyklus zeme, zabezpečiť prosperitu, úrodu, zdravie.

Tak ako oslavy ročných cyklov i obrady týkajúce sa života jedince v spoločenstve mali charakter obradno-divadelných foriem. Medzi nimi vyniká svadba majúca vo svojej kompozícii pôdorys dramatickej hry rozdelenej na dejstvá jednotlivých obradných častí. Tradíciou ustálené osoby a funkcie majú presne vymedzený part v tejto hre a svadobná družina ako celok spĺňa funkciu divadelného chóru a výrazovým prostriedkom lyrického obradného spevu. Súčasťou svadobných obradov sú žartovné interlúdiá - ako je podkúvanie žien, holenie mužov a iné - ktoré sú divadlom v divadle. Účasť antropomorfných i zoomorfných fígúr a rôzne divadelné diania dávajú tradičnej svadbe ráz obradu hojne pretkaného divadelnými prvkami.

V repertoári slovenského ľudového divadla sa zachovalo veľa reziduí zo staroslovenského základu aj napriek odstupu dlhých storočí. Spôsobila to osobitosť dejinného vývoja na Slovensku. Národné povedomie utisnuté v minulosti do ustálenej štruktúry vidieckeho života vytvorilo sloh uspokojujúci z vlastných zdrojov duchovné, etické i estetické ideály človeka. Nepreahné hospodárske podmienky stali sa dlho konzervátorom tohto archaického slohu života, v štruktúre ktorého sa zachovali aj vzácne atribúty a formy dávneho obradného divadla.

Zo staroslovenského základu sa zachoval pôvodný rozvrh ročných cyklov s magickou funkciou vzťahujúcou sa k poľnohospodárskej práci a ich pôvodné kultové dominanty. V zimnom cykle hier prevláda kult predkov a snaha zabezpečiť prosperitu budúceho roku. V jarnom dominuje kult ze-

me, životodarnej vody a zelene. V letnom kult slnka, hojnosti a životného hedonizmu. V jesennom poďakovanie za dary zeme. Analogicky s poľnohospodárskym je i cyklus v živote jedinca. Menovite vo svaďbe vyniká kultová mágia smerujúca k zachovaniu kontinuity života.

Ako v obsahových, tak i vo formových zložkách slovenského ľudového divadla sa dochovali mnohé reziduá genetického základu. Obradný spev, tanec, zariekavacie dialógy, magický obrad - zlúčené v herecké konanie, predstavujú základný súbor výrazových prostriedkov. Optický výraz v maske a kostýme napomáha predovšetkým divadelnej premeně, ale aj nositeľom obradnej a magickej funkcie.

Prejavom vývojovej kontinuity sú divadelné postavy doložené v staroslovanských kultoch a obradoch. Z antropomorfných sú to rôzne variácie postáv zosobňujúcich fenomén mužstva a ženstva. Tieto postavy zachovávajú v sebe pôvodné rudimenty spojené s kultom predkov, symbolu kontinuity života, plodivých síl a s nimi súvisiacich faličských kultov. Zo zoomorfných postáv sú to hlavne koza, medveď a býk - nazývaný turoň. Genéza i obradná funkcia týchto postáv je analogická ako aj v iných ľudových divadelných kultúrach. Obradné hry slovenského ľudového divadla, i keď zachované v zlomkovitých podobách, predstavujú vzácny materiál k dejinám začiatočných divadelných foriem v národnej kultúre.

Kvantitatívne najbohatšou skupinou v slovenskom ľudovom divadle je cyklus vianočných hier obsahujúcich príbeh o Adamovi a Eve, o Herodesovi, Troch kráľoch a hlavne pastierske hry o narodení, nazvané betlehemcovanie, jašličkári, šopka a všelijako ináč. Vo svojej genéze sú tieto hry folklórnym pokračovaním stredovekého ludus liturgicus. Vo svojom vývoji zabsorbovali však do seba i motívy joku-látorskej hry stredovekých igrícov, prvky obradného divad-

la i odrazy neskorších čias, ako sú motívy zbojníckej tradície i herecké referencie veseloherných figúr v kontakte s divákmi na prítomnú realitu.

Vznik a udomácnenie týchto hier na Slovensku - s najbohatším výskytom vo folklóre okolitých národov - je výsledkom osobitných daností v období ich zrodu.

Centrom stredovekého divadla bolo Francúzsko. Vzťahy stredovekého Slovenska s Francúzskom boli veľmi intenzívne. Rozvíjali sa po dvoch líniách: cirkevnej a svetskej. Nositeľmi cirkevnej boli najmä cistercií. Treba zdôvodniť, že všetky cisterciácke kláštory na Slovensku, zakladané od 12. storočia, pochádzajú priamo z materských kláštorov v Pontigny, Cîteaux, Ancy, Tris Fontaines. Cistercií na Slovensku udržiujú čulý styk s týmito klášťormi vo Francúzsku už i preto, že opäť kláštora v Cîteaux pri Dijone je generálom rehole. Cestou cisterciítorov a iných reholí prichádzajú k nám podnety stredovekého náboženského divadla priamo z prvej ruky.

Druhou dôležitou líniou kontaktov je rod Anjouovcov na uhorskom tróne. Pre divadelné dejiny sú to najmä kontakty medzi francúzskymi a našimi jokulátormi. Je len zákonité, že medzi francúzskou stredovekou dramatikou a vianočnými hrami slovenského ľudového divadla nachádzame obdivuhodné príbuznosti.

Zľudovenie stredovekých hier o Narození v slovenskej ľudovej kultúre spôsobili predovšetkým sociálne podmienky. V stredoveku, v snahe po využití horských oblastí, dochádza na území Slovenska k tzv. valašskej kolonizácii, ktorá povyšuje pastierstvo na remeslo a účastníkom tejto kolonizácie dáva práva slobodných občanov-remeselníkov. I keď podnety k valašskej kolonizácii prichádzajú k nám z východu, hlavne z oblastí dnešného Rumunska, Valasi na

Slovensku - to nie je prisun cudzieho etnika. Domáce zbe-
dačené vrstvy chytajú sa sociálnych a ekonomických výhod,
nechávajú sa najímať na valašskom práve a idú hospodársky
pasením oviec exploatovať nevyužívané horské oblasti. Va-
lašských osadníkov regrutujúcich sa z radov poddaných
osídľujú na svojich pozemkoch kráľ, feudáli i stredoveké
kláštory, a tým nepriamo podporujú i rozvoj domácej kultúr-
nej aktivity.

Na území stredovekého Slovenska sa stretli dva význam-
né prúdy, ktoré zanechali svoj trvalý odraz v ľudovej di-
vedelnej kultúre. Prvým je gotika so svojím univerzaliz-
mom a internacionálnym charakterom. Druhým je hospodár-
sky, spoločenský a kultúrny vzostup domácej sociálnej sku-
piny valachov. Gotika sprostredkúva kultúrne dianie celo-
európske, privilegovaná domáca sociálna skupina vytvára
národnú redakciu tohto celoeurópskeho imania. V prieseč-
níku týchto dvoch prúdov vzniká osobitný obojstranný zá-
ujem o vianočný cyklus liturgického divadla. Zo strany
cirkvi záujem nábožensko-didaktický, zo strany valachov
záujem stavovský podmienený priamou účasťou pastierov v
hre, ktorá vychádza z biblického príbehu. Táto harmónia
záujmov urýchlila proces znárodnenia náboženskej hry a
jej postupného prechodu do slohu ľudovej kultúry. V tomto
processe premeny ľud obliekol biblických pastierov do svoj-
ho kroja, obdieril rekvizitami z vlastného používania, dal
im diferencované charakterotvorné črty, i urobil ich pred-
nášateľmi vlastnej životnej filozofie. Kvalitatívna pre-
mena divadla vianočného cyklu vo folklórne divadlo zacho-
vala pritom charakteristické prvky svojho stredovekého
pôvodu, akými sú: ponímanie divadelného priestoru, prel-
nutie vážneho a komického deja, dialógu a spevu, symboli-
ka farieb i ďalšie výrazové prostriedky. Vianočné hry pre
svoje estetické hodnoty sa stali ustálenou zvykovou sú-

časťou a trvajú sa v slovenskej ľudovej kultúre od stredoveku až do prítomných chvíľ.

Ďalšou hrou v repertoári nášho ľudového divadla je hra o Dorote. Táto dramatická látka je známa už v stredoveku, no v slovenskom ľudovom divadle sa zachovala s príznačnými prvkami barokového divadla. Treba však podotknúť, že na Slovensku sa vyskytuje táto hra iba ojedinele na niekoľkých miestach. Jej najzachovalejší tvar z Hriňovej množstvom bohemizmov v slovesnej zložke ukazuje, že pochádza z moravsko-slovenského pomedzia, odkiaľ ju v minulom storočí priniesli osadníci - majstri sklárskeho remesla povolávaní z Čiech a Moravy do zakladajúcich sa hriňovských sklární. Osobitosťou slovenskej hry o Dorote je kompozičný rozvrh, v ktorom sa dramatický príbeh odohrá najprv v dialógovej forme činohry a potom sa ešte raz celý zopakuje vo forme spievanej legendy - v podobe akej-si ľudovej spevohry.

Martyrologická látka o Dorote - tak obľúbená v barokovom divadle - stala sa v ľudovej tradícii hrou presahujúcou pôvodný zámer. Z didaktického príbehu svätice ľud urobil hru o dramatickom stretnutí pravdy a moci, morálky a bezprávia, a tak formou i obsahom ju pričlenil do slohu svojej kultúry a myšlienkového sveta.

Okrem týchto základných typov - obradné divadlo, vianočné hry, Dorota - tematicky a žánrovo spestrujú repertoár slovenského ľudového divadla zvyšky scholárskych obchôdzok a študentských hier zviazaných kedysi s dňami študentských patrónov. Improvizované žartovné interlúdiá sú zase obľúbenou súčasťou pri zvykových obradoch a tradičných spoločenských slávnostiach.

Hry so svetskou tematikou - známe v Čechách /Selička, Hra o tureckej vojne a i./ - sa na Slovensku nevyvinuli. Tieto hry sú autorskými produktmi vzdelancov, pismákov

v období 16. - 19. storočia a predstavujú vlastne hry, ktoré zľudovali. Na Slovensku v dôsledku národnostných a sociálnych daností nemohla vtedy vzniknúť domáca vzdelánecká vrstva, a tým boli vylúčené predpoklady analogického procesu. Podobné pokusy - hlavne na prelome 19. a 20. storočia /úpravami hier vianočných, autorskými príspevkami v pašiovej tematike a i./ sú síce zaujímavými podnetmi, ale v období, keď už začínal ústup od tradičného života a prihlásila sa k slovu ochotnícka divadelná kultúra, už nemohli natoľko preniknúť do slohu tradičnej kultúry, aby sme ich mohli považovať za ľudové. V porovnaní s českým divadlom v slovenskom ľudovom divadle prevládajú štruktúry rudimentárnejšie a archaickejšie.

Repertoár hier slovenského ľudového divadla je pestrý a bohatý na archaické formy a historické hodnoty. Svojím rozsahom a starými divadelnými formami zaujíma významné miesto v slovenskom svete. A čo je pre divadelnú vedu vzácné, nedochoval sa iba z archívnych správ, ale v dlhej kontinuite svojho vývoja pretrval až do 20. storočia a ocitol sa v národopisných zápisoch. Ba mnohé z týchto hier - hoci vzdialené a pozmenené od čias svojich prvotných foriem - dajú sa ešte i dnes nájsť v teréne v živých divadelných podobách. V štruktúre vidieckeho života zachováva sa pre svoju emocionálnu pôsobivosť ako ustálená zvyková súčasť sviatočných chvíľ. I v komplexe národnej kultúry zaujímajú svoje dôležité miesto, lebo v teritóriu tejto zeme v neprajných podmienkach jej minulosti po stáročia jediným skutočne národným divadlom bolo iba divadlo Ľudové.

O súčasnej abreviácii v ruštine a slovenčine

Andrej Sopira

Vznik jazykových skratiek chápeme ako úsilie ich tvorcov vyhnúť sa častému opakovaniu dlhých a viacslovných spojení, ušetriť čas, energiu a prostriedky informácií. Avšak nie každú skratku môžeme ospravedlniť a podporovať. Vznik skratiek nemôže presahovať určitý rámec, jeho možnosti sú obmedzené, a výsledky sa môžu prijať len do tej miery, do akej zodpovedajú naliehavým úlohám komunikácie. Preceňovanie úloh abreviatúr, ich nadmerné rozmnožovanie spôsobuje škodu čistote a výraznosti jazyka. Práve preto V. I. Lenin sa vyslovoval nepriaznivo o tých skratkách, ktoré robili vyjadrovanie nezrozumiteľným alebo vytvárali neželateľné asociácie. No V. I. Lenin nebol proti skratkám všeobecne, iba proti takým, ktoré sa zavádzali bez potreby a ako nepotrebné cudzie slová znečisťovali jazyk. Keď si to vyžadovali okolnosti a umožňovalo to cieľové zameranie diela, Lenin voľne používal mnohé skratky.

Značný počet a vysoká frekvencia iniciálnych skratiek a skratkových slov je dôsledkom vzniku viacslovných pomenovaní v slovnej zásobe moderných jazykov a kondenzačných tendencií, ktoré tento vývoj vyvolávajú. A z toho dôvodu je v súčasnej ruštine i slovenčine abreviácia jedným zo spôsobov tvorenia slov, a abreviatúry sa natrvalo dostali do slovnej zásoby oboch jazykov ako jedna z lexikálnych vrstiev. V oboch jazykoch získalo už mnoho slov utvorených týmto spôsobom "domovské právo". Používanie abreviatúr vo všetkých jazykových štýloch a tiež ich registrácia v lexi-

kografických prácach sú najlepším dôkazom ich uznania.

Produktivita skratkového spôsobu tvorenia slov z hľadiska kvantity je v ruštine omnoho vyššia než v slovenčine, ale z hľadiska kvality rozdiely takmer nie sú: pre obe jazyky sa skratky ukázali vcelku možnými a prijateľnými lexikálnymi jednotkami, ktoré sa môžu bezprostredne navzájom porovnávať s predmetom alebo javom bez účasti plného slovného spojenia, a teda plniť komunikatívnu funkciu rovnako ako bežné, tradičné slová a slovné spojenia.

V slovenčine i češtine sa skracujú najčastejšie viac-slovné názvy, v ruštine okrem toho aj viac všeobecných skratkových pomenovaní. Všeobecné skratkové slová sa rýchlejšie lexikalizujú než vlastné skratkové slová.

Všetky jazykové skratky, vrátane súčasných skratkových slov, vznikali a vznikajú ako výsledok pôsobenia zákona jazykovej ekonómie síl /písomných prostriedkov, času, fyzickej a morálnej energie nositeľov jazyka/. A čím je intenzívnejšia výmena informácií, tým väčšiu aktuálnosť nadobúdajú všetky prostriedky jazykovej ekonómie.

Zákon jazykovej ekonómie síl má interlingvistický charakter a rovnako pôsobí v oboch porovnávaných jazykoch, avšak formy a rozsah realizácie vplyvu tohto zákona nie sú vždy rovnaké. Toto sa dá vysvetliť celým radom nejazykových a jazykových faktorov. Z jazykových faktorov ktoré napomáhajú vzniku lexikálnej abreviácie, môžeme uviesť:

a/ výskyt viacčlenných slovných spojení s ustáleným poradím členov;

b/ takú frekvenciu používania podobných slovných spojení, ktorá robí niektoré z jeho členkov informatívne prebytočné pre daný úsek reči;

c/ abecedné názvy písmen, ktoré urýchľujú alebo br-

zdia vznik iniciálnych skratiek, najmä "zatvorených".

Ako druhoradý faktor môžeme spomenúť systém veľkých písmen, pretože do určitej miery napomáha grafickej aktualizácii skratiek.

Východiskovým materiálom súčasných skratiek sú im zodpovedajúce grafické skratky, ktoré sa pri priaznivých podmienkach začínajú lexikalizovať. Ak vznik grafických skratiek pokladáme za prvý stupeň vzniku skratky, potom druhým stupňom vzniku skratky bude tzv. čiastočná lexikalizácia, t.j. premena jednotky písma na jednotku reči v okruhu ľudí, ktorí častejšie ako iní používajú viacelovné spojenie s ustáleným slovosledom. Taká prax vyvoláva skúsenosť, ktorá umožňuje bezchybne získať presné informácie zo skratky, t.j. porovnávať skratku priamo s predmetom myslenia, nevšímajúc si pritom plné slovné spojenie.

Posledným stupňom je úplná lexikalizácia skratky, t.j. premena jednotky písma na jednotku reči pre väčšinu členov jazykového kolektívu. Skratka sa dostáva za profesionálny alebo rezortný rámec, preniká do všetkých jazykových štýlov a stáva sa lexikografickou jednotkou, t.j. dostáva sa do slovníka.

Znakové spojenie medzi skratkou a predmetom sa rozvíja približne takto:

a/ prvé štádium: s predmetom navzájom súvisí plné slovné spojenie a skratka vystupuje ako konvenčné označenie, symbol plného slovného spojenia, teda ako istý znak znaku;

b/ druhé štádium: skratka sa stáva ekvivalentným variantom slovného spojenia a súčasne sa môže nachádzať v bezprostrednom vzťahu s predmetom. Podľa sémantickej a štylistickej hodnoty sa rovná plnému slovnému spojeniu. Porovnajme:

Совь Советских Социалистических Республик > Советский Со-

ва > Союз ССР > СССР;

Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи > Ленинский комсомол > комсомол > ВЛКСМ;

Československá socialistická republika > Československá SR > ČSSR;

c/ tretie štádium: skratka sa odtráha od pôvodného slovného spojenia a v jazyku sa používa ako hlavné označenie určitého predmetu, javu, a slovné spojenie sa stáva jej pasívnym variantom:

горсовет, госстрах, зарс, колхоз, совхоз, сельпо, собес, универмаг, универсам;

.. mäso priemysel, auto, četka, čedok, Tuzex, MTZ, PKO, Slovnaft.

Málo je takých skratiek, ktorých slovné spojenia sa zabudli, vytratili alebo vedome chýbajú. Také skratky budú sú vo vzťahu s nijakými slovnými spojeniami a používajú sa ako jediné jazykové označenie určitých predmetov alebo javov, alebo sú vo vzťahu so slovnými spojeniami, ktoré označujú daný predmet alebo jav iným lexikálnym materiálom:

гласк, главлит, лавсан, противогаз, колхоз, нейлон, радар, РОЗ, США;

tesla, chozrasčot, Tesla, USA, NATO.

Možná je aj okázionálna lexikalizácia skratiek. Býva to v rámci jedného textu a je diktovaná buď dôvodmi jazykovej ekonómie, alebo štylistickým zameraním. Mimo daného textu skratka stráca informatívnu hodnotu.

Jednou zo zvláštností skratiek je ich interlingvistiký charakter. V mnohých jazykoch sa tvoria skratky podľa tzv. jazykových modelov, ktoré vznikajú v jednom jazyku /pre ktorý sú autochtónne/, ale prevzatím prechádzajú do iných jazykov. Podľa takých modelov vznikajú v rozličných jazykoch štrukturálne a sémanticky cenné skratky, ktoré sa

od seba odlišujú lexikálnym materiálom a gramatickou formou. Tak napr. ruský model "СССР" sa stal medzijazykovým, a podľa neho vznikli analogicky podľa obsahu a štruktúry skratky aj v iných jazykoch: VCCP, BCCP a iné. Skratka ČSSR vznikla pod priamym vplyvom starej skratky ČSR /Československá republika/, keď štátoprávne usporiadanie v Československu v roku 1968 sa zmenilo na federálny štát, a tým nevyhnutne vznikli skratky s novým obsahom: ČSR /Česká socialistická republika/ a SSR /Slovenská socialistická republika/. Nemecký model DDR sa tiež stal medzijazykovým a podľa neho vznikli príslušné skratky - ekvivalenty: ГДР, NDR a i.

V ruštine a v slovenčine sa v podstate opakujú jedny a tie isté modely skratiek - tak grafických, ako aj lexikálnych.

Preberanie modelov je základná forma rozširovania skratiek. Jednota modelu, podľa ktorého sa v rozličných jazykoch tvoria abreviatury - kalcky, zbližuje ich s internacionálnou lexikou a robí ich zrozumiteľnejšími.

Z genetického hľadiska skratky môžu byť:

a/ prevzaté z iných jazykov v podobe hotových slov. Pritom počet skrátenia, vyumelkovanosti ich vzniku závisí od jazykovej erudície hovoriaceho /čitateľa/. Čím sa skratka viac podobá bežnému slovu, tým sa ľahšie prijíma ako taká. Napr. НАТО, ВИДЕ, СЭБ, БАН, ОПЕК, бензол, лазер, радар;

Eurovízia, motel, hotel, bus, moped, metro, BIS, USA, OPW, OPEC a i.;

b/ utvorené z lexikálneho materiálu daného jazyka podľa medzijazykových /prevzatých/ modelov: ГДР, ЧМА, ООН; RVHP, VOSR, ZSSR, KSSZ, robkor, chemlón a i.;

c/ utvorené z lexikálneho materiálu daného jazyka podľa autochtónnych modelov:

комсомола, хосрабачет, советос, саауу, КамАЗ;

Četka, četkár, Tesla, Darax, bezka, embečka, Čedok, Čedokár a i.

Z hľadiska grafotypu, fonotypu a morfotypu skratkové slová sa charakterizujú /v porovnaní s bežnými slovami/ nasledovne:

V slabičných skratkách, tak ako pri bežných slovách grafotyp sa zhoduje s fonotypom. Morfotyp skratkových /slabичných/ slov sa značne odlišuje od morfotypu bežných slov. V prvotných skratkových slovách niet tradičného modelu predpona + koreň + sufix + koncovka. V nich sú všetky morfémy koreňové.

, V iniciálnych skratkách:

a/ Keď sa skratka vyslovuje podľa hláskovej zásady, potom jej fonotyp sa zhoduje s grafotypom, a tým sa zbližuje s bežným slovom. Iba v písomnom jazyku grafotyp sa dosť aktualizuje veľkými písmenami.

b/ Keď sa skratka vyslovuje pomocou aplikovaných samohlások z abecedných názvov písmen, potom jej fonotyp sa úplne odlišuje tak od svojho grafotypu, ako aj fonotypu bežného slova. Zatvorené /konsonantné/ skratky sa v súčasnej slovenčine na rozdiel od ruštiny lexikalizujú pomalšie, a preto v československom rozhlase a na oficiálnych miestach počujeme ich vyslovovať v plnom znení pôvodného slovného spojenia. Morfotyp iniciálnych skratiek v oboch jazykoch sa vyznačuje tým, že komplex hlások, ktorý tvorí skratku, nepodlieha členeniu, je to čosi celistvé, jednotné. Vyčlenenie ktoréhokoľvek komponentu vedie k rozloženiu skratky ako lexikálnej jednotky.

V bežných slovách sa jadro štruktúry zhoduje so sémantickým jadrom. Je ním koreň slova, ktorý vystupuje ako nositeľ základného významu a centre štruktúry celého slova. Skratkové slová nemajú štruktúrne jadro. Základné slovo,

t.j. štruktúrne a sémantické jadro plného slovného spojenia sa v skratkovom slove stáva jedným z rovnoprávných komponentov. Oslabenia štruktúrnej úlohy základného komponentu vedie v ruštine i slovenčine k prehodnoteniu rodovej príslušnosti lexikálnej jednotky. Napr. ВАР chápeť ako 'podstatné meno muž. rodu, hoci táto skratka pochádza z "Высшая аттестационная комиссия"; районо /<районный отдел народного образования/ sa chápe raz ako slovo muž. rodu a raz ako str. rodu; РКК /<парк культуры и отдыха/ je muž. rodu, ale v hovorovej reči sa môže chápať ako str. rodu.

Niekedy v skratkovom slove dokonca chýba základný komponent plného slovného spojenia. Napr. Запсиб, ширпотреб, вторцветмет, Slovakotex /<Slovenské textilné podniky/ a i. Sémantickým jadrom skratky sa často stávajú tie komponenty, ktoré obsahujú základnú poznávaciu informáciu. Napr. Запсиб < Западосибирский металлургический комбинат, ширпотреб < товары широкого потребления, Slovrap < podnik slovenských papierní a i.

V niektorých skratkových slovách je porušený materiálny vzájomný vzťah komponentov plného slovného spojenia a jeho skráteného variantu - v skratke chýba niektorý komponent. Sú to tzv. skratky s nulovým komponentom. Stretávame sa s nimi v oboch jazykoch, napr. автоинспектор = автотранспортный инспектор, электромонтер = монтер электрической машины, собес = отдел социального обеспечения, Звѣзатм = Звѣз прѣ еролупрѣсу а аргмадоу, Тесла = техника слабoprúдовѣ а i.

S vynechaním komponentov je spojená tzv. zdanlivá etymológia /dešifrovanie/ skratky. Napr. Грызугрозѣ, Slovnaft, Drevoúnia a pod. Zdanlivá etymológia chybne vysvetľuje vnútornú formu skratkového slova, a tým znižuje

je jeho komunikatívnu hodnotu.

Sémantická hodnota skratkových slov je rozličná. Závisí od celého radu lingvistických a nelingvistických príčin. Z nelingvistických príčin dôležitú úlohu v aktualizácii skratiek hrá ich spoločenský a sociálny význam. Keď chýba taká aktualizácia, potom sa skratka ťažko dostáva do lexiky jazyka, pretože skratka, najmä mnohokomponentná, je informatívne preťažená a pre jej plnoccenné používanie je potrebná určitá predbežná skúsenosť hovoriacich. Podľa svojich nevyhovujúcich fonetických, morfológických a grafických vlastností sa skratky často nedostávajú do noriem spisovného jazyka. To, pochopiteľne, sťažuje ich používanie, robí ich menej hodnotnými ako bežné slová. Avšak keď skratka prekoná tieto "bariéry", stáva sa plnohodnotnou lexikálnou jednotkou.

Vývin súčasnej abreviácie dokazuje, že skratky nikdy nestáli mimo štýlu. Obvykle patria k neutrálnemu štýlu a používajú sa predovšetkým v jazyku periodickej tlače - novin a časopisov. Občas prenikajú do reportáží, fejtónov, pamfletov, umeleckej prózy a poézie. Zvláštnosti týchto žánrov podmieňujú štylistické prehodnotenie skratiek, objavuje sa v nich expresívnosť. Skratky sa stávajú lexikálno-štylistickým prostriedkom na vyjadrenie faktu v náležitom svetle. Zvlášť dobre to vidieť v básnických dielach so satiricko-humoristickým a publicistickým obsahom. Niekedy básnici zavádzajú skratky do poetického textu ako prostriedok aktualizácie charakteristických črt opisovanej oblasti života postáv. Toto sa častejšie vyskytuje v dielach s vojenskou tematikou. Skratky hrajú významnú úlohu aj v umeleckých dielach venovaných vedecko-fantastickej tematike.

Proces zosťručnenia rečových jednotiek, podmienený pôsobením zákona jazykovej ekonómie, ustavične viac zasa-

huje do rôznych oblastí jazyka. Dobre to vidieť na vzniku nových typov skratkových slov a aj nových syntaktických veličín. Napriek známym nedostatkom skratkové slová predsa spĺňajú rastúce potreby jazyka v hospodárnom označovaní zložitých pojmov. Tendencia vývinu vplýva na jazyk umeleckej literatúry, tlače, televízie, rozhlasu a dokonca aj na hovorový jazyk. Ukazuje, že vznik skrátčených variantov viacslovných spojení, ich "vybrúsenie" na jednu lexikálnu jednotku, je jav zákonitý a dialekticky nevyhnutný.

Vytvorenie úplne nového komplexu hlások a jeho premena na slovo je proces nielen zriedkavý, ale aj neefektívny. V neustále rastúcom a meniacom sa prúde jednoduchých a zložitých informácií také slová nemôžu oddeliť od seba rovnaké javy v žiadúcej miere. Túto požiadavku jazyka lepšie uspokojujú skratkové slová, symboly a značky. V určitých prípadoch sa k nim pripájajú číselné prvky. Kombinácie slov /bežných a skratkových/ a písmen a číslami sa v jazykoch stále viac rozširujú.

Množstvo súčasných termínov, na ktoré sme si zvykli a pokladáme ich za vhodné, vzniklo pomocou abreviácie. Tento proces neustále pokračuje, pretože ustálené viacslovné pomenovania sa v dôsledku pôsobenia zákona ekonómie síl a iných tendencií podrobujú procesu skracovania pomocou kondenzácie, elipsy, univerbizácie a iných druhov abreviácie. No treba k tomu dodať, že racionálne regulovaná abreviácia má veľké perspektívy.

Zákon jazykovej ekonómie pôsobí v syntaktických veličinách ešte vo väčšej miere ako v lexike. To sa vysvetľuje väčšou možnosťou neekonomického prebytočného používania slov a zvrátov. Pôsobenie tohto zákona v minulosti viedlo k vzniku syntaktických veličín, ktoré sa v gramatike nazývajú neúplnými vetami. Súčasná syntaktická abreviácia sa kvalitatívne odlišuje od starej - uskutočňuje sa vedo-

me, podľa zásad jazykového racionalizmu. Zahŕňa všetky syntaktické veličiny od slovného spojenia po zloženú vetu. Syntaktická abreviácia nie je jednoduché kvantitatívne zmenšenie, skrátenie určitej veličiny. Skrátenie vedie ku kvalitatívnej zmene veličiny, v dôsledku čoho v jazykoch vznikajú a ujímajú sa nové eliptické konštrukcie slovných spojení, jednoduchých viet, zložených viet a gramaticky neorganizovaných jednotiek informácie.

Zistilo sa, že v ruštine a slovenčine vznikajú identické eliptické syntaktické veličiny v podstate podľa jedných a tých istých medzijazykových modelov a plnia rovnaké komunikatívne a štylistické funkcie. Týmto sa vysvetľuje štruktúrna a sémantická zhoda, ktorú nachádzame v danej oblasti syntaxe rozličných jazykov. Pritom určitú úlohu hrajú aj kontakty medzi jazykmi.

V súčasnej ruštine a slovenčine abreviácia hrá takú významnú a pozitívnu úlohu v rozvíjajúcom sa vedecko-technickom pokroku v rámci integračného úsilia socialistického spoločenstva, že právom sa jej dáva možnosť byť jedným z objektov stálej pozornosti a starostlivosti jazykovedcov, učiteľov ruštiny a slovenčiny, redaktorov, prekladateľov a vedúcich pracovníkov politickej a hospodárskej praxe.

K začiatkom umelého spevu u nás

Ján Stanislav

Umelý - alebo, povedzme, umelecký - spev u nás nie je otázkou 19. a 20. storočia. Naša spoločnosť sa už o tom mohla presvedčiť z výskumov a nahrávok skladieb z dávnejších storočí. Málo sa vie, že sa už na začiatku literárnej činnosti u nás logicky vynáral problém spevu, pravda, nie len ľudového, ktorý siaha očividne ďalej do minulosti, lež istotne pri začiatkoch písmo a písomníctva s jeho rôznymi žriedlami a potrebami skraol problém umelého spevu. Pri liturgických úkonoch sa texty spievali. Pôvodne sa u nás spievali hlavné úkony po latinsky a grécky. Zväčša však prichádza potreba spievať jazykom našich predkov, reep. slovienskym jazykom. Už P. J. Šafárik /Slovanské starožitnosti 1837/ poukazoval na vyvinutý kultúrny život u nás už pred rokom 800. My učíme, že v Nitre je biskup od roku 880. On učil, že biskup Uroľf tam bol prv a že pokrstil Mojmíra I. roku 803. Biskupstvo v Prahe vzniká r. 973. Neuvádzame tieto údaje len tak náhodou. Toto všetko malo veľký vplyv na liturgický spev. O gregoriánskom speve nechceme tu odborne hovoriť, ale treba uviesť, že Homílie Gregora Veľkého boli u nás známe už v 9. storočí. Preložil ich činiteľ, ktorý mal vo svojom jazyku znaky nárečí, ktoré dnes voláme stredoslovenskými. Našiel som tieto znaky a písal som o nich v časopise Slovo /Zagreb 1974, str. 203-220/ a Slavica Slovaca 1975. Znalosť a preklad jeho Homílií u nás by mohol poukazovať aj na znalosť gregoriánskeho spevu. Bez neho sa kultúrny život u nás v 9. storočí očividne neobišiel. Musíme, pravdaže, vychádzať

pri posudzovaní týchto javov z ideologických základní vtedajšieho sveta.

Rastislavovi posli r. 862 hovorili v Carihrade cisárovi Michalovi, že k nám chodili mnohí učitelia z Nemecka, Grécka a Talianska. Naši predkovia už v 2. polovici 8. storočia chodili do Talianska, a to severovýchodného. Stopy toho sú v latinskej terminológii vyslovovanej podľa zákonov nárečia severovýchodného Talianska, t.j. predovšetkým so spoluhláskou š a ž: Ježuš, Tomáš, a pod. Výlet si urobil aj Rastislav so 17 svojimi ľuďmi a aj Svätopluk raz s Nemcami a druhý raz so svojou ženou Svätežiznou a asi synom Predeslavom. Pribina a Kocel' neboli tam len raz. Títo dvaja si zavolali majstrov zo Salzburgu, čo im stavali chrámy. Pribina ich naď Dunajom - podľa bavorského kronikára Aventína zo 16. storočia - postavil tri: v Nitre, v Bratislave a ešte v lokalite, ktorá mala meno podľa jeho mena /Priběta, Pribať/. Za Dunajom postavili vyše 30 chrámov. V chrámoch sa, pravdaže, spievalo. Nie je našou povinnosťou otázky liturgického spevu naď Dunajom a pod ním odborne skúmať. Teraz tekyto výskum robie Chorváti, ku ktorým starosloviensky jazyk prišiel od nás. Sú to veľmi ťažké otázky.

Liturgické texty sa spievali predovšetkým podľa zákonov, ktoré sam prichádzali z Nemecka a Talianska, lebo s nimi bolo najviac stykov. Účinkovali tu aj Gréci. Boli z Byzantska, Dalmácie a či z Benátok, ktoré vtedy patrili k Byzantsku?

Misál sa, pravdaže, spieval. Máme ho a voláme ho Kyjevské listy. Je to preklad misálu, obvyklého v patriarcháte v Akvileji a Salzburgu. Jazyk prekladu má výrazné znaky kultúrnej reči Veľkej Moravy a Panónie, jej severnej, slovenskej časti. Je to rytmizovaná próza. Niektorí slavisti ukazujú, že je to veršovaná skladba. Text sa spieval. Naď

textom sú ekfonetické značky, ktoré ukazovali spôsob spevu; boli to neumy, t.j. veľmi starobylé noty.

Keď roku 863 k nám prišli Konštantín a Metod, Rastislav a Svätopluk ich privítali a vybrali im ~ podľa jedného staroruského odpisu textu Života Konštantínovho XV. - 50 mladých učeníkov, aby ich učili. Okrem liturgických úkonov ich učili aj gramatiku a muziku. Je jasné, že učeníci sa museli učiť spievať. Možno sa azda nazdávať, že vysokoškolský profesor z Carohrađu Konštantín a jeho brat Metod dobre poznali byzantskú spevácku školu. Konštantín bol básnik a Metod skladal spevy, ako to ešte uvedieme. Keď rástli intrigy proti slovianskemu jazyku, JÁN VIII. 14. júna 879 napísal Metodovi: "Počuli sme, že omše s p i e v a š v barbarskej, to jest v slovianskej reči /in Sclavina lingua/ ..."

Nespieval sa len misál. Spieval sa, pravdaže, žaltár, ktorý sa zachoval v plnom znení a odpisoval sa. Najstarší je Sinejský žaltár. Prepis je z 11. storočia, ale jazyk si zachováva veľmi dobre črty jazyka 9. storočia. A tu je neobyčajne zaujímavé, že v jazyku sú črty slovenského jazyka. Píšem o tom inde. Západoslovenské jazykové elementy sú v tzv. Tolstojovskom žaltári, napr. tri razy je v komentári k žalmom slovo križ, a nie slovo krst "križ" a iné. Tolstojovský žaltár však nevyšiel tlačou a niektoré jazykové osobitosti pamiatky poznáme len z informácie Vatroslava Jagića /psalterium Bononiense, str. 855/. Keď sme uviedli slovo križ, môžeme uviesť, že toto je aj vo forme adjektíva v Pražských hlaholských zlomkoch, prepísaných v 11. storočí podľa terajších našich znalostí, prepis urobili s veľkou pravdepodobnosťou na slovenskom Vyšehrade /maž. Visegrád/ od Oetrihomu na východ. Je to obradná kniha byzantského obradu. Prvý list obsahuje 10 krátkych hymnov, ktoré sa spievali na omši v nedeľu a vo

sviatok. Na druhom liste je časť oficiá na Veľký piatok. Myslí sa, že text prišiel na Vyšehrad z Ruska, a to v cyrilike, a na Vyšehrade ho prepísali do hlaholského písma. Má črty jazyka Veľkej Moravy, resp. výrazne stredoslovenské. Pred r. 1032 tu študoval opát Prokop, zakladateľ slovienského kláštora na Sázave. Sem očividne prišli jeho mníšski bratia, keď ich r. 1055 vyhnali zo Sázavy latinskí mníši. /Odišli in terram Hunorum./ Pápežský list z r. 1221 píše, že na Vyšehrade sú grécki mníši a že tam sú oddávna. Nezabudnime, že uhorský kráľ Ondrej I. bol pokrstený v Kyjeve a že si do Ostrihomu na kráľovský dvor priviedol ruskú ženu Anastáziu. Ondrej umrel r. 1060 a Anastázia r. 1074. Zaujímavé je, že Ondrej I. /1047 - 1060/ po protikresťanskej vzbuze r. 1046 mal za úlohu zničiť kresťanstvo. Pokrstenie v Kyjeve a príchod Rusky na uhorský trón zmenili pôvodnú úlohu. O tom však hovoriť nie je našou odbornou povinnosťou /porov. J. Macdrek, Dějiny Maďarska a Uherského státu, Praha 1934, str. 45-46/.

Príslušným odborníkom nastane úloha, ako sa spievali byzantské hymny v kláštore na Vyšehrade, ako sa spieval misál, preložený z latinčiny, ako sa spieval žaltár, ktorý preložil ešte Konštantín so spolupracovníkmi, ktorí do neho vložili slovakizmy. Otázka je, ako sa spievali iné texty, ktoré sa spomínajú v Živote Konštantínovom XV.? Ako spievali benediktíni ned mestom Nitrou ešte za Svätoplukovho života? Odborníci v byzantskom a západnom spôsobe spevu nám azda časom dajú na tieto otázky odpoveď.

Konštantín bol básnik. Napísal napr. dlhú básnickú skladbu staroslovienskym jazykom Prívet k sv. evanjeliu. Roman Jakobson napísal o nej: "Márne by sme hľadali v iných krajinách stredovekej Európy obdobu pribojnej básne, literárnu pamiatku pokrvného obsahu". Báseň je v mojich Dejínach slovenského jazyka III, 2. vyd., str. 104-

107, 447-450. Má 12 slabičné verše. Konštantín bol hudobníkom. V Službe Cyrilovi je záznam: "Svätým zvukom duchovným brnkajúc krásne, sen odháňal". /Lavrov, Materialy 109/. Hral azda na lýre.

Na Veľkej Morave preložili spevník Oktoich, povedzme osmohlásnik. Píše o tom napr. staroruský Nestor na začiatku 12. storočia podľa starých prameňov. O Metodovi píše tzv. Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi zložené Klimentom: "Chrám piesňami okrášľil i spevmi duchovnými". Kliment pochádzal od nás.

Cyril umrel 14. februára 869. O jeho pohrebe sa píše v tzv. Rímskej legende: "... položili ho do hrobu ... s chválospevmi a slávospevmi ...". Tieto Chválospevy sa zachovali. Zložil ich Kliment staroslovienskym jazykom. Nazval ich Pochvaly. V latinskom origináli Rímskej legendy sa volajú laudes. Kliment zložil aj slávospevy, ktoré sa zachovali v staroslovienskom jazyku. Volajú sa po latinsky hymny starosloviensky Piesne, a je ich 9. Okrem toho sa zachovali piesne - 9 - v Službe Cyrilovi a Metodovi a v Službe Metodovi - 9. V Službe Cyrilovi v poslednej, t.j. v 9. piesni spievajú pri Cyrilovom pohrebe jeho učeníci: "... osvecuješ tých, čo ťa ospevujú s vierou a stoja pri rakve tvojho tela; spomeň si, blažený, na svojich učeníkov". Skladba vznikla v Ríme ďakedy okolo 15. 2. 869. V Službe Metodovi sa spieva: "Taba, blažený, ospevuje zem Moravská, čestné tvoje telo majúca, i Panónska, osvetiteľu osvietená tebou, i Rudia ich, čo sa zišli, aby oslávilí tvoju pamiatku".

Uvedomiť si treba, že toto všetko v 9. storočí bolo neslýchané. Dôverný priateľ Ľudovíta Nemca Otfrid, mních weissenburský /Alaasko/ vo svojom epose píše: "Teraz mnohý muž robí pokus, píše vo svojej reči a ponáhľa sa, aby povzniesol svoj národ. Prečo by sa tomu mali strániť len

Frankovia a nezačať po fransky ospevovať slávu božiu?"

Nás tu, pravda, zaujíma spev, a to umelý, t.j. či sme ho mali a či nie. Uviedli sme, že tu existoval už v 9. storočí. Ďalšie otázky treba skúmať. Nesporné je, že tradícia umelého spevu siaha do ďalekej minulosti. Umelý spev sa konal v našom jazyku, resp. v jazyku nám veľmi blízkom a s črtami nášho jazyka. Videli sme, že toto vyvolávalo závisť aj u susedov, ktorí umelý spev vo svojom jazyku nemali.

Ako sa umelý spev vyvíjal u nás ďalej. Na Vyšehrade, ako sme uviedli, bol. Pýtať sa možno, či bol v Nitre alebo niekde inde. Len o Nitre je, ako sa nazdávame, dosť vieryhodná správa. Spomína sa a uvádza sa text starej kanonickej vizitácie katedrálneho chrámu v Nitre, podľa ktorej sa v Nitre ešte aj v 10. a 11. storočí s p i e v a l i kanonické hodinky a omše p o s l o v i e n s k y: "Canonices horas et Missas in slavonica lingua decantates fuisse, constat" /Buďay, Kultúra, Trnava 1933/.

Uhorský kráľ Štefan I. prišiel roku 1006 do Nitry. Vo falze /?/, prepísanom v 18. storočí, údajne listiny Štefana I. z r. 1006, sa píše, že Štefan našiel v Nitre deväť kňazov, kapitulných kanonikov chrámu sv. Emmeráma, ktorí s p i e v a l i božie pochvaly - laudes divinas - a slúžili chrámu a ľudu, ktorý sem prichádzal až z Moravy. Latinský text uviedol Codex diplomaticus I, 49.

O Vyšehrade možno spomenúť, že tu študoval budúci sázavský opát Prokop, ako už bola o tom zmienka. V jeho Vita maior sa píše, že vtedy na hrade Vyšehrade kvitla slávna škola slovenského jazyka: ubi tunc temporis famosum studium Sclavonicae linguae /!/ vigeat.

Zaujímali nás predovšetkým osudy slovianskeho alebo steroslovianskeho umelého spevu u nás. Našli sme slovakizmy v textoch spievaných v tých dávnych a veľkých časoch.

Slovenské jazykové črty v textoch jasne svedčia, že texty naši predkovia na Veľkej Morave a v severnej, slovenskej časti Panónie, t.j. Pribínovej a Kocelovej oblasti, nie len odpisovali alebo lepšie prepisovali, lež aj spievali. Doteraz sa o slovenských jazykových črtách textov nevedelo.

Hudobnú stránku spievaných textov, pravdaže, osvetlia príslušní odborníci. Je to veľké pole na výskum a problematika zaujíma rovnako Slovákov ako aj iných Slovanov. Na výsledky sa bude očividne dlho čakať.

**Konfrontácia spisovnej slovenčiny
a spisovnej ukrajinčiny**

Mikuláš Štec

Ukrajinské *і* /ako spoločná striednica za staroruské *ѣ* a *и*/ nemá ekvivalentnú fonému v slovenčine, porov.: *дым* - *дым*, *сила* - *сила*.

Zhoda medzi spisovnou slovenčinou a ukrajinčinou sa obmedzuje na základné krátke vokály *i*, *e*, *u*, *o*, *a*. Ich distribúcia je však v slovenčine a ukrajinčine odlišná; pretože sa utvárala ako dôsledok rozdielného vývinu pôvodných slovanekých samohlások. V ukrajinčine je v zatvorených slabikách *и* /ako striednica *e*, *o*/ oproti slovenskému *e* /*ie*/, *о*, *ѣ*. Porov.: *дѣм* - *дому*, *дом* - *дому*; *кѣнь* - *ковъ*, *кѣнь* - *коња*; *мѣсть* - *мѣста*, *шѣсть* - *шіести*. Ukrajinčina má vo všetkých pozíciách *и* /ako reflex *ѣ*/ oproti slovenskému *e* a *ie*. Porov.: *дѣнь* - *deň*, *нѣсѣ* - *ňesiem*.

Ukrajinčina na rozdiel od slovenčiny nepozná kvantitu, a tak má slovenčina na rozdiel od ukrajinčiny dlhé vokály *і*, *е*, *у*, *о*, *а* a diftongy *іе*, *іу*, *ѣ*, *іа*, ktoré majú aj fonologickú platnosť: *дело* - *дієло*.

Ukrajinský vokalizmus má aj niektoré iné odlišnosti v porovnaní so slovenským vokalizmom. Porov. napríklad zmenu etymologického *о* na *а* v neprízvučnej slabike: *богатѣ* - *багатий*, *горѣчі* - *гарячий*, *колѣщ* - *калѣщ*, *монастѣр* - *монастир* /porov. *лѣпѣта*, *собакѣ* atď./, častý zánik neprízvučného *и* na začiatku slov: *и҃гла* - *голка* /< *и҃глька*/, *и҃бриско* - *гри҃ще*, *и҃нѣщ* - *нѣщ* /porov. *и҃гра* - *гра*, *и҃мѣ* - *мѣ* a pod./.

V spisovnej ukrajinčine je bežné pozičné striedanie vokálov *і*, *у* s neslabikotvorným *ї* a *ю*. Toto striedanie spisovná slovenčina nepozná: *їти* - *йти*: *їстѣ*, *хлопцѣ* & *дѣвчѣта* - *члѣarci* a *дѣвчѣта*; *учитѣль* - *вчитѣль*: *учѣтель*; *у нѣого* - *в нѣого*: *у нѣго*.

Vokál *е*/<*е*, *ѣ* / sa po *ж*, *дѣж*, *ш*, *щ* a *ј* na rozdiel od slovenčiny v ukrajinčine labializoval na *о*. Porov. *женѣтый* - *ženatý*, *чорный* - *čierny*, *его* - *jeho*.

Konsonantický systém spisovnej slovenčiny má oproti spisovnej ukrajinčine slabikotvorné r a l, ktoré môžu byť krátke i dlhé. Spisovná ukrajinčina sa od spisovnej slovenčiny odlišuje výskytom väčšieho počtu mäkkostných korelácií: a - a', c - c', u - u', p - p', h - h', t - t', z - z', h - h', spisovná slovenčina má iba štyri korelačné dvojice: d - ď, t - ť, n - ň, l - ľ.

V oboch jazykoch sa mäkké spoluhlásky /v ukrajinčine je mäkké iba ď, ť, ľ, j - ostatné "polomäkké"/ vyskytujú na konci slabiky a na konci slova, v slovenčine sú d, t, l, n mäkké pred samohláskami i, e /okrem niektorých výnimočných prípadov/, v ukrajinčine sú д, т, л, н + и, е, а, р mäkké /resp. polomäkké/ iba pred i.

Oproti slovenčine sa v spisovnej ukrajinčine depalatalizovalo č, š, ž a ďž /okrem niektorých fonetických pozícií - п'иддям'п'а, середн'овіч'ч'я/.

V spisovnej ukrajinčine zvučná spoluhláska v a neznená f sú nepárové; v slovenčine sú súčasťou znelostnej korelácie.

V neprízvučných slabikách sa ukrajinské vokály redukujú /a - a', я - я', и - и', о - о'/ . V spisovnej slovenčine sa vokály neredukujú.

Proti voľnému a pohyblivému prízvuku v ukrajinčine, ktorý mení kvalitu fonémy, čiže má významotvornú platnosť /до́рога - podstatné meno, дорога́ - prídavné meno/ a gramatickú funkciu /рух - gen. jed. čísla, ру́ху - nom. mn. čísla/, v slovenčine je prízvuk ustálený na prvej slabike a je fonologicky i gramaticky irelevantný. Na rozdiel od slovenčiny je prízvuk v ukrajinčine dynamickejší.

Spisovná slovenčina má spojenia hv, kv /reflex prae-slovanských gv, kv pred h < oi/, ukrajinčina zv, cv /zriedka aj kv/: hviezda - звезда /nérečové/, kvet - цвіт, ale квітка.

Veľmi výrazný kontrast medzi spisovnou slovenčinou a ukrajinčinou pozorujeme v realizácii praslovenských skupín *tort, tolt, tert, telt*. Porov.: vráta - *ворота*, blato - *болото*, breh - *берег*, plena - *пелена*.

Na rozdiel od slovenčiny ukrajinčina pozná zmenu l na ŷ /graféma *v*/ ako reflex *ъ* a *ь* medzi spoluhláskami. Spisovná slovenčina v tejto pozícii má slabikotvorné l. Porov.: vlk - *вовк* /< *вълкѣ*/, člny - *човни* /< *чълни*/, žltý - *жовтий* /< *жълтий*/.

Spisovná slovenčina cudzie výrazy s tzv. stredným l preberá prostredníctvom l, ukrajinčina zase mäkkým ľ. Porov.: filter - *фільтр*, alternácia - *альтернація*, interpe-
lácia - *интерполяція*.

V oboch porovnávaných jazykoch niet záseďných rozdielov v regresívnej asimilácii spoluhlások podľa zneloosti. Ide tu len o menší stupeň asimilácie znelych spoluhlások na konci slova v ukrajinčine.

V spisovnej slovenčine platia osobitné pravidlá o asimilácii spoluhlások v - f. Výslovnosť znelého v v slovenčine a ukrajinčine sa zhoduje: variť - *варити*, vziať - *взяти*. Odlišnosť pozorujeme vo výslovnosti neznelého f. Porov.: všetko - *фшетко* : *все* alebo *усе*; včera - *фчера* : *вчора* /*учора*/, v Poprade - *f* Poprade : *в* Попрэд /*у* Попрэдї/.

V slovenčine a ukrajinčine je v podstate zhodná asimilácia spoluhlások podľa sykavosti a jasnosti - temnosti. Odlišnosti zaznamenávame v asimilácii spoluhlások podľa artikulačného miesta. Porov. napríklad v slovenčine neutralizáciu dvojice *m* - *n* na tvaroslovnej hranici: *hanba* - *hamba*, *ženba* - *žemba* oproti ukrajinskému *ганьба* ako aj výskyt kombinátórneho variantu tzv. zadopoďnebného *ъ* pred *k, g*. Porov.: *banke* - *банка*, *teŕký* - *тонкий*. V ukrajinčine takéto asimilácie neplatí.

Ukrajínčina sa líši od slovenčiny i predĺženými spolu-

hláskami l, n, d, t, z, s, c, ž, č, š /ako produkt asimilácie v postavení pred j/: життя - život, суддя - sudca, сілля - soľou, ляж - lejem.

Pre spisovnú ukrajinčinu je príznačné zjednodušenie spoluhláskových skupín dl, tl, dm v intervokalickom postavení, v slovenčine tento jav nie je. Porov.: мило - mydlo, вела - viedla, сьомий - siedmy.

V spisovnej ukrajinčine sa zjednodušujú i ďalšie spoluhláskové skupiny, ktoré vznikli po zániku ъ a ѣ.

V spisovnej slovenčine sa naopak vyžaduje výslovnosť d, t v spoluhláskových skupinách -zdn-, -stn-, -stl-: porov.: pozdno - пізно /едн → зн/, týždňový - тижневий /хдн → хн/, stlať - сляти /стл → сл/, čestný - чесний /стн → сн/, srdce - серце /< сьрдьце; рдц → рц/, slnce - сонце /< сьнцьце; лядц → нц/, hrnčiar - гончар /< гьрньчарь; рнч → нц/.

Na rozdiel od slovenčiny sa v spisovnej ukrajinčine uskutočnila disimilácia v niektorých skupinách:

a/ Zmena spoluhláskovej skupiny kt na cht: хто /кѣто/ - slov. kto;

b/ Zmena čn /< čьn/ na šn: рушник - ručník, рушниця - ruška, мірошник - mlynár, соняшник - slnečnica, сердешний - srdečný atď., kde sa skupina čn nedisimiluje;

c/ Zmena šš a žš na šč a žč pri tvorení druhého stupňa prídavných mien: вищий /ortograficky вищій/ - slov. vyšší, нижчий - slov. nižší.

Pre spisovnú ukrajinčinu na rozdiel od slovenčiny je príznačné používanie protetických spoluhlások v pred u a i /< o/, a h pred a a o na začiatku slova. Porov.: вулиця - ulica, вулиця - ústa, він - on, вівса - ovsa; горіх - orech, гострий - ostrý, Ганна - Anne.

Porovnávané jazyky používajú rozdielnú grafiku. Azbuka sa líši najmä osobitnými písmenami я, в, є, ї, ktoré

na začiatku slova a slabiky označujú j+a, j+u, j+i /яма - jama, мой - moji/, v iných pozíciách я, в označujú mäkké spoluhlásky: дякувати - ďakovať, нюхати - ňuchať.

Spisovná ukrajinčina má jednu grafému pre fonému h a g, porov.: грати - hrať a грає - mreže.

Mäkkosť spoluhlások sa v ukrajinčine označuje mäkkým znakom /b/ сіль - sol', третього - tretieho, Нью-Йорк - New York.

V ukrajinčine sa po perných spoluhláskach b, m, p, v a ďasnovom r pred я, в, є, ї v určitých pozíciách píše apostrof /'/, napr.: б'я, н'ять, в'язати, пір'я.

Tento znak zachytáva spojenie palatálneho konsonantu a spoluhlásky j.

V ukrajinskom pravopise je primárny fonetický princíp, v slovenčine je zasa pevnejšie zastúpený morfológický a etymologický princíp. Preto sa v ukrajinčine vyznačuje spodobovanie spoluhláskových skupín -ств-, -ств-, -цтв-, -ськ-, -ськ-, -цьк- pri podstatných a prídavných menách, ktorých kmeň sa končí na s, ch, š, z, h, ž, c, k, š: товариство /od товариш/, убожество /od убогий/, ткацтво /od ткач/, чеський /od чех/, празький /od Прага/ atď.

V morfológickej stavbe slovenčiny a ukrajinčiny prevažujú zhody. Rozdiely sú podmienené odlišnými vývinovými tendenciami v oboch jazykoch.

Podstatné meno

* V porovnávaných jazykoch poznáme niekoľko skloňovacích typov. Spisovná slovenčina má pre mužský rod štyri vzory /chlap, hrdina - pre životné podstatné mená, dub, stroj - pre neživotné podstatné mená/, čiže jedným z východísk na určovanie skloňovacieho typu je príslušnosť k životným alebo neživotným podstatným menám.

V spisovnej ukrajinčine tento princíp neplatí. Rozhoduje tu kmeňové zakončenie. Preto ukrajinčine rozlišuje v mužskom rode až 7 vzorov /робітник, комунар - tvrdý vzor, учитель, секретар, крей - mäkký vzor, товариш, школяр - miešaný vzor/.

Spisovná slovenčina má pre ženský rod päť vzorov /žena, ulica, dlaň, kosť, gazdiná + nepravidelné skloňovanie podstatných mien pani a mať/. Pri ženskom rode už nerozhoduje kategória životnosti, ale zakončenie kmeňa a koncovka.

V spisovnej ukrajinčine pre podstatné mená zakončené na -а, -я /ženského a mužského rodu / sa rozlišujú 4 vzory /фабрика - tvrdý, робітниця, надія - mäkký, площа - miešaný/, pre podstatné mená ženského rodu, ktorých kmeň sa končí na mäkkú spoluhlásku, 3 vzory /радість, тінь, подорож plus osobitný vzor pre podstatné meno мати/.

Pre stredný rod podstatných mien má spisovná slovenčina 4 vzory, ktoré sa navzájom odlišujú tiež koncovkou /mesto, srdce, vysvedčenie, dievča/. Spisovná ukrajinčina v podstatných menách stredného rodu má tvrdý a mäkký vzor /місто - місце/ a dve osobitné vzory pre podstatné mená stredného rodu, v ktorých sa pri skloňovaní objavuje suffix -at-, -en-: курча - курчата, ім'я - імені porov. slovenské dievča - dievčata/.

Prídavné meno

Prídavné meno v slovenčine i ukrajinčine sa funkčne i kategoriálne v zásade zhodujú. Odlišnosti pozorujeme pri tvorení druhého stupňa, popri zhodných prostriedkoch v oboch jazykoch - prípona -ši, -ejši /v slovenčine/, -ш-, -ім- /v ukrajinčine/ používa ukrajinčina i spojenie більш + základný stupeň /більш глибокий/. Pri tvorení tretieho stupňa popri používaní spoločnej predpony

нај-+druhý stupeň, stretávame v ukrajinčine spojenia найбільш + základný stupeň /найбільш зручний/, alebo častice що а як, ktoré sa používajú pri formách tretieho stupňa /щонайсмільніший, якнайбільше/.

Porovnávané jazyky zhodne rozlišujú tvrdý a mäkký vzor skloňovania prídavných mien, osobitný vzor pre osobné prívlastňovacie prídavné mená, avšak ukrajinčina má ďalší mäkký vzor pre prídavné mená, ktoré sa končia na -j /безкрай, короткошій/, a osobitný vzor pre prídavné mená, utvorené s -лиць /білолиць/, ktoré majú tvrdé i mäkké prípony /білолиць, білолицього/.

Slovenské prídavné mená majú pre tvrdý a mäkký vzor odlišné prípony /porov.: zelen-ého, cudz-iego/, ukrajinčina má pre obidva vzory spoločné prípony, mäkký vzor sa líši iba mäkkou samohláskou pred príponou /porov.: добр-ого, смил-ого/.

Spisovná slovenčina si v množnom čísle zachovala odlišné prípony: pre mužský rod /živ./ a spoločnú príponu pre ženský, stredný a mužský rod /neživ./, spisovná ukrajinčina má pre množné číslo spoločnú príponu pre všetky rody, porov.: vysokí muži, vysoké duby, zelené borovice, múdre deti - високі чоловіки, жінки, діти, дуби atď.

Spisovná ukrajinčina si v nominatíve sg. /neživ. i v akuzatíve/ prídavných mien mužského rodu zachovala dlhé /určité/ tvary /добрий, смил, білолиць/.

Zámeno

Pri klasifikácii zámen a ich gramatickej charakteristike môžeme hovoriť o zásadnej zhode v obidvoch porovnávaných jazykoch. Odlišnosti pozorujeme pri skloňovaní jednotlivých zámen.

V osobných zámenách spisovná slovenčina používa enklitické tvary ma, mi, te, ti, sa, si, v ukrajinčine sa

vyskytujú iba v nárečiach. Slovenčina sa odlišuje od ukrajinčiny aj tvarmi jednotlivých pádov. Porov.: sl. mňa, teba, seba - ukr. мене, тебе, себе, sl. mene, tebe, sebe - ukr. мені, тобі, собі atď.

Slovenskému osobnému zámenu on, ona, ono, oni /muž. rod/, ony /žen. a stred. rod/ zodpovedá v ukrajinčine tvar **він, вона, воно, вони** /pre všetky rody/. Spisovná slovenčina má v gen. a dat. viac tvarov než spisovná ukrajinčina: sl. jeho, ho, neho, -ňho, -ň - ukr. **його, нього, сл. йому, му, нему** - ukr. **йому** atď.

Odlišné tvary pozorujeme i pri skloňovaní prívlastňovacích zámen **môj, tvoj** atď. Porov.: sl. môj, môjho, môjmu - ukr. **мій, мого, мому** atď.

V spisovnej slovenčine sa používa 7 ukazovacích zámen: **ten, istý, sám, taký, iný, inší, inakší** /všetky sú rodové/, v spisovnej ukrajinčine iba 4: **цей /оцей/, той /отой/, такий, стільки**.

Neurčité zámená sa v slovenčine tvoria od opytovacích zámen pridaním častíc **nie-, da-, málo-, bér-, voľa-, všeli-, hoc-, hoci-, leda-, bohvie-, kde-, kaďe-, -si, -koľvek**, v ukrajinčine pridaním častíc: **де-, -сь, аби-, будь-, -небудь, казна-, хтозна-**.

Číslovky

V spisovnej slovenčine základné číslovky dva, tri, štyri majú v nominatíve v tvare pre muž. životný rod zakončenie **-aja, -ia**: **дваja, traja, štyria** /chlapí/ oproti spisovnej ukrajinčine, v ktorej sa pre živ. i neživ. podstatné mená používa pôvodná základná číslovka: **два чоловіки, два столи**.

Slovenské základné číslovky päť - deväťdesiatdeväť /okrem čísloviek zložených z jeden, počínajúc od dvadsať-jeden/ majú pre mužské živ. podstatné mená tvar **piati**,

šiesti, dvadsiatidvaže atď.; v ukrajinčine sa základné číslovky /-/dva - /-/štyri zhodujú s počítaným predmetom v nominatíve pl. /dva - i v rode/: два чоловіки, двадцять дві жінки, п'ятдесят чотири кати.

V spisovnej slovenčine číslovky s -jeden sú nesklonné, pričom číslovka -jeden sa nemení ani podľa rodu: dvadsaťjeden pionierov, tridsaťjeden žien. V spisovnej ukrajinčine číslovky zložené s -jeden /v oboch častiach zloženiny/ sa skloňujú a zhodujú s počítaným predmetom v rode: двадцять один чоловік, тридцять одна жінка, тисяча триста сорок одне місто.

Slovesá

Problematika slovies z konfrontačného hľadiska je zložitá vo všetkých slovanských jazykoch. V našom príspevku sa obmedzíme iba na niektoré zásadné rozdiely v spisovnej slovenčine a ukrajinčine.

V slovenčine sa infinitív tvorí z neurčitkového kmeňa príponou -ť /chodiť/, v ukrajinčine príponou -ті /ходити/.

Porovnávané jazyky sa líšia v prítomníku osobnými príponami:

slov.	-m	-me
	-š	-te
	-ø	-ú, -u
		-ia, -a

ukr.:	-у, -в	-емо, -ємо, -имо
	-еш, -еш	-ете, -єте, -ите, -іте
	-е, -є, -ить	-уть, -ють, -ать, -ять

V spisovnej ukrajinčine atematické slovesá дати, їсти, вісти /užíva sa iba s predponami roz-, vid-/, бути tvoria osobitný časovací vzor:

1. os.	дам	їм	відповім	дамо	їмо	відповімо
2. os.	даси	їси	відповіси	дасте	їсте	відповісте
3. os.	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдуть	відповідать

Sponové sloveso **бути** má pre všetky osoby v jed. i množ. čísle spoločný tvar **є /яє, тиє, вінє, миє atď./**.

Viditeľné rozdiely sú pri tvorení rozkazovacieho spôsobu:

slov.:		ukraj.:	
1. os.	- -ме	-	- ім/о/, -мо
2. os.	Ø -те	- и	- ить, -те
3. os.	-	-	-

V oboch porovnávaných jazykoch sa zhodne tvorí futurum analytickým spôsobom /infinitív + sloveso **бути** v budúcom čase: **будем співати - буду співати**. Pri dokonavých slovesách budúci dej sa vyjadruje prítomníkom /s použitím tých formálnych prostriedkov, ktorými sa líšia dokonavé slovesá od nedokonavých/: **поговорім /prehovorім/ - поговорь**. Spisovná ukrajinčina tvorí budúci čas nedokonavých sloves aj syntetickým spôsobom /infinitív + prítomníková kmeňotvorná prípona **-му, -меш, -ме, -ємо, -ете, -уть/**:

1. os.	ходитиму	ходитимемо
2. os.	ходитимеш	ходитимете
3. os.	ходитиме	ходитимуть

Minulý čas v slovenčine má zložené tvary /prítomník slovesa **бути** a prídastia s príponou **l** významového slovesa/, v 1. a 2. osobe jed. i množ. čísla: **volal som, volal si**. V 3. os. jed. i množ. čísla je nulová morféma **volať**. V spisovnej ukrajinčine sa minulý čas vyjadruje prídastím s príponou **л** a osobným zámenom **я, ты, он atď.**:

я ходив, ти ходив, він ходив.

Zvratné slovesá sa v slovenčine tvoria z významového

slovesa a zvratného zámene sa alebo si: kúpať sa, želať si, ktoré sa vo vete premiestňuje podľa rytmického princípu. V ukrajinčine sa zvratné slovesá tvoria zvratnou časťou -sa, ktorá je však aj fonologickou súčasťou slovesného tvaru: купатися.

Prechodník sa v slovenčine tvorí od druhej podoby prítomníkového kmeňa pridaním prípony -úc/-uc/, -iac /-ac/, napr.: berúc, držiac; v ukrajinčine sa k prítomníkovému kmeňu pridávajú prípony -учи /-вчи/, -ачи /-ячи/: пишучи, лежачи.

V spisovnej ukrajinčine sa trpné prídavné prídavných mien líšia príponami, napr.: змисли варту /prídavné meno/ - змисли варту /prídavné meno/, alebo prízvukom: печення /prídavné meno/ - печення /prídavné meno/.

Príslovky

Spôsob tvorenia a klasifikácia prísloviak sú v slovenčine a ukrajinčine v podstate zhodné. Očlivosť pozorujeme v inventári slovotvorných prostriedkov, napr. popri zhodných príponách -o, -e, -y pre tvorenie prísloviak od prídavných mien ukrajinčina užíva aj príponu -ому, napr.: по-словацькому.

V spisovnej ukrajinčine dosť často sa vyskytujú zdobeniny s príponou -еньк-, -ісіньк-, -есеньк- /швиденько, точнісінько, легесенько/ a kompozitá typu сямоміць, сьогодні, запамібрата a pod.

Predložky

V oboch porovnávaných jazykoch je celý rad spoločných primárnych aj sekundárnych predložiek. Vo väčšine prípadov je totožná aj ich reácia. Rozdiely pozorujeme v ukrajinskej predložke до, ktorá sa používa s 2. pádom a je ekvivalentom slovenských predložiek do, k/ku/, porov.: prišiel k rieke - приїшов до річки. Významovým

ekvivalentom slovenských predložiek vedľa, pri je ukrajinská predložka біля a 2. pádom, porov.: vedľa neho, pri ňom - біля нього. Sémantickým ekvivalentom slovenskej predložky pre je ukrajinské для: urob to pre mňa - зроби це для мене. Vzťahy, ktoré sa v slovenčine vyjadrujú predložkou podľa, sa v ukrajiničine vyjadrujú predložkou на: podľa našej mienky - на нашу думку. Iné rozdiely: sl. na - ukr. від : zomrel na tuberkulózu - помер від туберкульозу, sl. od - ukr. за : vyšší od neho - вищий за нього, sl. od - ukr. з : zaplakal od radosti - заплакав з радості, sl. na - ukr. за : spomenul na brata - згадав за брата, sl. vo - ukr. у /v, u/: videl vo sne - бачив уяї сні, sl. o - ukr. через: vrátim sa o týždeň - повернуся через тиждень.

Niektoré ukrajinské predložkové spojenia sa v slovenčine vyjadrujú inými gramatickými prostriedkami, porov.: затримався в місяць - zdržal sa asi mesiac; до міста за п'ять кілометрів - do mesta cez /o niečo viac než/ päť kilometrov; Йому за сорок років - má už vyše štyridsať rokov a pod.

Spojky

Rozdiely pri spojkách v slovenčine a ukrajiničine sú zväčša lexikálne, porov.: tiež - також, alebo - або, lež - лише /тільки/, avšak - проте, a predsa - а все ж, i - і, та, ба - але і /і/, teda - так, preto - тому що a pod.

V slovenčine má spojka a dva významy - zlučovací a odporovací, v ukrajiničine iba odporovací. V ukrajiničine majú zlučovací význam spojky і /і/, та: žiaci a žiačky - учні і /і, та/ учениці atď.

Častice

Popri zhodných časticiach v porovnávaných jazykoch, napr.: by - би, nie - не, pravda - правда, potom - потім, napríklad - наприклад, podobne - подібно, slovom - словом, už - уже, žiaľ - жалі, za - за atď., je celý rad častíc, ktoré sa líšia lexikálne, porov.: akurát - якраз, áno - так/да/, azda - хіба, ešte - ще, hoci - хоча, nech - хочі, no - але, povedzme - скажімо, prosím - будь ласка, skutočne - справді, sotva - ледве a iné.

Citoslovčia

V slovenčine a ukrajinčine v tejto kategórii slov niet zásadných rozdielov. Odlišností pozorujeme najmä v inventári slovotvorných prostriedkov, porov. napríklad citové citoslovčia, sl.: ja, jajaj, joj, jojoj, ojoj, ó, ej, juj, jujuj, taj, aha, oho, ach, ech, uch, ooh, brt a pod., ukr.: а, ої, ох, ех, у, аї, а, фє, тьфу, фу, цур, леле, тє, їрії a ďalšie.

Záver. Porovnávané dva spisovné jazyky sú geneticky príbuzné. Slovenčina patrí do západnej skupiny slovanských jazykov, ukrajinčina - do východnej, čo podmienilo viaceré rozdiely v ich vývine. Náš pokus je prvým pokusom o konfrontáciu spisovnej slovenčiny a spisovnej ukrajinčiny a týka sa nateraz iba najzákladnejších otázok fonológie a morfológie.

**Štefan Krčméry – epik
literárnej histórie**

Ján Števček

Ak funkciu literárnej histórie vymedzíme jednak historickým zaraďovaním a jednak estetickou interpretáciou textov, ak tieto dve úlohy budeme považovať za póly vedeckej disciplíny a prechod medzi nimi za plynulý, potom Štefana Krčméryho musíme jednoznačne priradiť k tým bádateľom, ktorí generalizujú estetické hľadisko. Takýto postoj k literárnohistorickému "materiálu" je u Krčméryho uvedomelý. Význačnou črtou Krčméryho je totiž to, že ako literárny historik necíti sa od vlastného predmetu svojho záujmu, literatúry, oddelený. Naopak, jeho myšlienka, náhly postreh a formulácia, prienik k dnení diela alebo spisovateľa, postihnutie súvislostí diela s dobou, diela s dielom, je dané ako intímna inšpirácia, kde blízkosť bádateľa a skúmaného javu je podmienkou. Literárny historik je zaradený do sféry literatúry a tvorca od interpreta odlišuje len stupeň vzťahu: "Tzv. literárna kritika je vlastne odstupňovaním literatúry. Ako sa básnik stavia k vonkajšiemu svetu, tak sa stavia kritik k literatúre, prichádza s ňou do vnútornej transfúzie. Literárny historik, ak je viac vedomcom literárnym než historiografom, má sa zas k literárnemu kritikovi ako epik k lyrikovi. Vidieť deje literárne znamená vystihnúť ich vnútorný pohyb, ich rytmus. Nad rytmom slova rytmus básnikov a nad rytmom básnika rytmus storočí".

Metodický a výskumný program, obsiahnutý v tejto Krčméryho myšlienke, je porozuhodný a nepochybne veľkorysý. Literárny historik je estét, ktorý literatúru nielen cíti, ale je schopný vyprávať jej deje. Literárnohistorická

látka je podobná látke epickej i kompozícii epiky a zákonom vyprávania. Vskutku, čítajúc Krčméryho veľké, syntetické dielo Dejiny literatúry slovenskej, takmer na každej stránke sa stretávame s dojomom, prekvapujúcim i vždy novým: takým totiž, ako by skutočne postavy spisovateľov a ich diela boli účastné na veľkom a dôležitom podujatí, pričom miera ich účastnenstva robí z nich postavy hlavné, ba priamo hrdinov deja, postavy bočné, alebo menej významné.

Krčméry svoju evokačnú literárnohistorickú metódu približuje až k hraniciam epickej fikcie. No nemýľme sa, ani samotná fikcia /známe je Krčméryho beletristické spracovanie významných postáv a dejov staršej slovenskej literatúry/ nebráni Krčmérymu, aby zostal v jadre vecný, rešpektujúci fakty a dáta i ducha doby. Mohli by sme dokonca povedať, že estetické cítenie je u Krčméryho priam základom jeho literárnohistorického zmyslu, jeho schopnosti plasticky zachytiť dobu, vylupnúť jej jadro a nájsť dielu miesto v rytme vývinu. K literárnohistorickej látke, k dobe, k spisovateľom a k ich dielam blíži sa Krčméry opačnou cestou, než je to obvyklé, no o to je plastickejší a paradoxne aj historicky pravdivejší. Literárnohistorickú plasticnosť dosahuje Krčméry tak, že detailu diela, či príznačnej črte autora dá zasvietiť na pozadí doby, v činnej súvislosti s ňou, cez konflikt, z ktorého sa rodia činy, cez plodné napätie medzi životom a literárnym tvorcom.

Pravda, je namieste položiť si otázku, nakoľko sa tu dotýka veda s umením, literárna história s tvorbou. Odpovedať možno na ňu i tak, keď si spolu s Krčmérym povieme, aký je vzťah medzi vedou a umením vôbec: "Vedecká spisba patrí istým spôsobom tiež k dejinám literárnym, ale je zároveň i osobitnou sférou. 'Osobitnou' v plnom

zmysle, čiže nemá veda spájania sfér a ich transfúzie, ktoré je práve podstatou poézie. I básnik i prírodopisec majú často objekt spoločný: prírodu. Prírodopisec, zaoberajúc sa ňou, zabúda na seba, básnik sa v styku s ňou rozohráva rytmicky, jeho vnútorný svet prelieva sa s ňou vzájomne. Veda je ohraničená, poézia je voľná. Veda je, pravda, práve preto pevná, poézia je vzdušná. No opravdivá veda a opravdivá poézia, čo do podstaty sa kryjú". Moderná metodológia vied by proti týmto Krčméryho formuláciám vari ani nemusela nič namietat. Identičnosť vedy a umenia "čo do podstaty" možno prijať, ak si uvedomíme, že ide o dve funkčne odlišné ľudské aktivity v tom zmysle, že umenie zachytáva rytmus javov, kým veda ich zákon. ^{vo} Rytmus možno vycítiť, zákon poznať. Krčméryho osobitosť - ako literárneho historika - je v tom, že cez rytmus vycitňuje zákon. Že táto osobitá "transfúzia" vedy a umenia bola pre Krčméryho skutočne základným "stavom", svedčí nespočetné množstvo príkladov z dejín slovenskej literatúry, tak ako ich on sám podáva. Za všetky pripomenieme len prípad Šafárikov a jeho priam bolestné rozhodovanie sa medzi poéziou a vedou. Napätie medzi týmito živlami - podľa Krčméryho - jadro Šafárikovej osobnej intelektuálnej drámy, i keď nepochybne tlmenej a napokon utlmenej. Rovnako by sme mohli uviesť aj príklad Ľudovíta Štúra, filozofa-teoretika i jemného básnika súčasne, ba mnohých členov jeho inak prevažne básnickej družiny. A vrcholom v tomto zmysle je prípad Jozefa Miloslava Hurbana, s ktorým sa Krčméry priam stotožňuje, podávajúc v charakteristike jeho osobnosti a metódy nepriamo i verný a výstižný obraz osobnosti a metódy vlastnej: "Literárne dejiny slovenské písal on perom takým, aké trímal v ruke Šafárik, píšúci Slovenské starožitnosti. Dikcia jeho uchvacuje. Dielo jeho je viac dielom umelca než učenca. Novej látky

literárnohistorickej on mnoho nazhromaždil. Ale ako osvetľuje, ako vidí! Obdobia vidí i postavy. Dielo duchovné váži. Plasticky modeluje. Atmosféru doby srká, bedlivo si ju určujúc, štýl charakterizuje štýlárnymi náznakmi. Verí v samobytnosť slovenskú takou vierou, ako Štúr nikdy neveril. I miloval, zdá sa ti, slovenský život konkrétnejšie, než ho Štúr, veľký filozof a politik, milovať nemohol. Hurban bol človek náruživý, i jeho slovo je náruživé".

Málokedy môže byť portrét taký totožný so sebaportrétom. Totožný do všetkých dôsledkov, najmä ideových. Predmetom Krčméryho úvah je Slovensko a jeho duchovný život. Literatúra je sebazrkadlenie, estetická podoba bytia, slovenského bytia. I forma, prípadne základná kompozičná osnova Krčméryho Dejín literatúry slovenskej je vytvorená tak, aby sa zachytilo postupné sebauvedomovanie slovenského etnika v rytme duchovného života: začiatky literatúry, potom celky po "stolatiach": šestnásť, sedemdesiat, osemnásť, potom menšie celky po desaťročiach, menovite roky tridsiate, štyridsiate, päťdesiate, šesťdesiate a sedemdesiate. To je celok jednej generácie v devätnástom storočí, jej rozvinutie, dozretie i sklon. Nebolo by tohto rytmického cítenia, tohto rozčlenenia v čase, keby Krčméry nebol cítil skutočnú jednotu slovenskej kultúry a literatúry, v staršej literatúre dopĺňanú a vyvažovanú ľudovou slovesnosťou. Že Krčméry sledoval a napokon i vyaledoval túto členenú jednotnosť slovenskej literatúry, o tom vari najlepšie svedčí konkretizácia pomerne širokého pojmu, nastoleného na začiatku literatúry národného obrodzenia - "hľadania vlasti". Celá novšia literatúra slovenská, počnúc od konca osemnásteho storočia, je u Krčméryho vyložená tak, že sa onen ústreďný moment konkretizuje, detailizuje v osobnostiach a v jednotlivých dielach, ba v jednotlivých črtách diel. Naproti tomu li-

teratúru modernú, pohviezdoslavovskú, symbolistickú a realistickú vykladá tak, že sa do tohto pojmu celkom neu-
miestňuje. Krčméry literárnu tvorbu chápal ako dielo sú-
činnosti a akejsi duchovnej, prínajmenšom generačnej druž-
nosti a súňaležitosti, menej individuality. Aj keď tak
velkolepo portrétuje napr. Janka Kráľa, Sama Chalupku,
Andreja Sládkoviča a Jána Bottu, vyznačujúce individuál-
ne črty každého z nich až do prejemných detailov, predsa
za všetkou touto hojnou osobitosťou cítiť u Krčméryho
povedomie celku, zdôrazneného ešte v generácii Vajenského
a Hviezdoslavovej, ale potom už len viac-menej spora-
dicky. Krčméry literatúru poňal dôsledne ako literatúru
národnú. Vidno to už v Úvode k Dejinám ... a zreteľne
v každej vývinovej fáze slovenskej literatúry - až po
literatúru modernú. Historik národnej literatúry litera-
túru Moderny a všetkého, čo po nej nasledovalo, v podsta-
te len glosuje, i keď neraz hlboko a výstižne. Lenže rád
a kľúč k novej literatúre, Krčmérymu dosť blízkej i časo-
vo, sa mu stráca a veľké línie výkladu sa stávajú čoraz
neurčitejšie, matnejšie. Plastika je často nahradená ski-
cou. Preto k podaniu najnovšej slovenskej literatúry u
Krčméryho musíme byť súčasne kritickejší i ohľaduplnejší:
nemestila sa mu do jeho koncepcie a súčasne nemal od nej
náležitý odstup, on, epik literárnej histórie.

A zvláštnym spôsobom národná koncepcia literatúry
zodpovedala i Krčméryho estetickému cíteniu a interpretá-
cii literárnej minulosti: dávalo mu možnosť vidieť dej
literatúry ako završený celok, ako organický vývin, teda
silno esteticky. Estetickou je i zaokrúhlenosť myšlienky
u Krčméryho, možno najmä ona. A tak paradoxne, ale záko-
nite, ku staršej slovenskej literatúre /od najstarších
čias až po posledné vlny národného obrodzenia v lyrike
rokov osemdesiatych až do prelomu k dvadsiatemu storočiu/

stavia sa Krčméry ako literárny kritik, vyvolávajú minulosť na svetlo ako niečo prítomné, kým k literatúre Modérny a k tomu, čo prišlo po nej, stavia sa v podstate ako literárny historik, uplatňujú hodnotiace kritériá vyvedené jednoznačne z literatúry staršej a z jej ducha. Preto napr. aj Krčméryho postoj ku Kraskovi, k Timrave v Dejínach ... je pomerne kritický alebo skúpy, kým vzťah k pohviezdoslavovským epigónom skôr nekritický, práve tak aj k viacerým zjavom literatúry poprevratovej. Národný moment z ideového hľadiska bol alfou aj omegou Krčméryho výkladov. Je nepochybné, že toto kritérium je z hľadiska logiky slovenskej historickej skutočnosti správne a oprávnené, no národný moment práve v generácii symbolistov a niektorých realistov /Timrava/ spájal sa dramaticky s momentom osobným, ba individualistickým, vyčleňujúc jednotlivca z celku, niekedy naopak s prvkami výrazne sociálnymi. A práve pre tento akcent boli uvedení spisovatelia pre Krčméryho trochu problematickí. Skutočnosť národná ako substrát literatúry, na ktorej dielo básnické stojí a s ktorým i padá, stala sa Krčmérymu podnetom pre vskutku veľkolepý obraz literatúry tam, kde národnostný a národný prvok mali svoje historické oprávnenie. Kde slovenská národná skutočnosť začala mocnejšie súvisieť s ideami novými, je Krčméryho výklad rozpačitejší. Ostatne, vzdelaný čitateľ, poučený na kritických a literárnohistorických dialoch o novej slovenskej literatúre, si tieto nedotiahnuté miesta v Krčméryho výklade sám doplní, v zhode s novšími koncepciami literárnych dejín.

A je tu ešte druhý znak Krčméryho Dejín, ktorý je naneajvýš charakteristický: lyrická koncepcia literatúry. V lyrike sa totiž osobnosť aj tvorivá idea prejavujú najzreteľnejšie. Preto básnici a poézia sú v centre Krčméryho výkladu, i veršovaná epika /porovnaj napr. nadšený

výklad poézie Jána Hollého/. Próza, najmä však jej pôl satirický a satira vôbec, svojou povahou protilyrický, ba i humor v miernejšej podobe nezapadajú do Krčméryho koncepcie. Tak vieme pochopiť, že všetci významní i menej významní spisovatelia, čerpajúci z tejto studnice, v "kontrapozícii" voči línii lyrickej či básnickej, sú z Krčméryho dramatického výkladu idey vysunutí tak trochu na okraj: týka sa to prinajmenšom Jozefa Ignáca Bajzu, oponenta generácií fándlyovskobernolákovskej, Jonáša Záborského, oponenta generácie štúrovskej, ale i Jána Chalupku a dramatického i teoretického diela Jána Palárika, i menej významných, ale pre plasticnosť literárnych dejín dôležitých spisovateľov. Dôvody ideové i estetické, u každého z uvedených spisovateľov v inej miere, zavážili pravdepodobne, že im Krčméry nevenoval toľko a najmä takej pozornosti, akej by si inak boli zaslúžili.

Naproti tomu jadro nášho vývinu literárneho od národného obrodzenia, postihnuté je u Krčméryho /ak ako mieru hodnotenia berieme celkové výsledky posledných desaťročí slovenskej literárnej histórie/ hlboko a právdivo, bez predsudkov a obmedzení akéhokolvek druhu /napr. bez predsudkov konfesionálnych/, s "akcentom" na syntézu, zhodu a zmier chápaný nie nejako takticky, ale zásadovo a mravne. Tak si vieme vysvetliť, že napr. otázka syntézy národného obrodzenia a jeho prameňov, ktorá bola a varí aj doteraz je problémom historiografie a literárnej histórie, riešená je u Krčméryho v zhode nielen s jeho koncepciou, s jeho duchom a mravňou osobnosťou, ale i so skutočnosťou. Štúrovci nadväzovali nielen na dedičstvo Kollárovo, s jeho vysokým pojmom národa a politickosti literatúry, ale rovnako, ba v danej situácii s väčšími osobnými sympatiami, i na dielo Jána Hollého, ideový a umelecký kvet bernolákovcov. Je to len príklad, ale závažný pre

pochopenie Krčméryho ideovej koncepcie slovenskej literatúry, jej subjektívnej čistoty a objektívnej pravdivosti.

Dejiny literatúry slovenskej Štefana Krčméryho sú rámcované teoretickým úvodom o podstate poézie ako rytmizovanej zmyslovosti, zasahujúcej povrch /fónickú stránku poézie i jej výraz/ a jej ideovú podstatu a završené dvoma závažnými štúdiami Estetická retrospektíva a Ideový obsah slovenskej poézie, v ktorých sa zhrnuje to, čo autor týchto veľkolepých dejín slovenskej literatúry historicky rozvinul. Tento rámec je pre pochopenie obsahu i metódy Krčméryho veľmi dôležitý. V prvom prípade /štúdia Estetická retrospektíva/ ide o doteraz najhlbšiu estetickú charakteristiku slovenskej poézie vôbec, o odvážny oblúk poetiky sklenutý nad literárnou históriou, v druhom prípade zas o ideové zovšeobecnenie. V zhode s tým, čo sme naznačili o ideovej povahe Krčméryho výkladu slovenských literárnych dejín, môžeme povedať, že i tu je mnoho hlbokého a výstižného, ale i vymedzeného rámcom doby, a teda prekonaného, prípadne vyvretého z Krčméryho osobností, mocne až horúčkovo vypätej k veľkému tu intelektuálnemu činu. No rytmus ideí v slovenskej literatúre, zachytený správne v staršom období, naráža na hrany novšej, ešte nerozvinutej historickej skutočnosti v obraze literatúry novšej. Preto napr. syntéza citu sociálneho a "spirituálneho" v novšej a najnovšej slovenskej literatúre je daň koncepcií. Na druhej strane hlboké porozumenie pre vývin, pre plodné zrno budúcnosti, prelomilo sa tu krásnou myšlienkou o sociálnej povahe Kráľovej, Bottovej a Kraskovej poézie, o význame pohybu od individualizmu k socializmu, z ktorého "kryštalizuje sa nové Európa, na ktorej mape sa Slovensko naše, vzdelanostne s Čechmi čoraz užšie zrastajúce zmierlivejšie umiestňuje". Je to idea hlboká, plodná až dodnes.

Napokon vysokou zásluhou Krčméryho Dejín je to, na čo v poznámkach sám upozorňuje, totiž komplexný pohľad na slovenské literárne dejiny i na duchovný vývin Slovenska vôbec, chápaný ako súčasť pohybu európskeho. Nechceme zbytočne a únavne upozorňovať na všetky momenty a dôsledky tohto videnia slovenskej literatúry, no nemožno nepovedať, že takýto veľkorysý pohľad na slovenské dejiny a kultúru /na Slovensku prevažne literárnu/ je nielen svedectvom o širokom obzore Štefana Krčméryho, ale aj o intelektuálnom rozmere a estetickej váhe slovenskej literatúry, v podaní Krčméryho dôstojne zaradenej do rytmu literatúry európskej. Vyváženie a vyvažovanie vidí Krčméry i v tejto sfére, pretože slovenská literatúra, berúc ideové, filozofické i formálne podnety hlavne v literatúre nemeckej /v období staršej slovenskej literatúry i v národnom obrození/ preniesla ich sčasti do sfér literatúr slovanských /Kollér/, obohacujúc sa i nimi. Krčméry je v tomto smere pre charakterológiu moderného slovenského vzdelanca typický. Iste kritický náhľad na romantickú ideológiu o výsadnom postavení Slovenska v zmysle historickom nevzdal sa myšlienky o osobitnom postavení slovenskej literatúry v prúde okolitých literatúr stredoeurópskych. Slovenská literatúra je osobitá v syntéze vysokej a ľudovej kultúry, je široko receptívna, ale i svojsky pôvodná, čo ostatne zodpovedá nielen slovenskej historickej skutočnosti, ale i osobitému slovenskému kultúrnemu typu.

Z podstaty svojej až "néruživej lásky" k literatúre vyťažil Krčméry mnoho pre rozšírenie obzorov slovenskej kultúry vôbec.

**Otázky komparatistiky
z hľadiska vzťahov
slovenskej a českej literatúry**

Miloš Tomčík

V súčasnej literárnej vede vystupujú stále viac do popredia porovnávacie hľadiská. Takmer všeobecne sa vzalo na vedomie, že nijaká literatúra sa nevyvíja samostatne a izolovane, ale že je v ustavičných dotykoch so slovesnou tvorbou, umením a celou kultúrou iných národov. Naša literárna veda sa nepozerala pasívne na problematiku literárnej interakcie. Prispieva viacerými prácami teoretického a literárnohistorického charakteru k rozvoju komparatistiky. Jej metodologickým východiskom je marxistický názor o aktívnom a dialektickom vzťahu medzi jednotlivými a všeobecnými javmi objektívnej reality, čo sa vzťahuje i na celú oblasť umenia.

Tento filozofický a logický princíp umožnil našej komparatistike nadviazať tvorivý pracovný dialóg so zahraničným vedeckým svetom a v úzkej súčinnosti s komparatistami viacerých krajín prekonať tendencie a postupy starších vplyvologických škôl. Zároveň sa plodne využívajú a rozvíjajú aj tradície českej a slovenskej komparatistiky, či už ide o podnety z rozhrania 19. a 20. storočia /Jiří Polívka, Václav Tille, F. X. Šalda, Pavol Bujnák/ alebo o medzivojnové obdobie, keď v tejto sfére pôsobili iniciatívne viacerí literárni vedci a estetici /B. Václavěk, Š. Krčméry, J. Mukařovský, F. Wollman, Jiří Horák atď./. Z tohto bohatého dedičstva sa zrodili nakoniec predpoklady pre rozvoj súčasnej komparatistiky, ktorá dosahuje nerez aj medzinárodné uznanie.

V doterajších komparatistických štúdiách sa osvetľovali teoretické otázky medziliterárnych vzťahov, nadnárod-

ných literárnych celkov a proces formovania i premeny svetovej literatúry /napr. práce D. Ďurišina/. Veľká pozornosť sa venuje problematike umeleckého prekladu a formovania metatextov /A. Popovič/. Okrem toho sa prišlo ku konfrontácii niektorých období, osobností a diel našej literatúry so zahraničnými literatúrami. Prvoradá miesto tu zaujímajú štúdie o vzťahoch a vzájomnom pôsobení medzi ruskou klasickou a sovietskou slovesnou tvorbou a niektorými obdobiami našej literatúry. Vyplýva to z typologickej príbuznosti týchto literatúr. Preto mohla súčasná generácia komparatistov tvorivo nadviazať na staršie práce z tejto oblasti /napr. na Mrázove, Brtánove materiálové štúdie/ a oprieť sa o nové metodologické hľadisko, ktoré sa formovalo už kolektívnou formou /napr. úsilie M. Bakoša o syntézu medzi slohovotypologickými kritériami a spoločenskou podmienenosťou literárneho diela/. V dosť veľkej miere sa zmapovali aj genetické a typologické súvislosti medzi slovenskou literatúrou a ostatnými slovanskými literatúrami /poľská, srbochorvátska, bulharská/. Takisto vzrástol počet štúdií, statí a článkov, v ktorých ide o literárne konfrontácie domácej slovesnej tvorby s adekvátnymi javmi v iných literatúrach. Dôležité je, že sa zbavujeme národnej emocionality najmä pri posudzovaní súvislostí medzi slovenskou a maďarskou literatúrou a že aj v tejto citlivej sfére získava dominantné postavenie objektívna historická interpretácia slovesnej látky.

Hneď na začiatku opätovného rozmachu komparatistiky na konci päťdesiatych rokov /v medzinárodnom i domácom meradle/ sa zrodilo úsilie o nový pohľad na problematiku vzťahov medzi českou a slovenskou literatúrou. Vyplynulo to jednak z aktuálnych kultúrno-politických potrieb, jednak z práce na Dějinách české literatury /vydáva ČSAV/ a na Dejčinách slovenskej literatury /vydáva SAV/. Z oboch

vedeckých centier vyšla teoretická iniciatíva, aby sa preskúmali staršie výklady vzťahov medzi našimi literatúrami. Šlo o prekonanie jednak teórií o národnej jednote českej a slovenskej literatúry, jednak o odstránenie názorov, ktoré neprípúšťali vzájomnú komunikáciu medzi týmito dvoma slovesnými štruktúrami.

Štúdie, ktoré vychádzajú z marxistických metodologických zásad, rešpektujú národnú svojbytnosť českej a slovenskej literatúry ako samozrejmu a prirodzenú vec. Zdôrazňujú špecifické vlastnosti oboch slovesných kultúr ako aj ich spoločné tradície, úlohy a ciele. Z českej strany odznel o tom koncom päťdesiatych rokov takýto názor: "Ke vzájemným vzťahom patrí v histórii českej literatúry také vzťah k literatúre slovenskej. Ten je však zcela jiného rázu než vztahy k literaturám jiným; jde tu o nejužší a nepřetržitou souvislost celých dvou národních kultur, z nichž každá je nemyslitelná bez stálé přítomnosti druhé; i když jednou se jevil silnějším vliv kultury české na Slovensku a jindy opět slovenské v zemích českých, je povinností literární historie počítat s ním na obou stranách, jako s nepřetržitými" /Dějiny české literatury I., Praha 1959, str. 9/.

Slovenská literárna veda reagovala kladne na túto myšlienku. Na začiatku šesťdesiatych rokov rozpracovala otázku československého literárneho kontextu /Stanislav Šmatlák, Karol Rosenbaum/. Prišla aj s alternatívnym pojmom československého literárneho spoločenstva ako historickej i súčasnej kategórie, ktorá má vyjadrovať národnú dvojčlennosť a svojbytnosť našich literatúr a ich spoločné, vnútorné väzby ideovej a estetickéj povahy /Mikuláš Bakoš/. Základné pojmoslovie z tejto oblasti /integrácia, diferenciacia, komplementarizácia/ je doteraz platné a ukazuje sa ako vhodný prostriedok na vedeckú interpretáciu vzťahov

medzi českou a slovenskou literatúrou. Umožňuje chápať obidve literatúry ako rovnocenné slovesné štruktúry, medzi ktorými prebieha obojstranná interakcia: v smere česko-slovenskom i slovensko-českom. Nové poňatie československého literárneho kontextu alebo československého literárneho spoločenstva ako objektívnej a historicky premenlivej kategórie jednoznačne prekonáva názory z pozitivistického obdobia, keď sa slovenská literatúra považovala v vzťahu k českej literatúre len za recipujúcu, teda ovplyvňovanú, ale nie za aktívne pôsobiacu. Toto nové stanovisko otvorilo zároveň cestu k tomu, aby sa mohla slovenská literatúra konfrontovať ako samostatná slovesná štruktúra s medziliterárnymi celkami i so svetovou literatúrou, a to aj bez českého sprostredkovania.

V poslednom období sa ukazuje, že v metodike literárno-noveďnej komparatistiky nadobúda stále významnejšie miesto historický prístup k látke. Ak ešte pred niekoľkými rokmi boli snahy o vyčlenenie komparatistiky z literárnej vedy a o jej priznanie osobitného metodologického štatútu, v súčasnosti sa znovu prízvukuje používanie objektívnych metód literárnej vedy, pravda, s tým cieľom, že komparatistika má prispieť k hlbšiemu poznaniu genetickej a typologickej podstaty literárneho javu, k odhaleniu špecifických zvláštností vývinového procesu jednotlivých národných literatúr a nakoniec k zovšeobecneniu týchto javov ako výrazu nadnárodných alebo medziliterárnych celkov až po svetovú literatúru. Princíp historizmu, nech už ide o posudzovanie dvojstranných alebo mnohostranných vzťahov medzi literatúrami, umožňuje vidieť veci v konkrétnej podobe a vo vývinovej následnosti. Toto hľadisko má svoje miesto - a je dôležité rešpektovať ho - aj pri posudzovaní vzťahov medzi českou a slovenskou literatúrou od roku 1945 po dnešok.

V nijakom vednom odbore by sa nemali pri analýze materiálu používať apriórne schémy. To sa vzťahuje i na literárnovednú komparatistiku ako všeobecnú teóriu, ale zároveň aj na takú špecifickú jej zložku ako je posudzovanie dvoch jazykovo a etnicky blízkych literatúr. Hoci aj v takomto prípade sa dá použiť celá škála metodických postupov kontaktového a typologického charakteru, nemalo by sa tu zabúdať na javy, ktoré sa v iných súvislostiach nikde nevyskytujú. Vo vzťahoch etnicky blízkych národov, najmä takých, ktoré žili alebo žijú v jednom štátnom spoločenstve, ktoré majú mnoho styčných bodov v dejinách i kultúrnej histórii, ktoré v určitých obdobiach používali jeden spisovný jazyk, treba veľmi citlivo skúmať, ako sa v nich uplatňoval integračný a diferenciačný proces a aké boli, alebo sú, etapy jeho premien.

Zatiaľ sme ešte dostatočne neobjasnili ani východiskové body pre súčasný stav našich literatúr a ich vzájomných vzťahov. Tieto východiskové body sa vzťahujú na prelomové historické medzníky z rokov 1944 - 1945 a na ich ďalšie dôsledky v živote a v kultúre slovenského a českého národa. Zvládnutie tejto úlohy nie je ľahkou záležitosťou. Nemožno sa jej však vyhnúť, pretože tri desaťročia spoločenského a kultúrneho vývinu našich národov poskytujú už dosť materiálu na prvé väčšie pokusy o vedeckú syntézu zložitého materiálu. Pri sledovaní vzťahov českej a slovenskej literatúry v danom období nebude možné zaregistrovať len vrcholné body tohto procesu, ale bude treba zaoberať sa aj problémami a ťažkosťami, ktoré s tým súviseli. A práve tu nám môže poskytnúť pomoc historický princíp literárnovednej komparatistiky.

Čo je zvláštne na československom literárnom spoločenstve po druhej svetovej vojne? Každý porovnávací postup predpokladá konfrontáciu dvoch ucelených javov ale-

bo štruktúrnych celkov. Pokiaľ ide o literárnovednú komparatistiku, tu sa pracuje s porovnávaním rozličných literárnych celkov od autora, diela, smeru, prúdu až po celú štruktúru národných literatúr, či už v zmysle typologických analógií alebo typologických rozdielov. Až do roku 1945 nebol jasný predmet československého literárneho spoločenstva, čím sa apriórne vylučovala možnosť čo len nahodiť v tejto oblasti metodiku literárnovednej komparatistiky. Literárni historici, ktorí stáli na ideovej platforme jednotného československého národa, a tým aj jednej československej literatúry, apriórne vylučovali etnickú, a tým aj estetickú dvojčlennosť slovenskej a českej literatúry. Ani predstavitelia autaktirických kultúrnych tendencií si nedávali takéto otázky, pretože - hovoriac jazykom niektorých súčasných francúzskych teoretikov - "comparaison n'est pas raison" /porovnávanie je nezmyselné/ - ani nechceli pripustiť spoločné znaky vo vývine českej a slovenskej literatúry.

Keď pozeráme na túto situáciu spätne, prichádzame k názoru, že predmet komparatistického výskumu vo vzťahu českej a slovenskej literatúry sa začal vyjasňovať až po roku 1945. V tomto roku vstúpil český a slovenský národ do obnoveného štátneho spoločenstva na princípe národnej rovnosti a rovnoprávnosti, čím sa po každej stránke uznala aj svojbytnosť slovenskej a českej národnej kultúry s celým ich dejinným obsahom a novými úlohami do budúcnosti. Týmto dejinným faktom začala žiť vedľa seba aj česká a slovenská literatúra - to sa, pravda, vzťahuje aj na iné druhy umenia a na celú kultúru - ako dve ideovoestetické štruktúry, ktoré niesli v sebe síce dávny odkaz vzájomnej blízkosti, ale ktoré si museli opätovne ozrejnovať a osvetľovať svoje poslanie a zmysel. Slovenská literárna veda splnila časť tejto úlohy už na strán-

kach povstaleckej tlače, keď "oživila" v niektorých statiach napr. odkaz Šaldovej kritiky /články Alexandra Matušku, Jozefa Felixa a Michala Chorvátha v Novom slove/ a určovala slovenskej episke nielen povinnosti voči vlastnej spoločnosti, ale ju duchovne zapájala aj do nadnárodných celkov.

Tieto historické okolnosti stimulujú do značnej miery aj metodiku literárnovednej komparatistiky. Pred niekoľkými rokmi sa tu vyskytovali viaceré jednostrannosti, keď pod vplyvom oprávnenej kritiky tzv. vplyvológie sa zdôrazňoval na prvom mieste výskum typologických súvislostí medzi literatúrami. Dnes sa žiada komplexný metodický postup, zahrnujúci v sebe rovnako prípravu materiálu, ako aj prieskum genetických, kontaktoých a typologických súvislostí. Toto by sa malo uplatniť i pri štúdiu vzťahov ktoréhokoľvek obdobia českej a slovenskej literatúry, ktoré literárna komparatistika označuje ako biliterárne vzťahy. Ba možno práve tu je analýza podmienok národnej špecifickosti literatúry, spoločenskej a kultúrnej atmosféry, v ktorej sa umenie rozvíja, ešte závažnejšie ako pri konfrontácii slovesných štruktúr, kde hľadisko národnej zainteresovanosti nie je také náliehavé.

Keby sme na slovenskej a českej literárnej problematike skúmali iba objektívne slovesné artefakty a navzájom by sme ich v zmysle umeleckej typológie konfrontovali, vzdali by sme sa bohatého a protirečivého materiálu, ktorý dokumentuje povojnovú situáciu a naznačuje, že síce vzťahy medzi českou a slovenskou literatúrou sa začali rozvíjať po roku 1945 na novej základni, ale že v chápaní danej problematiky brali ešte stále závažnú úlohu reziduá minulosti. Nemáme ešte z tejto oblasti poruke celú bibliografiu zo slovenskej a českej tlače. No už to, čo je k dispozícii, svedčí, že princíp národnej rovnosti bolo

treba znovu a znovu interpretovať a vnášať ho do vedomia ľudí ako princíp protikladný vnútornému charakteru prvej republiky. Po tejto stránke vykonal dielo stále nedoceneného historického významu Laco Novomeský. Azda niet v Československu jedného kultúrno-politického a umeleckého pracovníka, ktorý by sa bol medzi rokmi 1945 - 1948 - a potom znovu v rokoch 1964 - 1970 - tak často vracal k výkladu nového vzťahu Čechov a Slovákov, ako práve on. Pre Novomeského bolo a je Slovenské národné povstanie jednak udalosťou, ktorá viedla k dovŕšeniu konštituácie slovenského národa v duchu jeho pokrokových tradícií, ale aj "iniciálkou dejín obnovenej Československej republiky". Je známe, že Novomeský používal - už v rokoch prvej republiky i po oslobodení - vo svojich úvahách o československých pomeroch aj literárnu argumentáciu. Charakterom svojho diela, svojho myslenia, ba miestami i svojho pobytu v Čechách a na Slovensku bol dvojdomým spisovateľom.

Aj táto okolnosť nás vedie k tomu, že jeho názory môžeme považovať za podnety pre konfrontáciu povojnovej slovenskej a českej literatúry, za impulzy pre tvorbu jej špecifickej metodiky. Všimnime si, ako Laco Novomeský vysvetľoval československú vzájomnosť roku 1947 a ako vo svojej úvahu spájal politické fakty s kultúrnymi a literárnymi otázkami: "Často sa nás ľudia spytujú, najmä na českej strane, aký zmysel má československé spoločenstvo, keď vylučujeme z neho myšlienku národnej jednoty a nepriznávame mu ďalšiu oprávnenosť. Odpovedáme im, že tiež práve tento zmysel - zmysel rušného zápolenia Čechov a Slovákov, národa s národom, rovného s rovným. F. X. Šalda v jasnozrivej úvahu o poslaní československého spoločenstva dávnejšie vyslovil tézu o dvojpolárnosti pri každom významnejšom čine, pri tvorbe diel rozhodujú-

ceho významu, pri všetkom napredovaní. Pozoruhodné a plodné javy v živote nie sú osamotené. Sú výslednicou vzájomného pôsobenia. To platí aj o našom spoločnom živote, o jeho zmysle a o vývoji, ktorý chceme, aby bol plodný pri plnom zachovaní osobitosti jedného i druhého národa".

Laco Novomeský ovplyvňoval svojimi názormi kultúrnu i literárnu obec. Pokiaľ ide o postoj k českej kultúre, rozptyľoval akékoľvek obavy, že by sa po oslobodení mohlo na Slovensku v správe kultúrneho, vedeckého, školského, umeleckého diania čo len myslieť na nejaký novodobý duch kultúrnej autarkie. A v postoji voči otvoreným alebo skrytým domácim separatistickým tendenciám jednoznačne zdôrazňoval, že národný princíp kultúry, založený na pokrokových tradíciách, nemá nič spoločné s jednostranným a do seba uzavretým nacionalizmom. Takáto koncepcia československej otázky stala sa východiskom aj pre literárnu históriu a kritiku, pre redakčnú prax a program časopisov a pod. Príznačné je tu stanovisko nášho najstaršieho literárneho časopisu, Slovenských pohľadov. Na stránkach tejto revue sa dajú sledovať všetky základné obdobia vývinu vzťahov medzi českou a slovenskou literatúrou od polovice minulého storočia až do súčasnosti. Andrej Mráz napísal už do 1. čísla Slovenských pohľadov z roku 1946 rozsiahlu stať pod názvom Česká a slovenská literatúra. Podal v nej historický pohľad na vývin tejto problematiky, ale nastolil v nej hlavne aktuálne úlohy spoločného súžitia českej a slovenskej literatúry ako plodného a tvorivého dialógu. Takmer s proklamatívnym vyhlásením napísal: "Do nových pomerov vstúpili sme s odhodlaním a presvedčením, že medzi našimi snahami nebude viac nedorozumení a katastrofálnych ťažkostí. Že náš najužší kontakt a najopravdivejšie spojenie neprinesie nič mýliaceho a nič škodiaceho ani pre jednu stranu ... na slovenskej strane

pocitujeme a poznávame, že tvorivé zbližovanie našej literatúry s českou je veľmi pozitívnym činiteľom slovenských literárnych snažení".

Z niekoľkých poznámok, ktoré bolo možné v tomto texte uviesť, vysvitá, že česká a slovenská literatúra boli v minulosti a sú v prítomnosti v aktívnych, tvorivých vzťahoch. Obidve tieto slovesné kultúry prechádzali štádiom kontinuity a diskontinuity, integrácie i diferenciácie. Zároveň komunikovali so stavom a vývinovými tendenciami svetovej literatúry, nesúc tak vo svojich dielach príznaky zvláštného i všeobecného. Toto všetko azda dostatočne hovorí za to, aby sme mohli používať pri výskume vzťahov českej a slovenskej literatúry niektoré aspekty literárnovednej komparatistiky.

**Informácie o autoroch
a ich najvýznamnejších
knižných publikáciách**

Gosiorovský Miloš, 28. 5. 1920, akademik ČSAV a SAV, univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry československých dejín.

Slovenské národné povstanie /1954/; Dejiny slovenského robotníckeho hnutia 1848-1918 /v slov., v rušt. 1958/; Dejiny Komunistickéj strany Československa /v slov., v češt., v maď. 1956, v rušt., 1958/, spoluautor; Prehľad dejín československého odborového hnutia /v slov., v češt. 1963/, spoluautor.

Begín Albin, 19. 12. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

Priestory textu /1971/.

Buffa Ferdinand, 22. 1. 1926, PhDr., CSc., univ. doc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese /1953/; Šarišské nárečia I-IV /1972-74/; Atlas slovenského jazyka I /1968/, spoluautor; Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 2, Tvorenie slov /1964/; Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry /1972/; Konverzačná príručka poľštiny /1957, 1958/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský vreckový slovník /1963/, spoluautor; Gramatika spisovnej poľštiny I /1964/, II /1967/; Učebnica poľštiny pre samoukov /1968/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník /1975/, spoluautor.

Droppová Ľubica, 22. 3. 1935, PhDr., odborná asistentka na Katedre etnografie a folkloristiky Filozofickej

fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Československá vlastiveda III. Lidová kultúra /1968/,
spoluautorka.

Dvonč Ladislav, 24. 9. 1926, PhDr., CSc., samostatný
vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bra-
tislave.

Učebnice slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií
a odborných škôl /1951/, spoluautor; Rytmičný zákon v spi-
sovej slovenčine /1955/; Bibliografia slovenskej jazyko-
vedy za roky 1948-1952 /1957/; Bibliografia slovenskej
jazykovedy za roky 1953-1956 /1958/; Bibliografia sloven-
skej jazykovedy za roky 1957-1960 /1962/; Morfológia slo-
venského jazyka /1966/, spoluautor; Bibliografia sloven-
skej jazykovedy za roky 1961-1965 /1970/.

Furdík Juraj, 17. 8. 1935, PhDr., CSc., odborný
asistent na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fi-
lozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Zo slovo tvorného vývoja slovenčiny /1971/.

Habovštiak Anton, 22. 9. 1924, PhDr., CSc., samostat-
ný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v
Bratislave.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 1. vyd.
/1964/, spoluautor; Oravské nárečia, 1. vyd. /1965/;
Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus
/1968/, spoluautor; Hviezdoslav a slovenčina /1969/;
Oravské chotárne názvy /1970/; Atlas slovenského jazyka
IV /v tlači/. Autor niekoľkých beletristických prác pre
deti a mládež.

Habovštiaková Katarína, 18. 5. 1929, PhDr., CSc., odborná asistentka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre.

Bernolákov jazykovedné dielo /1968/; Slovník slovenského jazyka III /1963/ a IV /1964/, spoluautorka; Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit /1973/, redaktorka a spoluautorka.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovo tvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia I /1971/; Úvod do jazykovedy, skriptum /1975/.

Jóna Eugen, 20. 2. 1909, PhDr., CSc., profesor býv. VŠP, vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v.v.

Slovník spisovného jazyka slovenského /1946-49, A-J/, spoluautor; Spisovná slovenčina pre každého /1950/; Pravidlá slovenského pravopisu /1953/, spoluautor; Úvod do jazykovedy /1955/, skriptum; Martin Hattala a spisovná slovenčina /1953 a 1961/, skriptum; Slovenština /1964/, spoluautor; Slovník slovenského jazyka VI /1968/, spoluautor; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II /1974/, spoluautor.

Kovačevičová Soňa, 12. 12. 1921, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v

Bratislave, vedúca oddelenia etnokartografie.

Slovenské ľudové umenie I. /1954/, II. /1955/, spoluautorka; Ľudový odev v Hornom Liptove /1955/; Súpis pamiatok na Slovensku I. - II. - III. /1968-1970/, spoluautorka; Etnografický atlas Slovenska. Projekt I. /1971/, II. /1975/; Ľudová plastika /1971/; Drevorezy v ľudovej kultúre /1974/; Ľudové výtvarné umění. Slovensko /1974/; Národné povstanie a ľudová tvorba /1974/, spoluautorka; Vkus a ľudová kultúra /1975/.

Kusý Martin, 14. 9. 1916, inž. arch., dr. techn., univ. prof., Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave.

Realizované práce: Prevda na Štúrovej ulici v Bratislave; Strojnícka fakulta SVŠT na Gottwaldovom námestí v Bratislave; Omnia na Dunajskej ulici v Bratislave; Strojovne vodných diel na Oravskej priehrade, na Váhu pri Novom Meste nad Váhom; Čsl. veľvyslanectvo v Pchjongjangu v Severnej Kórei; hrobka rodiny Fulla v Ružomberku; Múzeum SNP 1848 na Myjave; Pamätníky SNP v Dolnom Kubíne, v Kunerade.

Publikácie: Architektúra na Slovensku 1918-1945; Od remesla po design. Monografie Belluš, Jurkovič v katalógoch.

Majtán Milan, 3. 5. 1934, PhDr., CSc., vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov /1972/.

Michálek Ján, 12. 3. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, vedúci Katedry etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička. Zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, prísloví a rozprávok /1962/; Havran a liška. Slovenské ľudové rozprávky /1964, 1966/; Pavol Dobšínský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/; Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou /1971/; Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1973/; SNP v ľudovej tvorbe /1974/, spoluautor; Ústna slovesnosť. Slovensko 3, Ľud II. časť /1975/.

Miko František, 13. 4. 1920, PhDr., DrSc., univ. docent, vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Sloh /1955, 1961/, skriptum; Rod, číslo a pád podstatných mien /1961/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Estetika výrazu /1969/; Text a štýl /1970/; The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials /1972/; Od epiky k lyrike /1973/.

Mistrík Jozef, 2. 2. 1921, PhDr., DrSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ XII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1968/; Jazykovo-intonačné prostriedky recitátora /1969/, skriptum; Frekvencie slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače /1969/, skriptum; Štylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970/; Hovory s recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Exakte Typologie von Texten /1973/;

Úvahy s recitátorom /1974/; Žánre vecnej literatúry /1975/; Retrográdný slovník slovenčiny /1976/; Štruktúra textu /1976/, skriptum; Kapitoly zo štylistiky /v tlači/; Rétorika /v tlači/; Hovory s recitátorom /v češt., v tlači/; Slovenčina pre každého /1967, 1971/.

Ondrus Pavel, 19. 5. 1919, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike /1956/; Morfológia spisovnej slovenčiny /1964/; Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí /1966/, skriptum; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Vetrný rozbor v príkladoch /1971/; Slovenské lexikológia 2 /1972/; Učebnica slovenského jazyka pre maďarké oddelenia pedagogických škôl /1974/.

Ondruš Šimon, 27. 10. 1924, PhDr. CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky .

Úvod do slavistiky /1956, 1959/; Szlav népek és nyelvek /1962/, spoluautor; Slovenský etymologický slovník /v príprave/.

Paulíny Eugen, 13. 12. 1912, PhDr., DrSc., univ. prof., člen korešpondent SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenského jazyka.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zátopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948, 1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny

/1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenské /1960/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Peciar Štefan, 15. 10. 1912, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra v Bratislave.

Pravidlá slovenského pravopisu /11 vydání od r. 1953 do r. 1971/; Slovník slovenského jazyka I - VI /1959 - 1968/, spoluautor a hlavný redaktor.

Plicková Ester, 2. 7. 1928, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v Bratislave.

Banská Štiavnica /1957, 1973/; Pozdišovské hrnčiarstvo /1959/; Lidová hrnčina v Československu /1966/; Dunaj /1965/; Čsl. vlastivěda III. Lidová kultura /1968/, spoluautorka; Die slowakische Volkskultur /1972/, spoluautorka; Slovensko, Ľuď, II. časť /1975/, spoluautorka.

Rosenbaum Karol, 7. 2. 1920, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Ústav slovenskej literatúry SAV, riaditeľ ústavu.

Michal Miloslav Hodža /1948/; Pavel Jozef Šafárik /1961/; Slovenská kultúra 1945-1965 /1965/; Dejiny slovenskej literatúry SAV 2 /1960/, spoluautor; Podobizeň Ivana Horvátha /1967/; Poézie národného obrodzenia /1970/; Priesťahom literatúry, výber literárnych statí /1970/; Pripomienky a podľžnosti /výber z A. Matušku, 1971/; Pavol Horov - dielo, 2. zv. /1973, 1974/.

Ruttkay Frano, 4. 9. 1928, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave,

vedúci Katedry novinárstva, prodekan fakulty.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Ľudovít Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1966/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl., 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Ľudovít Štúr /v slov., rušt., angl., franc., nemč. 1971/; Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny /v tlači/; Jozef M. Hurban /v slov., rušt., angl., franc., nemč. v tlači/; Začiatky slovenskej robotníckej žurnalistiky /1976/.

Ružička Jozef, 12. 1. 1916, PhDr., DrSc., univ. prof., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Z problematiky slabíky a prozodických vlastností /1947/; Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku /1956/; Slovenština /1958/, spoluautor; Morfológia slovenského jazyka /1966/, redaktor a spoluautor; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor; Tézy o slovenčine /1968/; Spisovná slovenčina v Československu /1970/; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II. /1974/, spoluautor; Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu /1975/.

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr., odborný asistent, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Katedra slovenského jazyka a literatúry.

Základy exaktného rozboru verša /1969/, spoluautor.

Sekaninová Ella, 13. 11. 1926, PhDr., CSc., univ.
docentka, samostatná vedecká pracovníčka, Jazykovedný
ústav Ľ. Štúra v Bratislave.

Príručný slovník rusko-slovenský /1952/, spoluautor-
ka; Rusko-slovenský pedagogický slovník /1958/, spoluautor-
ka; Veľký rusko-slovenský slovník I. - V. /1960-1970/,
spoluautorka; Rusko-slovenský slovník /stredný, 1960/,
spoluautorka; Rusko-slovenský a slovensko-ruský vreckový
slovník /1961/, spoluautorka; Gramatika ruského jazyka
/1961/, spoluautorka; Rusko-slovenský školský slovník
/1964/, spoluautorka; Príručná gramatika ruského jazyka
/1974/, spoluautorka.

Schwanzer Viliam, 9. 10. 1913, PhDr., CSc., univ.
prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratis-
lave.

Einführung in das Studium der deutschen Sprache
/1963, 1965, 1971/.

Sirácky Ján, 29. 5. 1925, PhDr., CSc., samostatný
vedecký pracovník, Oddelenie pre zahraničných Slovákov
Matice slovenskej, vedúci vedecko-výskumného úseku.

Juhoslávia /1965/; Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem
v 18. a 19. storočí /1966, 1971/; Istorija veza madjar-
skog, slovačkog i rumunskog naroda sa narodima Jugosla-
vije - príručník za nastavnike istorije /1969/, spolu-
autor; Slováci v Juhoslávii /1964, 1966/, spoluautor;
Stará Pazova 1770-1970 /1972/, spoluautor.

Slivka Martin, 1. 11. 1929, abs. FAMU, režisér,
Slovenský film v Bratislave.

Sopira Andrej, 15. 10. 1917, PhDr., DrSc., univ. prof., Vysoká škola ekonomická v Bratislave, vedúci Katedry ruského jazyka, prorektor školy.

Otázky prekladu ruskej ekonomickej literatúry, skriptum /1965/; Rusko-slovenský ekonomický slovník /1972/; Sémantická kondenzácia v ekonomickej terminológii, skriptum /1972/; Skratky v ruštine a slovenčine /1975/.

Stanislav Ján, 12. 12. 1904, PhDr., DrSc., univ. prof. člen korešpondent ČSAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Liptovské nárečia /1932/; Československá mluvnica /1938/; Fribinovi veľmoži /1940/; Kultúra starých Slovákov /1944/; Slovenský juh v stredoveku I-II /1948/; Teória literatúry /1949/, spoluautor; Zo života slov a našich predkov /1950/; Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metóda /1950/; Slovenská výslovnosť /1953/; Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra /1957/; Slovenská historická gramatika 1, 2, 3, 4, skriptum /1955, 1955, 1956, 1964/; Dejiny slovenského jazyka 1, 2, 3, 4, 5 /1956-1973/.

Štec Mikuláš, 16. 3. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, vedúci Katedry ukrajinského jazyka a literatúry, dekan fakulty.

Rozvitije ukraïnskogo literaturnogo jazyka v Zakarpattje i v Vostočnoj Slovákii v 1918-1939 g., /1964/; Ščo, koly o jak /Osnovni viďomosti z žyttja ukraïnciv ČSSR /1967/, spoluautor; Literaturna mova ukraïnciv Zakarpattja i Schidnoji Slovaččyny pisla 1918 r. /1969/.

Števíček Ján, 13. 9. 1929, PhDr., DrSc., univ. prof.,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave,
vedúci Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy.

Baladická próza Františka Švantnera /1962/; Lyrické
tvár slovenskej prózy /1969/; Nezbadané prózy /1971/;
Lyrizovaná próza /1975/; Estetika a literatúra /v tlači/.

Tomčík Miloš, 19. 9. 1922, PhDr., CSc., univ. prof.,
Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Praha.

Slovenská nadrealistická poézia /1949/; Na prelome
epoch /1961/; Slovenská literatúra 20. storočia /1966/;
Od slovenskej moderny k dnešku /1970/; Básnické retrospek-
tívy /1974/; Literárne dvojobrazy /v tlači/.

O B S A H

PREDHOVOR	5
Miloš Gosiorovský HISTORICKE PRÍČINY UDALOSTÍ R. 1968 V ČESKOSLOVENSKU	7
Albín Bagin HLADANIE A ZÁPASY NAJMLADŠEJ SLOVENSKEJ POÉZIE	19
Ferdinand Buffa O VZÁJOMNÝCH SLOVENSKO-POĽSKÝCH JAZYKOVÝCH VPLYVOCH	33
Ľubica Droppová PREMENY ESTETICKEJ FUNKCIE ĽUDOVÝCH PIESNÍ NA SLOVENSKU	49
Ľadislav Dvonč FORMÁLNA STRÁNKA PREVZATÝCH SLOV V SLOVENČINE	63
Juraj Furdík O POROVNÁVACOM VÝSKUME SLOVENČINY A MAĎARČINY	81
Anton Habovštiak SLOVENSKÉ NÁREČIA Z HLÁSKOSLOVNÉHO A TVAROSLOVNÉHO HLADISKA	99
Katarína Habovštiaková IDEOVÉ, SPOLOČENSKÉ A JAZYKOVÉ ZÁKLADY BERNOLÁKOVEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY	113
Ján Horecký VÝRAZOVÁ SILA SLOVENČINY	129
Eugen Jóna SPISOVNÁ SLOVENČINA A EATICA SLOVENSKÁ	139
Soňa Kovačevičová ĽUDOVÁ ARCHITEKTÚRA A BÝVANIE NA SLOVENSKU	161
Martin Kusý PREHLAD VÝVOJA ARCHITEKTONICKEJ TVORBY NA SLOVENSKU	179
Milan Majtán NAJSTARŠIE SLOVENSKÉ VLASTNÉ MENÁ	195

Milan Majtán NESLOVANSKÉ PRVKY V SLOVENSKÝCH VLASTNÝCH MENÁCH	209
Ján Michálek PAVL DOBŠINSKÝ A SLOVENSKÉ ROZPRÁVKY	227
František Miko STYLISTIKA A REDUNDANCIA	239
Jozef Mistrík ŠTYLISTIKA PREVZATÝCH A CUDZÍCH SLOV V SLOVENČINE	257
Pavel Ondrus BILINGVIZMUS A TEÓRIA VZÁJOMNÉHO VPLYVU NÁREČÍ NEPRÍBUZNÝCH JAZYKOV	271
Pavel Ondrus GRAMATICKÁ KATEGÓRIA MUŽSKEJ OSOBY V SLOVENČINE	279
Šimon Ondruš PRASLOVANSKÝ ZÁKLAD SLOVENČINY V SLOVNEJ ZÁSObE	295
Eugen Pauliny KONTRASTÍVNA ANALÝZA ČESKEJ A SLOVENSKEJ KONJUGÁCIE A NEOHYBNÝCH SLOVNÝCH DRUHOV	317
Štefan Peciar O VZŤAHOCH SLOVENČINY A ČESTINY	331
Štefan Peciar KONFRONTÁCIA LUŽICKEJ SRBČINY A SLOVENČINY	349
Ester Plicková PASTIERSKE MOTÍVY V ĽUDOVOM VÝTVARNOM PREJAVE	365
Karol Rosenbaum DAV, DAVISTI - SLOVENSKÁ LITERATÚRA	375
Fraňo Ruttkay SLOVENSKÉ NOVINÁRSTVO NA PRELOHE HISTORICKEJ EPOCHY	389
Jozef Ružička SÚČASNÁ SPISOVNÁ SLOVENČINA A JEJ VZŤAH K INÝM JAZYKOM	409
Ján Sabol SÚČINNOSŤ FONOLOGICKEJ A MORFOLOGICKEJ ROVINY SPISOVNEJ SLOVENČINY	421

Ella Sekaninová RUSIZMY V SLOVENČINE	451
Viliam Schwanzer NEMECKÉ SLOVÁ V SPISOVNEJ A ĽUDOVEJ SLOVENČINE	463
Ján Sirácky SLOVENSKE VYSTAHOVALECTVO A ZAHRANIČNÍ SLOVÁCI	479
Martin Sliyka SLOVENSKE ĽUDOVÉ DIVADLO	493
Andrej Sopira O SÚČASNEJ ABREVIÁCII V RUŠTINE A SLOVENČINE	503
Ján Stanislav K ZAČIATKOM UMELEHO SPEVU U NÁS	515
Mikuláš Štec KONFRONTÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY A SPISOVNEJ UKRAJINČINY	252
Ján Števček ŠTEFAN KRČMÉRY - EPIK LITERÁRNEJ HISTÓRIE	541
Miloš Tomčík OTÁZKY KOMPATISTIKY Z HĽADISKA VZŤAHOV SLOVENSKEJ A ČESKEJ LITERATÚRY	553
INFORMÁCIE O AUTOROCH A ICH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH	565

Redakcia interných publikácií

Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou
.: vydavateľstva

STUDIA ACADEMICA SLOVACA 5

Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej
literatúry, n.p., Bratislava, Hurbanovo nám. 3, v auguste
1976, ako svoju 6061. publikáciu

Vedecký a zodpovedný redaktor Jozef MISTRÍK

Rozsah 22,60 AH, 23,17 VH
1. vydanie. Náklad 300 výtlačkov

63 - 127 - 76
